ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

"KOŞKE KEMENGERULI ŞIĞARMALARI (1.TOM)" ADLI ESERDEKİ PİYES, HİKÂYE VE MAKALELERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARILMASI VE İNCELENMESİ

Sümeyra DEMİRAL

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Güljanat KURMANGALIYEVA ERCİLASUN

YÜKSEK LİSANS TEZİ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ ANABİLİM DALI

AĞUSTOS 2022

ankara
İBM

“KOŞKE KEMENGERULI ŞIĞARMALARI (1.TOM)” ADLI ESERDEKİ PİYES, HİKÂYE VE MAKALELERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARILMASI VE İNCELENMESİ

Sümeyra DEMİRAL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ ANABİLİM DALI

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

AĞUSTOS 2022

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Sümeyra DEMİRAL

29.08.2022

“KOŞKE KEMENGERULI ŞIĞARMALARI (1.TOM)” ADLI ESERDEKİ PİYES, HİKÂYE VE MAKALELERİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARILMASI VE İNCELENMESİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Sümeyra DEMİRAL

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Ağustos 2022

ÖZET

Koşke (Koşmuhamed) Kemengerulı Stalin zamanında katliama uğramış bir Kazak aydınıdır. 1876 yılında dünyaya gelen Kemengerulı, 1937 yılında kurşuna dizilmiştir. Koşke Kemengerulı yaşadığı döneme göre kendini geliştirebilmiş ve iyi yetişmiş bir entelektüeldir. Kemengerulı’nın yazdıkları o dönem için oldukça aydınlatıcı şekildedir. Dönemin adaletsizliklerini, sağlık, eğitim ve sosyal hayatını piyeslerinde, hikâyelerinde ve makalelerinde kaleme almıştır. Piyeslerinde Kazak geleneklerine çokça rastlanılır, yer yer eski gelenek ve görenekler eleştirilir. Makaleler başlığı altında kısa yazılar da mevcuttur. Çalışmada Kazak kadınlarının çektiği zorluklar ve Kazak halkının sıkıntıları görülebilir. Yazarın eserlerinde kullandığı betimlemeler ve benzetmeler metinlere hareketlilik kazandırmış ve metinleri canlandırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Koşke Kemengerulı, Kazak aydını, makale, piyes, hikâye
Danışmanı: Prof. Dr. Güljanat KURMANGALIYEVA ERCİLASUN
Bilim Kodu: 30304
Anabilim Dalı: Çağdaş Türk Lehçeleri
Sayfa Sayısı: 295

“KOŞKE KEMENGERULI ŞIĞARMALARI (1.TOM)” NAMED İN THE WORK PLAY, ARTİCLES AND STORİES, TURKEY TURKİSH TRANSLATİON AND ANALYSİS

(M.Sc. Thesis)

Sümeyra DEMİRAL

ANKARA HACI BAYRAM VELI UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

August 2022

ABSTRACT

Koshke (Koshmuhamed) Kemengeruly was a Kazakh intellectual. Kemengeruly who was born in 1876, who was massacred during the time of Stalin and was shot dead in 1937. Koshke Kemengeruly is a well-educated intellectual, who has improved himself according to the period in which he lived. His works illuminate well his period. In his plays, stories and articles, it is possible to see injustice of the period and social problems. Kazakh traditions are frequently encountered in his plays, and old traditions and customs are criticized from time to time. In Kemengeruly’s works, the issues and difficulties of the Kazakh women can be seen. The descriptions and metaphors used by the author have envived the texts.

Key Words: Koshke Kemengerulı, Kazakh intellectual, article, play, story
Supervisor: Prof. Dr. Güljanat KURMANGALIYEVA ERCİLASUN
Science Code: 30304
Department: Contemporary Turkish Dialects
Page Number: 295

TEŞEKKÜR

Öncelikle çalışmamın başından sonuna kadar ilgi ve desteğini hiçbir zaman esirgemeden, bana yardımcı olan, beni yönlendiren, kendisinden Kazakça öğrendiğim, değerli hocam, tez danışmanım Prof. Dr. Güljanat KURMANGALIYEVA ERCİLASUN'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca metinleri bana yollayarak yardımcı olan Doç. Dr. Kayırbek KEMENGER'e, tez hazırlarken bana destek olan Dr. Öğr. Üyesi Ferhat TAMİR'e, tezimi okuyan ve değerlendiren kıymetli hocalarım Prof. Dr. Nergis BİRAY ve Doç. Dr. Cemile KINACI BARAN'a teşekkürlerimi sunarım.

Eğitim hayatımın her anında maddi ve manevi olarak desteklerini hiçbir zaman benden esirgemeyen aileme, ablam Aynur ULUPINAR'a, annem Şeminur DEMİRAL'a ve tezimi okuyup yorumlamamda yardımcı olan arkadaşım Şeyma ÇELİK'e gönülden teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... İV

ABSTRACT V

TEŞEKKÜR ..... Vİ

İÇİNDEKİLER ..... Vİİ

KISALTMALAR X

1. GİRİŞ 1

Koşke Kemengerulı'nın (1896-1937) Hayatı ve Eserleri 4

2.KOŞKE KEMENGERULI ESERLERİNİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARILMASI 27

2.1. Piyeslerin Türkiye Türkçesine Aktarılması 27

2.1.1. Altın Yüzük (Altın Sakina) 27

2.1.2. Rüşvetçiler (Paraşıldar) 51

2.1.3. Eski Eğitim (Eski Okuv) 61

2.2. Hikâyelerin Türkiye Türkçesine Aktarılması 66

2.2.1. Mahkûmun Düşüncesi (Tutkınnın Oyı) 66

2.2.2. Sömürgeciliğin İşaretleri (Otarşıldık Uskındarı) 67

2.2.3. Kanlı Dalga (Kandı Tolkın) 70

2.2.4. Momıntay 72

2.2.5. Düriya 81

2.2.6. Cesaret Yürektedir (Erlik-Jürekte) 86

2.2.7. Kazak Kadınları-Karaşaş (Kazak Ayelderi-Karaşaş) 93

2.2.8. Nazika 94

2.2.9. Yetim Kız (Jetim Kız) 97

2.3. Makalelerin Türkiye Türkçesine Aktarılması 99

2.3.1. Kendini Vurarak Öldüren Kazak Genci (Atılıp Ölgen Kazak Jigiti) 99

2.3.2. Felaketten Bela Alma (Bülingennen Büldirgi Alma) 100

2.3.3. Kazak Topraklarına Göz Dikenler (Kazak Jerine Kolka Saluvşılar) 103

2.3.4. Hiç Olmamasından Geç Olması Daha İyidir (Heşten de Keş Jaksı)..... 104

2.3.5. Unutkanlık (Umıtşaktık) 106

2.3.6. Yol İzlenimleri (Jol Aseri) 107

2.3.7. "Kazak Tili" Gazetesine Bir Rica ("Kazak Tiline" Ötiniş) 114

2.3.8. Sovyet Memurları Hakkında (Kenes Kızmetkerleri Tuvralı) 115

2.3.9. Devlet Memurlarına Verilen Konuk Aşı (Kızmet Adamdarının Konakasısı) 121

2.3.10. Muhabirlerin Görevi ve Önemi Hakkında (Tilşilerdin Mindeti Ham Manisi Tuvralı)..... 123

2.3.11. Halk Gazetesi Nasıl Olmalıdır? (El Gazeti Kanday Boluv Kerek?)..... 127

2.3.12. Halkın Sağlığına Dikkat Etmek Lazım (El Densavlığın Eskerüv Kerek).... 128

2.3.13. Yeni Kitap (Jana Kitap) 130

2.3.14. Cevap Mektubu (Javap Hat) 131

2.3.15. "Kazakça-Rusça Konuşma Kılavuzu" Hakkında İzah ("Kazakşa-Orısşa Tilmaş" Tuvralı Tüsinis)..... 133

2.3.16. Sıkıntılı Sözcükler (Kotır Sözder)..... 134

2.3.17. Yabancı Dil Öğretim Yöntemi (Jat Til Okıtuv Adisi) 136

2.3.18. Eğitim Hangi Dilde Olmalıdır? (Mektep Kay Tilde Boluv Kerek?) 142

2.3.19. Kazaklara Faydalı Genç Yetenek (Kazakka Paydalı Jas Talap) 144

2.3.20. Edebiyata Dair (Körkem Adebiyet Tuvralı) 146

2.3.21. Sabit ile Tartışmayı Bitirdim (Sabitpen Aytıstı Doğardım)..... 155

3. METİNLERİN İNCELENMESİ..... 157

3.1. Piyeslerin İncelenmesi 157

3.2. Hikâyelerin İncelenmesi 161

3.3. Makalelerin İncelenmesi 171

3.4. Piyes, Hikâye ve Makalelerden Hareketle Dil ve Üslup..... 185

4. SONUÇ 189

KAYNAKÇA 191
EKLER 193
EK-1: Türkiye Türkçesine Aktarılan Kazakça Metinler 193
EK-2: Koşke Kemengerulı 289
EK-3: Koşke Kemengerulı'nın Soyağacı 290
EK-4: Koşke Kemengerulı'nın Ailesi 291
EK-5: Koşke Kemengerulı'nın Suçsuzluğunun Kanıtı Belge 292
EK-6: Altın Sakina Adlı Piyesin Kapağı 293
ÖZ GEÇMİŞ 295

KISALTMALAR

çev.: Çeviren

Dan.: Danışman

Doç.: Doçent

Dr.: Doktor

ed.: Editör

haz.: Hazırlayan

Öğr.: Öğretim

Prof.: Profesör

vb.: ve benzeri

vd.: ve diğerleri

vs.: vesaire

Yay.: Yayınevi

1. GİRİŞ

Tezin konusunu *"Koşke Kemengerulı Şığarmaları (1.Tom)" Adlı Eserdeki Piyes, Hikâye ve Makalelerin Türkiye Türkçesine Aktarılması ve İncelenmesi* oluşturmaktadır. Bu çalışmada Kazakların aydınlanma sürecinde ve Alaş Hareketinde yer alan Koşke Kemengerulı'nın hayatı, edebî şahsiyeti ve seçilmiş eserleri ele alınmıştır. Koşke Kemengerulı Eserleri Külliyatı'nın birinci cildindeki hikâye, piyes ve makaleler aktarılmış ve muhteva bakımından incelenmiştir. Tez öncelikle "Koşke Kemengerulı Şığarmaları (1.Tom)" adlı eserdeki piyes, hikâye ve makalelerin Türkiye Türkçesine aktarılması ve incelenmesi ile ilerlemiştir. "Koşke Kemengerulı Şığarmaları (1.Tom)" adlı eserdeki piyes, hikâye ve makalelerin Türkiye Türkçesine aktarılması ve incelenmesinin amacı, Türk edebiyatına yeni bir Kazak aydınını tanıtmaktır. Bu eserlerden hareketle tarih ve edebiyat ilişkisi ortaya konulmuş ve 20. yüzyılın ilk yarısındaki Kazak toplumuna genel bir bakış sağlanmıştır. Bu çalışmanın alanda yapılacak diğer çalışmalara da katkı sağlayacağına inanılmaktadır.

Bu çalışma sonrasında eserler, Türkiye Türkçesine aktarıldığı için herkes tarafından rahatlıkla okunabilecektir. Eserlerin incelenmesiyle sosyal hayat, eğitim, dil, kültür gibi konularla Kazak Türklerinin 20. yüzyılın ilk yarısındaki yaşayışlarına ışık tutulmuştur. Bu şekilde yazarın yaşadığı dönem incelenmiştir. Eserler vasıtasıyla Kazak geleneklerine de değinilmiştir. Yaşadığı dönemin Koşke Kemengerulı'nın hikâye, piyes ve makalelerine ne ölçüde yansıdığı görülebilecektir. Yazarın yaşadığı döneme eleştirel bakışı ve kendi yaşadıklarının eserlerine ne şekilde tesir ettiği anlaşılacaktır. Kazak aydınları dönemin şartlarına göre kendilerini geliştirebilmiş, birçok dil öğrenmiş ve birçok meslekle iç içe yaşamışlardır.

Koşke Kemengerulı, sömürgeciliğe karşı çıkan bir aydındır. Stalin'in aydın katliamına maruz kalmış, sürgün edilmiş ve 1937 yılında kurşuna dizilmiştir. Kazak halkına yönelik bilinçlendirme çalışmaları Stalin'in aydın katliamı nedeniyle sona ermiştir. Stalin, kendisine muhalefet eden ve bağımsızlık fikrinden ayrılmayan aydın sınıfına baskı ve şiddet uygulamıştır. Koşke Kemengerulı, Kazak halkına rehber olmuştur. Kazak gelenek ve göreneklerine eserlerinde çokça yer vermiştir. "Vatan tarihimizin izlerini bilmek gerekir" demiştir. 20. yüzyıl başları siyasi açıdan çalkantılı bir dönemdir. Bu nedenle Koşke gibi vatandaşların çalışmalarını takip etmek pek mümkün değildir. Koşke Kemengerulı, halk için çalışan ve halk için kendini tehlikeye

atmaktan çekinmeyen bir serdengeçtidir. O, eserlerini halkın yoksulluğunu ve Rus zulmünü dile getirmenin zor olduğu bir çağda yazmıştır. Bazı eserleri hâlâ bulunamamıştır. Yazar Koşke Kemengerulı, 1915 yılından 1930 yılına kadar durmadan Kazak edebiyatına, tiyatrosuna, dergisine ve ilmine önemli katkılarda bulunmuştur. 1930'lu yıllar ise Koşke'nin suçsuz yere acı çekip, dert ve azaba düçar olduğu yıllardır. Sürgün ve cezaevi yıllarını yaşaması onun ilmi çalışmalarını aksatmıştır.

20. yüzyılın başlarında Çarlık Rusya hâkimiyetindeki Kazak halkında ulus, millet ve bağımsızlık mücadelesi başladı. Koşke Kemengerulı, 1917 yılı Alaş Orda'nın Akmola vilayetindeki komitenin kuruluşunda yer aldı. Birlik teşkilatının yayın organı Balapan dergisinde yazılar yazmış ama hiçbiri günümüze ulaşmamıştır. 1915 yılında Aykap dergisinde yayımlanan birkaç makalesi ile şiiri ve Balapan dergisindeki çalışmaları "Koşke" adının halk arasında duyulmasında etkili olmuştur (Kamzabekulı, 2013: 3). 1918-1919 yıllarında genç Alaşçıların gazetesi "Jas Azamat"ın redaktörü oldu, 1924-1930 yıllarında Sovyet Hükümeti'nin güçlendiği dönemde gazetede ve çeşitli eğitim kurumlarında çalıştı (Kamzabekulı, 2013: 4). İlim ile meşgul oldu. Çoğu Alaş aydını gibi Kazak halkının birlik ve beraberliğini istedi. Ceditçilikten etkilendi, o dönemde Alaş aydınları arasında ceditçi olmayan aydın yok gibidir.

Yazar, ana dili olan Kazak Türkçesinde eser vermekle birlikte Rusçaya da hâkimdir. Kemengerulı Külliyatı üç ciltten oluşmaktadır. Bu çalışmada Koşke Kemengerulı Eserleri Külliyatının ilk cildi ele alınmıştır. Diğer ciltlerde yer alan eserleriyle karşılaştırılamayacak olması çalışmanın sınırlılığıdır.

Tez çalışmasında "Koşke Kemengerulı Şığarmaları (1.Tom)" adlı eser temel alınmıştır. Çalışmayla ilgili Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ile ilgili yazılmış kitap, makale, tez, sözlük ve diğer materyallerden faydalanılmıştır.

Tez çalışmasında "Koşke Kemengerulı'nın (1896-1937) Hayatı ve Eserleri" adlı birinci bölüm yazılırken *Koşke Kemengerulı Şığarmaları-Üş Tomdık Şığarmalar Jıynağı (1. Tom)* adlı kitapta yer alan Dihan Kamzabekulı'nın "Koşke Kemengerulı (1896-1937)" adlı yazısı esas alınmıştır. Çünkü yazar hakkında en geniş bilgiler bu yazıda bulunmaktadır. İkinci bölümde *Koşke Kemengerulı Şığarmaları-Üş Tomdık Şığarmalar Jıynağı (1. Tom)* adlı kitaptaki piyes, hikâye ve makaleler Türkiye

Türkçesine aktarılmıştır. Üçüncü bölümde piyes, hikâye ve makaleler incelenmiştir. Ardından Sonuç, Kaynakça ve Ekler bölümü verilmiştir.

Tez konusunu belirlediğimiz 2019 yılında Türkiye'de Koşke Kemengerulı üzerine yapılmış bir tez bulunmamaktaydı. Tez hazırlama sürecinde Dilara Gökçe İnce tarafından 2022 yılında *Koşke Kemengeruli'nın Hayatı, Sanatı ve Hikâyeleri* adlı bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Adı geçen tez ile bizim çalışmamız arasında aktarma ve inceleme farklılıkları mevcuttur. Dilara Gökçe İnce, Koşke Kemengerulı'nın hayatı, sanatı ve hikâyelerini incelerken, bu tez çalışmasında Koşke Kemengerulı'nın hayatı, piyesleri, hikâyeleri ve makaleleri incelenmiştir.

Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki benzer kelimelerin farklı anlamları, Koşke Kemengerulı'nın kullandığı betimlemeler, mecazlar, imla farklılıkları, Kazak atasözleri ve deyimleri aktarmada karşılaşılan zorluklardır. Metnin orijinali Arap harflidir, Araf harfli metin Kiril harflerine aktarılırken metnin bazı yerlerinde okuma hataları yapılmıştır. Bu durum bazı kelimelerin anlamını bulmayı zorlaştırmıştır. Makalelerde okunamayan eksik kısımlar metnin orijinalinde üç noktayla yazılmıştır. "Altın Yüzük" adlı piyeste Örik karakteri peltek konuşmaktadır. Bu yüzden Türkiye Türkçesine aktarılırken peltekliğine uygun bir şekilde aktarılmaya özen gösterilmiştir.

Koşke Kemengerulı Şığarmaları-Üş Tomdık Şığarmalar Jıynağı (1. Tom) adlı eserdeki hikâyeler ve piyesler Mehmet Kaplan'ın inceleme metoduna göre incelenmiştir. Ancak inceleme planının başlıkları ayrı ayrı gösterilmemiştir.

Yazarın hikâyelerinde ve piyeslerinde genellikle kadın hakları, dönemin eski eğitim anlayışı, bazı Kazak gelenek ve göreneklerine tenkit gibi konular görülmektedir. Koşke, Kazak halkının eğitim, dil, sağlık, yer meselesi gibi sorunlarına da değinmiştir. Makalelerinde bu sorunlara çözüm bulmaya çalışmıştır.

Koşke Kemengerulı'nın (1896-1937) Hayatı ve Eserleri

Koşke Kemengerulı, Alaş mücadelecisi, edebiyat, tarih, tiyatro yazarı, çevirmen, muhabir, dil bilimci, öğretmen, doktor ve gazetecidir. 20. yüzyılın başındaki Kazak halkının aydınlandığı çağda Alaş'ın kendine özgü yükünü ve bütün sıkıntısını yorulmadan ele alarak, sadece okuyan aydınların etrafında toplandığı Alaş hareketinde yer almıştır. Alaş edebiyatçısı Koşke Kemengerulı, millet demekten çekinmemiş ve milliyetçileri desteklemiştir.

Yazarın adına Kazakça bazı kaynaklarda "Koşmuhambet", "Koşmuhamet", "Koşmuhammed", Rusça belgelerde ise "Hoşmuhamed" şeklinde rastlanmaktadır (Kamzabekulı, 2013: 3). Koşke Kemengerulı'nın eserlerinde milliyetçi ve vatansever bir üslup dikkat çeker. Yer yer yaptığı betimlemelerle eserlerini canlandırmıştır. Kadın hakları, kadınlara yapılan eziyetler, gelenek ve görenekler, Rus zulmü, eski eğitim anlayışı, toprak meselesi, Kazakların sıkıntıları eserlerinin belli başlı konularıdır.

Kazak topraklarının Rus işgaline uğradığı zamanlarda Koşke Kemengerulı, 15 Temmuz 1896'da Akmola vilayeti, Ombı[1] ilçesinde Beke nahiyesinde doğdu. Karjas uruğundandır. Dedesi ile Bayanavıl Sarıtav'dan göç etti. Şorman Biy[2], Ombı'ya gittiğinde yemek yiyecek, dua edecek toprağım yok, diyerek okumakta olan çocuğu Musa ile Kadet konutunun, Ertis nehri tarafından 250 soma toprak alarak, o toprağa 1849 yılında güvendiği ağabeyi Kemenger Atanulı'na (Koşke'nin büyükbabası) kendine ait ev inşa ettirdi. Oraya hizmetçiler için kalacak müştemilat, hayvanlarını çevreleyen ağıllar yaptırdı. Bugün bu evlerin sadece temeli kalmıştır. Kemenger Atanulı'nın mezarı baba memleketi Sarıtav'dadır (Kamzabekulı, 2013: 4).

Kemenger'in Düysenbay ve Düysebay adında iki oğlu vardır. Düysenbay'ın çocuklarının adı: Dosmağanbet, Taşmağanbet, Nurmağanbet, Esmağanbet ve Makış'tır. Düysebay'ın ise beş oğlu ve üç kızı vardır. Oğullarının adları: Bekmağanbet, Jarmajanbet, Kulmağanbet, Koşmuhambet (Koşke) ve Öserbay'dır. Kızlarının adları: Nurcamiyla, Saniypa ve Haniypa'dır. Düysebay'ın oğlu Koşmuhammet, olgunluğa erişip eli kalem tuttuğunda yazılarında "Koşke Kemengerulı" adını kullandı (Kamzabekulı, 2013: 4).

[1] Bugün Rusya Federasyonu içinde yer alan Omsk şehri.
[2] Şorman Biy Küçikulı.

Düysebay bekârken Mekke'ye giderek hacı olmuştur. Düysebay, Kartabay adlı saygı duyduğu mirza ile Mekke'de arkadaş olur. Genç Düysebay'ı Kartabay memlekete geldiğinde Jamila isimli kızıyla evlendirir. Böylece Koşke bilinçli, varlıklı ve müreffeh bir ailede doğup kapsamlı bir eğitim alır (Kamzabekulı, 2013: 5).

Çocuklarının iyi bir eğitim almasını isteyen Düysebay, bütün çocuklarını mollalara ve öğretmenlere vererek, okuma yazma öğrettirir. Babası Koşke'ye Arapçanın yanında Rusça eğitim de aldırır. Böylece babası Düysebay, oğlu Koşke Kemengerulı'nın eğitiminde ve bilinçlenmesinde etkili olmuştur (Kamzabekulı, 2013: 5).

Koşke, Karjas'ta Belgibay mollanın yanında okuyarak, Arapça okuma ve yazmayı öğrendikten sonra babası tarafından Prihod[3] okuluna gönderildi. Genç Koşke bu okulda Rus dilinin ve fen derslerinin temel esaslarını öğrendi. Bu okuldan sonra babası, Koşke'yi Ombı Veterinerlik Sağlık Memurluğu Okuluna gönderdi. Koşke Kemengerulı zootekni[4] ve tıbbın temel esaslarını okul süresince ders olarak aldı. 1913 yılı bahsi geçen okulun ikinci sınıfını bitirdiğinde, Ombı Ziraat Meslek Okuluna girmeyi çok istedi, çünkü bu okulda bilim daha derin ve sistematik yürütülmekteydi. Bununla birlikte Kazak öğrencileri için bu okulda tanıdık çehre çoktu (Kamzabekulı, 2013: 5).

Koşmuhambet Kemengerulı 1 Ağustos 1913'te Ombı Ziraat Meslek Okuluna ziraat bölümüne girmeyi isteyenler arasında 34. olarak belgesini verdi. Koşke Kemengerulı Coğrafya, Aritmetik ve Rusça derslerinden sınav oldu. Koşke test sonucundan sonra 1913 yılında bu meslek okuluna kabul edildi (Kamzabekulı, 2013: 5).

Genel olarak basın yayın faaliyetlerinin yaygın olduğu Ombı şehri, Kazak aydınlarının bilim ve kültürel donanımında etkili olmuştur. Ombı şehri yazar Koşke Kemengerulı'nı fikir açısından etkileyen önemli bir şehirdir. Çar hükümeti zamanında yani 1915 yılında Ombı'da "Birlik[5]" adlı Kazak gençleri teşkilatı kurulmuştur. Birlik

[3]Ortak Okul, Kazakların ver Rusların birlikte eğitim aldıkları ve Kazakların islam etkisinden uzaklaştırılacakları okullardır. Eğitimde Rus ile Rus olmayanları Hristiyan olan ile olmayanlar arasında ayrım gözetmeksizin Rus dilinin ve eğitimin mümkün olduğunca yayılması hedeflendiği okullardır (Somuncuoğlu, 2006: 81).
[4]Evcil hayvanları üretme ve yetiştirme bilimidir.
[5]*Birlik* cemiyetinin amacı, Kazak halkının kültürünü, sanatını, edebiyatını geliştirerek, bunlar üzerinden millî bilinci ve millî duyguları uyandırmaktır (Kınacı, 2017: 56).

teşkilatının yayın organı olan "Balapan" adlı el yazması dergiye Koşke Kemengerulı redaktörlük yapmıştır. Balapan dergisi günümüzde bulunamamıştır (Kamzabekulı, 2013: 6).

Kazak halkının ilk dergisi "Aykap"ta 1915 yılında çıkan birkaç şiiri onun ismini tüm Kazak halkı arasında meşhur etmiştir. Böylece Kazaklar arasında tanınmıştır (Kınacı, 2017: 297).

Koşke Kemengerulı, Ziraat Meslek Okulunda eğitim görürken bu okulda tahsil gören Kazakların hepsiyle tanışmıştır. Ombı Ziraat Meslek Okulunda ilgili kaynakların birinde 25 Ağustos 1917 tarihinde Koşke Kemengerulı ile Smağul Kazıbekulı da yer alır. Bu kaynaklarda, yedi stajyerin Akmola bölgesel Koşikon yönetiminin muhasebe bölümünde nüfus sayımına yardım ettiği bilinmektedir (Kamzabekulı, 2013: 7).

Nisan 1917'de Koşmuhambet Kemengerulı, Dinşe Adilulı'nı yanına alıp, Akmola Bölgesel Komitesi adına Ombı'dan Akmola şehrine gelerek, İlçe Kazak komitesini açar. Buranın başkanı olarak Saken Seyfollaulı tayin edilir. Akmola'da Koşke'nin nerede ve kimlerle bulunduğunu Saken'in "Tar Jol. Tayğak Keşüv"ündeki: *"Dinşe Adilulı, Koşmuhambet Kemengerulı, Birmuhambet Aybasulı ve ben bir odada yattık"* satırından anlarız (Kamzabekulı, 2013: 8).

Koşke, Akmola'da Saken'in kurucusu olduğu "Jas Kazak" teşkilatının faaliyetlerine de katılır. Fakat eyalet çapında Kazak komitesi ile ilçe Kazak komitesi arasındaki bazı önemli sorunlar yüzünden Ağustos 1917'de Koşke, Akmola'ya veda ederek Ombı'ya döner. Aynı yıl içinde Koşke Kemengerulı, Ombı'da Akmola bölgesel Alaş partisi komitesini açmak için gayret sarf eder. Böylece kendi de o komitenin üyesi olur. Kısa bir süre sonra bölgenin beş ilçesinde Alaş komitesi açılır (Kamzabekulı, 2013: 8).

Koşke, arkadaşları ile Karjas köyüne gelerek köyü toplayıp gelecekte yapacağı işleri planlar. Karjas'taki toplantıların sonucunda 1918-1919 yıllarında Alaş Orda'ya sürekli yardım eden ve halkın birliği meselesinde başarılı olan "Jas Azamat" teşkilatı kurulur. Yayın organı olarak ise "Jas Azamat" gazetesi çıkarılır. Koşke, Ombı'da genç Alaşçıların kurduğu "Jas Azamat" teşkilatının yönetimine girer ve bu teşkilatın Kızıljar şehrinde çıkan, Bolşeviklerin inançsız faaliyetlerini halka bildiren "Jas Azamat" gazetesine redaktör olur (Kamzabekulı, 2013: 8-9).

Koşke Kemengerulı, 1918 yılının sonunda Ziraat Meslek Okulunu bitirir. 1919 yılında Akmola'daki bölgesel (Ombı) halk eğitimi bölümünün azınlık milletler işleri alt bölümüne yönetici olarak hizmete alınır. Koşke, 1919 yılında Ombı Politeknik Enstitüsü'ne girer. O, burada sadece birinci sınıfı okur. Koşke, 1920 yılında Akmola vilayetine (merkezi Ombı) bağlı olarak kabul edilen Petropavl (Kızıljar) ilçesine öğretmenliğe çağırılır. Kızıljar Koşke'ye yabancı değildir. Koşke'nin redaktörü olduğu Kazak gençlerinin ilk gazetesi "Jas Azamat", 1918-1919 yıllarında bu şehirde yayımlanmıştır (Kamzabekulı, 2013: 9).

1920 yılında Koşmuhambet Kemengerulı, Kızıljar'daki "Kızıl Öğretmenler Okulu"nda öğretmen olarak görev yapmaya başladı. Bu okulu bitiren, Ombı Kazak Pedagoji Okulu'nun müdürü merhum Jünisbek Janğonakov hatıralarında: *"Eğitimini bu okulda tamamlayarak öğretmen olan 200 kişi vardır. Öğretmen Koşmuhambet, bu okulda Tabiat Bilgisi dersine girdi. O, edebiyatla da meşgul olurdu. Kendi yazdığı hikâye ve piyesleri el yazmasından okuyordu"* diye yazmıştır (Kamzabekulı, 2013: 10).

Kızıljar şehrinde Koşke'nin piyes yazma kabiliyeti gelişti. İlk tiyatro eseri "Avliye Tavip"i yazdı. "Avliye Tavip" piyesini sahneye koyduran Koşke Kemengerulı, 1919-1920 yılında "Bostandık Jemisi (1919)" ve "Kaskırlar men Koylar (1920)" adlı iki piyes daha yazdı. Bu iki piyes Kızıljar'daki şehir bahçesinin sahnesinde oynandı. Koşke'nin "Kaskırlar men Koylar" adlı piyesi hakkında Jünisbek Janğonakov, piyesin konusunun 1916 yılında Çar emri sonucunda ortaya çıkan olaylar ve paragöz insanlar olduğunu anlatır, ayrıca "Kaskırlar men Koylar" adlı piyesinde Koşke'nin çavuş rolünü, Sabit Mukanov'un ise nahiye müdürünün habercisi rolünü oynadığını yazmıştır (Kamzabekulı, 2013: 10).

Koşmuhambet Kemengerulı ile Muratbek Seyitulı, 7 Aralık 1920 tarihinde Kazakistan Cumhuriyeti'nin Sibirya İhtilal Komitesi'ndeki yetkili bir kurum olan Sibirya Ziraat ve Üretim Enstitüsü'nün Başkanlığı'na, Veterinerlik Fakültesinin Hekimlik bölümüne, okul dışından kabul edilmelerini rica eden özel bir mektup gönderdi. Koşke Kemengerulı'nın 5 Ocak 1921'de Enstitünün Veterinerlik Fakültesi Hekimlik bölümüne öğrenci olarak kayıtlı olduğu bilinmektedir (Kamzabekulı, 2013: 10).

1923 yılında enstitünün anketine verdiği cevabında Koşke, "Bostandık Tuvı" gazetesinin memuru olduğunu belirtir. "Bostandık Tuvı", Ombı'da çıkmakta olan "Kedey Sözi" gazetesi kapandıktan sonra, 19 Mart 1921'den başlayarak yayımlanmıştır. Bu gazetenin Ombı'da sadece 5. ve 6. sayıları çıkmıştır (*Bostandık Tuvı*, 21 Mart 1925). 1921 yılının ortasında Akmola vilayeti Kazakistan'a bağlandıktan sonra gazete, Kızıljar'a götürülmüştür. Böylece Ombı'da bulunan Koşke, gazeteye muhabir olarak katılmıştır (Kamzabekulı, 2013: 11).

1923 yılında Kemengerulı, Kızıljar'da bulunan Atığay uruğu içindeki Akkiyik oymağından Muhamedjan'ın kızı Zura ile evlendi. Koşke, hanımı Zura'yla Profesör Zarintsın'ın başkanlığında Kızıljar'da halka tedavi yollarını gösterirken tanışmıştı. O zaman Koşke stajyerdi. Koşke'nin eşi Zura, Mart 1924 yılında hamileyken vefat etti (Kamzabekulı, 2013: 11).

Koşke Kemengerulı, üçüncü sınıfı bitirdikten sonra 21 Ağustos 1924'te Orta Asya Devlet Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne geçmek için istekte bulundu. Enstitü müdürü, 3 Eylül 1924 tarihinde ona cevap vererek bu talebin 4. sınıfın sınavlarını verdikten sonra gerçekleşebileceğini söyledi. Koşke, o yıl Tıp ile ilgili 21 dersten sınav olmuştur (Kamzabekulı, 2013: 11).

Koşke 1924 yılında Türkistan'ın merkezi Taşkent'e gitti. Koşke ailesiyle birlikte Taşkent'te "Ak Jol" gazetesi çevresine yerleşti. Burada Koşke, Alaş destekçileri Alihan Bökeyhan ve Ahmet Baytursınulı ile iletişimde bulundu. Askerî okulda dersler verdi (Kamzabekulı, 2013: 13).

Taşkent'e yerleşen Koşke burada Alaş aydınlarıyla yoğun bir şekilde iletişim kurmaya başladı. Koşke'nin, Alihan Bökeyhan, Ahmet Baytursınulı, Mirjakıp Duvlatulı gibi Kazak aydınlarıyla Ombı'da başlayan tanışıklığı ve manevi yakınlığı, burada daha çok canlandı. Bu sırada Ahmet Baytursınulı ile Mirjakıp Duvlatulı Orınbor'da, Alihan Bökeyhan ise Moskova'daki Künşığıs Yayınevi'nin Kazak bölümünde çalışmaktaydı. Taşkent'te Koşke aynı zamanda Halel Dosmuhamedulı, Muhtar Avezulı, Mağjan Jumabayulı, Jüsipbek Aymavıtulı, Abdolla Baytasulı, Daniyal Iskakulı ile irtibatta bulundu (Kamzabekulı, 2013: 14).

1918-1919 yılları arasında Koşke'yle ilgili Smağul Sadvakasulı: *"Genç ve idealist Kemengerulı'nın nesir yazısı, onun geleceği hakkında ümit vaat ediyor"* diye yazmıştı. Koşke, Taşkent yıllarında "Otarşıldık Uskındarı", "Kandı Tolkın",

“Momıntay”, “Erlik Jürekte”, “Kazak Ayelderi”, “Jetim Kız”, “Düriya”, “Nazika” gibi hikâyeler yazdı. Sanatçı Koşke Kemengerulı, nesirlerinde millî konuları muhafaza ederek yazılarının edebî yönüne özen gösterdi (Kamzabekulı, 2013: 15).

Koşke Kemengerulı Taşkent’te gazetecilik faaliyetlerini arttırdı. Ombı’dan gelişiyle “Ak Jol” gazetesinde görev yaptı. Ayrıca bilim içerikli bir dergi olan “Sana”da redaktörlük yaptı. “Ak Jol” muhabirlerinin 1925 yılında toplandığı birinci kurultaya katıldı. Toplum, ekonomi, ilim ve bilim hakkında farklı makaleler yazdı. Edebiyat alanındaki tartışmalara fayda sağlayacak fikirler belirtti (Kamzabekulı, 2013: 15).

Tekrar yuva kuran Koşke’nin Gülsim Hanımdan Taşkent’te Zayra, Narmanbet, Savle isimli üç çocuğu dünyaya gelmiştir. Taşkent bulunduğu 1920’li yıllarda Koşmuhambet Kemengerulı sadece yazar olarak değil, aynı zamanda eğitimci pedagog olarak da hizmet etmiştir. Koşke’nin 1926 yılında Orta Asya Üniversitesi ile Türkistan Askerî okulunda ders verdiği bilinmektedir (Kamzabekulı, 2013: 15). Koşke ailesinin Taşkent'teki yılları hakkında Koşke’nin çocukları, anneleri Gülsim'den dinlediklerine göre şunları anlatırlar:

> "Babamız Taşkent'e gelir gelmez buradaki şair, yazar ve sanatkârlarla iş birliği içinde hareket etmiş. Dedemizden bize kalan çok miras vardı. Babamız da iyi bir işe sahipti. Sonuç olarak babamız kendi kazancı ile bir ev inşa ettirdi. O, elinden her iş gelen bir ustadır. Evin eşyalarını kendi yaptı. Üniversitenin Çalışma Fakültesinde, askerî okulda ders verdi. Taşkent'te yaşayan Alaş destekçilerinin tamamına yakını evimize uğrardı. Annemiz bize, Alihan Bökeyhan ile Ahmet Baytursınulı’nın babamızla sohbet ederken ona ‘Canım Koşke’ dediklerini anlattı. Doktor olduğu için babamız birçok insana acıyarak tedavi etti. Annemiz onun halka yaptığı yardımı her daim anlatırdı. Örneğin, o, şair İsa'nın (Bayzakulı) hasta kafa derisini iyileştirmiş. Daha sonra halkın tanıdığı bir memur olan Şaken Elevişulı'na da yardım etmiş. Babam, evimizde yardımcı olarak çalışan Asiya’yı iç kurdu hastalığından kurtarmıştı" (Kamzabekulı, 2013: 13).

Koşke Kemengerulı’nın 1926-1927 akademik yılında SAGUV[6] Tıp Fakültesinde kayıtlı olduğu görülmektedir. Koşke, SAGUV’un Çalışma Fakültesinde, Hazırlık bölümünde, Şarkiyat Fakültesinde, Sovyet Ekonomisi ile Hukuk Fakültesinde ve Pedagoji Fakültesinde Kazakça dersler vermiştir (Kamzabekulı, 2013: 16).

[6] Bugün Özbekistan Millî Üniversitesidir.

Üniversite'de iki yıl hizmet ettikten sonra Koşke Kemengerulı, Türkoloji'yi seçer. 23 Ekim 1928'de Koşke, Şark Fakültesinin Türkoloji bölümüne öğrenci olarak kabul edilir. Koşke Kemengerulı'na A. E. Şmidt, M. F. Gavrilov, A. B. Dubson gibi oryantalistler öğretmenlik yapmıştır (Kamzabekulı, 2013: 16).

Koşke, Fdahin, Polivanov, Şmidt gibi öğretmenlerle Kazak dilinin önemli sorunları hakkında tartışıp gözlemler yapar. Mayıs 1929'da yapılan bir konferansta yazım kuralları ve hedeflenen yeni yazı ile terim oluşturmanın temel ilkeleri hakkında Eldes Omarov, Kudaybergen Jubanov, Koşke Kemengerulı kararlılıkla fikirlerini savunarak, dikkati ana konudan uzaklaştıran Avrupalı âlimlerle tartışmıştır (Kamzabekulı, 2013: 17).

Koşke Taşkent'e gidip, Kazak dil biliminin sorunları hakkında bir dizi araştırma yazısı yazdı. SAGUV'da okuyan Daniyal Iskakov, *"Kazpedvuz[7]'a Smağul Sadvakasulı müdür olduğunda, bu eğitim kurumuna Koşke'yi öğretmen olarak aldı"* diye anlatır (Kamzabekulı, 2013: 17).

1927'de G. V. Arhangelski'nin derlemesiyle Rusça yayımlanan "Kazak Tilinin Gramatikası" da Koşke Kemengerulı'nın bilimsel çalışmalarının arasına girer. Koşke'nin düzenlemesiyle yayımlanan bu incelemenin ön sözünü derleyen Arhangelski: *"1924-1925 yıllarında Türkistan Şark Bilimleri Kursu, Kazak dili öğretmeni Kemengerov'un Kazak dili ders notlarına bu çalışmada yer verilmiştir"* diye yazmıştır (Kazak dili grameri, G. V. Arhangelski, Taşkent, Kazgoızdat baskısı, 1927). Bu şekilde G. V. Arhangelski, hocası Koşke'ye minnettarlığını bildirmiştir (Kamzabekulı, 2013: 18).

Koşke Kemengerulı, 1924-1930 yılları arasında sadece Taşkent'te durmadı. Mümkün oldukça Orınbor, Kızılorda, Semey, Şımkent şehirlerine çeşitli iş gezilerinde bulunarak bu şehirlerdeki yazarlarla da temas kurdu (Kamzabekulı, 2013: 18).

13 Ekim 1930'da Koşke Kemengerulı "Sovyet hükümetine karşı hareket etti" iftirası yüzünden suçsuz yere tutuklandı. Ekim 1930'da Koşke Kemengerulı, Taşkent'ten Almatı cezaevine götürüldü. Başından geçenleri Koşke "Abaktıdan Hat" şiirinde şu şekilde izah eder:

[7]1920'lerdeki Taşkent Kazak Pedagoji Enstitüsü'dür.

Cezaevinde aç kaldığım üç gün oldu,[8]

Hiçbir şey yemeden hâlsiz vaziyette yatıyorum.

Burada aniden ölürsem,

Bizim eve selamımı kim ulaştırır.

Gücüm bitti, aç kaldığım üç gün oldu.

Bütün zor düşünceler, yüreğime yara gibi hükmedip.

Burada aniden ölürsem,

Kederli anama kim selamımı ulaştırır.

Yatağımda aç kaldığım üç gün oldu,

Tevekkül edip yatıyorum.

Burada aniden ölürsem,

Doğduğum köye kim selamımı ulaştırır.

Zayıflayıp aç kaldığım üç gün oldu,

Kaderin yazgısına kim direnir?

Burada aniden ölürsem,

Sevgilime selamımı kim ulaştırır.

Buraya katlanıp aç kaldığım üç gün oldu,

Genç yaşta hayattan umudumu kaybedip yatıyorum.

Sevgilim, canım gibi gördüğüm üç küçük çocuğum,

Yoksa kim için uzun uzun bakakalırsın.

[8] Şiirin orijinali tez çalışmasının Ekler bölümünde verilmiştir.

Geçidi olmayan derin uçuruma hapsedildim,

Adalet görmedim, elden ne gelir?

Burada aniden ölürsem,

Arkadaşlarıma kim selamımı ulaştırır.

Aç kalıp yattığım üç gün oldu,

Yiyecek olarak kara suyu içtim.

Burada aniden ölürsem,

Üç yavruma kim selamımı ulaştırır.

Amcaoğlu Nurmağambet'e yazdığı bir mektubunda Koşke, kargaşa zamanını şu şekilde anlatmıştır:

Özleyip selam yazdım, muhabir ağa,

Bilinç ile saygı çürüyerek kayboldu.

Kuş ava, balık ağa yakalandı,

Kaderin yazgısına çare yok.

Koşke Kemengerulı, Almatı cezaevinde iki yıl kadar suçsuz yere yattı. Millî Güvenlik Komitesi arşivinde saklanan bir dilekçesinde Koşke *"Suç kanununun 58. bölümü 11-7 maddelerindeki suçlarla yalandan suçlanıp, suçsuz yere cezaevinde yattığım on ay oldu... Biliniz ki, benim tüberkülozum çok şiddetlendi. Muayene eden tıbbi kurulun neticelendirmesine göre hiç olmazsa makbuz verip tedaviye izin veriniz"* diyerek 17 Temmuz 1931 tarihinde bir dilekçe yazdı (Kamzabekulı, 2013: 18-20).

Koşke tedavi edilmedi. O Almatı cezaevinde 1932 yılında Nisan ayının sonuna kadar yattı. 20 Nisan'da Üçlü karar[9]la 58. bölümün 10-11 maddeleri gereğince "Vatana ihanet" suçlamasıyla gözaltına alındığı zaman da dâhil olmakla birlikte beş yıl Ukrayna'nın Valuyki şehrine sürgüne gönderildi (Kamzabekulı, 2013: 20). Yazar Valuyki Demiryolu sisteminde doktor olarak çalıştı. Koşke, Demiryolu inşasında

[9] Parti Bölge Başkanı, Bölge Savcısı ve Bölge Emniyet Müdürü kararıdır. Aydın katliamında aldıkları kararların etkisi büyüktür. "Gezici mahkemelerdir. Üç kişiden oluştuğu için *troyka*'da denir" (Kurmangaliyeva Ercilasun, 2019: 59).

doktorluk kadar ekonomistlik de yaptı. Koşke'nin karısı Gülsim de NKVD'ye[10] rica ederek, yanına çocuklarını alıp eşinin peşinden Valuyki'ye doğru yola çıktı. (Kamzabekulı, 2013: 20).

1935 yılında Koşke Kemengerulı sürgün edildiği Valuyki'den ayrıldı. NKVD, sürgün sonrasında siyasi mahkûmların memleketlerine dönmesine engel olmuştur. Bundan dolayı Koşke Kemengerulı, Ombı şehrinin Şarbakköl'üne yerleşmesine izin verildi. Koşke, Şarbakköl ilçe sağlık hizmeti bölümündeki basit talimatlar verme hizmetini seçti. Böylece, Koşke Kemengerulı halkı muayene etmeye başladı (Kamzabekulı, 2013: 21).

Koşke Kemengerulı, 7 Ağustos 1937'de ikinci defa gözaltına alındı. NKVD görevlileri bu sefer Koşke'nin evinde bulunan bütün eserleri toplayarak, Koşke'yi Ombı şehrine doğru sürgün ettiler (Kamzabekulı, 2013: 22). Kemengerulı'nın şu yazmalarına el konulmuştur:

1) Kazakça yazmalar-2 Klasör.

2) Kazakça, Rusça cep defteri.

3) Dışı siyah kalın defter.

4) Kazakça yazdığı kitabın elyazması.

5) Kazakça gazeteler.

6) Arkası kahverengi kalın defter.

Bu edebî eserleri şimdi bulmak çok zordur. Çünkü Güvenlik çalışanları sadece sorgulamada işe yarayacak olanları saklamış, geri kalan edebî eserleri ise yok etmiştir (Kamzabekulı, 2013: 22).

Ağustos başında tutuklanan Koşke, Ombı şehrindeki NKVD cezaevinde üç ay geçirdi (Kamzabekulı, 2013: 22). Koşke Kemengerulı, kendisine yöneltilen suçlamaları reddetmesine rağmen 16 Kasım 1937'de UNKVD üçlüsünün aldığı kararla, kurumun soruşturma sonucuna uygun olarak, "Sibirya Sovyet Hükümetine karşı sabotaj ve isyancıları organize eden milliyetçi[11] kuruma önderlik yapma"

[10] NKVD, SSCB'nin çeşitli meselelerini idare eden devlet birimi, gizli polisidir.
[11]Milliyetçiliğe hizmet etmenin yasak olduğu bu dönemin eserlerinde milliyetçiliğin izine bile rastlanması aydınların suçlanması için yeterliydi.

suçlamasıyla infaz cezasına çarptırıldı. Koşke Kemengerulı'nın bugün bir mezar yeri bile yoktur (Kamzabekulı, 2013: 23). Koşke Kemengerulı 41 yaşında, 17 Kasım 1937'de Stalin'in aydın katliamı[12] sonucunda katledilmiştir (Kamzabekulı, 2013: 22-24).

Koşke'nin annesi, Jamila Kartabaykızı 1935 yılında Koşke sürgündeyken vefat etmiştir. Gülsim'in babası Jamiy, 1937 yılında sürgün edilmiştir. Koşke Kemengerulı gözaltına alınmasıyla birlikte, Koşke Kemengerulı'nın bütün akrabaları "Halk düşmanının akrabasısın" denilerek çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır. Sovyet rejiminin suçlamaları sadece Koşke'yle sınırlı kalmamıştır. Koşke'nin bütün ailesi de suçlanmıştır (Kamzabekulı, 2013: 25).

1937-1957 yılları arasında, Koşke'nin üç çocuğu Zayra, Narmanbet ve Savle ortaokul eğitimini tamamladı. Zayra, ilk olarak Pedagoji okuluna girdi, bu okuldan sonra Ombı Pedagoji Enstitüsünün Filoloji Fakültesini bitirdi. Narmanbet, öğretmenlik mesleğini seçip, Pedagoji okulunu bitirdikten sonra Ombı Pedagoji Enstitüsünün Tarih ve Filoloji Fakültesini tamamladı. Son çocuğu olan Savle, Hemşirelik eğitimini tamamladı, hastalandığı için yükseköğretime başlayamadı (Kamzabekulı, 2013: 26).

15 Ağustos 1957'de Sibirya askerî ilçesinin askerî mahkemesi tarafından Koşke Kemengerulı resmî olarak aklandı. Koşke, ardından gelen nesle örnek teşkil etti. Gülsim, kocası aklandıktan sonra Ombı Şarbakköl'den Almatı'ya geldi (Kamzabekulı, 2013: 26).

Genç öğretmen Narmanbet Koşkeulı, Haziran 1959'da yazar Muhtar Avezov'a *"Saygıdeğer Muhtar ağabey! Nasılsınız, İyi misiniz? Ben sizinle birlikte edebiyata merak salan Koşke'nin oğluyum. Tanrı'ya şükür, babam gibi öğretmenlik yapıyorum. Babamın hayatını, kaderini siz daha iyi bilirsiniz. Babamın kitabının basılması için kitabın ön sözünü yazarak hazırlamaya yardım ediniz"* diyerek bir mektup kaleme aldı (Kamzabekulı, 2013: 26).

[12]Stalin zamanında uygulanan, sürgün ve yok ediştir. Stalin döneminde uygulanan aydın katliamı, kızıl kırgın, kızıl terör ve repressiya gibi çeşitli isimlerle bilinen baskı, şiddet ve tasfiye kampanyası, genellikle en ağır hal olmasından dolayı 1937-1939 yılları arasında olmuş gibi kabul edilir (Kurmangaliyeva Ercilasun, 2019: 58).

1959-1960 yıllarında Gülsim, Koşke'yi tekrar tarihe tanıtmayı istedi. Bu maksatla o öncelikle Muhtar Avezov ve Alkey Marğulan ile görüştü (Kamzabekulı, 2013: 27). Muhtar Avezov, Gülsim'e: *"Araştırmanı sadece kendin yürüt, çocuklarının yüzünden mahrum kalırsın"* diye söylemişti. O yıllarda Kemenger'in gelini Gülsim Ombı ile Almatı'nın arasında defalarca gidip gelmiş, aşındırdığı kapılardan eli boş dönmüştür (Kamzabekulı, 2013: 27).

Koşke Kemengerulı'nın oğlu Narmanbet 4 Nisan 1962 yılında yazar Sabit Mukanov'a bir mektup yazdı. Mektupta Narmanbet Koşkeulı, Saben'den yardım istedi (Kamzabekulı, 2013: 28).

> "Saygıdeğer Sabit ağabey!
>
> Yaşlı annem, Koşke'nin çalışmaları acaba aydınlığa çıkar mı diye ümitle bu durumun peşine düşeli iki üç yıl oldu. Bunları siz benden daha iyi bilirsiniz. Annem sizinle görüştüğünü söylemişti. Babamın 1920-30 yıllarında çıkan draması, nesirle ilgili olan eserleri, ders kitapları, dil bilim çalışmaları ilk heyecan uyandıran 'Sözlüğü' dikkate değer değil mi, diyerek üzülüyorum. Bir değil, iki defa aklanmasına rağmen, çalışmalarını dikkate almadan, 'Milliyetçi ve zengin eleştirmen Kemengerulı bilgin gibi ortaya çıktı' diyen N. Kartbayev gibilerin bilinçsizce makale yazmaları insanı üzüyor" (Kamzabekulı, 2013: 27).

1965 yılında Koşke'nin eşi Gülsim Hanımın ve oğlu Narmanbet'in umduğu gibi bir külliyat basıldı. Külliyatta yer alan "Altın Sakina" adlı piyes Kazak Millî Tiyatrosunun ilk gösterisi oldu, "Altın Sakina" draması sahnelendi (Kamzabekulı, 2013: 28).

Koşke Kemengerulı'nın 1965 yılında çıkarılan külliyatı halk arasında yayılmaya başladığında, birilerinin şikâyetinden sonra "Alaş Ordacı, Milliyetçinin kitabı" diye tanıtılarak, satılmadan ve uzaktaki kütüphanelere ulaşamadan kitaplara el konuldu. Kitabın birkaç adet basımı merkez kütüphanelerde bir kısmı da akrabaları tarafından saklandı (Külliyat on bin taramayla çıkmıştı) (Kamzabekulı, 2013: 29).

Koşke'yi tanıtmak için 1965 yılında çıkan "Altın Sakina Külliyatı", Muhtar Avezov'un ön sözüyle başlar ve şekillenir. 1965 yılında eser Ombı'ya ulaştıktan sonra halk onu okumakla kalmadı, piyesleri köy ile şehir halkı tarafından da sahneye konuldu. 1990 yılında köy halkı, Omsk şehrinde öğretmen Bolat Omarulı Ibırayev yönetiminde piyesi sahnelendirdi (Kamzabekulı, 2013: 337).

Koşke ailesinin isteği üzerine Külliyatın girişini Muhtar Omarhanulı yazmıştır. Fakat çalışmasının sonunda adını soyadını göstermemiştir. 1965 yılından sonra Koşke

Kemengerulı'nın edebî eser yazarlığından uzun süre gerçek bir şekilde söz edilmedi. Aradan on yıl geçtikten sonra, 1975 yılında ortaya çıkan "Kazak Teatrının Tarihı" araştırmasının birinci cildine yazdığı makalesinde Profesör Bağıbek Kundakbaev piyes yazarı Koşke Kemengerulı'nın "Bostandık Jemisi", "Altın Sakina" ve "Eski Okuv" piyeslerinden bahsedip, adil bir şekilde değerlendirdi (Kamzabekulı, 2013: 29).

Koşke'nin dil konulu çalışmalarını, ders kitaplarını dikkate alarak, filoloji doktoru merhum Kayırbolat Esenov 26 Haziran 1981'de "Kazakstan Muğalimi" gazetesinde yazdığı "Elenbey Kelgen Okuvlık" adlı makalesinde âlim Koşke Kemengerulı'nın edebî eserlerini ilim camiasına dâhil etmeyi kendine mesele edindi (Kamzabekulı, 2013: 30).

Koşke Kemengerulı'nın dil konulu bir çalışması, âlim Bahıtjan Hasanulı'nın 1987 yılında çıkan "Kazahsko-Russkoe Dvuyazıçiye (Kazakça-Rusça İki Dillilik)" araştırmasında bahsedildi (Kamzabekulı, 2013: 30).

Yazar Koşke hakkında ilk makaleyi yazan Raziya Rüstembekova, zamanında Gülsim Kemengerova ile komşu olup, Gülsim Hanımdan Koşke hakkında epeyce bilgi almıştır. Âlimin 22 Temmuz 1988'de "Kazak Adebiyeti" gazetesinde "Kalemger Kemengerov" adlı makalesi yayımlandı. Bu çalışmasında yazar, Koşke'nin hayatını ve edebî eser yazarlığını temel almıştır. Raziya Rüstembekova, Koşke'nin piyeslerini çözümledi. Rüstembekova'nın Koşke hakkında yazdığı bir inceleme makalesi 1991'de çıkan "Zaval" külliyatında yayımlandı. Âlim, 14 Ağustos 1992 tarihinde de "Kazak Adebiyetine" adlı bir makale yazdı (Kamzabekulı, 2013: 30).

Koşke Kemengerulı'nı tanıtmaya çalışanlardan biri de merhum âlim Müsilim Musağıtov (Kanan)'dur. Müsilim Musağıtov, 27 Temmuz 1993 yılında "Sarıarka Samalı" (Pavlodar) gazetesinde yayımladığı "Koşke Kemengerov" adlı makalesinde yazarın otobiyografisini, aktarma alanındaki araştırmalarını ele alır ve o yıllarda piyeslerinin sahnelenmesinde yaşanan sorunlara değinir (Kamzabekulı, 2013: 30).

Arşiv kaynaklarına dayanarak, Koşke Kemengerulı'nın hayatı ve sanatı hakkında önemli ölçüde makale yazılmıştır. Ayrıca bir belgesel (İki bölümlü) çekilmiştir (Kamzabekulı, 2013: 31).

Koşke Kemengerulı ile ilgili İliyas Kurmangaliyev tez çalışmasını (1992), Güljahan Orlabeyeva doktora tezini (1996) savundu. Koşke Kemengerulı'nın gazeteci

kimliği üzerine KazMUV[13]'un Gazetecilik Fakültesinden birkaç araştırma tezi hazırlandı. Dilci Orınay Jubayeva 2002 yılında ve Ayjan Şormakova 2010 yılında Koşke'nin edebî eserlerini ele aldıkları doktora tezlerini savundular (Kamzabekulı, 2013: 31).

Onun edebî eserleri 1980'li yılların sonuna doğru serbestçe yayımlandı. Koşke, hakkındaki çalışmalar Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla canlandı. 2004-2006 yıllarında "Alaş Yayınevi" Kemengerulı'nın eserlerinin tamamını üç cilt olarak yayımladı. Günümüzde yazar hakkında çalışmalar yapılmaya devam edilmektedir (Kınacı, 2017: 290-309). Çalışmaya konu olan külliyat ise şimdilerde genişletilerek yayımlanmaya hazırlanmaktadır. Koşke hakkında çalışma yapan Kazak âlimler, Raziya Rüstembekova (1926-2005), Dihan Kamzabekulı, Güljahan Orda, Orınay Jubayeva ve Ayjan Şormakova'dır.

Türkiye'de Doç. Dr. Cemile Kınacı ve Prof. Dr. Hülya Kasapoğlu Çengel'in Koşke Kemengerulı hakkında yapmış olduğu çalışmalar vardır. Dilara Gökçe İnce'nin "Koşke Kemengerulı'nın Hayatı, Sanatı ve Hikâyeleri" adlı yüksek lisans tezi 2022 yılında savunulmuştur. Koşke'yi tanıtmak için yapılan çalışmalar artmakta ve çalışma alanı genişlemektedir. Fakat Koşke Kemengerulı edebî eserlerinin kapsamlı olarak araştırıldığı söylenemez.

Koşke'nin hikâyelerinin tamamı henüz külliyata eklenmedi. Onun "Koyşı Bala" adlı hikâyesi ve 1925 yılından başlayarak 1937 yılında tamamlanan çağdaşları hakkında yazdığı romanı bulunamadı (Kamzabekulı, 2013: 31). Koşke'nin kızı Zayra'nın anlattıklarına bakılırsa Koşke'nin Taşkent zamanlarından başlayarak yazdığı çağdaşları konulu romanı 1937 yılının ortasında bitmiş, kitabı Almatı matbaalarına ulaştırmanın yolunu aramışlar, ancak Almatı matbaalarına ulaşamadan, henüz el yazması hâlindeyken kitaba NKVD tarafından el konulmuştur (Kamzabekulı, 2013: 21).

Koşke Kemengerulı sözlük oluşturma çalışmaları da yapmıştır. Sözlük oluşturma çalışmalarına Koşke Kemengerulı öncülüğünde Bayğaskaulı, Baymakanulı, Davletbakulı, Temirbekulı ve Sarsenbayulı katılmıştır. Koşke, Taşkent'te yaşarken iki ciltten oluşan Kazakça "Jabropalıktar üşin Okuv Kuralı"nı yazdı. Birinci cildi 1928

[13] Bugünkü El-Farabi Kazak Millî Üniversitesi.

yılında Taşkent'te, ikinci cildi 1929 yılında Kızılorda'da basıldı. Bu eseri Avrupalılara Kazak Türkçesini öğretmek için yazdı. Koşke Kemengerulı'nın "Kazakça-Orısşa Tilmaşı" adlı eseri ise Künşığıs Yayınevinde 1925 yılında yayımlandı (Rüstembekova, 1995: 13).

Koşke Kemengerulı'nı dil bilgini ve metot uzmanı olarak tanımamız gereklidir. Koşke, tarih ve dil bilim alanında "Kazak Tarihınan (1924)", "Burınğı Ezilgen Ulttar (1925)", "Kazakşa-Orısşa Tilmaş (1925)", "Jabropalıktar üşin Okuv Kuralı (1 ve 2, 1928 ve 1929)" adlı eserleri yazmıştır (Rüstembekova, 1995: 12).

Koşke Kemengerulı, kısa ömründe gelecek nesillere birçok edebî eser bırakmıştır. Koşke Kemengerulı, Kazak millî basınının şekillenmesine katkı sağlamış, gazeteci gibi araştırmıştır. "Balapan" dergisine, "Jas Azamat" gazetesine, "Sana" dergisine redaktörlük yapmıştır. "Bostandık Tuvı" ve "Ak Jol" gazetelerinde hizmet etmiştir. Birçok uzun süreli yayına katılmıştır. Koşke'nin gazetecilik yönünde, onun siyasi toplum ve halk konusundaki makaleleri, edebî çalışmaları Kazak gazeteciliğini geliştirmiştir. Ayrıca, Almatı'da bulunan Ölke Yayınevi Koşke Kemengerulı'nın kitabını yayımlamıştır. Pavlodar Üniversitesi de Koşke'nin kitabını basmıştır (Kamzabekulı, 2013: 32).

Koşke Kemengerulı'nın Eserleri

Hikâyeleri

"Tutkınnın Oyı (Mahkûmun Düşüncesi)" adlı hikâye *Jas Azamat* gazetesinin (Kızıljar) 8 Şubat 1919'daki sayısında yayımlanmıştır. Koşke, bu hikâyeyi yazarken "El Balası" takma adını kullanmıştır (Kamzabekulı vd., 2013: 377). Bu hikâyede Kazak halkının ve memleketinin hürriyete sahip olduğu geçmiş devirlere duyduğu özlem ağır basmaktadır (Kınacı, 2017: 302).

"Kandı Tolkın (Kanlı Dalga)" adlı hikâye *Enbekşi Kazak* gazetesinin (Kızılorda) 4 Ocak 1926 sayısında basılmıştır (Kamzabekulı vd., 2013: 378).

"Momıntay" adlı hikâye *Leninşil Jas* dergisinin (Orınbor) 3. ve 5. sayılarında 1925 yılında yayımlanmıştır (Kamzabekulı vd., 2013: 378).

"Düriya" adlı 1927 yılında *Ayel Tendigi* dergisinin (Kızılorda) 5. sayısında yayımlanmıştır. Bu hikâye, Koşke Kemengerulı beraat ettikten sonra 1965 yılında çıkarılan "Altın Sakina" adlı külliyata dâhil edilmiştir (Kamzabekulı vd., 2013: 378).

"Erlik-Jürekte (Cesaret Yürektedir)" adlı hikâye 1924 yılında *Sana* dergisinin (Taşkent) 2. ve 3. sayılarında basılmıştır. Daha sonra ise 1965 yılında çıkarılan külliyatta yayımlanmıştır (Kamzabekulı vd., 2013: 378).

"Kazak Ayelderi– Karaşaş (Kazak Kadınları-Karaşaş)" adlı hikâye 1924 yılında *Ayel Tendigi* dergisinin (Orınbor) 4. sayısında yayımlanmıştır (Kamzabekulı vd., 2013: 378).

"Nazika" adlı hikâye 1928 yılında *Ayel Tendigi* dergisinin (Kızılorda) 4. sayısında basılmıştır (Kamzabekulı vd., 2013: 378).

"Jetim Kız (Yetim Kız)" adlı hikâye 1924 yılında *Jas Kayrat* dergisinin (Taşkent) 6. sayısında yayımlanmıştır (Kamzabekulı vd., 2013: 378). Hikâyede yoksul ve yetim kızın hayatı üzerinden 20. yüzyıl başlarında yaşayan Kazak halkı hakkında bilgi verilmektedir.

"Otarşıldık Uskındarı (Sömürgeciliğin İşaretleri)" adlı hikâye 1925 yılında Taşkent'te basılmıştır. *Tarbiye, bilim, adebiyet jayındağı makalalardan terme* yayınının 1. sayısında yayımlanmıştır (Kamzabekulı vd., 2013: 377). Koşke, 1925 yılında yazdığı Otarşıldık Uskındarı (Sömürgeciliğin İşaretleri) adlı hikâyede Kazak halkının Rus sömürgecilerinden gördüğü zulüm ve hakareti anlatmıştır (Özdemir, 2014: 54).

Genellikle, kırsal hayattaki Kazakların yaşamını, Kazak tarihini, dil, okul ve eğitim sorunlarını, kadın haklarını, kadın erkek eşitsizliğini, kadına şiddeti, Kazak örf ve âdetlerini, köyde ve gençlerde meydana gelen değişimi, esaretteki hislerini ve fakirlerin durumunu anlatan hikâyeler yazmıştır. Kazakların 20. yüzyıl başlarında yaşadığı pek çok sıkıntı ve tarihî gerçek onun eserlerine yansımıştır. Koşke Kemengerulı, hikâyelerinde betimlemeler ve benzetmeler kullanarak anlatıma canlılık kazandırmıştır.

Piyesleri

Asıl mesleği hekimlik olan Kemengerulı kadın hakları meselesi, zenginlerle idarecilerin halka ettiği zulüm, dönemin tarihî durumu ve Kazak gelenekleri hakkında piyesler yazmıştır. İlk tiyatro eseri "Avliye Tavip"tir. "Avliye Tavip", "Bostandık Jemisi (1919)" ve "Kaskırlar men Koylar (1920)" adlı piyesler Kızıljar'da

sahnelenmiştir. Koşke Kemengerulı, Altın Sakina (1923), Paraşıldar (1927) ve Eski Okuv (1927) adlı piyeslerini yazarak izleyiciye ulaştırmıştır.

"Altın Sakina (Altın Yüzük)" piyesi, 1923 yılında Orınbor'daki Kazakistan Devlet Yayınevinde yayımlanan dört perdelik dramadır. "Altın Sakina", 1965 yılında basılan Koşke Kemengerulı'nın külliyatına dâhil edilmiştir. 13 Ocak 1926'da Kızılorda Kazak Millî Tiyatrosu Koşke Kemengerulı'nın "Altın Sakina" piyesi ile ilk perdesini açmıştır. Enbekşi Kazak gazetesinde piyesin sahnelendiğine dair bir haber yer almıştır. Habere göre tiyatro yönetmeni Dinşe'dir ve Mirjakıp Duvlatov'un kızı da bu tiyatroya destek vermiştir. Bu gösteri Koşke'nin oyun yazarlığını iyi bir şekilde etkilemiştir (Rüstembekova, 1995: 9). Piyes, gelin kaynana çatışması üzerine kurulmuştur.

"Paraşıldar (Rüşvetçiler)" 1926 yılında *Jana Mektep* dergisinin (Kızılorda) 7. ve 8. sayılarında yayımlanan bir perdelik komedidir. 1965'te çıkarılan külliyata eklenmiştir (Kamzabekulı vd., 2013: 377). Piyesin ana konusu Rus memurların Kazak köylülerine yaptığı zulüm ve açgözlülüktür.

"Eski Okuv (Eski Eğitim)" 1927 yılında *Jana Mektep* dergisinin ilk sayısında yayımlanmış, dört perdelik komedidir. Bu piyes 1965 yılında külliyata dâhil edilmiştir (Kamzabekulı vd., 2013: 377). Piyesin ana konusu eski tarz eğitime bir eleştiridir.

"Avliye Talip (1918)", "Kaskırlar men Koylar (Kurtlar ile Koyunlar, 1920)", "Bostandık Jemisi (Serbestliğin Meyvesi, 1919)" ve "Künasiz Küygender (Günahsız Yananlar, 1930)" adlı piyeslerinin ne konuda olduğu ne zaman yazıldığı bilinse de metni bulunamamıştır (Kamzabekulı, 2013: 31).

İlyas Jansügirov ve Ğabbas Toğjanov'un "Kazaktın Teatr Öneri (1933)" adlı kitabında tarihî piyesler yer almıştır. Bu kitapta Koşke Kemengerulı'nın "Künasiz Küygenler" adlı eseri hakkında bir iki sayfa kadar bilgi yer alır. Bu piyeste Rus Çarının sömürgeci siyaseti, Kazakları topraklarından ayırması ve toprak anlaşmazlığı işlenmektedir. Piyeste bir Kazak köyü ile Rus derebeyinin toprak anlaşmazlığı görülmektedir. Rus yönetimi Kazak köyünü zorla göç ettirmiştir. Piyes, iki millet arasındaki anlaşmazlık üzerine kuruludur (Rüstembekova, 1995: 10-12).

Smağul Sadvakasulı, "Altın Sakina Oyını Tuvralı" (Enbekşi Kazak, 24 Ocak 1926) ve "Ult Teatrı Tuvralı" çalışmalarında Koşke'nin dramalarıyla ilgili uygun bir değerlendirme yaptı (Kamzabekulı, 2013: 29).

Koşke'nin dramaları hakkında eleştirmen Smağul Sadvakasulı *"Tek başına insanın iç dünyasını çözümler"* diye yazdı. Smağul Sadvakasulı "Altın Sakina" piyesi hakkında fikirlerini söyleyip, oyuncuların oyununu yorumladı (Smağul Sadvakasulı Alğaşkı Tajiribeler / Enbekşi Kazak, 20 Ocak 1926) (Kamzabekulı, 2013: 15).

Makaleleri

"Atılıp Ölgen Kazak Jigiti (Kendini Vurarak Öldüren Kazak Genci)" adlı makale *Kazak* gazetesinin 16 Kasım 1916 tarihli sayısında yayımlanmıştır. Yazı sonuna Muhtar Samatov, Alimkul Şormanov, Jünis Babatayev, Smağul Sadvakasov, Koşke Kemengerov imza atmıştır (Kamzabekulı vd., 2013: 375).

"Bülingennen Büldirgi Alma (Felaketten Bela Alma)" adlı makale 30 Temmuz 1918 tarihinde *Jas Azamat* gazetesinin 1. sayısında "El Balası" mahlasıyla basılmıştır (Kamzabekulı vd., 2013: 375).

"Kazak Jerine Kolka Saluvşılar (Kazak Topraklarına Göz Dikenler)" adlı makale 19 Kasım 1918 tarihinde *Jas Azamat* gazetesinin 11. sayısında yayımlanmıştır. Koşke, bu makalede "El Balası" mahlasını kullanmıştır (Kamzabekulı vd., 2013: 375).

"Heşten de Keş Jaksı (Hiç Olmamasından Geç Olması Daha İyidir)" adlı makale 8 Şubat 1919 tarihinde *Jas Azamat* gazetesinin 22. sayısında basılmıştır (Kamzabekulı vd., 2013: 375).

"Umıtşaktık (Unutkanlık)" adlı makale *Jas Azamat* gazetesinin 19 Kasım 1918 tarihinde 11. sayısında yayımlanmıştır (Kamzabekulı vd., 2013: 375).

"Jol Aseri (Yol İzlenimleri)" adlı makale 15 Ağustos 1924 tarihinde *Kazak Tili* (Semey) gazetesinde basılmıştır. Koşke Kemengerulı'nın Prof. Dr. Maks Kuçinskiy ile yaptığı Semey ilçesindeki gezisi anlatılır (Rüstembekova, 1995: 178).

"Kazak Tiline" Ötiniş ("Kazak Tili" Gazetesine Bir Rica) adlı makalede Alman profesörün bineklere para ödememiş olması hicvedilmiştir. Makale, 9 Ekim 1924 tarihinde *Ak Jol* gazetesinde (Taşkent) yayımlanmıştır (Kamzabekulı vd., 2013: 375).

"Kenes Kızmetkerleri Tuvralı (Sovyet Memurları Hakkında)" adlı *makale Ak Jol* gazetesinde 9 Aralık 1924 tarihinde basılmıştır (Kamzabekulı vd., 2013: 375).

"Kızmet Adamdarının Konakasısı (Devlet Memurlarına Verilen Konuk Aşı)" adlı makale 26 Aralık 1926 tarihinde, *Enbekşi Kazak* gazetesinde yayımlanmıştır. Bu makaleden sonra Enbekşi Kazak gazetesinde "Elge Şıkkan Ökilderge Konakası Berüvge Tıyım Saluv" adlı makaleyi yayımlamıştır (Rüstembekova, 1995: 182).

"Tilşilerdin Mindeti Ham Manisi Tuvralı (Muhabirlerin Görevi ve Önemi Hakkında)" adlı makale Koşke Kemengerulı'nın Türkistan'da *Ak Jol* gazetesi muhabirlerinin birinci kurultayında yaptığı beyannamesidir. *Ak Jol* gazetesinin 15 Nisan 1925 tarihli sayısında yayımlanmıştır (Kamzabekulı vd., 2013: 375).

"El Gazeti Kanday Boluv Kerek? (Halk Gazetesi Nasıl Olmalıdır?)" adlı makale 1925 yılında Taşkent'te *Ak Jol* gazetesi muhabirlerinin birinci konferansı adlı kitapta yer almıştır (Kamzabekulı vd., 2013: 375).

"El Densavlığın Eskerüv Kerek (Halkın Sağlığını Dikkat Etmek Lazım)" adlı makalede Koşke, Alman Profesör ile Kazak yurdunu gezerken gördüğü sağlık sorunlarına değinmiştir.

"Jana Kitap (Yeni Kitap)" adlı makale 10 Nisan 1925 tarihinde *Ak Jol* gazetesinde yayımlanmıştır.

"Javap Hat (Cevap Mektubu)" adlı makale 14 Şubat 1925 tarihinde *Ak Jol* gazetesinde yayımlanmıştır (Kamzabekulı vd., 2013: 375).

"Kazakşa-Orıssa Tilmaş" Tuvralı Tüsinis (Kazakça-Rusça Konuşma Kılavuzu" Hakkında İzah)" adlı makale 24 Kasım 1926 tarihinde *Enbekşi Kazak* gazetesinde yayımlanır (Kamzabekulı vd., 2013: 375).

"Kotır Sözder (Sıkıntılı Sözcükler)" adlı makale 1926 yılında *Jana Mektep* dergisinin 14. ve 15. sayısında yayımlanmıştır, makalede anlatılan Bilimpazdar Kongresi 1924 yılı Orınbor'da yapılmıştır (Kamzabekulı vd., 2013: 376).

"Jat Til Okıtuv Adisi (Yabancı Dil Öğretim Yöntemi)" adlı makale 1927 yılında *Jana Mektep* dergisinin 3. ve 4. sayısında yayımlanır (Kamzabekulı vd., 2013: 376).

"Mektep Kay Tilde Boluv Kerek? (Eğitim Hangi Dilde Olmalı?)" adlı makale 1 Şubat 1927 tarihinde *Enbekşi Kazak* gazetesinde yayımlanmıştır (Kamzabekulı vd., 2013: 376).

"Kazakka Paydalı Jas Talap (Kazaklara Faydalı Genç)" adlı makaleyi Koşke Kemengerulı, Jüsipbek Aymavıtulı ve Ğabdolla Baytasulı birlikte 12 Aralık 1924'te *Ak Jol* gazetesinde yayımladı (Kamzabekulı vd., 2013: 376).

"Körkem Adebiyet Tuvralı (Edebiyata Dair)" adlı makale ile devrin edebiyat tartışmaları canlanmıştır. Koşke, bu makalesinde Sabit Mukanov'u ağır bir şekilde eleştirmiştir, Sabit'in Kazak edebiyatında o zamana kadar yazılmış olan eserleri göz ardı ettiğini vurgulamıştır. "Edebiyat nedir, edebî eser yazarları kimlerdir, sanatın amacı ne olmalıdır?" gibi sorulara cevap vermiştir. Sabit Mukanov'a karşı Mağjan Jumabayulı'nı ve Mirjakıp Duvlatulı'nı savunmuş, onların eserlerini örnek vermiştir. Makale, 1 Aralık 1926 tarihinde *Enbekşi Kazak* gazetesinde yayımlanmıştır (Kamzabekulı vd., 2013: 376).

"Sabitpen Aytıstı Doğardım (Sabit ile Tartışmayı Bitirdim)" adlı makale 30 Ocak 1927'de *Enbekşi Kazak* gazetesinde yayımlanmıştır (Kamzabekulı vd., 2013: 376).

Araştırmalar-İncelemeler

Koşke Kemengerulı, "Kazak Tarihınan" adlı Ombı'da başladığı araştırmasını bitirip, Moskova'daki Künşığıs matbaasına basılması için gönderdi. Koşke Kemengerulı'nın 'Kazak Tarihınan' adlı çalışmasında Kazak tarihi hakkındaki fikirleri yer almaktadır.

> "*Kazak Tarihınan* adlı kitabı 1924 yılında Moskova'da *Künşığıs* (Doğu) matbaasında yayımlanmıştır. Matbaanın idarecisi Nezir Törekulov idi. "Kazak Tarihinden" kitabına Önsöz yazan Ğabbas, yazarın bu çalışmasının önemine değinmektedir. Kazakların kitap açısından, özellikle Kazak tarihinin ele alındığı kitaplar bakımından fakir olduğunu dile getirmektedir. Koşke Kemengerulı'nın bu kitabının Kazakların siyasi tarihinin kaleme alındığı ilk çalışma niteliğinde olduğunu belirtmektedir. "Kazak Tarihinden" kitabı, beş ana bölümden müteşekkildir. Kemengerulı, kitabının Birinci Bölümünde Kazak Hanlığı dönemindeki sosyo-ekonomik ve kültürel hayattan bahsetmektedir. İkinci Bölüm birkaç alt başlıktan oluşmaktadır. Bu alt başlıklarda vergi; askere alınma durumu; din durumu; eğitim durumu; toprak meselesi; Kazak boyları meselesi; Rus hâkimiyetine karşı hareketler ve Kazak Hanlarının kültürel hedefleri gibi konular ele alınmıştır. Üçüncü Bölümde ise Rusların nasıl bir örnek teşkil ettiğini ele alırken, kültürel etkileşime ve olumsuz davranışlara da değinmiştir.

> Dördüncü Bölümde Kazak aydın zümresinin ne zaman ve nasıl oluştuğundan, faaliyetlerinden bahsederek entelektüellerin fikriyatlarını analiz etmiştir. Çarlık döneminde meydana gelen olumsuzluklardan bu bölümde de bahsedilmektedir. Beşinci Bölümde ise Ekim devriminden sonra geçen az zamanda henüz etraflıca analiz yapılamadığının ve objektif bilgi olmadığının altını çizer" (Kurmangaliyeva Ercilasun, 2019: 14-15).

Koşke "Kazak Tarihınan" adlı eserinde Kazak ülkesinin Çarlık Rusya öncesi tarihini genel bir bakış açısıyla inceler. Hanların ülkeyi yönetme siyasetini ve Rus kültürünü yazar. 20. yüzyılın başındaki Kazak şair ve yazarlar hakkında bilgi verir. Eserin ana konusu ise Çarlık Rusyasında yaşayan Kazak halkının kaderidir (Rüstembekova, 1995: 14).

"Kazak Tarihınan" adlı eserin içindeki "Karşı İsyanlar (Karsı Kozgalıstar)" başlıklı bölümde Çarlık istilasına karşı başlatılan Kazak halkının millî istiklal hareketleri ele alınmıştır. Bu isyanlar içinde Kenesarı'nın başlattığı millî istiklal hareketi geniş bir şekilde işlenmiştir (Kınacı, 2017: 61).

Muhtar Avezov'un 1937'de yazdığı "Adebiyet Tarihı" kitabında Koşke'nin âlimliğini farklı yönleriyle ele alarak *"Tarihi doğru şekilde ve daha ayrıntılı öğrenmek isteyenler Koşke Kemengerulı'nın 'Kazak Tarihınan' çalışmasına baksın"* diye yazmıştır (Avezov, 1991: 143).

"Kazak Tarihınan" adlı kitap 1922 yılında yazılmış, 1923 yılında matbaaya gönderilmiş, 1924 yılında Moskova'nın *Künşığıs* matbaasında yayımlanmıştır (Kamzabekulı vd., 2013: 374).

Koşke Kemengerulı'nın, Burınğı Ezilgen Ulttar (Önceki Devirlerde Ezilen Milletler, 1925) ve Egin Saluv Tuvrasında (Ekin Ekme Hakkında, 1923) adlı araştırmaları da vardır. "Burınğı Ezilgen Ulttar" bilimsel çalışması 1923 yılında yazılmış ve 1925 yılında Moskova'da Künşığıs Yayınevinde basılmıştır. "Egin Saluv Tuvrasında" adlı araştırma *Bostandık Tuvı* gazetesinin beş ayrı sayısında yayımlanmıştır (Kamzabekulı vd., 2013: 374).

"Burınğı Ezilgen Ulttar" adlı çalışmasında Çarlık Rusya baskısı altında yaşayan 36 ulusun tarihi, ekonomik, siyasi, kültürel durumu anlatılmaktadır (İsimakova, 2009: 251). Çarlık Rusya kontrolü altında ezilen milletlerin geçmişi ve Çarlık Rusya sonrası işlenmektedir. Koşke Kemengerulı, bu çalışmasında Çarlık Rusya'nın sömürgeci siyasetini korkusuzca ortaya koymuştur (Kınacı, 2017: 304).

Kemengerulı'nın "Egin Saluv Tuvrasında (1923)" adlı incelemesinde Kazak yurdunda ekin yetiştirme durumu incelenmiştir (Kınacı, 2017: 62).

Koşke Kemengerulı'nın "Ğabdolla Dos (Ğabdolla Dost, 1900)" ve "Dinşe Bavırım (Dinşe Kardeşim, 1899)" adlı mektup türünde eserleri vardır. "Ğabdolla Dos" adlı mektup Ğabdolla (Abdolla) Baytasulı'na ithaf edilmiştir. "Dinşe Bavırım" adlı mektup Dinşe (Dinmuhamet) Adilulı'na yazılmıştır (Kamzabekulı vd., 2013: 376-377). "Ötiniş (Rica)", "Anketağa Javap (Ankete Cevap)" ve "Malimdeme (Bilgilendirme)" adlı Resmî yazıları da vardır. (Kamzabekulı vd., 2013: 227-231).

Şiirleri

Koşke Kemengerulı'nın özellikle Doğu şairlerinden, Rus klasiklerinden ve Abay Kunanbayulı'nın sanat anlayışından etkilendiği bilinmektedir. Şiirlerini genel olarak *Aykap* dergisinde yayımlamıştır. Onun Alaş içinde ünlenmesinde bu dergideki faaliyetleri önemlidir.

Koşke Kemengerulı'nın ilk şiiri "Jazğıturı (İlkbahar)", 30 Nisan 1915'te *Aykap* dergisinde yayımlanmıştır. "Jazğıturı" adlı şiirinde Kazak halkının geçmişteki güzel hayatını, huzur içindeki ömrünü, bolluk ve bereketli yaşamını gözler önüne sermiştir (Kınacı, 2017: 301).

Koşke Kemengerulı, şiir üzerine araştırmalar yapmıştır. Şairle birlikte şiir çevirme işini ilk araştıran âlim Sağınğalı Seyitov'dur. 1985 yılı yayımlanan "Puşkin Lirikasın Kazak Tiline Avdaruv Dastüri" adlı araştırmasında Sağınğalı Seyitov, Koşke'nin tercüme ettiği Puşkin'in "Payğambar" şiirinden özel olarak bahseder. N. Nikitin'den ise "Saskelik Köldin Jağasında (Kuşluk Vakti Gölün Kıyısında, 1915)" şiirini çevirmiştir (Kamzabekulı, 2013: 378).

"Bak İzdegen (Talih Arayan)" adlı şiir *Aykap* dergisinin 12. sayısında 1915 yılında yayımlanmıştır. "Solğan Gül (Solmuş Çiçek)" adlı şiir Aykap dergisinin 14. Sayısında 1915 yılında yayımlanmıştır. Puşkin'den çevirdiği "Payğambar (Peygamber)" adlı şiir *Aykap* dergisinin 4. sayısında 1915 yılında yayımlanmıştır. (Rüstembekova, 1995: 182).

Koşke Kemengerulı'nın "Atanmenen Anandı (Atan ile Nineni, 1924)", "Bulbul Ünsiz, Gülsizbe? (Bülbül Sessiz mi, Çiçeksiz mi? 1930)", "Bala-Şağa, Serik Jok (Hayat Arkadaşı ve Çoluk Çocuk Yok, 1931)", "Abaktıdan Hat (Hapishaneden

Mektup, 1930)", "Elge Hat (Memlekete Mektup, 1932)", "Kaygılanba, Kaymığıp (Üzülme Kederlenip, 1923)", "Aşığıp Üş Kün Boldı Arığanıma (Aç Kalıp Zayıflayalı Üç Gün Oldu)", "Nurmağambet Tilmaşka (Nurmağambet Muhabire, 1930)" ve "Süyikti Savlem (Sevgili Işığım, 1923)" adlı şiirleri de vardır (Kamzabekulı vd., 2013: 312-327).

2.KOŞKE KEMENGERULI ESERLERİNİN TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARILMASI

2.1. Piyeslerin Türkiye Türkçesine Aktarılması

2.1.1. Altın Yüzük *(Altın Sakina)*

(Dört Perdeli Drama)

Oyuncular

1. Halima: Zengin ailenin yeni gelini.

2. Janiya: Halima'nın kaynanası.

3. Sağıntay: Halima'nın kocası.

4. Tavirşe: Sağıntay'ın dayısının kızı.

5. Umsındık: Tavirşe'nin kızı.

6. Örik: Komşu akrabanın kuması (peltek).

7. Banu: O köy[14]den bir genç kadın.

8. Bekbolat: O köyden bir genç delikanlı. Sağıntay'ın yaşıtı.

9. Koyşı Bala: Sağıntay'ın evinin koyun çobanı.

10. Arvak (Ervah): Halima'nın ölen annesinin ruhu.

Birinci Perde

(Perde açılırken Halima yatak[15] önünde makinayla dikiş dikiyor. Sağıntay Halima'nın baş tarafındaki tör[16]e doğru uzanıp, dombıra[17] çalıyor. Keyif veren bir ezgi).

Sağıntay (Yalvarıp): Hey! Benim yanıma gelip otursana biraz...

Halima (Gülerek): Özledin mi?

Sağıntay: Özlemesem çağırır mıyım? Nazlanmadan gelsene!

[14] Avul: Kazakçada köy anlamında kullanılmaktadır.
[15] Tahtadan karyola.
[16] Tör: Evin en kıymetli yeri başköşe.
[17] Bir Kazak sazıdır.

Halima (Yine gülümseyerek): Senin gibi ben boş mu oturuyorum? Dayı kızının çocuğuna vereceğim yeleği bitirmeye gayret edip, acele ediyorum.

Sağıntay: Neyine acele ediyorsun, biter.

Halima: Bugün dayı kızı döneceğiz demiş, dayı kızı sağı solu belli olmayan biri olarak tanınır…

Sağıntay: Gidiyorsa yolu açık olsun, yelek bitmez mi? Hem canım sıkıldı. Biraz yanıma oturup gönlümü eğlendirsene... Ben çağırdığımda nasıl dayanıyorsun da gelmiyorsun?

Halima (Yerinden kalkıp, kederli bir sesle): Canım tabii ki isterim yanına gelmeyi fakat bizim yan yana oturmamız gelen olursa ayıp olur. (Kendi kendine iç çekerek) Tuhaf zamanlar gelecek. Gördüğüm rüya da kötü. Son zamanlarda kalbim de çarpıyor.

Sağıntay (Halima'nın elinden kendine doğru çekip): Senin rengin dünden beri benim hoşuma gitmiyor. Bayram ve düğündeki insanlar gibi neşeliydin. Önceden olsa ben çağırdığımda erinmeden hemen yanıma gelirdin, niye kırıldın? (Yanağından öper).

Halima: Hayır, hayır... Kırılmadım. Senin gölgen bana yeter.

Sağıntay: Bana kırıldın mı?

Halima: Bu zamana kadar sana hiç kırılmadım ancak geleceği Allah bilir.

Sağıntay: Beni gerçekten seviyorsan, benden sevincini de üzüntünü de saklama.

Halima: Dün dayı kızı, annemin öleceği sırada gözün gibi bak diyerek elime taktığı bu altın yüzüğü istedi. Ondan beri gönlüm bir tuhaf oldu.

Sağıntay: Ona insan kırılır mıymış? Ona başka bir eşya vermek yeterli olur.

Halima: Dayı kızı için inatçı bir kişi derlerdi. Annem (Kayınvalidem) de sözünden dönmeyen bir insandır. Her söylenen sözle hareket etmese iyi olurdu... Bir de kötü bir rüya gördüm.

Sağıntay: Senin bu rüyaların bitmezmiş.

Halima: Rüyamda seninle bir ak ipi tutuyormuşum, biri geldi de kara bıçakla kesti ve koparıverdi, korku içinde uyandım.

Sağıntay: Hepsi bu mu? Rüya dediğin şey tilki dışkısı, ben de rüyamda dağdan düşüyorum, boğuluyorum, yaralanıyorum. Allah'a şükür, hâlâ hiçbir şey olmadı.

Halima: Bazı rüyalar görüldüğü ayın içinde gerçekleşmese de o yıl içinde gerçekleşir. Allah korusun, senden ölüm ayırmazsa diriyken hiç ayrılmam.

Sağıntay: Yok yere korkmasana, (Yanağından öpüp) neşelendireyim... (Dombıra'nın tellerine vurarak çaldı).

Janiya (Dışarıdan bağırarak): Dayı kızı ablan (Halima hızlı yürüyerek, yerine oturur) yola çıkarım diyor... Çabuk semaveri koyuver.

Halima: Hemen... (Kocasına bakarak) Hanımın yanından çıkmıyormuş diye laf eder.

Sağıntay: Bu doğru değil mi?

Halima: El âlem benden bilir, kocasını yanından çıkarmıyor diye.

Sağıntay (Gülerek): Hadi öyleyse senin için çıkayım (Dombırasını yanına alıp yerine koydu. Halima Sağıntay'ın çizmesini önüne koyup, asılı durduğu yerden kaftanını alıp giydirir).

Sağıntay (Yürürken konuşuyor): Dayı kızı Tavirşe ablamdan çabucak kurtulalım. Eleştiren soğuk biridir.

Janiya (Arkasından): Semaver koymaya hâlâ gitmedin mi? Ne iş yaptın? (Janiya, Tavirşe ve Umsındık girer).

Halima: Gömleği tamamlayıp çıkayım diyordum (Halima çıkar).

Tavirşe (Sağıntay'a bakarak): Evladım, biz yola çıkalım diye niyetleniyoruz.

Sağıntay: Acele işleriniz yoksa bir gün daha kalsaydınız, (içinden) bir an önce gitse sadaka verirdim. (Seslenerek) Yola çıkacak olursanız atlarınızı getirtelim (çıkar).

Tavirşe: Gelinden memnun edici çeyiz gelmedi diyerek, cimrilik yapıyorsun, işte bunların hepsi çeyiz değil mi?

Janiya: Fakire bu da çeyiz, fakat bizim verdiğimiz mal daha çok.

Tavirşe: Burada yabancı yok ya... Verdiğiniz mallardan haberim var.

Janiya: Kimseye yarım parça bez vermediğinden çeyiz deyip duruyordur.

Tavirşe: Vermeyip cimrilik yapan kendin misin? Yoksa geline karşı gelemiyor musun?

Janiya: Geline niye karşı gelemeyeyim, ben evin güzelliği gitmesin diye yaşıyorum... Gelince çeyizi kendin aldın, bir isteğin vardır...

Tavirşe: Çeyizi ne yapayım? Kendi malım kendime yeter.

Janiya: Özel olarak gelip boş mu gidiyorsun? (İçinden) Almadığına da sevindim.

Tavirşe: Başköşedeki çeyizin bozulmadığına kendin de sevinirsin, seni kırıp hiçbir şey almıyorum...

Janiya: Başkalarına hediye vermesek de sana veririz, gönlünün ne almak istediğini söyle.

Tavirşe: Falancanın yeni gelininin çeyizinden "Ne alıp döndün" diyen insanların sözü olmasa...

Janiya: Düşman gözü, geldiğin yoldadır Sağıntay'ın doru(esmer) yorga[18]sını sana layık gördük. Umsındıkcan'a da boncuk[19] takarız.

Tavirşe: Eğlence eğlencedir, gerçek gerçektir. Ben kendim boncuğa da razıyım. Umsındıkcan fazlasını istiyor. Halima'nın toka[20]sı ile elindeki altın yüzüğünü beğenmiş, sızlanıyor... Çocuk işte ayıp nedir bilir mi?

Janiya: Toka ile yüzük zor bir şey değil, gelin şimdi toka takıp da genç kız gibi olmaz, altın yüzük ise varlıklı insana yakışır... Onun kaynanasıyım ama bende de altın yüzük bulunmuyor, evde iş yapana altın yüzük yakışmaz. Yarın ev işini o yapmayacak da ben mi yapacağım? (Kendine) Çeyizime dokunmadığı iyi oldu.

Tavirşe: Kaynana ve koca lafının üstüne bir şey diyecek gelin olmaz... Sağıntay'a ikiniz ver derseniz verir.

Umsındık: Ben toka ile yüzüğü alacağım.

Tavirşe: Kısmetse.

[18] Yorga: Cins at.
[19] Tana-monşak: Değerli taşlardan yapılan düğme şeklinde bir çeşit boncuk türüdür.
[20] Şaşbav: Saç uçlarına takılan sikkelerden yapılan tokadır.

Janiya: Gelinim yumuşak huylu, ikiletmeden verir.

Tavirşe: Yumuşak huyludan bela çıkmazsa, kim bilir. Sessiz belaydı... Toka ile yüzüğü verdirmeye gücün yeter mi? Ne olur ne olmaz, fakat benim sana vereceğim tavsiyem böyle. Bu yüzden baştan itibaren sert ol, elinde tut, şimdi yumuşak olursan zamanla tepene çıkar.

Janiya: Kolay kolay tepeme çıkartmam, çocuğuma başka iki kadın alsam yine malım yeter. Malı olana kim kız vermez.

Tavirşe: Sen gelinine yumuşak huylu, hediye eder diyorsun ya, ben vermez diye düşünüyorum.

Janiya: Nereden bildin?

Tavirşe: Dün fark ettim.

Janiya: Sordun mu?

Tavirşe: Sormasam da sormaya yaklaştım. Bu yüzük Umsındık'a layık dediğimde kanı çekilip, rengi değişti. "Başkasının parmağından mı düşer? Başkasına layık değil mi?" diyerek çıktı gitti.

Janiya: Bir çaresi olur. Ya yüzükle ya da benimle olur (Sağıntay girer). Evladım, dayı kızı Tavirşe ablana gerekenleri hazırladınız mı?

Sağıntay: Hazır.

Janiya: Evladım, sen biliyor musun? Allah'tan sonra bize yakın olan bunlardır.

Sağıntay: Kalubeladan beri biliyorum.

Janiya: Dayı kızı Tavirşe ablanın gönlünü alacak bir isteği var mı? Sorulmadığı müddetçe hiçbir şey söylemez.

Tavirşe: Mal, mülk kendimde de var. Bu sefer göndermeyeyim dese de eniştenle kavga edip, mutluluğunuza hayırlı olsun demeye özel olarak geldim.

Janiya: Sen kendine hiçbir şey istemesen de bu çocuğun istediği bir şey vardır.

Tavirşe: Çocuğa bırakırsam... Çocuk söyleyiverir.

Janiya: Çocuğun gönlü kırılmasın.

Tavirşe: Çocuğun isteği çoktur, kız olunca nesline çekiyor. Gelinin tokasına ve yüzüğüne göz dikmiş.

Sağıntay: Yüzüğü vermese de tokasını verir.

Tavirşe: Bölecek kadar çok bir şey değil.

Sağıntay: Siz bilirsiniz, kendiniz anlaşın (Çıkar).

Tavirşe: Bu zaman kadının yönettiği zaman değil mi? Hem erkek olarak, koca olarak nerede Kazak erkeği?

Janiya: İkisi de benim sözümden çıkıp nereye gider diyorsun?

Tavirşe: Eğer ben biraz olsun insanları tanıyorsam, ikisi de dizginleri artık eline almış gibi görünüyor.

Janiya: Bunu nereden çıkardın?

Tavirşe: Gelinin hiçbir iş yapmaz. Ne iş olsa ikisine danışıyorsun.

Janiya: Aileye giren yeni gelini çalıştırmak ayıp diye düşünüyorum. Öyle düşünmesem gelini çalıştırmayı ben de bilirim. İstesem kimseye danışmam. Hatta sinirlenirsem, çıralarını dahi yakarım (Halima girer).

Janiya: Çayın kaynadı mı?

Halima: Kaynamakta.

Tavirşe (Umsındık'a bakarak): Yeğenin yaşarken daha çok yüzük alırsın.

Janiya: Niye sesin kesildi? Bunun gibi bükük bir bakır bulunmaz mı diyorsun?

Halima: Bakır bulunmaz demiyorum. Annem ölürken elinden çıkartarak gözün gibi bak, ölene kadar elinden çıkartma diye elime taktığı yüzüktü.

Tavirşe: Bahane bulmaya çalışıyor. Vermek istemiyorsa niye söylemiyor. (Halima tokasını ağlamaklı olarak önüne bırakır).

Tavirşe: Vereceksen tamamını ver... Yoksa parça parça almayım (Halima'ya tokayı fırlatıp atar). İstediğimizi alamadıktan sonra nesine akrabayız, verdiğin sadece bir şeyi alacak burada dilenci yok.

Halima: Bu evdeki çeyizden istediğinizi alınız, yüzüğü veremem.

Tavirşe: Ben başka bir şey almıyorum, ben senden yemek ve giyecek istemeye gelmedim. Vereceksen çocuğun istediğini ver.

Janiya: Eğer bu evde doğruca yaşayayım, huzurla ömür süreyim diyorsan karşı gelmeden isteneni ver.

Halima: Anne... Sizin için canımı veririm, fakat itibarınızı yüzükle bir tutmayınız, yoksa gönlünüz kırılır.

Janiya: Daha gelir gelmez beni idare etmeye kalkıyorsun demek ha!

Halima: Ölen annemin sözlerini göz ardı edemem.

Janiya: Ölüyü bırakıp, önce diriye saygı göster. Ölen annenden biz değersiz miyiz?

Halima: Ölen kişiyle ilgili yarışmanız ayıptır.

Janiya: Vermezsen verme, ters bakma!

Tavirşe: Sağ salim olursan, annemin başörtüsünü bile birçok kimselere verirsin.

Halima: Siz gelip tamamlayıp vermeyin.

Tavirşe: Dediğim çıkmadı mı?

Halima: Ne deseniz razıyım (Halima ağlayarak evden çıkar).

Tavirşe: Ben insan sarrafıyım. Bu gelin bir iki yıla boynuna at gibi biner.

Janiya: Kimin at gibi bineceğini Allah bilir.

Tavirşe: Gelini geldiği gün avucunun içine almazsan, göreceğin bu (Sağıntay girer).

Janiya: Karın yeni yüzüğünü vermediğiyle kalmadı, dil uzatıp, lafıyla it gibi yüzüme atıldı.

Tavirşe: Ablamın dayandığı gelin buysa, gençlikle ağzına geleni söylemesine bir şey demedi, daha gelmeden ağzına geleni söylemesini senden bilirim!

Sağıntay: Annemin yüzüğü diye kıyamıyor ya!

Janiya: Sen de eşinin tarafını tutuyorsun.

Sağıntay: Benim diyeceğim bu kadar (Çıkar).

Tavirşe: İşte bu mürüvvetini göreceğim dediğin sana bakacak çocuğun. Biçare, bu durumla ecelinden önce ölürsün ya.

Janiya (Halima girer): Vermediğin yüzüğün cezasını sana çektirmezsem, bana da Janiya demesinler. Yeterse malım, yetmezse başım, bu iş için birisine hizmetçi olmam gerekse dahi çocuğuma iki kadın almazsam eğer, tüü diyerek yüzüme tükür (Üçü de çıkar).

Halima: Allah'ım! Vereyim desem anneme verdiğim sözü çiğnemiş olurum. Annemin ruhuna ihanet eder miyim diye korkuyorum (Ağlayarak). Vermiyorum desem ev içinde kavga bitmez diye korkuyorum, rüyamdan da korkuyorum. Ne olacaksa kabulüm... kabulüm, kabulüm...

Perde iner.

İkinci Perde

(Evin içi önceki hâli gibi, keçe ev. Sol tarafta töre dayanan Janiya'nın yatağı. Sağ tarafta eşiğe dayanan Halima'nın yatağı. Törde yaşam ilk perdedeki gibi. Janiya ve Örik konuşur.)

Janiya: Beni gerçekten seviyor musun?

Örik: Abya, şeni geyçekten şeviyoyum[21].

Janiya: Beni annenden çok mu, az mı seversin?

Örik: Daha çok şeviyoyum naşıy şöyyeyeyim biyicik göyüyoyum.

Janiya: Annen ölüme gönderse de gider misin? Annenin sırrını insanlara yayar mısın?

Örik: Annemin şıyyını kime şöyyeyeyim. Öyüme göndeyşe de gideyim.

Janiya: Halima'yla aramızın açık olduğunu sen de biliyorsun ya.

Örik: Yüzüğü veymediğinden beyi ayanızın açık oyduğunu biyiyoyum.

[21] Örik peltek olduğundan l, r seslerini y şeklinde s sesini ş şeklinde söylüyor.

Janiya: Biliyorsan, oğlumun bu kadını bırakmasını sağlayıp başka bir gelin almak istiyorum... Oğlumun aklını çelip bu günlerde razı etmeye başladım. Hâlâ karısını seviyor. Öyle bir iş yap ki tek seferde Sağıntay, Halima'dan vazgeçsin.

Örik: Vebay oyuy ya.

Janiya: Sesini çıkarma, senin veballe işin yok. Söylediğimi yaparsan bir gömlek bir başörtüsü veririm.

Örik: Geçen sene de gömlek vereceğim deyip kandırdın.

Janiya: Saten gömlek versem, hepsi telafi edilir. Bir yolunu bulup tenhada tek başınayken Sağıntay'la karşılaştığında ona "Bugün sen şehre gidince, alaca karanlıkta bu evden arkadaşın Bekbolat çıktı" diye söyle. Bundan sonrasını kendisi bilir.

Örik: Yayan naşıy şöyyeyim. Hayima'yı dövmeye kaykayşa?

Janiya: Gömlek ve başörtüsünü almak istiyorsan yalan söylersin, üstün başın yırtık pırtık (perişan) hiç olmazsa üstünü düzelt. Zaten Halima'yı dövsün istiyorum.

Örik (Seslenmeden biraz durup): Tamam, söyyeyim (Arkadan at sesi işitilir).

Janiya (Kısık sesle): Sağıntay geldi biliyorum. Sen ayakkabını bırakıp git, bu bahaneyle geri dönersin (Sağıntay girer).

Sağıntay (Kendi kendine): Halima sabahki dayağın siniriyle bir yere mi gitti acaba? Dil uzatıp karşı gelmeyecekti... Bu sefer annem için dövdüm, ailemin huzurunu kaçırıp adımı çıkarttı... (Örik girer).

Örik: Ayakkabıyayımı unutmuşum.

Sağıntay: Halima nereye gitti?

Örik: Özyedin mi? Gezip geyiy.

Sağıntay: Dalga geçme, gördün mü?

Örik: Beni bekçi mi bıyaktın?

Sağıntay: Evet bekçi bıraktım, bekçiliğe layık değil misin?

Örik: Heveşyi kadınının bekçişi ben mi oyacağım?

Sağıntay: Hevesli olacak ne yapmış?

Örik: Heykeş hey tüyyü şözü şöyyeşe de inanmazdım. Bugün şen şehre gittiğinde şabah ayaca kayanyıkta bu evden aykadaşın Bekboyat çıktı. Yüzüm çiykinyeşti, ben utandım (çıkar).

Sağıntay: Uyanık mıydın?.. Rüya mı gördün? İnanayım mı? İnanmayım mı? En sonunda köle kadına da alay konusu oldum. Şimdi ona vurmayım desem yine alay konusu olurum. İki türlü de adım çıkacak... "Evlendin belanı buldun" denilmesi bundanmış (Biraz seslenmeden oturup). Bu yaptığını ardına bırakmak olmaz, bu eziyete kim dayanır! (Sağıntay gider, Ağlamış, başındaki örtünün tepesi yırtılmış, yüzü morarmış, darmadağınık hâlde Halima girer).

Halima (Kendine): Üç yıldan fazla oldu dayaktan göz açamadım, Rabbim ne günah işledim (Ağlar). Baldan tatlı geçen günlerim ah! Kocamla huzur içinde geçen günlerim yalancı cennetmiş! İğnenin gözü kadar günahım olsa ah! Allah'tan mı geldi diye düşüneyim?.. İnsandan geldi diye mi düşüneyim?.. Kulağımdan hakaret, başımdan dayak eksik olmadı (Bekbolat girer).

Bekbolat: Neden sinirlisin? Moralini düzelteyim (Sarsıyor).

Halima: Boş ver, arkadaş, kediye oyun, fareye ölüm gerek. Bu eve sizin gelmeniz bana sorun yaratır…

Bekbolat: Yüzüne ne oldu, mosmor olmuş! (Halima sesini çıkarmaz). Hey! Niye konuşmuyorsun, kısrak mı tepti?

Halima (Yüzüne dik dik bakarak): Arkadaşın tepti.

Bekbolat: O it tepecek kadar hayvan oldu mu? O it bunu niye yaptı?

Halima: Sizin hayvandan ne farkınız var?

Bekbolat: Erkeği hayvana denk tuttuğun için seni ben de döveyim mi!..

Halima: Sadece söylenenlere inanmasaydınız, hiç olmazsa kendi gözünüzle görerek suçlayıp dövseydiniz, öldürseniz de razı olurdum (Ağlıyor).

Bekbolat: Genç kocan var, niye ağlıyorsun?

Halima: Arkadaşın gelirse, bela çıkar, çabucak evine dönsene... Allah da kul da biliyor. Ah Arkadaş bende de sende de haram düşünce yok, Allah'ın yarattığı

şeytandan insanın şeytanı daha güçlüdür. Herkesin aldatmasıyla açıkça karşılaşan benim başımda dedikodu çok.

Bekbolat: Ah, o it de böyle düşünüyorsa, ağzını kırarım!

Halima: Arkadaşın artık senin tanıdığın gibi değil... Merhametsiz biri oldu, dedikodulara inanıp şeytana benzedi... Çabucak çıksana, arkadaş. Çıksana.

Bekbolat: Herkes senin masum olduğuna şahittir. Geldikten sonra o itle ben konuşayım, düzelir.

Halima: Söylersen yine bana bela olur, bırak konuşma, şimdi gelip bizi görecek çıksana! (Bekbolat tekrar söze başlayacakken) Sen çıkmıyorsan ben çıkayım (Halima kapıya yönelir).

Bekbolat: Nefesi daralıp, ben çıkayım (Çıkar).

Halima (Kapıya gidip etrafı kontrol etti): Kimse görmese iyiydi. (Kaygılanıp). Ey, Allah'ım! Bugüne şans eseri ulaştırdın! Böylesini aklımın ucundan bile geçirmezdim, bir haftada başıma bir bela bulaştı da kaldı. Önceki huyuna baktığımda, dünyadan sıkıntısız göçerim diye düşünmüştüm. Bu düşüncem boşunaymış, insanın başına her türlü iş gelirmiş, Ah, Allah'ım, ah! Bir değil, iki değil... Eşim bana düşmanca muamele ediyor... İki kişiyi azılı şeytan böyle ayırırmış. Sevdiği için kıskanıp böyle yaptı... Benim sözüme de inanmadı. Nasıl inandıracağım (Ağlar. Sağıntay girer).

Sağıntay: Niye ağlıyorsun! Kendini benim azabımdan ağlayarak mı kurtaracağını düşünüyorsun? (İki tekme atar). Öyle değilse kocan ölüp, başın yaslı, yüreğin yaralı mı kaldı?

Halima: Ağlamayıp ne yapayım, bu hâlime mi sevineyim?

Sağıntay: Sevgilin gelip gitse de sen hala niye mutlu olmuyorsun!

Halima: Hangi sevgili? Ah Rabbim yine...

Sağıntay: Bekbolat niye geldi?

Halima: Seni sordu ve çıkıp gitti.

Sağıntay: Şehre gittim diye mi geldi?

Halima: Ne şehri?

Sağıntay: İtin çocuğu, bilmezlikten gelme... Tan atarken sevgilini evden çıkarıp gönderdiğini bilirsin.

Halima: Yanmayan yerin kalmasın!

Sağıntay: Çık evden... Belan bulaşacak... Yeni sevgiline git!..

Elinden çekip, sürükleyerek çıkarır. Arkasından: "Böyle yapmaktansa öldürmen daha iyi, vurmana da razıyım" diye konuşan Halima'nın sözleri işitildi, Janiya girer.

Janiya: Neredeymiş... Aklıma bir şeyler geliyor... Vurman yerinde olmuş. Şimdi terk edecek olursan, arzum yerine gelmez (Örik girer).

Örik: Biçayeyi kötü dövdü.

Janiya: Canı çıksın!

Örik: Ne günahı vay? İyi biy inşan Hayima gibi oyuy.

Janiya: Aman Allah'ım! İkiyüzlü olduğundan size iyi görünüyor.

Örik: Bu defa az önce şöyyediğim şözye dövmemiş mi? Dün değeyli şapkayı Hayima'nın sandığından kendin çaydın, bugün şapka için yine dövdüyeyim diyoyşun.

Janiya: Halima sana bir şeyler mi verdi?

Örik: Hiçbiy şey veymedi... Veydiği biy şey yok... Öyye acıyoyum.

Janiya: Sen kendine acı ona niye acıyorsun... Önce üstünü düzelt.

Örik: Gömyeği ne zaman veyecekşin?

Janiya: Canın mı çıktı? Akşam olsun... Gidiver...

Örik (Çıkar): Önce gömyeği ayıp şonya söylemeyeceğim.

Janiya: Huzurumuz kalmadı. Tek başıma ben neye yeterim... (Sağıntay girer, Janiya sinirli biçimde). Hiçbir şeye sahip olamadın. Hiç olmazsa babanın gözü gibi baktığı mallara sahip çıksaydın ya.

Sağıntay: Hangi maldan bahsediyorsun? Sanki düşmana mı kaptırdım? Neyime sahip çıkamamışım?

Janiya: Olan şu, karın akrabalarına değerli bir şapka ile kemer vermiş. Bu kadın ocağımıza incir ağacı dikti.

Sağıntay: Kaybolduğunu nereden biliyorsun?

Janiya: Ben iftira mı atarım... Değerli şapka ile kemer Halima'nın sandığındaydı... Ben kendi sandığımdan çok şey çalındıktan sonra şüphelendim. Dün sandığını karıştırıp eşyaları döktüğümde, kayıp olan eşyalar çıktı...

Sağıntay: Başka biri çalmıştır.

Janiya: Karını hâlâ aklamaya çalışıyorsun ya... Gören tanık var. İnanmıyorsan, şimdi karının sandığını aç ve gör. (Sağıntay çıkar). Aklımdakileri gerçekleştiriyorum. Bir yıl içinde kımız yayığı almıştım, aynı yıl içinde kayboldu. Bu yaptıklarım az bile, bir de üstüne kuma aldırmadan durmayacağım. (Halima'yı önüne katıp Sağıntay girer).

Sağıntay: Değerli şapkam ile kemerimi getirip ver!

Halima: Üç yıldan beri kullanılmayan eşyayı ne yapacaksın?

Sağıntay: Senin neyine gerek.

Janiya: Getirsene!

Halima: Kendin alıversen eline mi yapışır?

Janiya: Başkasının sandığında ne işim var?

Halima: Eşyaları içinden tek başına almayı bilirdin.

Janiya: Hırsızlığını üstüme atma!.. Önce değerli şapka ile kemeri bul!

Halima: Burada yok.

Sağıntay: Gücün kuvvetin yerinde, çabuk bul!

Halima: Biri mi çalmış? Yabancı biri mi gelmiş? Ben nereden bulayım!

Janiya: Kim çaldı! Evden ben gitsem sen kalıyorsun, sen gitsen ben kalıyorum. İkimizden birimizin hırsızlığıdır.

Halima: Çaldıysan çaldığını çıkar.

Janiya: İşte kendince beni hırsız yapıyor. (Sağıntay iki üç kere kamçısını salladı).

Halima: Senin dövmene razıyım, hadi vur...

Sağıntay: Bu kaybolan eşyayı şeytan mı alıp götürdü? Sevgiline mi verdin? (Kamçıyı tekrar tekrar salladı).

Halima: Çalan kendi annen, ben eşyayı görmedim!..

Janiya: Eşyayı akrabalarına veriyorsun, bir de bana hırsız diyorsun (Sağıntay çıkar).

Halima: Mahsus beni dövdürmek için yapıyorsun...

Janiya: Kıvırma! Seni akrabanla görenler var...

Halima: Yakma canımı! O eşyalar olmadan da ben zaten yanmışım! Günahsız canımı yaktığın için Allah da seni cezalandırır. (Janiya bakakalır). İftira atma! Allah'ın öfkesi benim öfkemden fazladır.

Janiya: Sanırsın bir hanın kızı bundan çıktı! Sen yüzüğü vermediğinden beri benim öfkem geçti mi? Ölsem de aklımdan çıkmaz. Sen yapacağını yaptın...

Halima: Hırsızlıktan başka atacak iftiran kaldı mı?

Janiya: Acele etme! Az geldiyse yine yaparım! Daha kötü günlerin de olacak, başından dayak gitmeyecek, razı değilsen yol orada...

Halima: Bu evden diri gitmem ancak ölümle çıkarım.

Janiya: Gitmiyorsan bir it gibi yaşarsın. İtin kızı!.. Benimle karşı karşıya gelip, kendin bu münakaşayı başlattın!

Halima: Annemin ruhuna saygı duyuyorum... Sana karşı gelmediğimde bana bir kötülük yapmadan rahat duracak mısın?

Janiya: İtten yaratılan! Domuzdan doğan! İşte bu nasıl, nasıl diyerek düşünmeden kamçıyla vurur... Geçmiş günlerindeki zenginlik zamanını çok ararsın!

Halima: Ölen anneme dil uzatma! Dil bende de var, doğuştan mı böyle kötü huylusun?

Janiya: Beni sen bu hâle getirdin, domuzun kızı, şimdi kes sesini.

Halima: Susmazsam ne yapacaksın… Ben bir kişinin karısıyım, iki kişiye eş olamam.

Janiya: Olursun, itin kızı, domuzun kızı, olursun... Bal gibi olursun!..

Halima: Bir değil, iki değil ne diye domuzun kızı diyorsun! İt de domuz da sensin!

Janiya: Sen kime dil uzatıyorsun (Halima'ya doğru atılır).

Halima: Öldür! Öldür! (Bağırır).

Perde iner.

Üçüncü Perde

(Dışarının görüntüsü: Ağacın içi, kütüklü yer, akşamüzeri, Halima iki kova su getiriyor. Meydana yavaş yavaş yaklaşırken hüzünlü bir sesle işte bu şarkının ilk iki mısrasını söylüyor).

Halima: Biz talihsizlere şafak söker mi?

Solan gönül çiçeklenip yeşerir mi?

Kadın hayvan yerine koyan, köle gibi gören,

Erkekler hayvanlığı bırakır mı? (Ağlıyor).

Of, biraz nefes almak istiyorum. (İki kovayı yere koyup, bir kütüğe oturup) kurtulamadığım kara bahtım, yüzüme gülmeyen talihim, ah! Pişmanlıkla geçen günlerim... İşte evleneli, dört yıl oldu... İlk altı ayı ömrümün cennetiymiş. Daha sonra araya soğukluk girmeye başladı... İlk bela yüzükten başladı... Eşimin kendisine karşı bir kusurum olsa öldürse de razıyım... Hangi istediğini yapmadım! İstediklerini yapıyorum, onda da yaranamıyorum... Bugün ayağım da ağrıyor... Buna aldırış etmeden yayan su getiriyorum (Göğe bakarak) Ah, Allah'ım! Sana ne yaptım da beğenilmedim! Dayaksız geçmeyen günüm yok. Kocam dövmezse kaynanam döver... (Biraz seslenmeden oturur). Önümde aydınlık bir gün yok (Yerinden hızla kalkıp) Laf işitip, dayak yiyip kaygıyla yaşayacağıma, öleyim (Koşuyor, sonra durdu). Karnımdaki bebeği nasıl öldüreyim, kendi günahım da az değil (Tekrar oturur). Bütün ümidim karnımdaki bu bebektir. Bu bebek doğduktan sonra ölsem de başka arzum kalmaz. Yüzük olayından bu tarafa gözümden dökülen gözyaşları bir yere toplansa derya olurdu. Talihsiz annem!.. Beni kendinle birlikte niye götürmedin! Benim burada cehennem hayatı yaşayacağımı sezemedin, beni yanan ateşin içinde bırakıp gittin ah! Talihsiz kızını niye doğurdun? (Elini alnına biraz dayayıp oturdu).

Arvak (Annesinin Ruhu). Canım Halima! Senin üzüntün bana acı veriyor, gözünden bir damla yaş aktığında benim kabrim göl oluyor... Senin çektiğin eziyeti, kaygıyı ben de görüyorum... Benim çektiğim kaygının onda birini görmedin... Dayak yiyip eziyet çeken ve yokluk gören yalnız sen değilsin. Senin gibiler Kazakistan'da sayısız. Bu dünyada bizim gözyaşımız, dökülen kanımız, içimizde kaynayan ateş, vücuttaki morluklar kaybolmaz: Kıyamet günü gelince tekrar ortaya çıkar... Seni kucağıma alayım... Sevindireyim, sevindireyim, avutayım, sevindireyim, azaptan kurtarayım... Gelsene, canım! Gelsene! (Kucağını açar).

Halima: Canım Annem! Al beni yanına! Al beni! (Arvak kaybolur. Halima gözünü açıp, yerinden kalkarak) Rüya görmüşüm ya... Rüyama mı geldi? İçim geçmiş ya... (Banu gelir).

Banu: Ağlayarak şarkı söyleyen sen misin? Nasılsın Halima?

Halima: Ben talihsiz söylemesin de kim söylesin?

Banu: Neden talihsiz olduğunu düşünüyorsun?

Halima: Durum bu. Üstüm başım işte bu şekilde!

Banu: Bu işleri kim yapmıyor ki? Çalışınca üstün başın da kirlenir, ben de bu duruma geleli üç yıl oldu, o zamandan beri paspal bir hâlde yaşıyorum... Buzağı gördün mü? Buzağı kayboldu, sabahtan beri arıyorum.

Halima: Hayır, görmedim.

Banu: Nasıl zayıflamışsın, neredeyse tanıyamayacaktım.

Halima: Baba evinin eşiğinden çıktıktan sonra eski günlerin geride kalır!..

Banu: Eski günleri arzulamayı bırak.

Halima: Eski günler arzulamakla tekrar gelecek demiyorum. O günleri mumla arasak da şimdi bulabilir miyiz? Boşuna düşünüyorum.

Banu: Kız eski günleri bırak! Aksüyek[22], altıbakan[23], şildehana[24], bayram ve düğünü şimdi rüyanda bile göremezsin.

[22] Genellikle akşam kemikle oynanan Kazak oyunlarından biridir.
[23] Kazak millî oyunu, salıncakta oynanır.
[24] Yeni doğan bebek için düzenlenen eğlencedir.

Halima: Dertsiz günleri hatırlatıp da yaramı deşmesene.

Banu: Eski günleri durduk yere hatırlamıyoruz. Senin eskileri arzulaman boşadır, sen bahtlı yere gelin gittin.

Halima: Bahtlı yeri batsın! Tek atı olan fakire varıp, kocan ile geçinsen, kaynananın kıskacından kurtulsan, iki dünyanın saadeti ve rahatı budur... Yaşamın, malın saadeti barış ve huzur içinde yaşamaktadır, evli kişinin huzuru budur...

Banu: Ben seni dertsiz zannederdim, kocası yakışıklı, her şeyi tastamam, bunun eksik hiçbir şeyi olmaz diye düşünmüştüm.

Halima: Bahttan da yakışıklılıktan da önce kocanın seni gerçekten sevip, sana karşı nazik davranması yüz kat daha önemlidir.

Banu: Seni kocan sevmiyor mu?

Halima: Her gün dövmesi sevdiğinden mi?

Banu: Dayağı kim yemiyor ki! Dün, kocam çayı soğuk koyuyorsun diye koluma sıcak çayı döküp kolumu yaktı. Azıcık söylenmiştim, tekme tokat girişip beni yere serdi.

Halima: Sadece kocam dövse bir şey olmazdı. Annesi de ağzını bozup vuruyor... Ah çirkin! Hamile hâlimde dövmesi hiç aklımdan çıkmıyor, benim canım bir kat yansa karnımdaki bebeğin iki kat fazla canı yanıyor.

Banu: Kocanın vurduğu yer cehennemde yanmaz.

Halima: Böyle gireceğim cennet batsın... Allah'ta adalet yok… Bizi burada köle yerine, hayvan yerine yaratacağına hiç yaratmasaydı.

Banu: O zaman niye yaşıyoruz ki.

Halima: Göz açıp kapayıncaya kadar bile rahat bir hayat yaşayamadıktan sonra yaşamanın güzelliği nerede? Dünya rahatı, gönül huzuru erkeğin alnına mı yazılmış? Kabir azabı, kıyamet hepsi yalan olsa gerek. Eğer bunlar olsaydı biz kadınlar, erkekler ile birlikte iyiye kötüye, rahata azaba ortak olurduk... Daima dünyada rahat yaşayan cennete gidecekse erkek gider, bütün kadınlar ise cehenneme gider... Azap görenler cennete gidecekse, o zaman da biz kadınlar gideriz... Erkek ile kadına cennet ve cehennem ortaksa dünyanın rahatı da azabı da ortak olmalı...

Banu: Erkekle denk miyiz?

Halima: Erkek gökten inmedi... Emek ve sıkıntıya ortak olması gerekir... Memleketimi bırakıp kocam için geldim. Kaytarbay sülalesini arttırmaya gelmedim.

Banu: Kocanın dövmesi hiçbir şey değil ama kaynananın dövmesi kötüymüş.

Halima: Kocamın dövmesine ben de hiçbir şey demedim. Kimsenin yüzüne karşı kavga edemezdim. "Korkağı çok kovalayan, kahraman olur" diye bir söz vardır, kaynanamdan artık korkmuyorum, ona iyice kinlendim.

Banu: Kadının elinden ne gelir dersin?

Halima: Öleceksen de mücadele edip, öl! Biçare diyerek sana kimse acımaz.

Banu: Bırak şimdi! Sen evliliğinden memnun olmadıktan sonra başkası hiç memnun olmaz.

Halima: On beş sığırı tek başına sağsan... Gün boyu huzur görmezsen, evinde dövüşme, tartışma ve kavgadan gün bitmezse... Attığın her adım takip edilse... Tebessüm bile edemezsen, memleketteki bütün gençlerle seni sebepsiz yere yakıştırsa, kıskansa, otursan vursa, kalksan vursa, kaynanan sabahtan akşama kadar boş konuşsa ne yapardın? Razı mı olurdun, yoksa kendini asıp öldürür müydün?

Banu: Doğru, böyle muameleye it bile dayanır mı? Kaçıp giderdim.

Halima: Kaçıp nereye gideceksin? Erkeklerin çalıştığı gibi bir işin olmadıktan sonra eli sopalı, sözü diken, huyu zalim başka bir kocayla mecburen evlenirsin. Böylesinden ne vefa bulacaksın? Kocaya varmadan yaşlansan, o daha da beter. Olgunluğa ulaşıp dengime varayım dersen, ailen seni mal karşılığında satmak ister.

Banu: Ben evime iki defa kaçtım, ikisinde de bu senin kaderin diyerek ailem geri gönderdi.

Halima: Erkekte ar yok... Kafa göz demeden vurup, gönül kırıcı sözler söyleyip, ardından da barışmak istiyor... Dövmesi önemli değil ama sözleri kemikten geçiyor.[25] Rahmetli annemin kemikleri sızladı, bu sözler ruhunu rahatsız etti (Ağladı). Ah ne sözler söyledi! İşte kaynanamın bu davranışları ak eşyayı karartıp, yumuşak yüreği sertleştirir.

[25] Yani kötü sözler kalbimi kırıyor, anlamındadır.

Banu: Allah bizim eziyet görmemizi istemese, kadın yaratmazdı ya.

Halima: Kadına eziyeti Allah mı yazmış? Bir gün bizim eve bir Kazak okumuşu geldiğinde onun karısının üzerine titrediğini gördüm.

Banu: Çok durdum hâlâ buzağıyı bulamadım... Kendimi avutarak yaşıyorum. Bende üç dört yıl kadar razı olmamıştım... Sadece iki yıldır insan yerinde konuluyorum.

Halima: Evdeki lanet kadın beni öldürmeden rahat etmez... Yine ağlamaktan söyleyeceğimi unuttum, rahmetli annemi gördüm, beni yanına çağırıyor...

Banu: Kötü kötü konuşmasana, hamile kadına malum olur, iyi düşün, Halima!

Halima (Yerinden kalkıp): Tek atı olan fakir birinin kızı veya kadını, benden daha çok mutludur ve yüzleri güler... Yakası yayla, tepesi kışlak. Evde benim payıma düşen eti de dağıtmıştır, sohbete dalıp bugün her gün olduğundan daha çok geç kaldım ya!.. Ne de olsa dayağına katlanan bir biçareyim!.. Yaşayacağın zavallı durumlara hazırlıklı ol. (Kovasını kaldırıp, şarkı söyleyip, ağlayarak)

Ak ölüm, benden rıza aldığında![26]

Kara gecede kaygılı mı kaldım?

Perde İner.

Dördüncü Perde

(Perde açıldığı zaman önceki iki odalı ev görünür. Sağıntay yatağında yatıyor, Janiya uyanıp kalkar. Alaca karanlık vakti).

Janiya (Öfkelenip): Allah bu evin bütün sorumluluğunu bana verdi. Biri burada sarhoş gibi yatar, diğeri az önce suya gitmişti, hâlâ gelmedi. Bir başıma nereye yeterim!.. (Etrafa bakıp kendine) Bugün Halima'yı azarlayıp öldürene kadar dövdürmezsem... Birazdan gelip bana karşı gelmeye devam ederse işte o zaman yüzüğün bedelini ödetirim... Dayaktan çürüyüp kendi kendine ölür (Sağıntay'a) zaman geçiyor kalksana, dünyadan bir ümidin mi var! Biraz da işe gözünü iliştirsene!

Sağıntay (Başını kaldırıp): İşler kaçıyor mu?

[26] Ecelle gelen ölüme razı olmak, anlamındadır.

Janiya: Kime güveniyorsun “Bakmazsan mal gider, kontrol etmezsen kadın gider” ne malına ne de karına sahip olabildin.

Sağınatay: Kadını daha nasıl kontrol edeceğim (Sinirlenerek), senin sözüne dayanarak her gün dövsem de sen bir türlü söylenmeyi bırakmadın.

Janiya: Benim için karına vurma. Bana iftira atma! İsteseydin karına hürmet ederdin, irade senin elindeydi. Ben ne yapmışım? Fakat halkın dedikoduları beni öldürecek...

Sağıntay: Söz gelse bana da gelir.

Janiya: Senin için falancanın çocuğu diyorlar, köydeki ihtiyar çobanın çocuğu olsan, senle halkın ne işi olur! Sen de itle denk olurdun... Öyleyse utanacağın tarafta durma! Karın ayıbıyla yaşasın, sen de burada uyumaya devam et.

Sağıntay: Utanacak ne yaptı?

Janiya: Kısrağın iki memesine süt doldu, az önce suya gitmişti, hâlâ gelmedi.

Janiya: Her işin yeri zamanı var, alaca karanlıkta karına suya gitmesini kimse söylemedi… Hiç hesapta yokken kendi gitti.

Sağıntay: İzin almadan nereye gider?

Sağıntay: İş yapsa suç, yapmasa suç. Senin hangi dediğini yapacak?

Janiya: Kocasını yöneten kadın böyle olur, geldikten sonra kendin sorarsın (Çıkar).

Sağıntay (Bir o yana bir bu yana yürüyerek): Bu beladan diri mi ölü mü kurtulacağım, böyle olacağına ailesine yollayayım... Böyle yaşamaktansa evlenmeden ölmek daha iyidir. Kavga ve dövüş ne kötü? Bu zamanlar iki cehennem arasında yaşıyorum, devamlı döverek bu kadını nasıl zapt edeceğim, kendi gözümle görsem belki o zaman gerekeni yapardım (Janiya koşarak girer).

Janiya: Dedikodu deyip güvenmiyordun, dışarı çık! Ormandan iki kişi çıktı. Biri arkaya biri ileriye bakarak geliyor... İleri bakarak gelen senin arsız karın... Tamamen rezil olduk ah! (Sağıntay kamçısını alıp çıkar). Ne olacaksa olsun... Amacıma ulaşıyorum... Oğluma kadın bulunur... Onun, çoktan çürümüş olan annesini bana tercih etmesi ölene kadar aklımdan çıkmayacak (Örik girer).

Örik: Beyefendinin yüzü şoygundu... Niye şiniyyeniyoy...

Janiya: Kılıbık insan böyle yaşar... Rengi solacağına, onun gibi kötü yola düşen kadını bineğe bindirerek göndermek gerek. İyi bir başlık parası verip başka bir kız al da gel… Sinirlenip oturamadı.

Örik: Ben biyiyoyşam, Hayima'nın utanacağı biy duyum yok. Buy bakayım, bu eve Hayima gibi uyşay geyin buyamazşın. Kötü yoya düşmüş demen doğyu değiy. Böyye Hayima gibi kocaşına şaygıyı oyan kişi az buyunuy.

Janiya: Sadece kocasını sayması neyime yeter, beni niye saymıyor.

Örik (Kendine): Şenin iştediğine Ayyah izin veymiyorşa kuyu da izin veymez.

Janiya: Halima gibi konuşuyorsun, Halima'dan bir şey mi aldın?

Örik: Hiçbiy şey aymadım... Öyyeşine, aydığımda şöyyeyim.

Janiya: Kötü kişinin merhametli olası gelmiş.

Örik: İştediğin oyşa da değeyyi şapka iye kemeyi intikam için şakyayıp dövdüytmen doğyu mu?

Janiya: Senden doğruluk mu soruyorum?

Örik: Ayyah'tan koykmuyor muşun?

Janiya: Hayır, sözlerinle gevezelik edip başımı ağrıtmasana.

Örik: Mahşuş vebayine oytak oymadım. Hani gömyek ve başöytüşünü veymedin.

Janiya (Gülerek): Öldün mü? Vereceğim, hâlâ iş bitmedi.

Örik: Hey zaman daima iş bitmedi diyoyşun.

Janiya: Ne zaman Halima evine giderse, o zaman iş biter.

Örik: Beyefendi Hayima öymeden ondan ayyıyıy mı?

Janiya: Sağlıklı olsam, ayırırım.

Örik: Beyefendinin Hayima'ya vuymaşı oymaşa Hayima'yı şeviyoy. Şevmeşeydi onu önceden göndeyiydi.

Janiya: Onları ayırdığımı bugün göreceksin, yine çoban çocuğu gönderdim, Sağıntay dışarı çıktığı zaman fırsat kollayıp Sağıntay'a gelerek… Benim tanımadığım genç bir delikanlı, kuytuda Halima ile biraz konuştu, diye söyle dedim.

Örik: İntikam için bu kaday beyayı başına sayıp, yine de Hayima'yı kötüyüyoşun, dövüyoyşun.

Janiya: Sesini kessene.

Örik: Ben Hüda'dan koykayım. Fayk etmeden buyaştım. Gömyek ve başöytüşünün geyeği yok. Huzuy içinde yaşamak daha iyi.

Janiya: Sen beceriksiz köle, işi bitiremem mi sanıyorsun? Git! Ne ara bu kadar dindar oldun... Ne yaptıysam kendi isteğimle yaptım, çocuk da benim, gelin de benim.

Örik: Çocukta şenin, geyin de şenin ona şüphe yok fakat beyefendi böyye dövmeyi bıyakmazşa, Hayima biy gün kuyuya düşüp öyüy, fıytına da yoyunu şaşıyıp öyüy... Köyün diyine düşeceğine çukuya düşmeşi daha iyiydi.

Janiya: Ölse bir kere ölür.

Örik: İnadından ancak o zaman vazgeçeyşin.

Janiya: Bundan önce ölenlerin aileleri şikâyetçi olup, perişan etmişler... Tazminat olarak mal alırlar!

Örik: Zamanı geyince göyüyüz (Çıkar).

Janiya: Halkın kabul etmediği bana ne lazım, en kötü günümde bana akıl veresi gelir... (Sağıntay girer). Sen miydin? Ak sütüyle büyüten seni annendir. Canını sıkan biri mi var? Senin için (Ağlamaklı olup) ölürüm.

Sağıntay: Benden ne yapmamı istiyorsun? Allah için söyle, bu kadını öldür mü diyorsun? Akrabalarına yolla, terk et mi diyorsun?

Janiya: Bize zararı dokunan insanı nasıl yanımızda tutarız! Kendisi hırsız, sinirli, kötü yola da düştü...

Sağıntay: Bu vakte kadar güveniyordum, şimdi gerçeği gördüm. Onu öldürmeden ailesine öylece göndermem.

Janiya: Yine kavga edeceğim mi diyorsun? Öldürüp başına bela almayı bırak, vurma da kamçılama da ailesine yolla gitsin!

Sağıntay: Benim elimden bir kaza çıkmasın... Bu eve diri gelmesin!..

Janiya (Kendine): Benim dileğim de bu (Çıkar).

Sağıntay: Halima'yı bir zamanlar canım kadar severdim... Halima'yı bırakmam diye düşünürdüm... Benim o hâlim nereye gitti? Canım kadar sevdiğim, Halima! Benden başkasını da sevdin ah! Bekbolat burada, o burada, o denilen kişi kim olacak. A... Öldürüp kanını içeyim (Kapıya bakarak yürür, karşıdan Bekbolat girer).

Bekbolat: Esselâmüaleyküm, beyefendiciğim! Aceleyle nereye gidiyorsun?

Sağıntay: Burada ne işin var?

Bekbolat: Hey, dursana (Sağıntay yönünü değiştirip oturdu). Niye yüzünün rengi gitmiş, alkarısı mı çarptı? Niye bir şey söylemiyorsun?

Sağıntay: Daima yaptığın iş bu mu?

Bekbolat: Sen ot biçerek, ölçüp keserek mi yaşıyorsun?

Sağıntay: Gönül küskünlüğü, ot biçip, ölçüp kesmekten daha zordur.

Bekbolat: Sen benim yerime çalış, ben senin yerine yaşayım.

Sağıntay: Evlendin mi, bela içinde kaldın.

Bekbolat: Kendine uygun biriyle evlendin ama kıymeti yok... Ben ne zaman evleneyim diye arzulasam, sen kadınından şikâyet ediyorsun.

Sağıntay: Evlenirsen, her gün kavga dövüş içindesin.

Bekbolat: Kavganın nedeni erkektir, kıskanç olma, kıskanç olursan, temiz kalbine her şey girebilir. Başkasının söylediğine inanma! Hangi niyetle söyletildiğini bilir misin? Ara sıra kavga dövüş herkesin evinde olur. Kavgasız evlilik yok! Gözünle görsen, nasıl olurdu?

Sağıntay: O da doğru. Bir zaman ben de akıl verirdim.

Bekbolat (Kendine): Benimle Halima'ya gerçekten iftira mı atılıyormuş! Kendine sorsana!..

Koyşı Bala (Koşarak kapıdan girip): Bekbolat, Bekbolat evinden çağrılıyorsun (Gider).

Bekbolat: Seninle biraz konuşayım demiştim, aceleyle oldu ya! Yine sen de içini yiyerek oturuyorsun (Çıkar).

Sağıntay: Benden başka herkes iyi, bundan sonra tek atlı fakir olarak, kavga ve dövüşsüz, kaygısız yaşasam, dünyadan başka bir arzum olmadan göçerdim, beni kaygılandıran Halima... Ondan kurtulursam, kaygıdan da kurtulurum. (Dışarıdan ses gelir).

Halima (Kapı önünde): Ah, Allah, öldürmene razıyım... Daha fazla acı çekmeden canımı al.

Sağıntay (Öfkeyle bağırıp): Araya gireni öldürürüm!

Janiya (Eve girerek): Pişirip yesen de kadın senin kadının, ben istediğime ulaştım... Bu iş bugün olmazsa artık hiçbir zaman olmayacak demektir. Dayaktan adam ölecek değil ya, ben eskiden atın kuyruğuna bağlanıp sürüklendim, bugünkü kadınlar dayak mı yiyor sanki? (Dışarıdan Halima'nın sesi gelir).

Halima: Ah, ne günahım var.

Janiya (Şaşkın şaşkın bakarak): Neden senin günahın olmasın, altın yüzüğü unuttun mu?

(Dışarıdan sesler gelir). Bırak şimdi! Öldüreceksin, öldürecek misin?

Janiya: Ölmekten daha beter olsun, gebersin (Çıkar).

Sağıntay (Dışarıdan ses gelir): Kadın benim karım! Siz ne karışıyorsunuz!

(Örik, Janiya ve Koyşı bala üçü üstü başı kan olan, aklını yitiren Halima'yı koltuğunun altından tutup, altına yumuşak yatak koyup yatırdılar).

Örik: Bayıydı beyim, şu şeypeyim (Suya koşar, Bekbolat Sağıntay'ın evine gelip, içeri girer, elinden kamçısını alır. Örik su serper).

Halima (Gözünü açıp, inleyerek, Allah'a yalvarıp yatar, parmağından altın yüzüğü çıkarıp Janiya'ya fırlatır): Soyun kurusun, batsın... Arzuna ulaş!.. Al! Seni Allah affetsin... ben affettim. Şimdi (Sağıntay'a bakarak) hayatını birlik ve beraberlik içinde yaşa! Hepsine şahit... benim... için tazminat isteyen olmasın... Akan kanım affedilebilir, tek arzum... karnımdaki bebek... Hayalime ulaşamadım.

Örik (Ağlamaklı olup): Şen temizşin, kemey iye değeyyi şapkayı annen öç aymak için çayıp Hayima'yı dövdüydü. Ben şakyayamam: Bekboyat şabah geydiğinde bu evden çıkıp gitti diye şöyye deyip, bana şözü annen şöyyetti... Az önce de Koyşı Baya'ya tembihyeyip iftiya attıydı.

Koyşı Bala: Örik'in söylediklerinin hepsi doğru.

Sağıntay (Ağlayıp Halima'nın yanına koşarak gider): Affet. Günahına girdim ah!.. (Halima'nın konuşmaya gücü yetmeyip Sağıntay'a elini uzatır).

Bekbolat: Nefesi kesiliyor, ölmeden önce kelime-i tevhid getirmesi gerek.

Janiya: Affet! Ben pişman oldum, kadrini bilemedim, affet!

Bekbolat: Lâ ilâhe, illallah, Muhammedün resûlullah (diye ölmeden önce söyletir).

Sağıntay (Hüngür hüngür ağlayıp): Affet! Affet!.. Affet!..

Perde iner.

2.1.2. Rüşvetçiler *(Paraşıldar)*

(Bir Perdeli Komedi)

Oyuncular

Konırbay: Şikâyetçi.

Momınbay: Şikâyetçi.

Karabek: Köylü Naçalnik'inin[27] çevirmeni.

İvan: Köylü Naçalnik'inin sekreteri.

Maksim: Postacı.

(Oyun alanı iki odalı, büyük oda, büroda Naçalnik'in oturduğu sandalye, yazı masası ayrı duruyor. Karabek ile İvan'ın sandalyeleri ve masaları kapı tarafına yakın duruyor. Kapıya yakın olan şikâyetçiler sandalyede oturuyor).

Momınbay (Korkulu bir ifadeyle Konırbay'ı itekleyip): Önden sen gir! Sen gir!

Konırbay (Eşiğe girerek): Hayır. Momınbaycığım, siz giriniz.

[27] Naçalnik, askerî rütbeli idare yetkilisidir.

Momınbay: Birinin büroya girip girmediğini görmedim. Ben "Zdrasti[28]"yi şaşırıp söyleyemem. Bana hak versen de girmiyorum.

Konırbay: Önce sizin girmeniz doğru olur. Yaşınız büyük, görkemli sakalınız da var. Büyüklere saygı gösterilir.

Momınbay: Büyüklere saygı gösterilir diyerek, başı çekersin mi diyorsun? Kendin gir. Tanrı'nın verdiği çözüm büyüklük olsa önden ben gitmiştim, şimdi neden korkuyorsun.

Konırbay: Şimdiki büyükler "daha akıllı" ya, yaşlı adamın önden girmesi çözüm bulmaya daha iyidir. Önce siz giriniz.

Momınbay: Dileğimiz çözüm bulmak. Fakat Tanrı'ya inanan kalbim şiddetle atıyor. Elini getir! İşte bu şekilde kalbim at gibi şahlanıyor.

Konırbay (Sağ eliyle Momınbay'ın kalbine bastırıp): Şu anda korkun uçup gitmiş olsa Naşandik'e şikâyetini nasıl söylerdin?

Momınbay: Atalarının ruhuna sığınıp şikâyetimi söylemek için, kendimi toparlardım.

Konırbay: Janaral ile konuşan Jamantay kadar da mı olamazsınız? Naşandik baş kesmez. Ben artık gireyim... (Şapkasını koltuk altına sıkıştırıp). Şapkanı çıkart.

Momınbay: Bunun gibi bir bela daha var mı? Altmış yaşına gelip saç sakal ağarınca şapkamı çıkartıp, kim olarak gireceğim! (Şapkasını çıkartıp yere indirir. İki büklüm olup). Eyvah, ah belim, belim kilitlendi, gurura yenik düşüp boşuna gelmişim. Atalarımın yapmadığı işte benim ne işim vardı? Evet, ataların ruhu korur!

Konırbay (Kapıyı biraz aralayıp, içeri gizlice bakar): Boşuna korkuyoruz, büroda şeytan yok. Tereddüt etmeden giriniz! (Girerek sandalyeye oturur). Tanrı bizi tek mi yarattı? Aynakem atamın ruhu bizi kollar! Şimdi Naşandik'e şikâyetinizi detaylıca açıklayıp söyleyiniz!

Momınbay: Düşünmeden, şikâyeti ben söyleyemem. Yönetici önünde kafam karışıyor.

[28] Merhaba.

Konırbay: Öyleyse ben söyleyeyim. Ben konuşurken siz hüzünlenip, ağlamaklı olunuz.

Momınbay: Ağlamakta geç kalmayım... (Fakat konuşmadan oturur. Momınbay yarı uyku hâline geçer).

Konırbay: Şu an toprak sahibi olup kendimize baktırıp dünyadan göçsek bir onur olurdu. Vergiyi çok arttırdık deyip, yine de halktan küçükbaş hayvanlarını topladık... İki yüz somu[29] vergi diye halktan aldık, birazı yani elli somu insana kalsaydı güzel olurdu. Aileme giyim kuşam alıp verirdim (Maksim girer).

Maksim: Siz Kazaklar, işiniz ne? (Maksim'in bağırmasından dolayı kalkan Momınbay titreyip neredeyse fırlayarak uyanır).

Momınbay: Konırbay (Yerinden kalkıp, başlarını sallayıp). Izdrastıy, Izdrastıy.

Maksim: Ne zdrastıy. Haydi, çıkınız.

Konırbay: Yöneticiye söyleyeceğimiz bir şikâyet vardı.

Maksim (İkisini omzundan çekip): Sizin yöneticiniz benim.

Momınbay: Naşandik bu olmasın. Parıldayan rütbesi olmaz mı? (Çekilince, Konırbay'ın yeninden üç som kâğıt para yere düşer, almaya eğiliverir, fakat Maksim hızlıca alır).

Maksim: Bu parayı eğer bana verirseniz, otururusunuz.

Konırbay: Efendim, alınız. Yine aramayız.

Maksim (Gülümseyip, titreyen Momınbay'ın sırtına vurarak): Korkma, otur, şaka yapıyorum.

Konırbay: Efendim, şaka yaptığınızı anladım. Siz Naşandik misiniz?

Maksim (Kahkaha atarak): Ben Naşandik akrabası. Naşandik şimdi gelecek (çıkar).

Momınbay: Neredeyse yüreğim yerinden çıkacak. Sağ salim dönsem iyi olurdu. Biraz önceki üç somu almasaydı canımızı bırakmayacaktı. Konırbay senden daha kurnazları varmış. Bizim gibiler yalnız oldukça, böyle yerlerde yok olur.

[29] Som, Rus para birimine Kazak, Kırgız, Özbeklerin verdiği isimdir. Bugün Kırgız ve Özbek para birimi olarak somu kullanırken, Kazaklar tenge para birimini kullanır.

Konırbay: Az önceki adam bizden ve ak tazıdan da hızlı, hünerliymiş. Parayı nasıl anında aldı! (Tekrar oturup) Momınbaycığım! Oturunuz ayağınız yorulur.

Momınbay: Yine biri gelip, bela olur. Bunun gibi ecnebiye bizim paramız yetmez.

Konırbay: Asker gibi dik duralım, gelen olursa fısıltı ile konuşuruz.

Momınbay: Kahrolası bel ağrıma dayanamıyorum, yoksa azıcık aşım kaygısız başım diyerek, oturmak iyi olurdu... Muhtemelen Naşandik'in önünden kapıyı açacaktır.

Konırbay: Neden olmasın. (Karabek girer, Momınbay paniğe kapılıp, düşer).

Momınbay (Kalkıp oturup): Zdrastıy, zdrastıy.

Konırbay (Kendine): Sert görünümlü biriymiş. Karabek dedikleri bu herhâlde (Maksim girer).

Karabek (Sert görünüp): Sandalyeyi çıkar. (Maksim sandalyeyi elle taşıyıp, Karabek'e bakarak göz kırpıp, cebini sallar ve çıkar).

Konırbay (Kendine): Bu namussuz acımaz. Şubatın ayazından da sert görünüyor.

Karabek (Momınbay'a öfkeyle bakarak): Sen büroya pantolonsuz nasıl gelirsin?

Momınbay (Kekeleyerek, şaşırıp): Efendim, pantolonum yoktu.

Karabek: Pantolonunun olmaması bizi ilgilendirmez!

Momınbay: Yaz ayında pantolon giymek Kazak olmayanın âdetidir.

Karabek: Âdetine bu kadar bağlıysan evinde otur. Büro senin köyün[30] değil.

Momınbay: Efendim! Ben böyle altmış yaşıma geldim. Pantolonsuz durulmaz diye bir kural işitmedim.

Karabek (Tartışmayı kızıştırıp): Siz "Bozkır Arda"[31] kural bilmezsiniz. Sizin yüzünüzden biz Ruslardan utanır ve azar işitiriz.

[30] Avul: Keçe çadırdan kurulmuş Kazak obasıdır. Bugünkü Kazakçada köy anlamında kullanılmaktadır.
[31] Arda: Eğitilmeden salınan vahşi yılkı anlamındadır. Cahillik ve eğitimsizlik bu kelimeyle anlatılmıştır.

Momınbay: Pantolon giymek için elli kilometre uzaklıktaki köyüme mi gideyim?

Karabek (Bağırıp): Şimdi çıkmazsan tutuklatırım. Pantolonsuz durma, Naşandik gelmek üzere.

Momınbay: Çıkayım, çıkayım, efendim (giriş odasına çıkıp bağırır).

Konırbay (Kendine): Senin gibi inatçı keçiye bu iyi oldu, bana güvenip tek başıma göndermedin, yok yere geldin, dövüp çıkarmadıklarına şükret.

Momınbay: Tanrı'nın işine karışılmaz, karım yırtık pantolonu giy dediğinde giymedim. Ne zarafetim bulunuyordu. Yama pantolonla da gelsem, şikâyet etmeye gelenlerin içinde olacaktım. Konırbay kurnazı şimdi hesabı doğru göstermez. Bu alında yazılı (Alnını dürtükler). Halk içinde de utanç olur. Yalnız gelsem nasıl olurdu? Naşandik'i de göremedim (Maksim girer). Efendim! Bu binadaki makamdan pantolon giymediğim için kovuldum.

Maksim: Sizi Tanrı korumuş, Naşandik görse, sen hapishaneye girerdin.

Momınbay: Estağfurullah! (Bunalır). Kazak yöneticileri acımasızmış. Şimdi ne yapayım?

Maksim: Bir som verirsen, benim pantolonum var. Bürodan çıktıktan sonra bana geri verirsin.

Momınbay (Kendine): Ömrümde giymediğim dar pantolonu nasıl giyeyim. Onca yolu din değiştirmeden dönsem iyi olurdu (Biraz düşünüp). Bir kere giymekten bir şey olmaz. Olmaz, şikâyeti kulağımla işiteyim. (Maksim'e) Kabul ediyorum, efendim (Bir somu gömleğinin cebinden alıp verir).

Maksim: Benim odama gir (İkisi çıkar).

Karabek: Hey, Kazak, şikâyetin nedir?

Konırbay: Geniş akarsu yatağındaki dokuz köy muhtarı Bayımbet ve ailesi yerimizi biçip, malını dağıtıp, eşit şekilde paylaştırmıyor...

Karabek (Kafasını sallayıp): Büyük davaymış.

Konırbay: Siz bir çaresini bulursunuz diye geldik.

Karabek: Naşandik sizin akrabanız değil, kuru kuruya iyilik yapmaz.

Konırbay: Bir miktar vergiye razı olup geldik.

Karabek: Bir miktar parayla iş bitmez. En az üç yüz som para gerekir.

Konırbay: Efendim, o kadar para bize nereden gelsin. Hepimiz de fakiriz.

Karabek: Fakir olsanız toprağınız mı olur?

Konırbay: Biz Kazak'ız. Naşandik'i az miktara ikna ediniz.

Karabek: Ben istersem anca iki yüze ikna olur.

Konırbay: Yüz elli soma indiriniz. Vergi için yanımıza aldığımız paradan fazlası varsa kefen paramız olsun.

Karabek: Hadi, parayı ver. Naşandik'i sevindireyim. (Konırbay verir).

Konırbay (Kendine): Momınbay'a yüz doksan som verdim derim. Momınbay'ın pantolonu yok diye kovulduğu iyi oldu. Benden üç som gitti. Kalan kırk yedi som da bir hayli harcamalarıma yeter. Karımın yanına övünerek gitmem için iyi oldu. Bahşişi memnuniyetle kabul etsin.

Karabek: Yazılan dilekçeyi gösterseniz.

Konırbay: Sözle anlatırız diye geldik.

Karabek: Naşandik sözü kabul etmez.

Konırbay (Şaşırıp): Şimdi nasıl olacak? Siz yazsanız olmaz mı?

Karabek: Yasa kabul etmez.

Konırbay (Kendine): Yüz elli somu kanun arttıracak herhâlde.

Karabek: Bu sokakta Akim adında dilekçe yazan bir Rus var. Ona gidersen dilekçeyi yazar.

Konırbay: Cimri Akim mi?

Karabek: Evet.

Konırbay: O para almadan yazmaz demişlerdi.

Karabek: Benim gönderdiğimi söylersen yazar (Konırbay çıkmaya yönelir). Bana yarına kadar yirmi beş som borç veriniz.

Konırbay (Endişelenip kendine): Vermezsem işi geciktirir. (Karabek'e) Çoluk çocuğa giyim kuşam alıp götürmek için yirmi beş somum vardı. Siz istedikten sonra sizi hayal kırıklığına uğratmak istemem. Şimdi bende bir kuruş kaldıysa son lokmam olsun (Verir).

Karabek (Gülümseyip parayı alıp, kendine): Hâlâ paran var herhâlde. Ne kadar yemin etsen de ben çaresini bulurum.

Konırbay (Kendine): Şimdi yirmi beş som kaldı. Eğer param kalırsa temel gıda ve giyim kuşam satın almam gerekiyor. Yöneticiyle tanışırsam, zararımı halktan çıkarırım.

Karabek: En kısa sürede yazdırt. Naçalnik gelmek üzere (Konırbay çıkar). Günde bunun gibi birkaç kişi gelse şehrin birinci zengini ben olurdum. Kandırılabilen Kazak halkı iyidir. Az önceki biçareye yirmi beş somdan gökyüzündeki bulut artık daha yakın (Yüksek sesle güler). Elim kaşınıyor (Avuç içini ovar). Böyle birkaç tane daha mı olacak acaba? Olmaz, bugün bu kadar yeter. (Gülümseyip oturduğunda İvan girer).

İvan: Bu da laf mı, sen içki içmiş. Güneş, nasıl da parlak.

Karabek (Gülümseyip): Elli som kârım var.

İvan (Şaşırıp): Gerçekten mi?

Karabek: Elli somun yarısı senin.

İvan (Karabek'in yanına gelip elini tutup): İyi, aferin.

Karabek: Birazdan "Bozkır Arda" adam gelir. Onu bir kandıralım. Sen parlak düğmeli ceketini giyip gel. Ben onlara seni Naçalnik diye tanıtırım. Dilekçeyi verdiğinde uzunca okursun. Dilekçenin üstüne çokça yazıldığı gibi, eyaletin takdirine bağlı olarak diye yazıver. İmzalarken tanımadığın bilmediğin birinin soyadını yazıver.

İvan (Yüksek sesle gülerek): İlginç eğlence!

Karabek: Çabucak git, gelmek üzere (İvan çıkar). Yüz elli som temiz kâr oldu. Bugün altı yıldızlı konyak alıp gönül eğlendirmeli (Esner).

Momınbay girer. Pantolon dar olduğu için ayağını yavaş hareket ettirip zar zor adım atar. Giriş odasında durup, pantolona bakar.

Momınbay: Yırtılırsa tekrar para mı öderim? (İç çekip) Ah, Tanrım! Canlı canlı dar mezara sıkıştırdın! Bundan başka dar pantolonu olan hiç kaldı mı? Beyaz deve yavrusu gibi koştuğum memleketteki günlerim ah! (Büroya girip, etrafa bakıp, Konırbay'ı arar).

Karabek: Senin arkadaşın kodese girdi.

Momınbay (Kekeleyip): Ne... Ni... ye?

Karabek (Kaşlarını çatıp): Cezası var.

Momınbay (İç çekip): Şikâyetimizi bildirelim diye gelip, davaya kaldık!

Karabek: Yirmi beş som verirsen çıkartılabilir.

Momınbay: İşte... İşte... alınız. Kodeste yatmış denmesi kişi için kötü ya, çabuk çıkartınız.

Karabek (Bağırıp): Maksim! Maksim!

Momınbay (Kendine): Benden üç som gitti. Pantolona bir som verdim. İşte şimdi, yirmi beş som gitti. Konırbay'da bulunan iki yüz somdan şimdi ne kadar kaldı? Üç... bir... yirmi... beş... (Tekrar tekrar hesaplayıp). Şimdi yüz altmış beş som kaldı... Naşandik'e en fazla yüz som veririz. Kalanını Konırbay ile ikimiz bölüşürüz. Yaşlı karıma çarşıdan hediye alıp dönmek için iyi olur.

Karabek (bağırıp): Maksim! Maksim! (Maksim girer). Çabuk gidip çıkart. (Köz kırpıp) Çok kolay! (Maksim gülerek çıkar).

Karabek: İşlerinizin düzelmesi, topraklarınızın size geri verilmesi için elli som verseniz yeter. Kazak olduğunuz için ben acıdım, başkası olsa iki yüz somdan eksik almazdı.

Momınbay: Buyurun işte elli som alınız (Verir). Uzun yaşayın yavrum, her namazınız ömrünüzü uzatsın diye Tanrı'dan dilerim. (İvan girer, Momınbay şapkasını çıkartıp, titrer. İvan, Naşandik'in yerine oturur, Momınbay kendine). Baştan ayağa alaca sarı. Naşandik bu ya. Rengi de heybetliymiş. (Konırbay girer. Kapı boşluğundan İvan'ı görüp Naşandik diye, korkup biraz durur).

Konırbay: Hiç para almaz denen Akim beş som aldı. Düşene bir tekme de sen at. Bir fındık ağacının altındaki atıma da iftira atıp, on beş som aldılar, zar zor

kurtuldum... Başarısızlığa uğradım. Nihayetinde iki som kaldı. Arttırsaydım karımı da rahat ettirirdim... (Büroya girer).

Momınbay: Sağ salim çıktın mı?

Konırbay: Sen nasıl haber aldın?

Momınbay: Yeni haberdar oldum. Vergi hiçbir şey değil.

Karabek: Naşandik'e dilekçeyi gösteriniz! (Konırbay dilekçeyi uzatır. İvan okumaya başlar).

Konırbay (Momınbay'ı dürtüp): Al şimdi çaresiz gibi davranarak ağlamaklı bir şekilde ver.

Momınbay (Konırbay'a): Elli som ile işimizin düzeltilmesi iyi oldu.

Konırbay: Ne elli somu?

Momınbay: Şu Kazak delikanlısı benden elli som aldı.

Konırbay (Bağırarak ağlayıp): Benden yüz yetmiş beş som aldı. Dilekçe yazdırmaya beş som verdim. Beni alıkoyana da on beş som verdim.

Momınbay: Seni hapisten kurtarırız dediklerinde, ben Kazak delikanlıya yirmi beş som verdim. Eyvah, şimdi nereye gideyim? Benim yetmiş beş somum gitti ah! (Karabek gülümser).

Konırbay: Bu durumdan çıkış yok, tahammül etmek zorundayız. Kâğıdı düzgünce verse, halktan yine toplarız. Ne kadar vergi olursa olsun, köy itaat eder.

Karabek (İvan'ın elinden kâğıdı alıp, Konırbay'a uzatır): Tuttuğunuz yol kendinize dokunur. Arzuhâlciye emredip yazdırttım. (Momınbay ile Konırbay başlarını sallar).

Momınbay ve Konırbay: Teşekkürler (Giriş odasına çıkar. İvan ile Karabek gülmeye devam ederler).

Konırbay: Para çok çıksa da işimiz halloldu. Bayımbet ve ailesinin tepesine bir çöksek, saygıyla hizmet edilecek molla olsak, paramız geri döner.

Momınbay (Sevinip): Fazla vergiyi halk vermezse vermesin. Bir at haram şekilde ölmek üzere.

Konırbay: İki yüz som fazla çıktığından halktan toplamak gerekir. Halka acıyan kim? Halk iki yüz somdan fakirleşmez (Maksim girer). Bu kâğıda ne yazılmış? Efendim okuyuveriniz!

Maksim (Tanıyamadan bir hayli bakıp): Eyalet yöneticisine teslim edilmiş.

Konırbay: Başka yazı var mı?

Maksim: Sizin kulağınız var mı? Ben yok dedim.

Konırbay: Arzuhâlciye yazdırdık dediğiniz dilekçe nerede? Unutup yazmamış herhâlde, tekrar dönelim (Büroya ikisi birlikte girmeye çalışır).

Maksim (Gülüp): Yanlış bir şeyler var (Gözetleyip dinler).

Konırbay: Efendim, arzuhâlcinin yazdığını unutmadan gönderiniz? Eyalet yöneticisi bizi eşit hâle getirmez. Eyalet yöneticisi Beyimbetlerin arkadaşıdır.

Momınbay (Ağlamaklı olarak): Ne kadar paramız boşa gitti ya. (Karabek'e bakarak). Yavrum! Yöneticiye söyleyip açıklasana.

Karabek: Eyalet yöneticisinden başka birine ne gerek var.

Konırbay: Nasıl kandırırsınız? Paralarımızı geri veriniz.

Karabek: Tanrı korusun, Naşalnik'i sinirlendirmeden gidin.

Konırbay (Kendine): Para verdiğimizi Naşandik'e söylemedi ya. (İvan'a) Efendim, muhterem, Naşandik! (Karabek'e elini sallayıp) Naşandik, ver benim paramı... Lütfen işler iyi değil... Parayı bana geri ver.

Karabek: Lanet olsun "para ver…" Şimdi tutuklatayım. Maksim, Maksim! Siz oynatacak kişiyi bulmuşsunuz. Benim Karabek olduğumu biliyor musunuz? (Maksim girer). Hapse!.. Yüzüne vur.

Maksim (İkisinin ensesine tokat atıp): Haydi, yürüyün! (Hızlı bir şekilde iter).

Momınbay: Ah, ah! Pantolonum yırtıldı.

Maksim: Haydi, ödersin (Öncekinden de şiddetli tartaklar).

Momınbay: Bir daha yönetici önüne gelirsem, imansız öleyim.

Perde iner.

2.1.3. Eski Eğitim *(Eski Okuv)*

(Dört Perdeli Komedi)

Oyuncular

Molla: 50 yaşında (Kısa boylu, gür sakallı).

Nökeş: 16 yaşında, zengin çocuğu.

Tilev: 10 yaşında, zengin çocuğu.

Nurım: 14 yaşında, fakir çocuğu.

Beken: 12 yaşında, fakir çocuğu.

Eske: 14 yaşında, fakir çocuğu.

Jeke: 15 yaşında, orta hâlli adamın çocuğu.

Aliş: 10 yaşında, orta hâlli adamın çocuğu.

Oyun alanı, zengin adamın misafirhanesi, duvar başında üç yaşındaki çocuk, bir kamçı asılı duruyor. Yakınında mollanın yattığı yer, mollanın oturduğu minderin önünde büyük sandık, üstü dolu kalın kitaplar, müzik kutusu, tüylü kalem. Çocuklar sağ tarafta eşikten töre doğru oturmuş.

Fakir çocukları aşağıya oturmuş. Aliş mollayı gözetliyor.

Birinci Perde

Çocuklar gülüp oynuyor.

Nökeş: Molla görünüyor mu?

Aliş: Hayır.

Eske: Molla yer yarılıp içine mi girmiş?

Nökeş: Meyirman adlı yaşlı adam hastalandı denmiş, bu yüzden gitmiş.

Nurım: Meyirman ölse, bir iki gün sıkıntıdan kurtulurduk.

Tilev: Biraz önce annem şöyle söyledi “Zengin hastalansa sadaka alırım diye yanından ayrılmazdı. Meyirman’a şehadet getir diyerek, üç kere zorla söyletti. Meyirman ölse geçinecek yer yok” demiş.

Nurım: Öyleyse Meyirman’ın ölmesi bize fayda sağlamaz.

Tilev: Benim babam hastalandığında molla günde üç defa geldi.

Eske: Beken'in boz yorga atı ölecek kadar hastalandığında, ona ayet okumaya gitmiş.

Aliş: Az önce annem "Buzağı hastalanmış, mollaya suya katmak için dua yazdırıp alayım" demiş.

Nökeş: Senin sohbette ne işin var? Mollaya bakadur! Gelin burakotan[32] oynayalım (Biraz oynar, dinlenmek için oturur).

Nurım: Molla hastalansa ne kadar çok oynardık. Ördek ve kazın yumurtasını toplardık.

Jeke: Kara gölün suyunda yüzerdik.

Nökeş: Hastalansa ne olacak, aniden ölse daha iyi olurdu.

Jeke: Mollanın canını alacak Azrail biz değiliz, ona karşı birleşip onu dövelim.

Beken: Mollaya bizim gücümüz yeter mi?

Jeke: Hepimiz birleşirsek, mollanın hakkından geliriz.

Nurım: Ardından hepimiz belamızı buluruz ya.

Nökeş: Ben vurayım, en kötü ihtimal olarak tahsil göremeden ayrılırım.

Jeke: Eske, hepimiz bir olup vuralım, o şekilde eğlenceli olur.

Nurım: Nasıl vururuz?

Jeke: Mollanın oturduğu yere iğne koyalım, oturduğunda batsın (Hepsi kahkaha atarak güler).

Tilev: Molladan kurtulsam gün boyu taya binerdim.

Aliş: Uykumu alırdım.

Jeke: Uyku kaçmaz, mollayı gözetle!

Aliş: Eyvah, molla geliyor.

Bekeş: Haydi, yüksek sesle okuyun.

[32] Bir çember içinde oynanan Kazakların ulusal oyunudur.

Hepsi: Auzubella men aşaytan errakim, bismilla rakman rakım (tekrar tekrar söylerler).

Nökeş: Yüksek sesle okuyun! Oynamamışlar diye düşünsün (Molla girer).

İkinci Perde

Molla (Yerine oturup): Öğrencilerin okumuyor, oyun oynuyor diye zengin adam azarlıyor. Utanmaz, domuzlar niye şımarıyorsunuz? Haftalıklarınız[33] nerede?

Nökeş: İşte burada, Mollacığım! (On kuruş verir).

Tilev: İşte burada, Mollacığım! (Beş kuruş verir).

Jeke: Bir tabak pişi getirdim.

Eske: Annemden haftalık akça sordum, bana vurdu.

Aliş: İşte burada, Mollacığım! (Bir kuruş verir).

Beken (Ceplerini kontrol edip, molla bakınca da ağlayıverir): Haftalığımı kaybetmişim.

Molla: Akçanı kaybedip, Allah kahretsin diye beddua mı ediyorsun? E, Nurım! Ödevini dinlet. (Nurım yüzünü değiştirip, mollanın önüne gelerek diz çöküp oturur). Oku!

Nurım: Alipsana[34], lama sâkin[35] al, kısa mime sâkin alkam türlü alkamdü. Lam doğrusu latadı.

Molla: Lanet olsun latadı (Değnekle vurur). Lam tadı la diye oku!

Nurım (Ağlamaklı olarak): Lam tadı la (Üç defa söyler).

Molla: Lam tadı la baban öcünü aldı mı? (Yine vurur) ... Senin sırtından gelen takırtı da ne? Çabuk soyun! (Nurım ağlamaklı olarak soyunur, sırtından kıyafet düşer). Sen beni kandırmak mı istiyorsun... Eske! Sırt üstü yatır domuzu. (Eske sırt üstü yatırır, molla vurur) ... Üç yıldır okuyup, henüz temel bilgileri bile bilmiyorsun, aptal!

[33] Mollanın her hafta öğrencilerden aldığı gıda yardımı ya da ücret anlamındadır.
[34] "Eski Okuv" adlı piyeste Molla sureleri öğretirken öğrencilerine heceleme yoluyla öğretmektedir. Öğrenciler bu eski tarz eğitimle öğrenememektedir, bu yanlış okumalar "Eski Okuv" adlı piyeste özellikle gösterilerek öğrencilerin okumakta zorlandığı ve öğrenemediği anlatılmıştır.
[35] Harekesiz harf.

Beken, ödevini dinlet. (Beken korkarak, yerinden zar zor kalkar). Düşe kalka yürümeden, çabuk gel, domuz!

Beken: Mollacığım, ayağım ağrıyor.

Molla: Ağrımak değil, yıkılırsın, çabuk gel! (Beken diz çöküp oturur) Oku!

Beken: Abzet avaz.

Molla: Dilini çıkar (Cebinden mendilini alır. Beken ağlamaya başlar).

Beken: Dilim ağrıyor.

Molla (Bağırıp): Hastalık da neymiş? Çıkar diyorsam, çıkar! (Çaresiz ağzını açıp, mendille Beken'in dilini çeker. Beken çığlık atarak ağlar). Niye okumuyorsunuz? (Kamışı çekip vurur). Beken ile Aliş zenginin evine ait olan buzağıları sürün (İkisi gider). Siz gece boyunca aksüyek[36] oynuyorsunuz, geç vakte kadar oyundan ayrılmıyorsunuz!

Nökeş (Yerinden kalkıp kapı önünde gider): Mollacığım!

Molla: Müsaade (Dua kitabı okuyup, tespih çekmeye yönelir, dışarıdan atın sesi işitilir).

Ses: Köpirbay'ın sofra bezine ayet okuyup versin diyor. (Molla hızla giyinip aceleyle çıkar).

Üçüncü Perde

Nurım: Az önce hepimiz bir olup dövelim diyenler nerede? (Nökeş gülerek girer). Beni dövdüğüne mi seviniyorsun?

Beken: Mollayı aldatmaya çalıştığına gülüyorum.

Hepsi: Nasıl aldattın...

Nökeş: Şimdi dışarıya çıksam, Janak akın Molla'yı çağırıyor desem, aldanıp gelir dedi. (Çocukların gözleri gülmekten yaşarır).

Nurım: Bir daha okumaya gelirsem it olayım.

Eske: Ben de gelmiyorum.

[36] Kazakların millî oyunudur.

Jeke: Ben de gelmezdim ama babam kabul etmez. “Öğretmene eti senin, kemiği benim” denmez.

Nurım: Molla dayağından öleceğime, avare dolaşarak öleyim.

Tilev: Mollanın vurduğu yer cehennemde yanmaz, der.

Nurım: Seni dövse cehennemi görürdün.

Nökeş: Mollaya fark etmez ki benim kandırdığımı biliyor. Beni dövmeden bırakmaz. O zaman birleşin.

Jeke: Başını kaftanla kapatıp birleşip vuralım, hangimizin vurduğunu bilmesin... Tilev, sen mollaya bakadur, ben mollanın başına ayet okuyum, inanca uygun olsun. Dikkatli dinleyin, evet... evet... e.… a, lokmasını çevireyim, mümkün olduktan sonra kuzunun başı, en değerli kısmının yağı, sucuk, bağırsak, butu ve omurgası.

Omuz kemiği, kalça kemiği, böbreğini,

Uyluk kemiğini, incik kemiği, kalça kemiği ile kuyruğunu,

But ile boyun, işkembe, akciğer ve karaciğer, yüreğini,

Eti yüzdürüp, ince kıyılmış yağını en azından versen,

Molla’ya Tanrı rahmet eylesin.

(Hepsi Fatiha okur).

Nökeş: Ben şiir söylerim, mollayı dövdükten sonra keyfim yerine gelir.

Şubat ve ocak zor geçip, yaz gelir,

Yerden kar, gökten soğuk ayaz gidip.

Yalın baş, yalın ayak küçük çocuklar,

Kırda gürültü yapıp düşüncelere izin verir.

Tilev: Molla yeni çıktı.

Nurım: Euzi, ağabeyimin evinin ak öküzü.

Nökeş: Asın, apkel kara koyunun başı.

Jeke: Makanagallama, âlim gelsin mollaya. (Hepsi güler).

Nökeş: Ku valla ahat, bizim mollayı yok et.

Tilev: Yaklaştı. (Çocuklar hızla ve aceleyle hareket ederler).

Nökeş: Ses çıkarmayın! Kavga çıkmasın. Bu iğneyi nasıl koyayım. (Molla girer).

Dördüncü Perde

Molla: Domuzlar, niye okumuyorsunuz? (Kendine) Kesinlikle beni aldatan Nökeş (Oturuverdiğinde iğne batıp, zıplayıp düşer). Bunu hangi domuz koydu.

Nökeş: Çocukta iğne mi olur? Muhtemelen Köpirbay'ındır.

Molla: Al sana, Köpirbay (Kamçısını almaya eğildiğinde Nökeş mollanın kaftanını üstüne kapatır. Çocukların hepsi birlikte üstüne çullanır).

Nökeş: Kamçı nerede? Değnek nerede? (Nurım kamçıyı mollanın sırtına indirir).

Molla: Ah, öldürdü.

Nurım: Nasıl güzel mi?

Molla: Hepinize beddua ettim, ebedî cehennemde kalın.

Perde İner.

2.2. Hikâyelerin Türkiye Türkçesine Aktarılması

2.2.1. Mahkûmun Düşüncesi *(Tutkının Oyı)*

Bir zamanlar ağızdan alev saçan, çıplak elle keskin kılıcın yüzünü çeviren yiğitlik sayesinde yeri sarsıp, göğü titreten bir kahraman idim, ucu bucağı olmayan geniş bozkır, yeşil ağaçlık, yüksek dağ, derde şifa, temiz ve serin suya sahiptim; zenginlik, talih ve neşe sarayında nazlı nazlı yaşıyordum.

Şimdi, işte, kara tozla örtünüp, serin rutubetin üstünde pis kokulu, dar, karanlık ve mezar olan hapishanede, Yaradan'ın geniş ve aydınlık yerinde yaşayıp, temiz havada serbestçe nefes alamadan, can dostumu göremeden, biçare köle gibi değersiz ve sessiz, kendi kendimi yiyorum. Birçok düşmana ölüm tadını tattıran, güçlü kaleyi yıkan kahraman, elini serbestçe uzatamadan, sıkışıp, bükülüp, sağlam ve demirden ağır zincirin avucundan çıkamadı.

İşte, parlayarak dar delikten hareketli beyaz ışıklar hapishaneye girdi. Bu, altın Güneş'in yeryüzü yuvasından mavi gökyüzüne yükselmesinin işareti...

Ah, Dünya! Işıklı, merhametli güneşin kucağında serbestçe yatıp bir ısınsam, kalpsiz dünyadan, arzusuz giderdim. Geçen ömürdeki dar hapishanede ağır azaba düşüren kararsız ve mutsuz günleri unuturdum.

Suçsuz yaralandım, mahkûm oldum. İçi, kanlı buz, dışı, sinsi ılık, hayvan huylu, insana benzer düşman aldatıp tuzağa düşürdü. Nasıl tuz acıysa eziyetle sahip olduğum mülkümü alması da acıdır. Geniş yayılıp, özgürce büyüdüğüm memleketimi aldılar. Hepsinden de kıymetli, altın başımı[37] aşağılayıp hapse attı. İnsanlığımı yok etti.

Bu aşağılamalar, hisli ve nazik yüreğime sancı gibi saplandı. Ebedî intikamı, kazanan unutsa da kaybeden unutmaz.

Bugünde etim, vücudum ağrısa da çürüse de ateş ruhum sağ ve sağlam. Mutlu gelecekten ümidimi kesmiyorum. O kanatlı ümit sayesinde ölmeden yaşıyorum. Erken ya da geç özgürlüğe kavuşacağıma inanıyorum. Geçen mutlu zaman geri gelip, giden bahtın döneceğine inanıyorum. Geniş saray, büyük ev, özgürlük cennetinin başköşesinden yer alacağıma inanıyorum.

2.2.2. Sömürgeciliğin İşaretleri *(Otarşıldık Uskındarı)*

(Geçen Hayattan)

Güneşin net göründüğü, tam öğle vaktiydi. Tarım okulunda okuyan Janatay, yılan gibi kıvrılan kara yolunun tozunu toprağa katarak gökyüzüne kaldırdığı, ağzında gemiyle vuruşup, ok gibi uçan, çanlı bir çift atla deneyim kazanmak için belirlenen şehir Presnov istasyonuna (Kızıljar ilçesinde) tüm engellere rağmen ulaştı. Her tarafı süzen gözler arasında yer ile gök gibi birbirinden uzak, birbirine katılmayan iki tablo ortaya çıktı. İlki ayın gölün üstünde ortaya çıkan iri yapısı, yüksek çam ağacı evler, gözyaşından daha çok tuzlu emeğiyle kazanılan paraya halkın gözünü dinle boyamak için inşa edilen kubbeli, güneşte parlayan beyaz kilise. İkinci tablo boyalı ve cilalı çam ağacı evlere lekelenmiş gibi ayrı duran yırtık pırtık, simsiyah dumandan kararan keçeli, yere kene gibi yapışan tembel Kazakların evleri. "Kazak Gazetesi"ni okumakla

[37] Saygıdeğer, değerli ve kıymetli adam demektir.

milliyetçiliğe iman eden Janatay "İşte bu, biçare fakir köylüler köleliği reddetmeyip örümceğin ağına düşen sinek gibi, yavaş yavaş emilip Kazaklıktan ayrılıyordu. "Belirgin şekilde adaletsizlik sülük gibi vahşice sömürecek olsa da belirsiz zorluk daha kötüdür" felsefesiyle şehre girdi.

Düzenli temizlenen Zemskiy dairesine girdi, çay kaynayana kadar pazarı göreyim diye dışarı çıktı. Bu şehirde kursağı büyük, şişman yüzlü çevredeki Kazaklara borçla azap çektirecek zenginlerin hepsini, uzun etek ve dağınık saç ile hak yolundan çıkarak Çar'ın dileğini sormaya mecbur papazların hepsini ve saçlı, bıyıklı, yılan gözlü, omuzları parlak, halk oburu insanlıktan çıkmış arzuhâlci ve çavuşların hepsini Janatay önceden biliyordu. Diğer taraftan aldatılmadan çarşıya gelebilmesini sağlayan da buydu.

Alışveriş ile ticaret yapıp, hayatın kuralı gereği birbirini dolandıran karınca yuvası gibi kaynayan halkın yanına yaklaştığında "atlı Kırgız[38], arda[39]" diye şubatın ayazı gibi şiddetli soğuk yayan çavuşların kırk büklüm olup şaplatan kamçısının altında tay gibi ses çıkaran, kamışa çıkan toprak solucanı gibi yuvarlanan düzgün giyimli bir Kazak'ın "Benim, memur suçum yok, devede ip yok" dediği işitildi.

Üstünde eğitim gördüğü okulun ayırt edici bir düğmesi yani "forması" bulunan Janatay hızlı yürür gibi adım atarak yaklaştığında çavuş korkar gibi olup, yan yan yürüyüverdi. Janatay:

-Ne suçun vardı, diye dayaktan başını yeni kaldıran Kazak'a sordu. Dağılan sakallını gözyaşıyla yıkayıp, küçük çocuk gibi ağladıktan sonra sakinleşemeyip hıçkırarak:

-Efendim, şu ölesiceye burnuna takılan ipi olmayan deve kaçarak bu Rus köylünün atını ürküttü. Bunu gören tiz sesli az önceki adam ya seni kodese kapatacağım ya da beş som vereceksin, dedi. Ben beceriklilikle tutuklanmaya ve som vermeye direndim. Sen nasıl direnirsin diye kamçıyı dolu gibi yağdırıp dövdü, dedi.

Janatay'ın içi ateş gibi kaynadı, kavgaya gücüm yok. Bu çarşıyı görmeden daireme döneyim diye arkasını döndüğünde:

[38] Ruslar o zamanlar Kazakları Kırgız-Kazak, Dala Kırgızı, Kırgız; Kırgızları ise Kara Kırgız diye adlandırıyordu (Özdemir, 2014: 54).
[39]Arda: Eğitilmeden salınan vahşi yılkı, yabani at anlamındadır (Kazak Tilinin Tüsindirme Sözdigi, 2008: 54).

-Malakay[40], diyerek bir Kazak'a bacağından sarılmış, şapkasından çeken üç dört Rus Kazaçi[41] çocuğunu gördü.

Önceden şehirde yaşayıp, adaletsizliği gözüyle görmeyerek sadece okuduğu kitaplardan öğrenen Janatay'a bu gibi tatsız görüntüler ağır geldi. Dere yatağının yükselerek taşırdığı su gibi, ümitsiz düşünceler Janatay'ı yaralayıverdi. Kendi hakkına kendin ağlayıp eşit hak elde edemedikten sonra, niye Kazak doğduk diye yaratılışıyla savaştı.

Derin düşüncenin uçurumuna girip, kanlı siyasetin sonucunu net görüp, Rus'a bağlı olan hanlara beddua edip, yulara sokan hanlar diye düşünerek öfkeyle dolup dairesine girdi.

Hastalanarak acı çeken insan gibi karyolada hareket etmeden uzandı. Gün ışığı azalarak, karanlık kanatlarını açacakken karşıdaki kule başında devriye yapan Kazak'ın feryat eden sesi işitilmeye başladı. Ara sıra kopuz sesi gibi içini döküp, halka zorluk çektiren yabancıya giden topraklara yas tuttu. Bazen ileri atılan yarış atı gibi hızlanarak yazın yaylada toy kutlayıp, oyun oynayan özgür ülkeyi hayal etti. Bazen de güçsüzleşip, üzülüp, eğlencelerden kopartılarak fakirlik kefeni giyen, sürüsünden yolunu şaşırıp, sonsuz bozkıra misafir olan kaz gibi yalnız hissedip kendi bir şiir yazdı:

Yüksek belinden ayrılan halk kederli,

Özgür ülkeden ayrılan bel[42] kaygılı,

Yemek için inleyen sabah akşam,

Memleketsiz, topraksız hıçkıra hıçkıra ağlayan ben kaygılı.

Nasıl olduysa sabaha kadar huzur bulamadı. Janatay'ın genç yüreği kuledeki Kazak'ın kederiyle kederlenip bununla birlikte dalgalandı.

Hayattan halk Kazak'ının darbe yemesinin nedeni cahillik ve okumamışlıktır. Ben okuduğum için isli evde değil havadar bir odada yatıyorum. Okuduğum için ben dayak yemiyorum, hiç kimse "Arda" diyerek benimle dalga geçmiyor. Kazak halkı

[40] Kışın takılan ve sıcak tutan kulaklı şapkadır.
[41] Ukrayna menşeli olan bu halk, Türk ve Batı literatüründe "Kosak", "Kossak", "Kazaçi" ve "Kossak", Rus literatüründe ise Kazak şeklinde geçmektedir (Yorulmaz, 2016: 942).
[42] Dağ sırtlarında geçit veren çukur yer.

okumadıkça bu esaretten kurtulamaz, fikrine güvenip olduğu gibi Janatay uykuya daldı.

2.2.3. Kanlı Dalga *(Kandı Tolkın)*

1919 yılının sonbaharı. Bardaktan boşalırcasına yağan yağmur. Şiddetli ayaz. Göğü kapatan kasvetli gri bulut, yeşili solgun ve soğuğu çekmiş kurak toprak. Çok yüksek olmayan, kaşlarını çatan[43] kıvrımlı kara tepe. Dağ yamacına kene gibi yapışan, gübreyle karışan kışlak… Köyün saygıdeğeri Sarkınbay neşesizdi, yas tutuyordu. Bahtı yaslı, yüreği yaralıydı. Sarkınbay'ın aklına yeterinden fazla kaygı düştü. Gümüş gibi sakalı sıcak gözyaşlarıyla yıkandı. Yaz ayı yaylada hızlı yorga ata binen, süsü çok seven, eğlence arayan süs meraklısı ve güzel giyinen gençlerin içinde rüzgâr gibi esen Tınımjan'ı hatırladı. Köyü kuşatan, mızrağına parlaklık veren, silahla ateş eden Rus Kazaçi aklına geldi. Sarkınbay'ın tek oğlu Tınımjan'ın "Bolşevik ile görüşüyorsun" diyerek kurşunla öldürüldüğünü hatırladı. Tınımjan'ın tek erkek çocuğu bir yaşındaydı. Ona bakan gelini Jaynıma başka adamla evlenmedi. Tüm bunları düşünerek Sarkınbay derin düşüncelere daldı. Karışık kaygılarla Sarkınbay'ın yüreği intikam hissiyle doldu. Başı döndü. Kavak gibi uzun boyu büküldü, gri sakalı beyaz kırağıya döndü, ihtiyarlık kırışıklığı derinleşti. "Balşinbey dini bozacak, serveti elinden alacak" denmesinden Sarkınbay şüphelendi. Fakat gözbebeğini kurutan, tek yavrusunu uçurumdan iten, Kalşak'ın karanlığından daha iyi diye düşündü. "Mal da can da tek yavrusundan önemli değil, tek çocuğumu deviren tercüman[44]ı elimle boğazlasam başka bir arzum olmazdı" diye düşündü. Tınımjan'ın "Babalık hakkını helal et" diye titreyen sesi Sarkınbay'ın kulağından gitmiyordu. Tınımjan'ın solgun sararan yüzü gözünün önünden gitmiyordu.

Sisli düşüncede kaybolan ve ışık hüzmesi bulamayan Sarkınbay'ın düşüncesini atların gürültüsü böldü. Sarkınbay baktığında, düşman kovan gibi çığlık atan yaklaşık on biniciyi, nedensiz beraber oturan, aralıksız savaşan Ruslar olduğunun farkına vardı. Evin dibine yangın gelmiş gibi köylüler haykırdı. İyi atları aramak için derin karanlık ahıra girdiler. Köy halkı, attan başkasına dokunmazlar diye düşünüyordu. Haykıran

[43] Devamlı karlı, dumanlı ve sisli tepe anlamındadır.
[44] Kara Tilmaş: Sıradan tercüman anlamındadır. Kara Tilmaş olarak adlandırılan bu asker Rus ordusu içinde yer almaktadır.

askerler... dağınık hareket eden Beyazların isteksizliği. Beyazların iz bırakarak kaçtığından Kızılların ise taşkın gibi şiddetlendiğinden köy halkının haberi yoktu.

Askerler geldiğinde köy halkını korkutmak için tak tak ateş etmeye başladılar. Yaşlı ve genç kadınlar çığlık atıyordu. İki asker nöbette kaldı. Diğeri de at aramaya girişti. Dört at buldular. At sahiplerini "sakladınız" diye tüfeğin dipçiğiyle dövdüler. Sıcak tutan kıyafetlerin ve iyi çizmelerin hepsini cesetten alır gibi yuvarlayıp aldılar. Gözlerine öfke dolan, görüntüleri solgun iki asker Sarkınbay'ın ahırına giriverdi. İçlerinden birinin Sarkınbay'ın oğlu Tınımjan'ı öldüren tercüman olduğunu Sarkınbay anladı. Eski intikam yarası açıldı. Öcümü nasıl alacağım diye yerinde taş gibi katılaştı.

İki asker Jaynıma'nın oturduğu eve girdi. Kurt gibi bakan görünüşlerinden korkarak Jaynıma yerinden fırlayıp, dışarı çıkmaya çalıştığında iki asker birbirine göz kırptı. Tercüman, Jaynıma'yı birden yakaladı. Diğeri kapıyı tuttu. Genç kadın eklemi bükülüp ayağı kırılmış gibi adım atamadı. Tercüman, Jaynıma'yı ince belinden kaldırıp tör[45]e götürüp, vurdu. Tecavüze uğrayacağını anladıktan sonra Jaynıma debelendi. "Mama... nelza... sestra" diye yalvardı. Rusça: Sizin de anneniz ve kardeşleriniz vardır, yakışmaz demek istemiş. Fakat Jaynıma'nın yetersiz diline rağmen elmas gibi keskin konuşması tam anlaşılmadı. Jaynıma boğazlanan mal gibi yeri tekmeledi. Kan avuçlayan insanlıktan nasibini almamış iki askerde iğne gözü kadar merhamet bulamadı. Mücadele edip yaygara koparmaktan yorulan Jaynıma'nın aklı gitti, askerler onun bu durumuna bakmadı.

Bir zaman iri güzel gözlü güzelliği ile adlandırılan Jaynıma cesede döndü. Dalgalı koyu siyah saçları girdaba karıştı. Berrak, güzel gözlerinden ışık gitti, krem dudağı şişip, koyu kahverengiye döndü.

Beklediği askerler çok gecikince, Sarkınbay kaşlarını çatıp eve doğru ağır ağır yürüdü. Kapıyı çekti ama açılmadı. Bir kötülük olduğunu anladı. Eskisinden çok daha kötü öfkelendi, aslan gibi heybetlendi. Hevesi biten iki asker kapıyı açıp çıktığında Sarkınbay, tercümanın çıplak ensesine güçlü bir şekilde vurdu. Tercüman bağırarak yıkıldı. Baltasını tekrar salladığında ikinci asker tüfeğe bastı. Asker de Sarkınbay da devrildi. Sarkınbay soğuk toprağı kucaklar gibi yatıp: -Tınımjan'ın kanını yerde koymadım Jaynıma!.. Sen de mutlusun... Tınımjan!.. Tınımjan!.. Gözbebeğim!..

[45] Tör: Evin en kıymetli yeri başköşe.

Alnımdan öpsene... Sarılsana... dediğinde, ak baltayı orak gibi salladığı, cesurca intikamını aldığı kolu uzanıp, dolan kanla örtülerek aniden yıkıldı.

2.2.4. Momıntay

Babası öldükten sonra yetim kalan Momıntay'ın akıllanıp kuzu bakmaya başlayana kadar incecik ve yıpranmış kıyafetler giydiğini kimse farketmedi. Doğuştan fakir olan Momıntay bu koşullarla büyüdü. Yazın yeniden canlanan yeryüzüne çıkmaya çalışan karıncalar gibi Momıntay da yuvarlanıp mezara benzer küçük evden çıkarak sonsuz bozkıra gitmeyi arzulardı. Yaz boyu Momıntay oyun kazanıp, tozlu toprakta yuvarlanıp, güneşte yanarak esmerleşecekti. Kış olunca Momıntay mağaraya girer gibi evinden çıkamayarak yazı özleyerek, yaz ne zaman gelecek diye dört gözle beklerdi.

Momıntayın annesi gece gündüz Baydok'un evinde çalışıyordu, ara sıra annesi olmadığında Momıntay yaz oyunlarını hatırlayıp yalın ayak koşarak bozkıra çıkıp, ota doyan buzağı gibi oynayıp ayaklarını dondurup, titreyince eve dönmeyi istiyordu. Şimdi ise bozkıra çıkamadan oturuyordu. Birkaç gün geçtikten sonra donduğunu unutur, yine bozkırı özleyip eskisi gibi eğlenirdi. Bu şekilde yaşıyorken soğuk ve öfkeli kış geçti. Güneş açtı. Doğa yeşillendi, dar hapis gibi küçük evinden Momıntay kurtuldu. Baytok'ın tek çocuğu Kudaybergen ile Momıntay oynuyordu. Hayat kanunu, geçinme yolunu, hayvanları ve bitkiyi öğretir. Bu yöntemi Momıntay da öğrendi. Kudaybergen'in cebini dolduran peynir pişiydi. Momıntay, "Ben senin atın olacağım, beni sen besleyeceksin" diyerek, Kudaybergen'den yemek yiyecek ya da "yılkı olup otlayacağız" diyerek peynir pişiyi saçı gibi saçtırıp, dört ayağın üzerinde toprağıyla birlikte yerdekileri ufalayarak yiyecekti. Bazen Momıntay tıraş edecek, kısrak bağlayacak, yünü kırpacak, oyunlar oynattırıp, uğur diyerek Kudaybergen'e evinden yemek aldırırdı.

Momıntay, oyun oynayıp Kudaybergen'in yemeğiyle doyup toprak süren insan gibi yorulunca ayağını uzatsa sığmayan alaçık[46]ta uykusu gelip yatıyordu. Baytok'un evinden annesi gelerek bütün canlılarda ortak annelik sevgisiyle Momıntay'ın yüzünden öperek uyandırıp:

[46]Üzeri dal ve hasırla örtülmüş kulübe, çardak.

-Gözbebeğim, bu gocuğu Kudaybergen'in babası verdi. Şimdi büyükanne evindeki bir sürü kuzuyla sen ilgileneceksin, yaşın altıya geldi, artık delikanlı oldun diye gülümseyip Momıntay'ın sırtına vurdu. Momıntay'ın çocuk kalbi çok sevindi. Gözü ateş gibi parlayarak gocuğa elini uzatıverdi. Önündeki bahtsız günlerden habersiz Momıntay gocuğu ipekten değersiz görmedi. İncecik gocuğu küçültüp giydi. Aynada kendine bakarak, göze çarpan giyimi için çok yakışıktı dedi, Momıntay süslü kadından eksik değildi. Böbürlendi. Momıntay'a gocuğu giyme bir baht, koyun bakmak ikinci bir baht oldu. Önceden erken doğan kuzuya binen olgun çocukları gördüğünde "Ben de binsem ah" diye Momıntay çok imrenmişti.

-Şimdi Jumaş kuzuları serbest bırakıp uçurumun kenarına doğru sürecek. Sen de git ama kuzuya binme! Zengin büyükbaban seni döver diye annesi söylediğinde Momıntay'ın sevinci, istekli hâli hemen bitti.

-O gün kuzuya binen Jumaşları zengin büyükbabam niye dövmedi, diye hayret edip, sessizce Momıntay sordu. Annesi:

-Onlar bindi diye sen kuzuya binme. Binmezsen, kuzuları koyunlarla karıştırmadan geri götürürsen büyükannen tereyağı, pişi ve yoğurt verir, dediğinde Momıntay'ın gözünün önünde lezzetli yemekler canlanarak, çekingen gönlü şenlendi.

Momıntay, sayılı ömrünün dört yılını kuzu bakmakla geçirdi. Kuzuya bineyim diyerek zenginden çok kez dayak da yedi. Acı dayak mum gibi yumuşak taze ete dokunduğunda bir daha kuzuya binmem diye kendi kendine pek çok kez söz verdi. Daha da kötü eziyeti anında unutan çocuk yüreği yeminini de unutturuverdi, yediği dayağı da unuttu. Oyuna teslim olup kuzunun koyuna karıştığı günlerde oldu. O gün kahrolası büyükannesi ayran vermeyerek aç bırakırdı. Bu şekilde yaşayıp giderken Momıntay'ın yaşam tecrübesi güçlendi. Zenginin söylediğini ikiletirse, aç kalacağını anladı. Sonraki yaz da kuzuyu koyunlara karıştırmadan iyi bakınca, zenginden övgüye değer konuşmalar aldı. Övülmeyi çocuk değil büyük de sever.

-Momıntay'ım delikanlı oldu, kuzuya bu yıl yazın baktığı gibi bakar, gelecek yıl Momıntay'a koyun otlattırayım, diyerek zengin Momıntay'ın kaderini belirleyip et yedirtip, kımız verdiğinde, Momıntay gururlanıp, mutluluktan havalara uçtu. Momıntay tamamen akıllandığında ve zengin tarafından beğenildiğinde annesi Momıntay'ın her zaman sağlığını isteyip kıvanç duydu.

Başarılı anne terbiyesi almayan ve mektep yüzünü görmeyen Momıntay'ın hayata bakış açısı çok sığıydı. Annesi ise kendi zenginin eşiğinde köle olarak ölmek için yaratılmışım, kocamı alan Tanrı, fakir yapan Tanrı diye kaderin cefasını başına tamamen geçirmişti.

Momıntay'ın gündelik yaşantısından aldığı tecrübesi "Zengin yoksa güneş de yokmuş, zengine beğenilmek lazımmış" şeklindeydi. Bu düşüncesiyle suskunlaştı. Etrafı çevreleyen uçuruma odaklandı. Yalnız başına aralıksız dikilip, meraklı Momıntay'ın gönlüne güçlü bir soru yerleşmişti. Bu halkın hepsinin ağzından Tanrı düşmezdi. Acaba Tanrı nasıldı? Görür müydü? Bir gün Momıntay annesinin yanında çevresiyle ilgilenmeyerek, toza toprağa bulanmış ayağıyla toprağın engebelerini eşip:

-Tanrı nasıl? Nerede yaşar? diye yetişkin insan gibi ciddi olmaya çalışıp annesine sorular sordu.

Annesi tığ batırılmış gibi titreyip, ateşte yanmış gibi sıçrayarak:

-Tanrı senin arkadaşın mı? Sadece otur, günah olur, diyerek kaşlarını çatıp azarlar. Momıntay boğulur gibi sessiz kaldı. Önce günahın ne olduğunu bilmeyen Momıntay Tanrı düşüncesini bırakıp, bu sefer de "günah"ın ardına düştü. Annesi Tanrı'yı kendi anlamadıktan sonra:

-Günah ne, diye annesine sorar.

-Günahın ne olduğunu molla bilir, sen baktığın kuzuyu bil. Tanrının manrının, günahın münahın ne gereği var, diye annesi sözü kati suretle bitirip, zenginin evindeki işine gitti.

Günah neymiş, herhâlde adama zararı olan bir şey deyip, nasıl anlayacağını bilmeden Momıntay oturuverdi. Eğitimsiz genç Momıntay, genişçe aydınlanamadı. Onu korkutan kurt ile cindi. Herhâlde, günah ne kurda benzer ne cine benzer diye düşündü. Bu sohbetten dolayı Momıntay günahtan korktu, kurt gibiyse kuzumu alıp kaçırır mı, cin gibiyse beni alıp kaçırır mı diye korkmuştu. Bir gün:

-Günah insana dokunmaz mı? diye annesinden korkan ve yalvaran bir sesle sordu:

Günah insana dokunmaz, diye annesi inandırmaya çalışarak cevap verdi.

-Öyleyse kuzuya da bana da dokunmazmış, diyerek Momıntay sevinmişti.

Momıntay hayvan bakıcılığını ayrıntısıyla bilen bir çoban oldu. Koyun baktığında zenginden yılda dört kısırlaştırılmış koyun, dört kıyafet alırdı. Lale gibi genç ömrü koyunların etrafında geçiyordu. O ömrün gücünü koyun dünyası tüketecekti. Bayram ile şölen, aksüyek, altıbakan Momıntay'a haram oluyordu. Momıntay gündüz koyun güder sonra da mıhlanmış gibi kolunu kaldıramazdı. Zengin adam akşam olunca: "Koyundan ayrılırsın" diye, Momıntay'ı kendi evinde hapishaneye kapatmış gibi yatırıp oyun oynatmazdı. Akşam temiz havada yankılanan, bozkırı yaran çocukların sesini işittiğinde kalabalığı gören yürük at gibi Momıntay'ın heyecanı artar, çıldırır. "Ne olurdu, çobanlık yapmasaydım ah" diye iç çekip, bir taraftan diğer tarafa dönüp uyuyakalırdı.

Güneş doğmaya başladığında sivrisinek gibi vızıldayıp tatlı uykuya dalan Momıntay'ı zengin uyandırır. Momıntay hırt hırt kaşınarak giyinip, ayran içip, peynir yiyip, deri mataraya ayran doldurup, koyunları önüne katıp çıkardı. Otlağa çevredeki köylerin çobanları da gelirdi. Koyunlar ota doyduğu zaman çobanlar soluklanıp, kendi aralarında oyun oynarlardı. Tosunların üstünden avdarıspak[47] oynar, sohbet eder, hayvan sütünden yapılan içeceği birlikte içerlerdi. Kurnaz çobanlar deri kaptaki ayranlarını taşın dibine saklayarak gelip, uysal çobanların ayran ve peynirine ortak olurdu. Çocuk çobanlarının içinde yaşı atmışı aşan Berdikul adında çok masal ve hikâye bilen, yaşlı bir adam vardı. Kavurucu sıcakta, koyunlar ağızlarını tam bir karış açıp, dillerini sarkıtıp, böğürlerini sallandırıp yattığında şakaktaki puhu kuşunun püskülü gibi güzel toplanan, ipek gibi kabaran gür yumak otunu da katan çocuk çobanlar: "Büyükbaba, bir hikâye anlat" diye Berdikul'un etrafını çevirip otururdu. Berdikul akciğerinden çok fazla hırıltı çıkartıp, burnunu çekip zorluğun derin izinin belli olduğu, buruşan yüzünü beğenmeyip masala ve hikâyeye başlardı.

Sarı Arka gibi geniş bir dille, açık günbatımında Altay'ın akseden görünüşleri gibi betimlemeleriyle, soğukkanlı Kazak doğasıyla her sözünü karşılaştırırdı. Berdikul yedi başlı cadıyı, dağı iğ gibi oynatan devleri, birçok düşmanı kovan, taş kaleyi un gibi yapan bahadırları, hışırdayan ipek giyen ve gür ormanın sahibi keskin pençeli yaratığı, aşk ateşinde yanan ve ölçüsüz azap çekerek muradına ulaşan âşıkları anlatırdı. Çocuk çobanlar ağızlarından su akarak o dakikada koyunlarını kurt kapsa da fark etmeyecek

[47] Kazakların millî oyunudur. At üzerinde iki kişinin birbirini düşürmeye çalışarak güç gösterisi yaptığı bir oyundur.

gibi bir hevesle Berdikul'u dinlerdi. Fakat ihtiyar çoban Berdikul'un ağzı hikâyede olsa da gözü koyundaydı. Bir gün çobanlar:

-Dede, kendi başından geçen bir hikâyeyi anlat diye yalvarıp birlikte oturdular. Berdikul bir vakit düşünüp:

-Gözümün nurları! Bir zamanlar ben de sizler gibi büyüyen, güçlü, kuvvetli bir gençtim. Gençliğimde fakirlikten başka kusurum yoktu. Bugünkü gibi sulu ve çapaklı göz, iki büklüm, solgun bir ihtiyar değildim. Yirmilerimde bir zenginin koyununa bakıyordum. Zenginin ay yüzlü, kara gözlü Gülayım adlı güzel bir kızı vardı. Gülayım nişanlısını beğenmiyordu. Ben, onun nişanlısının yanında Çar gibiydim. Nişanlısı, yeni doğan hayvan yavrusu gibi biçimsizdi. İçimden Gülayım'ı beğeniyordum. Fakat şakalaşıp söz söylemeye cesaret edemiyordum. Gülayım Tanrı'ya saygı duyup, kendi kendine beni sevip sır gibi sakladı. İkimiz şakalaşıp gülüyorduk, kızı zorla nişanlandırdıkları güveyine vereceklerdi. Bir gün kız "Beni Rus şehrine kaçır, biçimsize varacağıma kara toprağa gireyim daha iyi" dedi.

Kaçmaya hazırlandığımızda Tanrı belamızı verdi. Gülayım'a çiçek hastalığı bulaşarak, bir hafta sonra vefat etti. Zenginin kızı olsa da benim fakirliğime, koyun çobanlığıma bakmadan sevmesi bir armağan değil mi? Tanrı yazmadıktan sonra çare var mı? İşte bu alın yazısı, kalanlara ağır zorluğun rahat ettirdiği gün yok, diye öfkeyle alnına peş peşe vurarak, tam anlamıyla at gibi binen yaşlılığın söndürmediği aşk ateşi ve kıvılcımı sırtına yayılıp, hüzünlenerek iç çekti. Dinleyen çocuk çobanlardan biri olan Momıntay içinden ihtiyara acıyordu.

Fakirlik de Tanrı da bahta engel, ayak bağı olduğu düşüncesi Momıntay'ın gönlüne yerleşti. Bundan böyle fakirlik konusu ve Tanrı'nın da adaletsizliği hakkında çok düşünecekti. Her düşündüğünde zenginin Tanrı'nın sevdiği kulu olduğu, zenginin üstünlüğü ve adaletsizliği ay gibi net görünecekti.

2

Kurban Bayramı'ydı. Her evin önünde buharı gökyüzüne çıkan kazanlar kaynıyordu. Deriye şahsi menfaat gösteren kurnaz mollalar: "Sırat köprüsünden kurbanlığa binip dörtnala geçesin" diye koyunu olmayan fakirlere kurban otlattırıyordu. Bayşeşek[48] gibi şekil alan, allı güllü gösterişli giyinen genç kızlar hava

[48] Kazak Türklerinde nevruz çiçeğine denmektedir. Bereket çiçeği anlamına gelmektedir.

atıyor. Her köyün genç erkekleri zarif giyinip, yürük yorga ata ve meşhur atlarına binerek birbiriyle bayramlaşıp, genç kızlarla şaka yoluyla sataşıp, bayramlık vererek arzularını gideriyordu. Tayları zor bir şekilde fark edilen küçük çocuklar yarışıyordu. Bu mutluluğa sadece Momıntay katılmamıştı. Merhametli güzel sarı altın gibi güneş uykusundan uyanarak, yuvasından çıkıp, mızrak uzunluğunda yükselirken Momıntay otlağa doğru hızla büyüyen otlardan çok olan koyunu sürdü. Herkes gibi bayramdan alamadığı hevesi Momıntay bindiği kahverengi üç yaşındaki erkek attan alıyor, kamçılayıp vuruyordu. Fakirlik albastı gibi görünüp derin düşünceye daldı. Diğer çocuk çobanlarının babaları koyuna kendileri gidip çocuklarını bayramlaşmaya gönderirdi. "Tanrı'm hiç olmazsa babamı yaşatsaydın" diye Momıntay iç çeker gibi feryat etti. Öğleden sonra koyunu köye yakın getirip et yiyip gidersin diyen zenginin tatlı sözlerini işitti. İkindi zamanına kadar sabredemeyen Momıntay, tam öğlen gelerek koyunu köyün yakınına yaklaştırdı, kendi köye geldi. Oyuna ve eğlenceye kendini kaptıran gençleri görünce Momıntay'ın içi kazan gibi kaynayıverdi. Zenginin koyduğu eti gönülsüzce yedi. Tekrar bozkıra çıktığında Momıntay iki köyün arasında kökparı[49] alarak fırtına koparıp gelen bir doru atlıyı, onun ardında düşman kovalar gibi güçlü bir sesle koşuşturan kalabalığı gördü. Büyük buluşmayı gördükten sonra Momıntay'ın aklından koyunlar çıktı. Bir hayli zaman eğlenceye bakarak dikildi.

Bela bir kere gelse, yine gelecektir. Momıntay'ın koyunu dağ altına inerek, kuytu zamanı kollayan kurtla beklenmedik bir şekilde karşılaştı. Kurt koyunları boğazlayıp paramparça etmişti, yürürken rastgelen bir yolcu kurtardı. Dört koyun telef oldu. Üç koyun farklı yerlerinden yaralandı. O sırada Momıntay da vardı. Kırmızı kan pıhtısını gördükten sonra gözüne zifiri bir karanlık teşekkül etti. Zenginden korkup yavrusu ölen dişi deve gibi feryat ederek koyunları geri döndürüverdi. Yolcu, köye olanları anlatmaya gitti. Tehlike uyarısına karşı herkes doludizgin koyunlarını kontrol etmeye koşuşturdu.

O sırada başka köye bayramlaşmaya giden zenginde geri döndü. Babasının öldüğünü işitmiş gibi kederlendi. "Mal canın yongasıdır" ve ulusun bayram günü koyunları kurt kapması kötü alamettir, diye anlatıldığını duyan zengin; fırtınalı bulut gibi kararıp, kartal gibi süzülüp, Momıntay'a uzaktan: "İtin çocuğu ah, bayram senin

[49] Kökpar, atla oynanan bir oyundur. Amaç kesik bir oğlak derisinden şişirilen tulumu, at üstünde taşıyarak belli mesafeyi aşmaktır.

neyine idi? Aman Allahım! Ne kadar koyunu murdar ettin?" diyerek Momıntay'ı sıkı dayağın altına aldı. Momıntay kendi suçu sayıp sırtını eğip, sopadan kendini koruyup, ses çıkarmadan kıpırdandı. "Boğazın kurusun sinsi lanet, aç değil açıkta değildin, ağzından süt ve yiyecek eksik olmazdı" diye sopayı hayvana indirilen kamçı gibi gürletip Momıntay'a vurduğunda sopa çatırdayıp tam ortadan ikiye ayrıldı. Karşısında kayda değer ses çıkarmayan Momıntay'da güç kaldı mı? Sadece sivrisinek gibi ağlayıverdi. Bundan sonra koyunlara dikkatli bakacağım diye yakardı. Sopa kırıldıktan sonra yumruk ile tekme atmaya başladı. Ceset bırakan kuzgun gibi parçalayıverdi. Momıntay dayağın kuvvetinden kıpırdamaya gücü yetmeden bayıldı. Zengin, mecali kalmayıp hayvan kovalayan it gibi nefes nefese kalıp, kudurmuş gibi ağzı köpürerek evine doğru yürüdü. Görenlerden biri bile ayırmaya gitmedi. Kimileri "Şimdi bayramlaşmaz" diye alay etti. Bazıları araya girmeye zenginden korktu, ahırda kısrak sağan Momıntay'ın annesi ilk sefer de "Zenginden önceden de dayak yediği için, önemli değil" dese de Momıntay'ın zırıl zırıl ağlayan sesi çok acı çıkmaya başladıktan sonra analık duygusuyla huzursuz oldu. Ayırmaya gitmeye zenginden cesaret edemedi. Kovsa başını sokacak ve geçinecek yeri yoktu. Güçsüzlüğün ve sahipsizliğin işareti, göç yolu gibi ayrı ayrı parçalara ayrılıp, damla gibi damlayıp inen gözyaşı belli oldu. "Mezarda azap çek, zengin! Tek çocuğunun başına gelsin" diye bağırıp çağırıp beddua ettiği görüldü. Ahırdan annesi dönünceye kadar Momıntay kendine gelerek taş taşımış gibi dayaktan ağırlaşan vücudunu kaldıramadı, kalabalık insan kitlesi arasında alaçığa sürüklenerek güçlükle girdi. Annesi alaçığa ağlayarak girip, vücudu çürüyene kadar tahammül etmiş, hâlsiz vaziyette yatan çocuğunu kucaklayıp hıçkıra hıçkıra ağladı. Derdini anlatarak, Momıntay da için için ağladı.

-Tanrı talihsiz yarattıktan sonra çare var mı, diye annesi dertli eski bir şarkı söyledi.

-Tanrı'n kahrolsun! diye Momıntay şubatın ayazı gibi öfkesini kustu.

Bayramda yediği sopa Momıntay'ın yüreğine dert oldu. Unutmadan öcümü bir alsam, diyordu.

"Bolşevikler" geldi, fakirlere eşitlik ulaşacak, zenginin malını alıp fakirlere verecek şeklindeki söylenti ve dedikodular Momıntay'ın kulağına ulaşacaktı.

"Ne zaman bize Bolşevikler gelir?" diye Momıntay uzun zamandır buluşmadığı sevgilisini görecek gibi heveslenmişti. "Bolşevik gelse de zenginden

öcümü alsam" diye düşündü. Birçok seçmen, birçok milis ve vergi memuru zenginin köyüne gelmişti. Fakat onları Momıntay Bolşevik diye düşünmedi. Düşünmemesinin nedeni ise onlar zengine gelir, etini yer, kımızını içerdi. Dört kat battaniye üstünde ellerini böğürlerine yaslayarak otururlardı. "Fakir" diye tek bir kelime ağızlarından çıkmamıştı. Zenginin hasta oğlağını bile fakire verecek hâlleri yoktu. Bolşevik fakirin tarafında yer alır, mal alıp verir gibi laflar boşunaydı. Tanrı'nın sevdiği ve gözettiği zenginlere ne olacaktı, diyerek Momıntay ümidini kesmeye başladı. Momıntay şimdi her ne olursa olsun zengine yaranarak at bakıcısı olayım düşüncesine yöneldi.

Çobandan at bakıcısı olmak, Nahiye hizmetinden bir derece ilerleyip, merkezde memur olmakla eşit değerdir. At bakıcısının saygılı ve şımarık olduğunun Momıntay'a göre işareti şuydu: Kışı kışlayarak geçirdiğinde açıkgöz zengin at bakıcısı, kısrak kesip atın kaburgasından yapılan sucuğa ve bağırsaktan yapılan sucuğa doyar, yaz boyu at bakıcısının ağzından kımız eksik olmazdı. Kısrak yavruladığı zaman seçime katılan yöneticiden bakımı eksik değildi.

Momıntay zenginin at bakıcısı olma derdiyle bir yol bularak, canla başla çalıştığı bir gün zenginin köyüne partide olmayan fakirler, nahiye toplantısına çağırıldı. Her köyden muhtarlar, yayan olarak birbirinin ardına yürüyen, iki ayaklı binek arabasına grubuyla binen, teker teker atını sürerek yalnız gelen, perişan eski püskü giyimli, soluk yüzlü fakirler koyun gibi hareket edip zenginin köyüne gelmişti. Herkes toplanıncaya kadar akşam oldu. Erken gelen fakirler aceleyle yerleşti. "Zenginin, güçlülerin toplantısı olsa her yerden buram buram duman yükselerek, semiz kuzular kesilip kadeh kadeh kımız içilip, toya benzer olurdu" diyerek fakirler sohbet ettiler. İkindi zamanında: "Şölen başladı, Bolşevik idarecisi geldi" dendiğinde kaderinden şikâyetçi Momıntay da geldi. İlçeden gelen şişman ve güçlü sarı delikanlı söze başladı:

-Bolşevik Hükümeti işçiler ile fakirlerin hükümetidir. Güneş doğdu, ihtiyaçlarınıza Sovyet partisi ve Sovyet hükümeti yardım eder, dediğinde dört bir taraftan fakirler gürültü çıkardı:

- "Bolşevikler" geleli üç yıl oldu. Şimdiye kadar bir kuruş yardım almadım. Sotkarbay tek kısrağımı gasp ederek elimden aldı.

-Juvanbay beş yıllık borcumu vermeyerek gönderdi.

-Borsıkbay eşimi zorla elimden aldı.

-Sırayla söyleyiniz! diye yöneticinin konuşmayı durduran sözüne karşı fakirler zenginlerden, hilekarlardan gördüğü adaletsizlikleri konuşarak birlikte durakladılar. Yönetici:

-Zamanla düzelecektir. Savaş ve açlık derdinden hükümet ilgilenemedi. Artık ilgilenecektir, Bolşevik Hükümeti zenginleri vergilendirir ve fakirler vergiden muaf olur deyince yine gürültü koptu.

-Henüz vergiden gözümüzü açamadık, diyerek herkes sıkıntısını dolu gibi yağdırdı. Yönetici:

-Sizi vergilendirenler kurnazlardır. İcra komitesine kendi aranızdan seçiniz, o zaman vergi ödemezsiniz, dedi.

-Bu doğruymuş. Seçmen, zengine devrilmezse kendimiz seçerdik, diye fakirler geçmiş seçimlerde gördükleri tecrübelerden konuştular.

Yönetici:

-Bolşevik Hükümeti fakirleri okutacak, dediğinde fakirler birdenbire söze hücum etti.

-Bizim kendi gücümüzle okutma imkânımız yok. Okutacak yer olsaydı, onun vergisini hazine karşılasaydı biz çocuklarımızı göndermekten çekinmezdik, dediler.

Yöneticinin ağzından, "Zenginin malını bölmek ya da zenginden gördüğünüz eziyetleri dile getirin" sözü çıkmadıktan sonra, Momıntay gönülsüz ayakta durdu. Yönetici:

-Hadi, çocuklarını şehre okutmaya gönderecekler yazılsın! Bu sefer yazılan çocukların içinden seçip otuz çocuk alıp giderim, dediği zaman Momıntay kuş gibi uçup yöneticinin önüne geliverdi:

-Okumaya ben gideyim. Ömrüm çobanlıkla, eziyetle geçip gidiyor, diye yüreğindeki eski hüzünleri anlatarak içini döktü. Toplantıdakiler Momıntay'a göre çekimserdi. Yönetici fakirleri imrendirme niyetiyle:

-İşte, delikanlı! diyerek Momıntay'ın sırtından vurup, adını ve soyadını sordu. Ömründe annesinden başka candan söz işitmeyen Momıntay yöneticinin arkasından

vurup “delikanlı” demesiyle gayretlenip, bayramda yediği dayağı unuttu. Yönetici diğer fakirlerin çocuklarını da yazarak otuza ulaştı. Fakirlere ufacık da olsa aydınlık yol açan, fakirlerin tortu derdini dışarıya çıkaran ilk toplantı dağıldı. Yönetici Momıntay’ı şehre götürdü. Momıntay cahil hayattan, elini ayağını bağlayan kölelikten kurtuldu. Aydınlık dünyaya çıktı, hür oldu, insanlığa adım attı. Gelecekte Momıntay’ın nasıl bir insan olacağını hayat gösterecekti.

2.2.5. Düriya

Şolpan’dan ayrıldıktan sonra, Es tam öğle vaktinde Konakbay’ın köyüne geldi.

Her evin önünde hareket hâlinde insanlar ve sıra sıra dizilmiş atlar vardı. “Halkın toy zamanı olmadığı hâlde, neden toplandığı belli olmayan zamansız bir kalabalıktı. Bir kimsenin cenazesi mi vardı? Yoksa planlı tahsis mi oluyordu” diye Es düşünceye daldı.

Köyün dışında karşılaştığı genç delikanlı: -Hâkim geliyor, dedi. “Hâkimliğini görelim” diye Es gülümsedi.

Adaşına eşikten selam veren Es’in gözüne arzusu bir, yüreği bir eski yoldaşı Köben tesadüf etti. İkisi samimiyet kurdu.

Yumuşak yastığa dirseğini dayayan Köben yerinden kucaklaşmaya kalktı.

-Gökten mi indin? diye Köben neşelenerek, gelenek göreneğe uygun olarak Es’i tatlı diliyle sevdi.

Diğer oturanlar, “Muhtemelen bu kötü bir hâkim değil, hastalanan insan gibi yastıktan başını kaldırmayan Köben de rahatladı” diyerek yakın bir yerden ayağa kalktılar.

Birbirlerine durumu sordular.

Es, ev içindekileri gözetledi:

Sağ tarafta yüzü kazan gibi olan, şişmanlıktan fare gibi küçük gözü kapanmaya başlayan, tomruk gibi kısa ve yiyecek sandığı gibi göbekli Juvanbay denen adam oturuyordu. Juvanbay bu zamanda nahiye idarecisi olmasa da ağzından söz, elinden biylik gitmeyen bir adamdı.

Onun yakınında gülümseyen kısık gözlü, ateşe maruz kalmış gibi köse, kırışık suratlı, hilekâr Davılbay vardı. Davılbay'ın ömür boyu uğraşısı kavgaların arasında topallamaktı. Köben'in sol tarafında sekreter oturuyor, onun yakınında göz kabağına kar yağan, fırtına bulutu gibi somurtan Dalabay aksakal vardı.

Dalabay aksakalın göz kapağı nasıl açılsın? Güneşe rüzgâra dokunmadan, Tanrı emriyle isteyen dünürüme vereceğim dediği tek kızı Düriya kaçmıştı. Kiminle kaçmıştı? Kendi mahallesinin, beceriklisi ve tek atı bulunan Muratla kaçmıştı. Halk biy[50]i bugün Düriya'dan cevap almak niyetindeydi.

Dalabay aksakalın öfkesi geçecek gibi değil, sert bir kızgınlıktı. Ömür boyu leke getirmediği adı, kızı kaçtı diye kötüye çıkmıştı. En azından dengiyle kaçsaydı, yıllarca ayak tabanı delik ve koyun bakan Böreş'in oğlu Murat ile kaçtı. Eski kol gücü ve para gücü olsa mezardan mezara da saklansa kızını geri alırdı. Çaresi yoktu. Önceden Dalabay'ın heybetinden akraba şöyle dursun düşman bile korkardı, şimdi üzerine titreyip büyüttüğü kızı hiç çekinmeden kaçmış, çoban Böreş'in oğlu alıp götürmüştü. Dün yavru keçi sağan Sabdi'nin Köben'i hâkim gibi görünerek, kara yorga ile tilki kürkü gocuğuna bile bakmıyordu.

Kapı tarafında ot üstünde gocuğu sararan, gözü çapaklanan ihtiyar Böreş oturuyor.

Diğer oturanlar arasında göze çarpan hiç kimse yoktu... Köben:

-Bugün burada kal! Arzularımızdan uzaklaşarak sohbet edelim, diyerek rica etti. Kurnaz Dalabay'ın pinekleyerek:

-İşi yoksa hâkimin kalması iyi olur, dedi.

Geceden beri yüzünden de düşünden de Şolpan'ı çıkaramayan Es, kafasını dağıtmak için bir süre önce fakirle kaçan zengin kızını görmek üzere beklemeyi kabul etti.

Kurnaz Dalabay kısa boylu deve gibi burundan soluyan Juvanbay'ın dizine vurup dışarıya aceleyle çıktı. Ardından yalpalayarak Juvantay da çıktı.

Davılbay kurnazı buruşmuş yüzünü eskisinden beter buruşturarak:

[50] Biy: Kazak örfi hukukunu iyi bilen, Kazaklar arasındaki davaları bu hukuk esaslarına göre halleden itibarlı kimsedir.

-Uğursuz bir yol oldu. Üç günden beri ak ev de kara ev de senin deseler de katılaşmış gibi yumuşamadı. Bunun üstüne dal kadar zayıf hâkimle rastlaşmış, yüzü soğuk rüzgâr gibi, muhtemelen bir komünist gelmiş olmalı. Onun üstüne bugün cevap aldırmadan, kararsız olarak yarına bırakalım. Uzun sürecek olursa Köben de güçlüdür. Yorga ile kürklü gocuğu bırakıp para teklif edelim, dedi.

Juvantay hüzünlenip:

-Rahmetli Neken zamanında ocak ayındaki buğra gibi tir tir titreyip, suratını asan hâkimlerin etrafında dört dönmeye gelmezdi. Şimdi zalim zamanın gereğini yerine getiremedim. Aradaki ara bulucu sensin. Nasıl olsa Dalabay'dan çok tasalısın! Eşit böleriz, diye gülümsediğinde kürek gibi yüzü daha da genişledi.

Eve birlikte girdiler.

Kurnaz Davılbay renkten renge giren çehresiyle, yaltaklanan bir sesle:

-Akşam olmak üzere, kızın evinden usulca gittiğini gören iki şahit hâlâ gelmedi. Ayrıca kaz gibi batıp çıkan, ördek gibi yüzen, dostunuzla gülüp eğlenmeye de engel oldu. Cevabı yarına bırakırsanız, geri döner misiniz, dedi.

Köben:

-Hükmü Es'e bıraktım.

-Bu beyefendi gürültüsüz eğlenceyi sever. Keyiflerini kaçıracak karga gibi bir halk Kazak'ı çıkar, diye Davılbay hızlıca söyledi.

Es:

-Ben yarın sabah erken ayrılacağım, aranızda olsam iyi olurdu, diye Köben'e bakar.

Juvantay içinden "Tanrı'nın lanet ettiğisin" diyerek kötü kötü baktı.

"Davılbay'dan alacağım atım ziyan oldu." Davılbay kurnazı içinden çok üzülerek gücendi.

Köben kâtibe bakıp:

-Kâğıtlarını düzelt, dedi.

Kurnaz Davılbay kâtibi ikna edeyim diye koymuştu. Kâtip, Es'in görünüşünden çok korkup, kâğıtları isteksizce düzenlemeye başlar.

Hepsi dışarıya çıktı.

Köben, Es'in akşamki misafir yemeğini düzenlerken, Davılbay kurnaz sürünerek adımlayıp, kapıya doğru yaklaşıp, dudağını yalayıp ve gözlerini değiştirip:

-Efendim! Akrabalarımızla birlikte Arğın[51] uruğunun çocuğuyuz. "İşin ehli işin başındaysa o iş biter, güzel sonucu olur" demiş. Daha dün bereketli ve dualı evimizin tek kızı aldatıcı sözlerle kaçıyor. Köben beyefendi dostunuzmuş. Ataların ruhuna iştirak etseniz güzel olurdu... Dalabay ihtiyarın eli açıktır. "İnsanı namus öldürür", kızını geri getirecek adamdan malını esirgeyecek hâli yoktur. Samimi olduğunuzdan söylüyorum, diyerek yalakalık yaptı.

Sert mizaçlı Es:

-Kız sevdiğinden ayrı bırakılmaz, diye karşı geldi.

Hayvanın sıcaktan korunmak için gölgede durması gibi her yerde bir toplanma vardı. O anda, bir çift at ve iki atlı iniyordu. Başında tiftik şalı bulunan orta boylu kadın kızaktan solgun benizle indi ve yanındaki boz renkli delikanlı tüfek taşıyan polisle konuşur gibiydi.

Ürkek koyun gibi dışarıdakiler eve doğru yöneldi.

Köben bağırıverdi:

-Es ile kızdan başkası eve girmesin, dedi. Eve doğru ilerleyenler topluca dağıldı.

"Bir zamanlar alıkoyma ve sopayla dul kadını geri getirecek Kazak halkı gerçekten sakinleşmişti. Uruğu güçlü aksakal hâkimiyetinden mahrum kalmaya başladı. Kuşanan düşmana karşı canını ortaya koyacak ve mal bölecek Kazak halkı gerçekten sakinleşmişti. Canı gidecek olsa da biyin sözünü dinledi" düşüncesiyle Es eve girdi.

Kalçasında sarkan altı kurşunlu tabancasıyla polis, Düriya'yı eve getirdi.

Düriya, kartalın pençesiyle topladığı gibi şalını çıkartıp, Es ile Köben'den gözlerini ayırmadı.

Köben kanun yoluyla sorguya başladı:

[51] Orta Cüz'ün altı uruğundan biridir.

-Böreş'in oğlu Murat seni nasıl kaçırdı?

Düriya belli belirsiz gülümseyip:

-Murat beni kaçırmadı, ben Murat'ı kaçırdım, dedi.

-Hangi eşyaları götürdün?

-Kendime ait çeyizimi aldım.

-Baban daha fazla mal mülk götürdü diyerek, şikâyet ediyor.

-Kız kaçarsa, Kazak halkı için zorla kaçtı diye söylemek bir gelenektir. Ben dünyaya heves etsem zengin kocaya yani nişanlandığım adama varırdım.

-Baban, asılsız sözlere aldandığını söylüyor.

-Adamı aldatsa zenginlik aldatır. Ben zenginlikle ilgilenmiyorum. Beni aldatan: Kadına özgürlük verildiği zaman denmesidir, diyerek Düriya cesur sözlerini süsledi.

"Ulu bir dağ kadar cesursun." "Boş insan kel olmaz" düşüncesiyle Es, Düriya'nın yerinde cevaplarına hayran kalmıştı.

Yine de Köben:

-Kazak kızı bugün sevdim diyerek yarın anne ve babasına kıyamayıp yanılabilir, dedi.

-Beş parmağın beşi bir olmaz. Kazak kızlarının hepsi tek anneden doğmadı, diyerek Düriya da gülümsedi. Kızın dik duruşlu hâli, taş düğüm gibi cevabına Köben razı olarak, özgürlük kâğıdı yazdırmaya başladı.

Özgürlük kâğıdı yazılmaya başladıktan sonra Düriya'nın soğuk yüzü ısınmaya başladı.

Kâğıdı teslim ederken Köben:

-Özgürlüğün elinde, mutlu bir hayat yaşa! dedi.

Es: "Kazak kadınının merhametli gönlü, deniz gibi derin hissi Şolpan'daydı. Kazak kadınının elmas gibi süslü dili, kale yıkan cesareti Düriya'da var" diye düşündü.

Es, Düriya'ya bakarak:

-İnsanoğlunun itaat ettiği zenginliği ayağınla teptin, sevgilini anne ve babadan daha değerli gördün öyle mi? Doğunca böyle doğmak lazım! Senin gibi kadınlar var oldukça Kazak millet olur. Sevgilinle tatlı ve uzun bir ömür geçir! diye dua etti.

Düriya'nın sevinci göl gibi olup, vedalaşarak aceleyle çıktı. Dalabay boynunu büküp, kocası için ağıt yakan kadın gibi Nikolay'ın yokluğuna üzülerek, Es'e çok beddua etti.

2.2.6. Cesaret Yürektedir *(Erlik-Jürekte)*

1902 yılının yaz ayıydı.

Sarı Arkanın[52] nazlı rüzgârı yorga gibi hareket ederek, bayırdan aşağı doğru indiğinde, ipek gibi dalgalanan uzun yeşil çayır kıvrılarak, yeni gelin üzüntüsüne boyun eğer gibiydi. Birkaç aylık kulun yeşillik deryasında beline kadar suya dalarak, martı gibi bembeyaz evler arkasını güneşe vererek kısa bir süre uyukladı. Ak inci köpükten kollarını açan, Sarı Arkanın süse düşkün güzeli gibi sallanıp, güneş ışığına gülümseyerek şırıldayan pınarın tertemiz suyu köyü çevreleyerek akıyordu.

Kara kurt gibi çoğalan yılkı sürüsü toz yükselterek, büyük gürültü çıkarıp geniş otlağa hafif ve hoş serinliği kucaklar gibi gidiyordu. Boynundaki ipten kurtulan koyunların esaretten kurtulmuş gibi çok mutlu olup, meleyerek sendeleyerek koşması, uçurum kenarında zıplayıp kuzuların kaçtığı, birbirini arayarak meleyen hayvanları etrafı gürültüyle telaşlandırmıştı.

Tabiatın böyle keyifli bir ortamında ortadaki kubbe ak otağın içinden Zayra'nın kederli acı ve yanık sesi dört bir yanda duyuluyordu.

Ah, Tanrım, ben ne yazdım feryat eden gibi,

Kanlı gözyaşı kara gözlerden akmış gibi.

Elim ayağım darbe yemeğe hazır gibi,

Çürütüp ak etimi kanatan gibi.

Tertemiz siyah gözden kan akar gibi,

Acıyan kimsesi yok, derdini söyleyen gibi.

[52] Asıl Kazakistan bozkırıdır.

Aka dönük otağ cezaevi gibi kapalı,

Gördüğüm zifiri karanlık, ayın battığı gibi.

Aydınlığın ak kuğuydum, seçkindim.

Temmuz günü soğuktu, buz tutmuş gibi.

Dünür olmak için Tanrı'ya söz veren baba oluyor

Önemsizce sattı mal satar gibi.

Arzusuz olurdum, ey derya!

Aydınlığı görüp ölsem göze çarpar gibi.

Hapsetmiş gibi etrafını saran kimin kan hakkı?

Annemden neden kadın olarak doğdum?

Yaşadığına razı olan bir meşe yaratmış vah! diyen Zayra'nın kuvvetli acısını, yardımsız ve güçsüz tasasını, pamuktan hafif, gücü geçici akşamki temiz hava, uzağa kaldırıp götüren hızlı rüzgâr, "taş yürekli insanın işi bu" diyerek etrafında döndü ve savurdu. Zayra'nın kaygısı dağın sırtını bükecek derecede, sesi yankılanarak feryat ediyordu. Rüzgâr sert vurup yeşil çimeni sallandırır, tay gibi hoplayıp zıplayan pınar suyu acı çeker gibiydi.

Hikâye şöyledir: Zayra'nın eski gelenek ve göreneklerine bağlı olmasından kaynaklı olarak zorla evlendirildiği kocası öleli bir yıl olmuştu. Zayra'nın babası Şalkan'a kayınbabası Karabay "Su süzülmez, akrabalık kesilmez" diyerek Zayra'yı dışarıdan yönetip, kırk yaşındaki büyük çocuğunun karısının üstüne kuma getirmeye çalışmıştı. Şalkareken, Zayra'ya "Bölünme, parçalanma olmasın" diye akıl vererek, Karabay'ın otuz atın üzerinde verdiği armağanı alıp gitmişti.

Başlangıçta Zayra'yla itaat eder diyerek, özenle ilgilenmişti. Zayra itaat etmeyince: "Birçok kocası ölen kadın gibi dayaktan gücü tükenip razı olacak" diyerek o günden başlayarak, Zayra'nın acısız teninden acıyı ve eziyeti eksik etmedi. Kaçar mı diyerek elini iple bağlayıp, kapıya kilit taktı.

Gün batımının bel ışığı sökün etti. Kımıza doyanlar yanmış gibi, oflayıp, midesi ağrıyan gibi karnını ovalayıp, pehlivanla güreş tutacak gibi giysilerini çıkartıp,

sağa sola dönüyorlardı. Minare gibi boynu uzayan, yayık[53] dolu kımızı rüzgâr gibi dalgalandırarak, yayığı kulaç atar gibi kaldırıp, kan ter içinde kalarak Karabay'dan övgü alırım diye zavallı Köben şap şap çalkalıyordu. Her evin kapısının önünde yer ocağında sığır dili gibi kazanın kara kurumunu yakan harlı ateşten balık gözlü kıvılcım uçup, gökyüzünü kulaçlıyordu. "Anne, ben süt içeceğim" diye kuzu çanağını, gedik kaşığını hazırlayıp, kurdun parçaladığı kuzunun kuyruğu gibi parçalanmış gömlekli, kendini düşünmeyen ve hayatın zevkini tatmayan küçük çocuklar kazan etrafında dönüp, kurbağa gibi gürültü çıkarıyordu. Ahırda bir sürü koyunun her biri toplanıp, eski eğitim gören molla gibi teneffüs vermeden geviş getiriyordu. Bazende evinden ve memleketinden ayrılarak nöbet tutan asker gibi ayakta bekleyen koyunlar görülüyordu.

Eve yakın yeşil çimenlikte birçok deve; buharlı lokomotif gibi puflayıp, her biri secdeye baş koymuş gibi boynunu uzatıp burnunu yere dayıyordu.

"Hayatın esası hareket etmektir. Benim gibi hareket ediniz, ben karanlığa hocayım, yolumdan çıkmayacağım" diye şırıldayan pınardan başka, karanlığa boğulmaya başlayan tabiatta ses yoktu. Gökyüzünü gözetleyen bulutu delen yıldızlar aniden parlıyordu.

"Dünyanın kıyısı yayla, tepesi ise kışlak olarak dururken: Benim ölmem dul kadını göndermekten daha iyi değil mi? Altı uruk olan benden dul kadın[54] gitse, Kazaklarda hiç işitilmemiş bir uğursuzluk olmaz mı? Bir kamçıyla toplayıp, hayvanları otlatmaya çıkaran halkıma çobandan değersiz olarak nam verilmez mi diye düşünen Karabay aynı fikirde değildir. Kardeşim gibi candan sevdiğim yengem Zayra'yı hapisten nasıl kurtarırım? Birileri sezerse, kendim de evim de güneşsiz ve açılmayan duman içinde kalır diye düşünmeye başlayan genç yüreği, sadece merhametten yaratılmış Karaşaş aynı fikirde değildir."

Yemekten sonra Karabay tutulmuş güneş gibi kaşlarını çatıp, gece gibi sinirlenerek, kanı çekilip, Okatar ile Kılışbay'ı çağırdı ve gürleyen gök gibi baskın bir sesle emreden kumandan gibi: "Tekrar gidip yüz karasına vurunuz" dedi, iki delikanlı

[53] Saba: Kımız hazırlamak için kullanılan deri kap, kımız yayığı.
[54] Jesir: Kazaklarda kocası ölen kadına denir. Bu kadın kocasının kardeşi veya akrabası bir erkekle evlenmek zorundadır.

Karabay'ın emrine boyun eğerek, yerlerinden bir kuş gibi uçarak hızlı adımlarla yürüdü.

-Dul kadın erkekten kaçsa da köyünden kaçamaz, diyerek Okatar birçok kez Zayra'ya hatırlatmıştı. Zayra fırlayıp, yanına yaklaştırmamıştı. Önemsiz ve ufak bir intikam için içi kaynayıp, kuyu kazacak karakter Kazakların çoğunda vardır. O karakterde olan Okatar da Zayra'nın küçümsediği intikamı alıyordu. Kılışbay ise Karabay'dan haber getirip, at binip, yırtık pırtığını dikip, Karabay'ın hapşırmasına "Yerhamukallah" diyerek, Karabay'a saygı gösterirdi. Karabay ölüme gönderse canını esirgemeden vermeye razı olurdu.

Alkarısı gibi basan karanlığın kucağında bakır olta gibi bükülüp, körpe vücudu, kuvvetli canı yaralanarak ve yağmur gibi gözyaşı dökerek Zayra yatıyordu. Yobaz kötü akla göre bu kadar canının yanmasındansa, onca azap çekmektense, halk geleneğinden çıkmadan durumu kabul et! Kazak, Kazak olalı dul kadın kendi iradesiyle evlenememiştir, diye öfkelendi. Yeryüzüne bağlanan körpe ve ateş gönül, zor hayatta mum gibi mühürlenen gönül, önceleri halkın geleneği dışına çıkmayan anne ve babanın gönlünü kırmayıp, gelmiştin, iki yıl kadar Bermekşin ile boş ömür geçirdin, gece yatakta bir cesetle beraber yatmış gibi iğreniyordun. Kırmızı çiçek gibi açan ömrünün baharında eğlence yerine zehir içmiştin. Kumanın elinde, dayak altında çürüyene kadar, kara toprağa girmek daha iyi diyerek kendini cesaretlendirdi.

Kilit şıngırdayıp fısıltı söz işittiğinde, belli belirsiz düşüncelerle mücadele eden Zayra, tığ batmış gibi başını yastıktan çekti, yine dövmeye geldiniz, dedi. Usanan yüreği hızla attı. Ateş gibi sıcak vücudu tepeden soğuk su dökülmüş gibi buz tuttu.

Merhamet duygusundan ayrılan açgözlü katiller, yılan gibi hızlıca girdiler. Kılışbay'ın elinde solgunlaşan ömür gibi belli belirsiz yanan gaz lambası, Okatar'ın elinde büyük örgü, bakır nakış, kalın kamçı vardı. Okatar halının tozunu silkeler gibi değersizce, Zayra'nın vücuduna yılan gibi bükerek dolu gibi yağdırdığı kamçıyla tekrar tekrar vurdu. Acı, öfke ve gücün vücudunu gerdiği Zayra çenesi kenetlenmiş gibi dişlerini sıkıp ses çıkarmadı, ama her zaman kontrolsüz güce baş eğmeyecek bütün Kazak kadınlarının kanlı hayattan gördüğü ağır çilesi Zayra'da toplandı. Yüzü eğildi, önce silahla hedef alır gibi gözünü ayırmadan kara gözleriyle dik dik baktı. Kaya gibi dik alnında iki kaşın arasında yayın oku gibi derin kırışıklar oluştu.

Şahsi menfaat için hareket etmese, aslen yumuşak başlı olan Kılışbay şimdilik yeter, diyerek Okatar'ı durdurdu ve evden çıktı.

O durumda Zayra biraz oturup, hızla biçilen ot gibi yastığa yıkıldı. İnsandan gördüğü hakaretle, göğü yarar gibi feryat ederek, derin derin iç çekerek, inci gibi gözyaşlarını sel misali akıtarak rahatladı.

Halk uykuya daldı. Annesinden ayrılan kuzunun bazen gönle sıcak gelen ve titreyen taze sesi işitilir. Koyunları koruyan Tumarbay, Karabay'ı memnun edeyim diye, mezarın içinden çıkmış gibi bitkin sesle: "Söyle! Söyle!" diyordu. Biraz sonra "Söyle" demeyi bırakıp, diğerleriyle birlikte uykuya daldı.

Halk uykuya daldığında Karaşaş yastıktan başını kaldırdı. Taş gibi kımıldamayarak, nefes almadan ağzını açıp fısıldayanların ve horuldayanların hesabını yapıp, omzuna geniş kaftanı atarak iliklemeden bıraktı. Peynir ile yağ düğümlediği bohçayı, bıçak ve lastik ayakkabısını eline alıp, kız uyandıran delikanlı gibi yavaşça hareket edip, kapıyı kaldırarak açıp, dışarıya çıktı.

Gökyüzünü kömür gibi kara bulutlar kaplıyor, şimşek çakarak bulutu ikiye bölüyor, dağın eteklerini yırtarak parlıyordu.

-Eyvah! Zayra'nın talihsizliğinden yağmur yağacak diyerek gündüz bulduğu dirgen ile tahtayı alıp otağın yanına geldi. Dirgeni sağlamlaştırarak otağın tahta duvarı altından gönderip, kaldırarak tahtanın çatalına koydu, "Yengeciğim, çabuk çık!" diyerek güçlü bir fısıltıyla çağırmaya başladı. Karaşaş'ın sesini tanıyan Zayra'nın yüreği at gibi şahlanıdı, alevlenen ümit ateşi çıra gibi parlayıp, duvarın yakınına geldi. Çabuk çık diyerek duvarı[55] zorlayıp kaldırdığında Karaşaş bu güç bana nereden geldi diyerek kendisine şaşırdı. İki elini namaza durmuş gibi kavuşturan Zayra, suya düşen tomruk gibi yıkılıp, ürpererek, telaşlanarak güçlükle çıktı. Karaşaş, Zayra'nın eline bağlanan kıvrımlı ipi kara bıçakla, bütün engelleri ip yapmış gibi, gayretlenip kesti.

Kanadını açan ak kuğu gibi kucağını açarak:

-Yavrum, diyerek anne şefkati gösterip, sırtından yük kalkmış gibi rahatlayarak Karaşaş'ın yüzünden öptü. Sevincinden gözünden yaşlar aktı.

[55] Keçe ile kaplı çit anlamındadır.

-Görünürüz, burada durmayalım, dedi Karaşaş, köyden yüz adım uzaklaştıktan sonra diz üstü oturan mollanın boyu kadar köklü kamışın korunaklı kuytusuna oturdular. Karaşaş kederlenip:

-Öz yengem gibiydin, artık birbirimizi göremeyeceğiz. Gündüz ağladığında canım çok yandı. Senin gitmen uruğun onuruna dokunacak olsa da gönlüm dayanmaz. Ben de sevdiğimle evlenemeyeceğim. Kanun nedir, zaman ne gösterecek? Sana yaptığım iyilik ben gitmeden ortaya çıkar, şimdi durma, git! diye bohça ile bıçağı verdi.

Zayra ağlamaklı olarak:

-Ölürsem ruhum, diri kalırsam canım razı. Sen eve gidinceye kadar ben ayrılmayacağım, senin yokluğun anlaşılırsa kötü olur. Ben ne de olursa sabreden zavallıyım, seni ateşe bırakıp gidinceye kadar ellerinde ben öleyim, diyerek Zayra Karaşaş'ın yanaklarını öpüp, hıçkırarak ağladı. Karaşaş da ağlayıp evine doğru aceleyle gitti.

Sakinlikte telaşlanan, gece dışarıya yalnız çıkmaya korkan, özellikle gök gürüldeyince yüreği hoplayan ve çok korkan Zayra dağlıya benzeyerek, fırtına bulutu kaşlarını çatarak sel gibi her yanı kapladığında, şimşek ateş saçıp alevlendiğinde, aç kurdun uzaktan gerilip ulumasına bakmayarak tüm gücünü toplayıp, yüreğini takip edip, insanın etkisi altına alan cadı gibi yutacak karanlığın derinliğinde Kutup Yıldızı yönünde ilerledi. Hürriyet duygusu insana anne sütüyle birlikte girer, fakat hayat dağ gibi engellerle doludur. Bu engellerden geçecek nadir insanlardan biri de Zayra'dır.

Zayra'nın geçen ömrü aldatıcı bir adam gibi kara çalınıp, taşa çizilen desenler gibi mühürlü kanlı darbelerle ve büyük kederle özgürlüğü arzulayan insan yorgunluğuyla geçti. Önceki belirsiz ve yoğun sisli hayatına sığınak olur diye geldiği evinde halkı kucak açarak karşılar, acır diye ümit eden Zayra cesaretini kırmaz. Kuş yavrusu gibi cıvıldayarak yakalanırsam, diye ürperir. "Ölmeye kararlı ol! Karabay'ın yuvasını görme" diyerek cesaretini perçinler. Fakat Zayra kısa bir süre de olsa eli bağlanmadan ve dayak yemeden kendi özgürlüğünü yaşadığına memnun olmuştu.

İnsandan gördüğü eziyeti tabiata dert yanar gibiydi. Gece bülbülüne benzeyen dertli Zayra derin düşüncelere dalıp içini döker.

Boğulduğu içli kaygı yangın gibi,

Çok endişelenip ateş gibi oldum.

Koca dünya, kucağına al, benim gibi mutsuz olanı!

Dayanağım yok, yaslanacak bir dal gibi.

Ey Allah, gösterecek kızıl doğan sabahı!

Etrafı kuşatan mezar karanlık

Kanadını taşa vuran aksungurum,

Mermer gibi bembeyaz etim yaralandı.

Kim biçare? Bu dünyada kadın biçaredir,

Ne diye insan yaratıldı.

Koca dünya, benim gibi çaresizi kucağına al,

Genç yürek yaralanıp zehirle doldu.

Zayra'ya acıyan kara bulut ters dönerek sinirini dökmedi. Bulut arkasında saklanan güneş açmaya başladı. Yıldızlar sabah olunca sürgün edilip, azaldı. Kuşatan şafak kızıllığı göründüğünde, annenin yavrusunu özlediği gibi Zayra'nın sevinci içine sığmadı. Ruhunu ve başını saran kaygı kafasından dağılır gibi oldu. Kaygısız boz serçe gökyüzünde yükselip, sözünde durmayarak kaçıp, ipek gibi uzanan, gümüş gibi şakıyan şarkısıyla tabiatı gece uykusundan uyandırıyordu.

Şafak kızıllığı çıkıp, dağ örtüsü sisli gökyüzü ile kucaklaşıp, büyük kanatlarını örterek doğu tarafını eflatun ipekle işliyordu.

Bir süre sonra pırlanta gibi gözü kamaştıran, anne gibi şefkat göstererek, saf altın rengi ışığıyla dünyayı aydınlatan güneş başını kaldırdı.

Dün sadece bir kere görmek için arzuladığım bir gündü. İyilikten ümit kesilmezmiş, diyen Zayra çok mutluydu.

Duyguları hapseden acı gittikten sonra, uzun zamandır kaygılı ve bütün gece güçsüz kalan vücudunun bitkin düştüğünü hissetti. Şarıldayıp akan nehirden su içerek keyfini çıkartıp, alttan bakıldığında şapka görünümünde düşecek gibi yüksek bir kayanın başına çıkıp, Zayra kuytu bir gölgeye oturarak akşam oluncaya kadar yatayım diye düşündü. Hâlâ dışarıda olduğu için büyüyen korkusu kayboldu, duruma alıştı. Peynirini ve yağını yiyip, Karaşaş'ın cesaretine hayran oldu. Dünya gözüyle Karaşaş'ı

bir görsem arzum kalmazdı, diye düşündü. Zirveye ulaşan düşüncesine yorgun vücudu galip gelerek uykuya daldı.

Zayra'nın kayıp olduğu öğrenildikten sonra, Karabay ocak ayındaki erkek deve gibi tir tir titreyip, şiddetli ateşin dumanı gibi kuvvetlenip, her nerede olursa olsun bulup getirin diyerek, civar yolların hepsine izci gönderdi, kendi öncülük edip, Zayra'nın ailesinin evine doğru yöneldi.

Öğle vakti, güneş ışığını saçıyordu. Filizlenen çiçekler meme emen çocuk gibi güneşe yüzüstü yatıp mest olmaktaydı. Kısa hayata aldanan, kısa hayatını neşe ile geçiren kelebek çiçekten çiçeğe konup dolaşmakta, kurt ve böcek ise yemek arayıp durmaktaydı. Güneş ışığıyla sevişen dağ nehri hızla akmaktaydı.

Taşa dokunarak gürültü patırtı çıkartan toynak sesinden Zayra ürküp uyandı, izci olduğunu anladı ve iz üstünde yakalanmış hâlde daha önce görmediği izcilerin kendi anne evine ulaşacaklarına ikna olarak dağ gibi ümidi tükendi. Kayanın başında gözlerindeki deri örtüyü söken kartal gibi oldu.

-Aferin! diyerek izciler atlarını kamçılayıp, eteklerini rüzgârın savurduğu keçe parçası gibi karşı hücum ettiler.

İzciler yaklaştığı zaman yavru kuşsuz ve taş üstünde büyüyen kurnaz çam ağacı gibi Zayra korkmadan ayağa kalktı. Hayatı şimşek gibi gözünün önünden hızla geçiverdi...

2.2.7. Kazak Kadınları-Karaşaş *(Kazak Ayelderi-Karaşaş)*

Yüksek beli, engin gölü, meltem rüzgârı bağımsız memleketi Sarı Arka[56]'da hoşça vakit geçiriyordu. Her gün toy, her gün eğlenceli bayramdı. Fakat kadını köleydi, kadının gördüğü gün geceydi. Geçimi hayvandı, yüreği dertliydi. O zamanlarda yaşayan kadınların kanlı hayatı, parmaklıkta geçip giden bulut gibi ve mücadele eden koyun gibi önlerinden geçti. Beyaz kâğıdı boyayan yüreğin ilk sırrını, ağır kederini, şiddetini, ağır dalgasını, kan döken kaygısını, eziyet gören namusunu akılsız anlamaz, sıcak gönül anlardı.

Karaşaş

[56] Büyük bozkır, aynı zamanda bütün Kazak bozkırına denir.

Ayın battığı, yurdun uykuya daldığı zamandı. Karanlık gecenin koynunda, kalın söğüdün kuytusunda kaygılı Karaşaş çok dertlendi:

Düve, kula renk at sürdüm pazara,

Kötülerin dikkatini nereden çektim?

Kötüyü yere sokarak bırakırdım,

Ailemin cemaline bakıyorum.

Karaşaş karanlık gecede, tenha yerde kimi bekliyordu? Oynayıp güldüğü ve gönlünün sevdiğini bekliyordu. Sonunda rastlaşarak vücudu zehirleyen üzüntüdür. Karaşaş yarın gidecektir.

-Söz veriyor musun, canım dedi. Karaşaş acı çekti, boğazı düğümlendi, ışıldayan gözlerinden yaş döküldü.

-Anne ve babam, ailem... Kollarını sıvadığı davada, mücadele ettiği düşmanın etkisinde kalır. Ben onlar için bir kurbanım. Şefkatli anne babamın bedduasını alıp nereye gideyim? Ben çürük yumurta, sevmesem de ailemin cemali için uzak yurda gitmeye cesaret ettim.

Ay geçti, yıl geçti, bir kötüyle evlenen Karaşaş'ın hayatı kederle geçti. Karaşaş akıllandı:

"Acımasızca kıyan, mal gibi gören anne ve babam niye gerekli? Niye vicdanıma yenik düştüm? Neden sevgilimle kaçmadım? Ailem yoldaş oldu mu? Minnettar mıyım? diyerek Karaşaş kederlendi. Ömrün baharında, baht ışığı söndükten sonra kaygılarak güçsüzleşti. Çok kaygı üstün geldi. "Niye baktım arıma, niye kaçmadım sevgilime?" diyerek Karaşaş karanlık mezara girdi.

2.2.8. Nazika

Kış ayının başlangıcı kızaklık köpük gibi kar. Güneşli gün. Dört delikanlı iki kızaktadır. Kızak başına iki at. Büyüklerinden saklayıp çıkmalarındaki düşünceleri, kız kaçırmaktır. Bunları aniden görenler Ruslardan[57] öküz toplayan tüccarlar diye düşünmektedir. Yerleşik halkın delikanlıları nasıl olsa işe yaramaz. Göçebe halkın delikanlıları kollarını kıvırır gibi toplu, kartal gibi uyanık, saksağan gibi dikkatlidir.

[57] Kakol: Rusları Kazaklar bazen böyle ifade eder.

Bizim delikanlılardan hiç olmazsa birisinin ata binmemesi ayıptır. Ama bunlarda muhtemelen eyer takımı yok, çünkü yerleşik halkta eyer takımı nadir bulunur. Adım kadar yere bineğini şangırdatarak, kızağını hırıldatarak koşturmaya başladı.

Kansonarda[58] yurt ava çıkacaktı. Bizim delikanlılar ise kız kaçırmaya çıktı. Bunların yaptığı ay ışığında hırsızlık yapmakla aynıdır. Alaca karanlık ışığı emip, akşam karanlığı çöktüğünde Nazika vadinin başında buluşmak ve oradan gitmek niyetindeydi. Kız dışarı çıkmazsa geri döneriz? Suçüstü yakalanırsak, dayak yersek ne olur, diye akıllarına gelmezdi. Fakat delikanlılarımızın kendilerine güvenleri çoktur. Sovyet zamanı eşitlik kadınlara aittir.

Dört delikanlı alaca karanlık yok olmadan önce beş gün sürekli vadi başına geliyordu. Vadinin başında tavşan yuvalarını arar gibi aradılar. Göçebe halktan da olsa kız babası Erjan ile gerginlik yaşadığı için bir akrabasını ara bulucu yapıp, kızın niye dışarı çıkmadığını ertesi gün öğrenirdi. Nazika sözünü tutmadı diye düşünmeyin, Erjan zengin ve biy olan zalim davranışlarla kuran öğrenen ihtiyar yaşlılardan eksik değildir. Nazika huzursuzluğunu babasına söylemese de babası çağdan korkuyordu. Falancanın kızı kaçmış, filancanın kızı kaçmış sözlerini her gün işiten Erjan, oğluyla Nazika hakkında tek başına konuşup, oğluna gelinlik yaşındaki kızları akşam izleyip, sabahleyin civarı kontrol et derdi. Babasına çeken, tecrübeli sevimsiz oğlu Nazika'nın ardına casustan daha beter takılmıştı. Nazika giyecek temiz elbise almadan, elbisesiz gitmeyi istemediği için dışarı çıkmamıştı. Ertesi gün dağılan izleri gören çocuk babasına söyledi.

Kızını başka eve yerleşeceğine kimse inanmadı. Akrabalarıyla bu hususta tamamen küstü. Gece olunca Erjan'ın oğlunu uyku tutmadı. Dört yiğidin gözetlediğini hissetmişti.

İcra komitesi başkanı zorba ve kavgacıydı: "Kız sözünün eriyse tekrar gidin. Ben de arkanızdan yetişirim" diye gençleri cesaretlendirmişti. Altıncı gün alaca karanlıkta delikanlılarımız Erjan'a kız isteyecek gibi ulaştılar. Alaca karanlıkta gelmek bunlar için farz gibi, hükümete güvendikten sonra gündüz gelseler daha iyi olmaz mıydı?

[58] Kansonar: Avcılar için avlanmanın en ideal zamanı yani ilk yoğun kar yağışı zamanıdır.

Nahiye idarecisi, kâtip ve polis arkalarından enselemek niyetindeydi. İki kızağı görmesiyle Erjan'ın oğlu: "Hırsız soyuyor" diye evden eve endişeyle koşuşturup haber verdi. "Alacağı olsa da vereceği olmayan" akrabaları, Erjan'dan nefret etse de dayanamadı. Biri balta, biri dirgen diğeri çomakla koşuşturdu.

Gençlerimizin gözleri yuvalarından fırladı ve çok korktu. İdareci Talasbay:

-Tüfek nerede, ateş edin, dedi.

Talasbay'ı gören halk:

-Hey, sen Talasbay mısın? Erken söyleseydin olmaz mıydı? diye Talasbay'ı görünce kavgaya gelenler şaşırdılar. Bu şu demek Talasbay bu köyde iyi tanınıyordu. Müstakbel damat adayı dışarıda kalıp, üç delikanlı ahıra girdiğinde Nazika kızgın bir sesle şunları söyledi:

-Ben size gelin dediysem böyle mi gelin dedim, diyerek saklandı. Üç delikanlı fena şekilde utanıp delik bulsa girecek durumdaydı. "Tanrı bizi cezalandırdı", çok şaşırdılar, geri çekilmekten başka çare yoktu. Mecbur başını eğip eve doğru ağırca yürüdü. Sanki hırsızlık yaparken yakalanmış gibiydi. Kapı eşiğinden at gibi atladığında, Erjan yerinden kalkıp Talasbay'a bakıp gür sesiyle bağırıp:

-Bu sopanın altına alayım mı? diyerek sopasını kaldırıp indirdi, sonra tekrar sakinleşerek oturdu.

Erjan'ın sopasını azaltacağından mı yoksa sabırlı olduğundan mı? Talasbay'a saygı duyduğundan mı? Çağdan korktuğundan mı? Orası bir muammadır.

Erjan köy halkına kızgın yüzle suratını asıp:

-Bunları iple bağlayın! deyince kapı arkasında gizlenen Nazika yüzünden kan çekilip gözleri parlayarak, hızlıca girip:

-Onlara hiçbir şey yapmayınız, çağıran benim, bağlayacaksanız beni bağlayın, diyerek kararlılık gösterdi. Erjan'da ses yok, sadece parmakları ile dudağı titreyiverdi.

Nahiye yöneticileri geldi. Ertesi gün dört delikanlı gün ortasında Nazika'yı alıp götürdü.

2.2.9. Yetim Kız *(Jetim Kız)*

Gece boyunca boğan kan gibi yuvası kara topraktan kurtulup, didilen kahverengi yün gibi ince bulutu perde gibi dışarı atıp, gökyüzüne doğru kulun[59] gibi oynatıp, kucağını yayan güneş ananın cılız ışıklarıyla yerin alnını koklayıp iki mızrak boyu yükseldiği zaman. S. şehrinden Şınğıs'ın Dosbalay geçidine kara yoluyla gidecek beş yolcunun, gece boyunca durmayan atları tembelleşip, sivrisinek gibi sokan kamçıyı dikkate almamaya başladıktan sonra beş yolcu yorulan atları dinlendirmek için durdurdu. Atın durduğu yer suyun kenarı olunca, sazlık kokusu bozuk yumurta gibi etrafa iyice yayıldı. Uzağa bakan gözler, kösenin sakalsız yüzü gibi boş dağ ve taşa indi. Ayakaltında ütülenen hayvan kellesi gibi, cılızlaşan dağ yüzeyinde hararetlenerek gölgeye kaçan yılkı gibi nadir bulunan köklü kamış[60] vardı. Köklü kamışın bazıları seksenine gelen yaşlı kadın gibi bükülmüş, sehere kalan kemik gibi solmuştu. Bazıları kıvrılmış, bazıları ise yeni yetişmiş ve uzun boyluydu. Güneş tarafındakilerin gölgesine başlarını saklayıp hayata dönmüşlerdi. Durulan yerden yaklaşık yarım kilometre uzaklıktaki dağ ile birlikte hava kapanarak keçeyi siyah kayış gibi tütsüleyen, yamanın aşırı yıprandığı, dermansız bir geceydi. Dört çeşit hayvanın gürbüzleştiği ve toprak solucanı gibi geniş bölgeye yayıldığı günlerde yemyeşil çimenlerin rengini severek, mesken olarak adlandırılan sarı kımızla kandırılacak evlerdik. Cemalimiz, göğe nazlı gümüş aya, suya nazlı martıya, yemeği seven süte benzetilirdi. Bundan sonra kara kurum ile arkadaş olduk. Rüzgâr ve yağmur kemiğimizden geçiyordu. Büyük koyun sürüsü kısırlaşıp yetim kalmış gibi, karanlık düşünceye düşer gibi siyah kulübe evler vardı. Otlağa doğru halı gibi sallanan çok fazla koyun yoktu. Kahverengi dağ sırtında yere sürterek giden develer yoktu. Bir yere toplanmış gibi az sığır dağ yamacında yürüyüp, yolda gidiyordu. Tabiatın cimriliğiyle beraber köyün hayvan bakımından zayıf olması Darabek'in ruhuna yerleşen kirli karanlığı koyulaştırdı. Çay kaynadığı zaman biraz kestireyim diye yatsa da gözünde destek varmış gibi Darabek'in uykusu gelmedi. Böyle hayata ne gerek var diye sorduktan sonra kan hakkı varmış gibi iç geçirdi. Fakat bu soruya oldukça çeşitli sevimli cevaplar bulsa da bir sonuca varamadı. Güneşin kavuran ateşi, sanki eriten ocak gibi kızarak toprağı kurutup tütsüleyecek, sıcak ışınlarını saçıverdi. Güneş sıcaklığına dayanamayıp yarı uyku sersemliğinde Darabek yastıktan başını kaldırdı.

[59] Kulun: Altı aylığa kadar olan at veya eşek yavrusudur.
[60] Şiy: Toplu olarak büyüyen bitki, kamış, saz.

Çayın buharı yükselirken sofra seriliyordu. Sofradan ayrılan bakışları, köy tarafına yirmi adım mesafede tifo hastalığından yeni kurtulmuş gibi yüzü solmuş, yazın en sıcak zamanı oluşan kaymak gibi teni kararan, uçurum kadar derin kederli gözle sofrada tepeleme duran pişi, şeker ve eti süzen yaklaşık 7 ila 8 yaşlarındaki kızın üzerine indi.

Kızın üst giyimi süt sağan biri gibi çok kirlenmiş, parçalanan et gibi yırtık pırtık deve yünü gömlek, başında yapağı gibi keçeleşen saç perçemi vardı, ayağı toz ve toprağa bulanarak soğuktan yarılan ağaç gibi çatlamıştı. İki omzu çökmüş gibi sarkan kol derisi pul pul olmuş, yaprağı dökülen ağaç gibi kuru kemiği ve yer yer damarları görünüyordu. Darabek kokulu beyaz sabunu köpürtüp yüzünde ve elinde bir toz zerresi kadar kir kalmayacak şekilde yıkayıp, temiz havluya kurulanıp çay içmeye oturdu. Çakılı kazık gibi duran genç kız pişiye âşık olmuş gibi gözlerini ayırmadan bakıverdi. Darabek bir avuç kızarıp şişen pişiyle birlikte bir parça şekeri kız çocuğuna verdi. Kız çocuğu yer oyulmuş gibi dikkatli hareket edip, kederli gözü yuvasından çıkıp parlayarak, pişiyi alıp, utanarak, tek dizi üstüne çöküp, pişiyi tek tek fare gibi kemirmeye başladı. İki gözü de şekerde kaldı, çay koyan seyis, beyefendilere yaranayım düşüncesiyle kız çocuğuna "eve git" diye emredip, başını salladı. Şekere şaşırıp, gözü yuvasından çıkan kız çocuğunun gözü yine kederlenip, alıngan bir ifadeyle ağlamaklı bir sesle: "Eve gidersem çocuklar elimden çekip alırlar" diyerek pişi veren kişi kurnaz demiş gibi Darabek'e baktı. Darabek'in: "Dokunma, otursun" demesi öz annenin şefkati gibi göründü. Deminden beri görünüşü ve sözlerinin konusu sır olan kız çocuğuyla Darabek konuşmaya başladı.

-Yavrum, çocuklar niçin elinden çekip alsın? Vermezsen olmaz mı? "Yavrum" demesi kız çocuğuna bir armağan gibi görünüp, yüzü ısınıp şekere bakan, kararan ve susuzluktan çatlayan dudakları titreyen kız çocuğu:

-Bizim annemiz ölmüş, üvey annemizin ise kendi çocuğu var, insanlardan sorarak aldığım dört pişimi çocuklarına verir. Evdeki yoğurt ve peyniri çocuklarına verir. Buzağıya ve kuzuya bizi gönderir. Yemeğe tatmin olmayacaksın, dedi. Her sözünü ölçüyle tartar gibi düşünüp konuşuyordu.

-Annenin öldüğünü biliyor musun?

-Bilmiyoruz, biz küçüktük. Öz annemiz olsaydı böyle olmazdık dediğinde cılız utangaç sesi titreyerek gözünde anne sevgisinin yasını tutan yetimlik gözyaşı belirginleşip yüzüne indi.

-Akrabanız var mı?

-Yok hayır, bizim gıdamız yok. Aç hâlde oturan kız çocuğu pişiyi bitirdi. Fakat şekeri altın gibi koruyup sakladı.

Darabek yine bir avuç pişi verip, ötekini neden yemiyorsun diye şekeri gösterdi. Yetim kız şaşkın bir ifadeyle:

-Bu ne? diyerek Darabek'e bakar.

-Bu şeker, dediğinde yetim kız ağzını açıp, bir şey aklına gelmiş gibi oldu.

-Daha önce görmedin mi?

-Görmedik, dedi. Şekeri ağzına atıp ısırmaya başladı.

Darabek'in içtiği çay zehir gibi oldu. Derya gibi derin, serap gibi bulanıklaşan düşünce ağına sarıldı. İnsanın en haysiyetli özelliği bencillikten ayrılan, bencillik göstermeden, "biz" olabilen, dertli ve korkak yeşil yumak otu gibi hayatın şafağında Tanrı'ya inanırcasına açlığın azabını çeken, 20. asırda şekeri bile görmeyen kimseler Kazak bozkırının derinliğinde çoğalıyordu. Bizim kişisel mutluluğumuzun ve tokluğumuzun değeri yedi kuruş bile etmezdi. Darabek, ortak mutluluğa ve hayata ihtiyaç olduğu düşüncesine ulaştı.

2.3. Makalelerin Türkiye Türkçesine Aktarılması

2.3.1. Kendini Vurarak Öldüren Kazak Genci *(Atılıp Ölgen Kazak Jigiti)*

Ombı şehrinde birlikte tahsil gören yoldaşlarımızdan, ortaokul "Ziraat ve Çiftçilik okulu" öğrencisi Süleymen Bijanuğlı 3 Kasım'da kendini vurarak öldürdü. Cebinde bıraktığı kâğıtta: *"Benim suçum yok, ölüyorum, Mistin suçlamasından, dolandırıcılıkta bir numara olan Elizarov'un yüzünden ve müfettiş Preobrazhenskiy'nin delilsiz dava açmasından..."* diye yazmış. Bu kâğıt savcının elinde, dava araştırmadadır.

Yoldaşımızın kendini vurması hakkında şimdi kısaca şunları söyleyeceğiz:

Birlikte okuduğu yoldaşı Mitya isimli Rus gencinin 100 som akçası kaybolunca Süleymen'i suçlar. Bunu müfettiş Preobrazhenskiy duyup, derhal kapıları kapatıp, Süleymen'in üstünü başını arar: Hiçbir şey bulamaz. Buna rağmen, müdüre söyleyip, pansiyondan çıkartılır. Çıktığında tekrar sıkıştırıp, senden başka kimse almadı diyerek, canını acıtan sözler söyleyip, pansiyondan atılır. Çaresiz kalan Süleymen'in birinin tüfeğini alarak, intihar etmesinin nedeni gururuna yedirememiş olmasıdır.

Alaş yiğitlerinden hiçbirine kıyamayız ama nice yıllar emek harcayıp okuyarak hedefine ulaşmaya sadece bir yıl kalmışken yoldaşımızın vakitsiz aramızdan ayrılması yüreğimize yara açtı. Fakat çare yok, kadere kim karşı çıkabilir?.. Merhametli Tanrı, yoldaşımızın toprağını hafif kıl! Kalan yakınlarına sabır ver!

2.3.2. Felaketten Bela Alma *(Bülingennen Büldirgi Alma)*

İşte, özgürlüğün elde edildiği yedinci ayı görmekteyiz. O zamandan bu yana zavallı özgürlüğün başı arı sokmuş gibi şişti, birçok eziyete uğradı. Güneş gibi herkes için eşit olan özgürlük, "senin değil, benim" diye çekiştirenlerle felakete uğradı.

Halkın gerçek koruyucuları ihmal edilip, özgürlük "Yiyip içerken ortaya çıkanlar" tarafından sahiplenilmişti.

Özellikle bu özgürlük çağında şaşırtıcı olan, Rus halkının toplumcu aydın[61] grubu (Aydınlar sınıfı) ile işçi Rus köylüsü[62] sınıfı arasındaki büyük ayrımdır. Eskiden geniş halk kitlesinden ayrılmış olan bir kesim, inatçı, aristokrat taraftarı ve devletçi aydınlar hakkında söz söylemiyoruz.

Kusur aydın gruptadır. Toplum için her türlü zorluğa göğüs geren aydınlardan işçi sınıfı Rus köylüler niçin kaçtı? Neden el ele tutuşup, kucaklaşarak birlikte çalışmadılar? Neden Bolşeviklerin koltuğunun altına sığındılar?

Bu tür soruları aşağıda cevaplayacağım.

Toplumcu aydınlar mutluluk devrini erken bitirdiler. "Barış içinde sakin ve kaygısız bir zaman olacak, senin ya da benim tartışması olmayacak" diyorlardı. İşçi sınıfı Rus köylülerinin yüreğine yaklaşacak, cahil ve eğitimsizler arasında rahat taraftar bulabilecek, "güçle el koy" gibi sözler inanç mahiyetinde konuşuluyordu. "Hukuk mücadelesiyle, bedava ve çok servete sahip olacaksın" diyorlardı. Güzel

[61] Arap harfi olan kaf yanlış okunmuştur. Kelime, ض (ż) harfi ile okunmalıdır.
[62] Mujik: Rus köylüsü demektir.

sözlerle besledi. İşçi sınıfı Rus köylülerinin ruh hâlini terbiye etmeden, yine mal tutkusuyla nefsini terbiye etti. Bu birincisidir.

İkincisi, genel olarak bahtı ve sevgiyi çok arzulama Rus halkının yaratılışının temelinde vardı. Rus dışındaki diğer halklar ulus onurunu, çiftçinin kültürünü unutmadı, tam tersi günden güne çiftçiyi geliştiriyordu. Bugünde Batı halklarını korkutan Doğu halklarından Çin ile Japonya Batı'dan çok şey öğrendi. Fakat Batı'nın manevi kültürünü haram lokma gibi görerek, ağzına almadı. Bununla birlikte Çin ve Japonya halkları, karakteri bozulan Avrupa ülkelerinden daha fazla kan döküp, dul ve yetimleri ağlatmadı.

Sosyalizmin merkezi, Batı Avrupa'dır. Bu merkezde sosyalizm fikrinin yayılması yavaştır. Bu halkın sosyalistleri çiftçi geleneğini toplum karakterine göre, sosyalizm yuları taktığında, bizim Rus sosyalistleri yönetim eline geçse dünyada cennetimizi kurarız, dediler.

Toplumcu Rus aydınları "10 ila 15 yıl Buhara'da okuyup döneriz" deyip mutluluğu bulacağını sanan Müslüman öğrenciler gibi, Batı'nın çürük felsefesini Rus toprağına taşıdı. Bu çürük felsefe ile işçi sınıfı Rus köylüleri beslendi.

Ünlü yazar Dostoyevski şöyle diyor: "Dünyada mutluluğu aramak biz Rusların payına düştü. Gezgin Rus'a mutluluğu buluncaya kadar huzur yoktur."

Bu ifade günümüzde de geçerlidir.

Millet bağı Rus şairlerinin çoğunda yoktu. İstedikleri genel sosyalizmdi. Bir değişiklik oldu. İşçi sınıfı Rus köylülerinin toplumcu aydınlarla hesaplaşacağı gün geldi.

Eskiden beri avuza[63] baktıranlar, şimdi avuz verin dediklerinde toplumcu aydınlar caydılar. Övünçlü, tatlı sözlerin gerçek hayatta işe yaramayacağını anlayıp, geri çekildiler. Yavaş yavaş hayatı düzeltiriz demeye başladılar. Bunu gören işçi sınıfı Rus köylülerinin grubu toplumcu aydınlardan uzaklaşmaya başladı. Sonrakilerin "talep et, el koy" dediği "cennet vaat eden" sözlerini benimseyip, kendilerini lanetli topluluğa kattılar.

[63] Avuz, yeni doğum yapmış ineğin ilk üç gün sağılan sütünden yapılır.

Bu şunu gösteriyor: Eski zamanlardan bu tarafa toplumcu aydınların gözle görülüp, elle tutulamayacak serap gibi, dipsiz ve derin rüzgâr hayali gibi, Türkmen düşü gibi sosyalizm sözlerini (zenginlik ortak mal olacak demesinin dışında) emekçiler anlamadı, özdeştiremedi, sağduyularına hoş gelmedi ve gönlüne giremedi.

Yukarıda belirtilen iki nedenden dolayı almaya veya vermeye gönülsüz işçi sınıfı Rus köylü grubu hayat olanaklarıyla hareket etmeli diyen aydınlardan açık bir şekilde kaçıp, hissesini bölüp, sınırını ayırdı.

Şimdi Rus toprağında büyüyüp, Rus okulunda okuyup hem Batıyla hem Doğuyla Rus aracılığıyla tanışan kendi aydınlarımıza (geniş manada) geçelim.

Hangi kültür dalında olursa olsun Rus aydınları Kazaklara öğretmen oluyordu. Örneğin, bir vakit Ruslar arasında makam ve mevki düşkünü olma yaygındı, bizim okumuşlar arasında da makam mevki düşkünü olma hastalığı yaygınlaştı. Makam mevki derecesi için babasını dahi satmaya utanmayanlar oldu. Rus aydınları içinde halkçı kişiler artınca bizde de arttı. Doğuştan milliyetçi olarak ilerleyen Kazak aydınları sınırlı sayıdadır. Çoğu aristokrasinin tadını tattıktan sonra, çağın zoraki sürüklemesiyle milliyetçiliğe geri dönmekteydi.

Özgürlük oluştuktan sonra Rus aydınları tüfeğin kurşunu gibi çatırdayıp, çeşitli siyasi yollara girip, dağılmışlardı, bu durum bizim Kazak okumuşlarından da istikrarsızdı. Keyfi, ezici, halkçı, cumhuriyetçi ve başkaları da ortaya çıktı. Partinin haini olarak Bolşevik partisine girenler de oldu. Daha dün milletim diyenler genel sosyalizm için çalışıp, komünist oldu. Rus ne durumdaysa Kazaklar da o durumdadır.

Rus toplumcu aydınları bugünlerde bir tenge verip şarkı söyletip, sonra yüz tenge verip susturamadıkları gibi, sınırları aşıp keyfi tutumlarını durduramıyorlardı. Bolşevik tecrübesi gösteriyor ki 20. asrın sosyalizmi (dünyanın genelinde sağduyu olgunlaşmadığından dolayı) insanlığı, kültürü, milliyetçiliği hazmedenlere uygundur. İnsanoğlunun nefsini yok etmeden, sosyalizme gün doğmayacağına inanmalıyız.

Eğer Rus'u örnek almayı bizim Kazak okumuşları bırakmazsa geçmişte Rusların başına gelenler Kazakların da başına gelecek.

Nihayetinde Kazak kapitalistleri ortaya çıktığında, fabrikaların sayısı arttıkça, hayat sınıflara ayrılır, o zamana kadar sosyalizmin propagandasını yapmayalım. Toplumcu Rus fanatiklerinin tutundukları mutluluk fikrini destekleyicisi olmadan,

yeni Japonya'nın yöntemini takip edip, birlik ve beraberlikten ayrılmayıp, milliyetçiliği korumamız lazım. "Felaketten Bela Alma" diyen atalarımızın altın değerindeki atasözünü aklımızdan çıkarmayalım.

2.3.3. Kazak Topraklarına Göz Dikenler *(Kazak Jerine Kolka Saluvşılar)*

Geçtiğimiz dönemde Kazak topraklarına zarar verecek aşağıda belirtilen dört çeşit proje ortaya çıktı:

1. Sibirya'da şeker fabrikası komisyonu üyesi Profesör Lebedev bir bildiri okudu: "Altay, Semey, Akmola ve Yenisey ilçelerinde şeker pancarı fabrikaları açılabilir. Her fabrikaya her sene üç yüz bin put[64] ağırlığında şeker çıkarılacak ölçüye elverişli ve elverişsiz topraklar karma bir şekilde yirmi bin desyatina[65] arazi gerekli" deyip Altay, Yenisey'deki kurul (eski çarlık) arazilerine emsal göstermiş. Akmola ve Semey hakkındaki görüş gizli kalsa da bu iki vilayetin Kazak topraklarına döneceği ay kadar açıktır.

2. Toprak Bakanlığında, suya muhtaç topraklara kanal açılması ve bataklık yerlerin kurutulması amacıyla bir proje görüşülmektedir.

Daha önceki projeye göre ilerlenirse, Akmola, Atbasar'a bağlı Nura nehri, Deniz gölü ve Esil arasındaki yedi yüz bin desyatina araziye, Kızıljar ve Atbasar'a bağlı halk ile Torğay sınırında 800 desyatina araziye kanal açılacak. Bu sayı, belki daha da artar.

Bu anlatılan bölge sulandırılıp ekin tarımına uygun hale getirilir getirilmez göçmen Rus köylüleri ile doldurulacak. Yerli göçebe Kazak ise çöle doğru itilecek.

3. Sibirya'da doğal ve verimli toprağın azlığını, toprak isteyenlerin çokluğunu göz önünde bulundurarak, ekilebilir topraktaki zenginlikleri, şahsi zenginlerin kültürel hayvan çiftliklerini dağlı taşlı topraklara göç ettirip, bunlardan boşalan toprakları soranlara paylaştırmalı diye açıklayan bir proje ortaya çıktı.

Bu durum Kazakların dağlı taşlı araziye kolayca ulaşamayacağını, sanat ve bilimin fayda sağlamayacağını ve adım atacak bir yer bulamayacaklarını gösteriyor.

[64] Eski bir ağırlık birimidir. Bir put 16,3805 kiloya denk gelmektedir.
[65] Rusya'da 1,09 hektara eşit yer ölçüsü birimidir.

4. Ufa'da yapılan devlet kurulunda Rusya'nın tarım girişimini düzeltmek için yabancı ülkelerin sermayesini (iş ve alet edevat) dâhil eden proje devlet kurulunda onaylandı.

Bir taraftan yabancı ülkelerin sermayesi maden arama ve fabrikaların inşasına (bunlar da Kazakistan topraklarında kurulacak) başlansa diğer taraftan yukarıda belirtilen üç projeyi de uygulamaya başlayacak.

Aksi takdirde yuvası bozulan Rus ülkesi sorumluluğunu üstlenerek kendi başına yapamazdı.

İşte, Alaş[66]! Özerk olmazsak topraklarımız risk altına girecek.

Toprak sonsuz bir zenginliktir; sahip olduğunuz maldan, koynunuzdaki paradan daha değerlidir. Bilim ve sanat alanındaki eksikliğe rağmen özerklik için olan çalışmamız toprak içindir.

2.3.4. Hiç Olmamasından Geç Olması Daha İyidir *(Heşten de Keş Jaksı)*

"Ertesi gün eşek endişe eder[67]." Kazak halkını geri kaldığı çağda ortaya çıkan atasözüdür.

"Yarım gün ömrün kalsa bile, yine de bütün gün için mal biriktir." Kazak halkının kültür çağında ortaya çıkan atasözüdür.

Son atasözü dikkatle düşünüldüğünde "Geleceğini, tüm akraba ve yavrularını düşün" anlamındaki bilinçli söz ortaya çıkar.

Bizim Kazakların bir ayağı kültür alanındaysa diğer ayağı hâlâ geri kalmışlıktadır. Sadece cahil adamda bulunan gerçek sabırsızlık, ne yapsa da ön göremezlik, gözünün görmediğine inanmamak gibi niteliklerden bizim Kazak halkı hâlâ kurtulamamış. Bu nitelikler sadece bizde değil, kültürden tam olarak nasibini alamamış, boş Rus halkında da mevcuttur.

Ben burada Alaş ülkesindeki Kazak ve Kırgız halkının sabırsızlığından, durumu önceden tahmin edemediğinden ve inanmadığından dolayı gördüğü eziyetleri sayacağım.

---

[66] Kazak Türklerine verilen ad.
[67] Bugünün işini yarına bırakma.

Kazaklar arasında tahminde bulunanlar var: Geçmiş tecrübeleriyle gelecekte olabilecek sıcak ve soğuk günleri, fırtına ve yağmuru, kıtlık, kuraklık ve bolluğu öngörüyorlar. Bunların söyledikleri bazen gerçekleştiğinden köylü Kazaklar onlara güvenirler. Siyaset dünyasında da bunun gibi tahminde bulunanlar var. Bunların anlattıkları da boş çıkmıyor. Buna örnek:

Halkın çoğu Bolşeviklerin güzel sözlerine, "Her millet kendi kendini yönetsin" demesiyle böbürlendiğinde, siyaseti öngörebilenler Bolşeviklerden sakınınız, diyorlar.

Alihan[68] ve arkadaşları Bolşeviklere karşı koymak için Orınbor'a kongreye davet ettikleri zaman, "Mazlumlara Bolşeviklerin zararı dokunur muydu?" diyerek, Alihan ve arkadaşlarını suçlayanlar oldu.

Kongrede Jahanşa Dosmuhamedov "Bolşevikler zarar vermez" düşüncesine delil olması için Lenin'in "Musılmanlarğa (Müslümanlara)" adlı makalesini göstermişti. Jahanşa bugün ise Bolşeviklere karşı savaşıyor.

Alaş ülkesinin durumu şöyledir: Bolşevik zamanından beri Yedisu ve Sırderya Kazakları kan içinde boğuluyor. Bazılarının söylediğine göre ise kurumak üzereler.

Bolşeviklerin Bökey Ordası[69] Kazaklarını zorunlu olarak askere aldıklarına dair haberler var.

Oral[70] Kazakları hakkında tam bir bilgi yok. Fakat Oral şehrini Bolşevikler aldığına göre, durum kötü olmalı.

Torğay ilinde ve Aktöbe tarafında katliam devam ediyor.

Sağlam kalan Akmola'ydı. Son haberlere göre Şu nehri tarafına da Bolşevikler gelmeye başlamış.

Semey vilayetinin gençleri kahramanlık göstermiş, Yedisu'ya kadar gitmese (düşmanı Yedisu'ya kadar püskürtmese) şu an Semey felakete uğrayacaktı.

Sağ salim olan halk, bu bir yıl içindeki kanlı savaşlardan, yağmalamalardan neden ders almıyor?

---

[68] Alihan Bökeyhan.
[69] İç taraftaki vilayet. Aktav ve Oral civarında yaşayan Kazaklardır.
[70] Kazakistan'da bir şehirdir.

"Başıma gelince bakarım" diye oturmak uzaktan gelen yangının önünü kesmeyip, yangın evin dibine gelince uğraşmakla eşdeğerdir. Bunun bir faydası yoktur.

Milis kuvvetleri oluşturmanın temel amaçlarından birisi ülkeyi felaketten korumaktır.

Bunun için Alaş Orda işi geçici durumda olsa da Alaş milisi yılmadan çalışmaya devam etmelidir.

Büyükler duasını, zengin malını, molla öğüdünü ve gençler gücünü esirgemeyerek ülkeyi düşmandan korumalıdır.

Düşman sağ taraftan da sol taraftan da sıkıştırmaktadır.

Ülkenin korunması boş sözlerin "gidişatına" bağlanmaz. Gerçek gönülden ve güçlü elden yapılan çalışmaya bağlanır.

Alaş askeri birliğine katılıp, ülkeyi korumak gençlerin boynunun borcudur. "Kırk yıl kırgın gelse de eceli gelen ölür."

2.3.5. Unutkanlık *(Umıtşaktık)*

Ombı'da iki yıllık öğretmenlik kursunun açılması hürmetine yaklaşık yirmi kadar Rus kurumundan insanlar davet edilmiştir. Sadece bir kurumdan tebrik etmeye insan gelmiş. Bunun nedeni Rus kurumlarının Kazakları dikkate almamasından değil, sadece unutkanlıktandır ve bu unutkanlık her zaman sadece Kazaklarla ilgilidir desek de başka uluslar için de yaptıkları Rusça yayımlanan *"Başkurt Hükimetinin Tilinen"*de görülmektedir.

Şöyle yazıyor: "Rus gazetelerindeki resmî haberlerde Başkurt askerlerinin Bolşeviklerle nasıl savaştığı detaylı bir şekilde yazılmaz. Yukarı Uralsk (Oral) şehri, bölgesi alındığında Başkurtlardan üç alay bulundu. Orsk şehri ele geçirildiğinde dördüncü piyade Başkurt alayının gösterdiği çabaya ataman Dutov hayran kaldı. Yekaterinburg[71] ele geçirildiğinde içindeki halk Başkurt askerine ay yıldızlı bayrak hediye edip, hürmet gösterdi. Aktöbe cephesinde en güçlü destek Başkurt ordusudur. Krasnıy Ufimskiy (Kızıl Ufa) bölgesinden otuz Başkurt nahiyesi Bolşeviklere direndi. Volga cephesinde üçüncü Başkurt ordusu da onlar kadar disiplinliymiş, bunlara

[71] Rusya'da bir kenttir.

Samara halkı "Japon askeri" diyerek hürmet gösterip nara atmıştır. Bugulma tarafındaki durum kötüleşince buraya da Başkurt birlikleri gönderildi... Başkurt birlikleri Rusların birlikleri gibi tecrübesiz gençlerden değil, tamamı deneyim sahibi olan, pek çok savaşı görmüş kahramanlardır... Başkurt halkının canı tek bir dilekte... Siyasi partilerini bilmez... Başkurtlar, Rus Bolşeviklerinden kurtulmak için çok çalıştılar... Başkurt halkının bu hizmeti tarihe geçer. Başkurtlar payına düşeni alır... Biz şunu düşünmüyoruz: "Rus halkı kasıtlı olarak suskundur. Genel olarak Ruslar eski unutkanlığından kurtulamaz diye düşünüyoruz. Başkurtların üzüntüsü de muhtaçlığı da emekleri de eskiden beri unutulmaktadır."

Özgürlük öncesi unutkanlık şöyle dursun, şimdiki unutkanlık da nedir? Bundan sonra olması (ihmal) ürkek atın ot yeterliyse de kişnemeden duramayacağı, anlamına gelmektedir.

Unutkanlığın bir olmaya ne kadar zararı olduğunu gösteren bir tecrübeyi yaşadık.

2.3.6. Yol İzlenimleri *(Jol Aseri)*

Almanya'dan gelen Berlin Üniversitesi Profesörü Doktor Kuçinskiy ile Semey iline bağlı Buğılı, Şınğıs ve Mendeş nahiyelerini, Karkaralı iline bağlı Ağandı, Abıralı, Kent, Aksarı, Dastar ve Akbota nahiyelerini az buçuk dolaştım. Profesörün amacı Kazak halkı arasındaki hastalık türlerini, hangi hastalığın daha yaygın olduğunu ve temizlik şartlarını tespit etmekti. Aynı zamanda Kazak halkının genel yaşantısıyla tanışmaktı. Profesörün kısa yurt gezisinin sonucu şöyle: Önceden Kazak halkı ile kitap aracılığıyla dahi tanışmamıştım. Almanya'da en önemli coğrafya kitabı Zeydl'e aittir. Orada Kazaklar hakkında sadece iki satır bilgi vardı. Kazak halkı göçebe olup keçe çadırda yaşar ve hayvan yetiştiriciliği yaparlar, diye geçer. Şimdiki bilgilere dikkatli bakılırsa Kazaklar hakkında iki satır değil, birçok cilt kitap yazılabilirmiş. Göçebe hayata adapte olmuşlar. Kazak kültürü hakkında sadece iki satır bilgi var. Kazaklar konargöçer, keçe çadırları çok ustalık göstergesidir. "Hayvan yetiştiren halk türkücü olur" fikrini Kazak halkı ispat ediyor. Kazakların bazı türküleri Macar halkının Macarca türkülerine benziyor. Kazaklar sima bakımından bir atadan türemiş değildirler. Çünkü Kazaklara benzer kimselerle Almanya'da, İtalya'da, Japonya'da ve merkez Amerika'da karşılaşılır. Özellikle son söylenen bölgede Kazaklara benzeyen

çoktur. Bu antropolojinin (insanın kültürel ve fiziki yapısını araştıran bilim) derince tetkik edeceği büyük meselelerden biri olmalıdır.

Temizlik

Kazakların yaşantısında, pek temizliğe geçmeyen Kazaklar güneşin, kumun, suyun ve temiz havanın kıymetini bilip faydalansa temizlikle yaşantısını sürdürse dünyada Kazaktan daha sağlıklı halk olmazdı. Göç ve at üstünde Kazaklar hasta, tedavi açısından ikinci İsviçre olurdu. Halka temizlik öğretmek, güneşle tedaviyi öğretmek Kazak okumuşlarının bir görevidir. Bunu yapmak için hükümet kanunu da para da gerekli değildir. Sadece anlatıp, örnek olmak gerekir.

Genel Durum

Semey'den ayrılıp, Şınğıs'tan Dombalay geçidiyle 22 kilometre uzaklığında, birçok insanla yaylada karşılaştık. Ondan önce ise gördüğümüz kışlaktı. Kışlakta kalan köylü fakirdi. Bütün varlıkları etraftaki bir iki buzağılı ineğin sütü. Çok ektiğimizde onda birini ekiyoruz. Ekinleri çıkmadı diye oturan insanları gördük. Kışlakta kalan fakir köylünün hâlini kontrol etmek sıradaki işten biri olmalı. Bulunduğumuz tarafta göçebe kültürde dört farklı halk gördük. 1) Meşakkatle yetişip kaynaşan, hayatı karanlık bir çaresizlikte olan kışlaktaki fakir köylü. 2) Suyu temiz, sık ormanı güçlükle geçip, hayvan semirten at, sığır, deve ve koyun[72]a sahip yoğun nüfuslu nahiyedeki Tobıktı uruğunun göçebeleri şehir kültüründen haberdardır. 3) Dağandı nahiyesindeki Abak dâhildir. Kazak halkının değişmeyen eski hayatı da dâhil olur. İhtilal etkisinin gücü görünür. Ayaköz'e göre Nayman'da yağmalama çok güçlüymüş. 4) Karkaralı'ya bakarak bizim gördüğümüz Kazaklar Tobıktı ile Kedey'in arasındaki ziraat bilimi ve ev hayatı yönünden önceki halk kodamanlarının attan inenin de inmeyenin de toprağı var. Fakat mantar gibi büyüyen güçlülük yok. Zayıfı idare etmeyi öğrenmiş. Fakat polisin kaba davranışı, koyun kesimi alışılagelmiş şekilden geri kalmamış. Diğer memleketlerde polis daha hoşgörülü görünüyor.

Sağlık Durumu

[72] Kazaklar bu hayvanların hepsine "Tört Tülik (at, sığır, deve ve koyun)" denmektedir.

Kendi hastamızı muayene ederiz, bedava ilaç veririz dediğimizde güvenemeyen yerler de oldu. "Beleş peynir fare kapanında bulunur[73]" Kazak Kazak olalı ücretsiz tedavi ederiz diyen bir bunları gördük, demiş. Fakat kaldığımız yerlerde hasta muayene etmekten çekinen Kazak yoktur. Bir köyde iki gün bulunduk. Üç dört kilometreden haberdar olup arayacak hastalar oldu. Pek çok hasta muayene edildiğinden vakit az olduğu için on ila on beş hasta tedavi edilemeden kalmıştı. Bazı Kazaklara bakan doktorlar Kazak kadını utanarak hastalıklarını gösteremez, fikrinde olmalıdır. Bu fikir yanlıştır. Pek çok genç kadın tedavi oldu. Kazaklar arasında hastalık çeşitleri: uyuz, mide hastalığı, göz ve kulak hastalıkları, romatizma, tüberküloz ve tükürük bezi (bu hastalık tüberküloz hastalığıyla aynı kökten) Kazaklar arasında bulaşıcı zührevi hastalık (frengi) çok denmesinin doğru olmadığı görünür. Pek çok hasta arasından frengiye sadece iki Kazakta karşılaştı. Yukarıda anlatılan hastalıkların Kazaklar arasında çok olmasının nedeni nedir, diye profesör bana sordu. İki kişiden biri uyuz demekle eş değerdir. Bunun nedeni temiz kalmadıklarındandır. Tüberküloz hastalarının da yataklarının kirli ve yemeklerinin pis olmasındandır. Tükürüklerin yatağa karışıp dağıldığını profesör kendi gözüyle görmüş. Romatizmanın çok olmasının nedeni ise Kazakların göçebe yaşam sürmesinden dolayıdır. Kazak ilkbahar ve sonbaharda hayvanına uygun şekilde bakarak serinliğe maruz kalıyor. Kışınki hayatı da ılık ve kolay olmaz dedim. Kazak hastaların en çoğu mide hastalarıymış. "Yarım bir toklukta servettir", "Açlıktan ölürse ölsün", "Dostunun yemeğini düşmanın gibi ye" diye düşünen Kazaklar açgözlülüğü hüner olarak görür. Özellikle yağlı yemeklere bağımlıdır. Et ile kımız ile karnını şişirip midesini bozar. Birden çok çeşit yemekte mideye oturup mideyi bozar. Ayrıca Kazak eti tam yatmadan önce yiyip, midesini tıka basa doldurup, hemen uyur. Mideyi tıka basa doyurmaktan kaçınmamaya çözüm bulunmalıdır. İnsan araba gibidir. Bir yerine zarar gelen araba hareket edemez. İnsanın midesi bozulsa diğer uzuvları da eksik kalır. Mide bozulduğunda diğer uzva gelen yabancı bir hastalığı yenmek için kan güçlenemez. Kazakların bütün hastalıklara profesör elinden geldiğince tedavisini anlatıyordu. Nasıl tedavi ettiğini sonra yazarım.

Kazakların durumu iyi olanları arasında hastalar, fakirlere nazaran daha fazladır. Bunun sebebi benim gözlemime göre: Önceden Kazak zenginleri birbirlerinin

[73] "Neğılğan batpan kuyrık, teginnen tegin jatkan kuyrık." Beklenmedik bir anda, hiç emek vermeden gelen parayı ve kazancı anlatmak için kullanılan deyimdir. Kimse kimseye bedava bir şey vermez, anlamındadır.

çocuklarıyla ilgilenip kız ile delikanlı genci sağlığına ve hastalığına bakmaksızın dünür olmasıdır. Bir eşte kalıtsal hastalık olsa diğer eşlerin kuşaklarına yayılacak. Tüberküloz hastalığının yayılmasının asıl nedeni büyük zenginler çalışmayıp, çoğu işinde güçsüz olmasıdır. Fakir çalışır ve güneş ışığında olgunlaşır. Semey ilçesinde çiçek hastalığından çocukların öldüğü görünür. (İl tıbbi bölümünün kulağına altın küpedir), Çiçek hastalığının ilk hâlinden önemsiz değildir. Halkın eline bulaşıcı hastalık gelirse, halkın kendisi de bir fikir aşılar. İki kişiden biri bulaşıcı hastalık var mı, diye sormuştu. Şimdiye kadar çiçek hastalığının aşısı yapılmadı. Bize bulaşıcı hastalık değmedi. Bulaşıcı hastalık sorulduğunda il tıbbi bölümü için biz çekindik.

Halkım diyeni, Alaş'ım Kazak'ım diyeni takip etmeyi, şöhret amacıyla yapmayacak Kazak aydınları mümkün olduğu kadar bozkırlıya temizliği öğretmelidir. Öncelikle söz dinleyeceklerden başlanmalıdır. Okuyanların görevi şunlardır: 1) Profesörün söylediği gibi Kazaklar arasında hamam yaygınlaştırılmalı. Ben şöyle düşünüyorum: Kazaklara ücretsiz hamam imkânı sağlamadıktan sonra, bir köye hamam yapılsa civardaki komşular hamam bahanesiyle o köye misafir olup misafire misafir yemeği hazırlatılması o köy için zahmetli bir durumdur. Ayrıca uyuz gibi hastalıklara hamamın yuva olma tehlikesi var. Hamamdan önce haftada bir kir akıtıp sıcak suyla yıkanmayı âdet hâline getirmek. Tepeden dökülecek soğuk suyun temizliği sağlamayacağını anlamak. 2) Kazak halkı nasıbay[74] tiryakisi ve tükürmeyi seven bir halktır. Tütündeki nikotin denilen zehirli mikrobu öldüremez. Her eve tükürecek bir kap bırakmak. 3) Eti gündüz yemeye alışmak. 4) Ağız ve eli silecek havlunun ortak olması hastalığın salgınına büyük sebeptir. Misafir ağırlayacak yerlere çatal aldırmak. 5) Misafir kalanın yatağını gidişiyle havalandırıp güneş ışığı aldırmak. 6) Kazak doktorlarını kendi yerlerine gönderip maaşlarını arttırmak gerekir.

Kooperatifin Durumu

Halk arasında kooperatif tümüyle yayılmıştır. Halkın kooperatife bakış açısı da iyidir. Fakat bazı fakirlerden üyeliğe aidat bulamayıp giremeyenler de çoktur. Bunlara teşebbüs ettirip, kredi verilmeli. Halk içindeki yarım tüccarlarının damarı kesilmiş.

Eğitim Durumu

[74] Dilin altına konulmak için hazırlanmış kötü kokulu, keyif verici madde.

Halk okumak için heveslidir. Halk arasında yöntemli okutan mekânlar da var. Kazaklar içinde okuma yazma öğretecek doğru dürüst kesim yüzde beşi geçmez. Önceden halk arasında çalışıp denetleyen Kazakça okuma yazma öğretecek olan yüzde ondan eksik olmamalıydı. Kışın dağ taş koyuna bakan göçebe halklarda eğitim işini yürütmek zordur. Yazın yayla beş evden az bulunmaz. Özellikle kışın fakir çocuğu eğitim alamaz. Kışa uygun kıyafetleri de yoktur. Diğer memleketlerde bulunup eğitimle tanışamıyor. Hayvandan süt ürünleri alındığı zaman verecek yemeği olmayacak. Yazın çoğu bir yerde toplanır, her biri yemek için yer değiştirir. İki üç kilometre uzaklıktaki yerde gelişigüzel giyinerek okumaya çalışıyor. Ayrıca Kazak okulunda tabiatın yaratılışıyla tanıştıracak taşlar, bitkiler ve haşereler hakkında yoğun bilgi yoktur. Bunları öğretmeye Kazak yaz hayatı elverişlidir. Özetleyecek olursak fikrim: Kazak çocuğuna yaz eğitimi verilmeli. Kış zamanında ham bilgiyi öğretmenlerimiz tazelemelidir. Kışın okutmak için yatılı okul gereklidir. Fakir çocukları devlet himayesine alınmalıdır. Buğılı nahiyesinde Medev adlı Kazak on iki odalı okul inşa ettirmiştir. Fazla zengin olmasa da isteği güçlüdür. Kazaklar arasında Medev gibi vatandaşlar çoğalsa iyidir!

Önceleri gelişen ve yaygınlaşan köylü olmayanlara, hâlâ geçinene hayvanı tam görünür (Hayvan merkezli ve zarara uğramayan halk Tobıktı'ydı). Bizim gezdiğimiz halklar arasında en fakiri Akbota nahiyesiydi. Karkaralı'ya yakın memleketlerin hayvanlarının çoğu sığır cinsine geçirilmiştir. Bu iki yıl içinde ekin ekmeyen memleket görülmez. "Ben hırsızlık yaparken ay ışığı parladı" dendiği gibi, Kazak ekine yöneldiğinde geçen yıl ve bu yıl ekin verimi düşüktür. Sulama imkânı olan yerlerin ekini sulanıp ekin yetiştirilmiştir. Karkaralı'dan Temirşi'ye yaya giderek, ekin ekip sulayarak dönen Kazakları da gördük. Kazak eziyetten kaçmaz. Fakat bir önder gereklidir. Zayıflara hazineden yardım edilmelidir.

Hızlı koşan yürük olacak yılkının cinsi Tobıktı içinde Kunanbay'dan ayrılan köylerde varmış. Kunanbay devrinin etkili zamanında uzak mesafeden yürük ve muhteşem güzellikte damızlık erkek at aldırıp yılkısını düzeltmiş. Şağan nahiyesinde de at cinsinin ıslah etmeye başlayan zenginler var gibi görünüyor. Şağan nahiyesinde Arınğazı Abılayhanulı adlı sağlık memuru sığırın semental denilen cinsini yetiştirir. Fakat şansını kaybedecek gibi başkasına sementalını satmaz, değiştirmez diye işittim. Kazak hayvan soyunu ıslah ettirme kararlarını uygulamaya koyacak zamana ulaştı.

Vergi Durumu

Gezdiğimiz halkların mallarının çoğu (Karkaralı'nın etrafı olmasa) ve yaşamları koyun temellidir. Koyun kışın çimen yemez ve yayılır. Yünü cepken, sütü gıda, tezeği ise ateş olarak kullanılır. Özellikle ateş olarak kullanılma durumu Kazak için koyunu zorunlu kılar. Sığır içinde kışın obada dağınık olarak ot azdır. Üç koyun ve üç keçinin hepsi büyükbaş hayvan olarak hesaplandığında halk dertlendi. Şehir nahiyesinden bir yaşlı adam: "İki deve, bir iri büyükbaş sayılır, koyun ve keçinin deveden ileride olduğu inanılmaz bir iştir. Aslında, Bökey Oral halkında deve çoktur demek istedi. Bu vergi kanunu Bökey Oral halkı çıkarmış olmalı ya yoksa bizim halkın koyunla geçindiğini nasıl bilsin" dedi.

Karkaralı'ya geldikten sonra beş koyun ve beş keçi bir iri büyükbaş olarak hesaplanacak diye işittik. Bunu bozkır halkı öğrenirse, kadınları oğlan doğurduktan sonra bile sevinmez.

Yerleşik Hayat Hâli

Tarlaları ekilmeye elverişli halkların çoğu yerleşik olma niyetindedir. Bu yıl şehir inşa eden halklar var. Fakat göçebe durumunda kalırız diyenler otu bol yerleri isteyerek yerleşik olsak, zorunlu alırız maksadıyla şehir inşa edenlerde var. Bunu kanun kaldırabilir mi? Bilmiyorum. Nasıl olsa Karkaralı etrafındaki göçebelerle yerleşik yaşama geçeriz diyenlerin arasında arazi anlaşmazlığı çok olur. Kazaklarda arazi anlaşmazlığı çoktur. Birinde otlak var diğerinde yok. Önceleri kim bahadır, kim zengin ve kim biy ise toprağı o almış. Bu kimselerin nesli toprağa sahiptir. Kazakların bütün toprağını ölçüp biçmeden toprağa yerleşmenin gereği yoktur diyerek sömürgeciliği her tarafa yayan efendiler Kazak halkı içinde dolaşır.

Geçmiş Hayatın İşaretleri

Şınğıs'tan çok ileride Oljabay ilçesinin yolunda iki şehir arası mesafede bir buçuk kilometre kadar arazi etrafında bir düzenle örülmüş taşları gördük. Kazakların eski yerleşim yerlerine her nerede olursa olsun rastlanır. Abralı'ya bakan Meyzek dağının yamacında bir eski yerleşim yeri gördük. Etrafında bazalt taşıyla daire şeklinde kuşatılmış. Şağan nehrine ulaştığında bir küçük tepecik taş mezarın başında iki karmakarışık (İnsan figürlü taş) gördük. Çok eski zamanlara ait olmalı. Yüzleri kabaca. Höyüğün birçok yeri kent bölgesiymiş. Bu bölgede höyüğün etrafı dört köşeli şekilde

olup örülen taşları gördük. Kazak meskeninin eski tarihi bu höyüklerin içinde olmalı. Motif örneklerine halk içinde de tam anlamıyla rastlanır. Zamanında keçe, sandık motifi, desenli keçe, ev oyukları, ağaç yatak, küpe kemik motifi işleyip halıyla örttükleri, dağ keçisinin boynuzundan yapılan kepçeleri uyumlu olduğu bir gerçektir. Tobıktı içinde eski halk melodilerini çalacak kimseler vardır. "Asan Kayğı" ve "Ala Bayrak" melodileri eski melodilerdendir. Bayrak, Tatar güftesidir. Buna bakıldığında Ala Bayrak Kazakların Altın Orda'dan ayrılmadan önceki zamana ait melodisi olmalıdır. Halk ezgisini çalacak yaşlı adamlardır. Bunlar yok olursa eski melodilerden ayrılırız. Ormanbet han öldüğünde, Onsan Noğay bölündüğünde, Kazak Noğay ayrıldığında çalınan Kazak melodisi demiş, gençliğimde Ombı ilçesinde bir ihtiyarın çaldığını işitmiştim. Bugünlerde Ombı ilçesinde Kazak melodisi çalacak bir Kazak yoktur. Bu gibi eski geleneklerimizden, üzüntü, keder ve sevinçlerimizin toplandığı melodilerden gitgide uzaklaşıyoruz. Eski gelenekleri, nasihati tasnif etmek için il eğitim bölümü harekete geçse yararlı olurdu.

Kapanış Konuşması

Yukarıda at üstünde değerlendirilen sağlık, eğitim ve kooperatif ziraat durumu Kazakların hayatıyla ilgilidir. Her zaman büyük ve küçük işleri yabancı ülke örneğiyle bırakmayıp, Kazak boyuna uygunlaştırıp, hayatına adapte etmek gerekir.

Bilimin lezzetini sindirip, baht elde edecek Kazakların huyu nasıl olmalıdır? Esas işin Kazaklar içinde gelişip ilerlemesinin sebebi nedir? Her durumda iş verimli olur mu? Bunların her biri dikkatlice kontrol edilmeli. Kazak gözüyle görmezse, eliyle tutmazsa kendisine göre yorumlar diyen bir insan köylüye yöneticilik yapmazsa kanını akıtarak yağını damlattığı yani anlatmaktan zevk aldığı sözleri göz önünde bulundurur, sonra unutuverir. Kazak hayatına uygunlaştırmayı bilir. Bu değerli bir özellik ve bununla halkı yönlendiren insanlardan faydalanabilmeli.

***

İdareden: (Yani "Kazak Tili" idaresinden. D.K) Tümü iyi, fakat bu toprakta profesör asilzade Berlin adlı şehirden (Almanya'dan) gelerek gezip araştırarak, zorla ata binerek, ata para ödemeyip, Kazakları korkutup, azar azar el işini yaptırır" diye haber ulaştı. Beyefendi profesör, bu nasıl bir durum?

2.3.7. "Kazak Tili" Gazetesine Bir Rica *("Kazak Tiline" Ötiniş)*

Ben "Kazak Tili" gazetesine Alman profesörle memleketi gezerken görüp öğrendiklerimi "Yol İzlenimleri" adlı bir yazıda yazmıştım. Bunu "Kazak Tili" gazetesi basıp, idare adına profesörün zorla ata binmesinin, bindiği atlar için ücret ödemediğini hiciv tarzında yazmış.

Profesör Rusça bilmediğinden aramızda bir Letonyalı tercüman varmış. Bu adam mızrak ve kamçı sallamayı öğrenmiş, tam bir sahtekâr çıktı. Ben Almanca bilmediğimden profesörü idare edemedim, fakat binek konusunda ben itiraz ederek Letonyalı'ya karşı çıktım.

Degelen dağının civarına, kuşluk vaktinde: Bineği süren kişiyi geri gönderip, yeniden ata binelim deyince hem Letonyalı hem profesör itiraz etti. O sırada benim bildiğim: "Uzun mesafeye bineği sürüp, binek ücreti vermeyen önceden Nikolay'ın[75] idarecileri olurdu, bugün böyle yapanlar az çok polisler arasından çıkıyor. Biz de şimdi bunlardan biri olduk" deyince Letonyalı arabadaki atları kamçılayarak, arabacılığa soyundu. Bizim gibi insanların zengin olmadığı açıktır. Profesörden ayrılıp gitmeme kör olasıca fakirlik engel olduğu için üzülüp, çaresiz yürümeye devam ettim. Bu atlarla beş kilometre kadar gidip, binek ücreti ödemediği açık, ondan başka hiçbir meselede bir terslik çıkmadı. Yukarıda anlatılan olayın tam içinde Ğalel Ğabbasulı'nın seyisi de var. Benim nasıl bir yol izlediğime, Letonyalı'nın arabacı olduğuna o şahittir.

Tobıktı uruğu içinde Hacı Tortoza adlı bir hastayı göstermek için yoldan ayrılıp bir gün farklı yere yürümemize sebep oldu. Ondan sonra iki yoldaşım Kazaklar için yalancı diyerek inanmamaya başladı. Tek bir Kazak'ı ölçü almak doğru mu diyerek, ben Kazak insanlarını doğru tanıtmaya çalıştım. Sen Kazak taraftarısın diyerek bana da kulağıma ezan okuyarak damgaladı, bana da inanmamaya başladılar.

Semey'e geldikten sonra ben onlarla geçinemeyeceğimi anlayıp, Ombı'ya geri döndüm. Onlar Zaysan tarafına gitti.

Profesörün, Letonyalı'nın yakışıksız hareketlerini Semey ahalisine, idareye ilk anlatan bizzat bendim. Ben de idarenin alayına boşu boşuna muhatap oluyorum.

[75] Rus Çarı.

Okuyucu beni de olayın içinde zannediyor. İdarenin alay olayının kulağını burnunu kesip kısaltmadan olduğu gibi yazmalıydı.

"Kazak Tili" gazetesinden ne olduğunu anlamadan yazdığı alayını düzeltmesini rica ediyorum.

2.3.8. Sovyet Memurları Hakkında *(Kenes Kızmetkerleri Tuvralı)*

"Ak Jol"[76] gazetesinin idaresi tarafından yapılan anket (22 Kasım 1924):

1. İlçe memurlarından başlayarak, köy Sovyet mensuplarına kadar Sovyet kurumlarındaki kişiler hükümeti emekçiye yakınlaştırmak için, emekçiler idaresini kurmak için neler lazımdır? Bütün hizmetçi ile işçiler arasından seçim yapmak gerekli mi? Yoksa orta direkten de adam seçmek lazım mıdır?

2. Orta hâlli deyince ne kadar hayvanı, kaç desyatina ekilmiş yeri, kaç hizmetçisi olanı anlamak lazımdır? Hangi yörede bunların sınırı ne olmalıdır?

3. Sovyet memurlarının görev yapabilmesi için kişiliği ve eğitimi nasıl olmalıdır?

4. Yerli halkın kendi içinden seçim yapması mı doğrudur yoksa başka ilçe veya nahiyeden seçmek mi doğrudur?

5. Nahiye İcra Komitelerinin üyesi her yerde her köyde olduğu için çoğunlukla bir araya gelemiyorlar dolayısıyla işi sadece icra komitesi başkanı yürütüyor. İşleri Sovyet vasıtasıyla yürütmek için neler yapılmalıdır?

6. Taşradaki memurlar dairede oturarak çalışıyorlar. Çoğunlukla at üstünde köy köy geziyorlar. Onlara Sovyet iş sistemini nasıl öğretebiliriz?

7. Bazı yerlerde bazı yörelerde belli bir kurum olmadığı için taşınıp duruyor. Bu özellikle, göçebe ve yarı göçebe yörelerde oluyor. Kurumun göçebe olması doğru mudur? Onu bir yere sabitlemek gerek midir? Konargöçer olursa nasıl bir yol tutmak gerektir? Bir yerde ne kadar durmalıdır? Hangi köye yerleşmelidir?

[76] Ak Jol, 1920-1925 yılları arasında çıkarılan Kazakça gazetedir. Milliyetçi Kazak aydınlarının yazıları yayımlanmıştır.

8. Vilayet, kaza ve bucak memurlarının değişip durması faydalı mıdır? Yoksa mevcut memurların olduğu yerde kalması mı faydalıdır? Hangi insanlarla ne zaman değiştirmek gereklidir?

9. Taşradaki uruk partilerine Sovyet kurumları nasıl bir yöntem kullanmalıdır? Uruk partilerini ortadan kaldırmaya mı çalışmalıdır? Yoksa bunları güçlendirip emekçilere zarar getirmek mi doğrudur?

10. Bazı yörelerde zenginin işçisi veya komşusu olan köy idarecisi, Sovyet ve Nahiye İcra Komitesi'ne seçip, bunlar bilinçsiz, korkak, çekingen ve yoksul oldukları için zenginlere söz geçiremeyip, onlardan vergi alamayıp, görev yapamıyorlar. Bu tür kişilerden nasıl verim alınabilir?

11. Göçebe boylarda zenginden korkmayan cesur, güçlü, kararlı delikanlılar oluyor. Onların elinden iyilik de kötülük de gelir. Bunları işe alıp düzeltmek mümkün müdür?

12. Nahiye ve köy görevlilerinin bindikleri at halkın atıdır. Bazı yörelerde nöbetçi at diyerek birkaç günlüğüne binerek atları geri veriyorlar. Bazı yörelerde ise binici rastgele atları yakalayıp alıyor. Partili yörelerde halk karşı tarafı malıyla bastırıyor. Binek atları için halk memurları nasıl bir yol takip etmelidir?

13. Toprak anlaşmazlığı, yardım komitesi, kooperatif, eğitim işleri hakkında halk içindeki memurlar vurdumduymaz davranıyor. İş bilmiyorlar. İcra komiteleri gazete okuyup, malumat alıyor fakat halka bunun faydası olmuyor. Onları faydalı işe katmak için neler yapmalıdır?

14. Nahiye İcra Komitesi ve köy Sovyetlerinin gücünün yetmediği en önemli iş, vergi toplama mevsiminde oluyor. Bu dönem halkın da ürktüğü bir dönemdir. Bu sırada onlara ne tür yardım nereden ve nasıl sağlanmalıdır?

15. Vergi vs. hakkında hükümetin kanun ve tüzükleri, yönetmelikleri hakkında halk hiçbir şey duymuyor. Bu yüzden de birçok anlaşmazlık çıkıyor. Bunu nasıl çözmek gerekir?

16. Halk içindeki memurlar ücreti nasıl ve nereden alacak? Ücret eline en çabuk şekilde nasıl ulaşır?

Birinci ve İkinci Sorulara Cevap

Hükümeti emekçiye yakınlaştırmak için, emekçinin hassas noktasını bulabilmek, derdini anlayabilmek, işini düzeltebilmek gereklidir. Şimdilik genel anlamda emekçinin işini geliştirip yılkı, koyun, sığır ve deve hayvanlarını hazır hâle getirmek mümkün değildir. Fakat elden geldiğince bu yolu izlemek gerektir, hazineden çıkacak yüksek meblağa gerekmeyen mahkeme ve idare işleri ile emekçinin tam olarak faydasına çalışmak gerektir. Halkla ilgili idareciyi tamamıyla çobanlardan ve işçilerden seçmek şimdilik mümkün değildir. Çünkü Sovyet idaresi kurulduğundan beri, hâli vakti yerinde çobanlar ve işçiler de sosyal işlere dâhil olmaktadır. Bunlar da birçok yerde seçilmektedir. Hâli hazırda bilinçsiz çoban ve işçiler, kendileri de seçilmek istemiyorlar. Bunları zorla seçip işe katmakla verimli iş yapmak mümkün değildir, bunların işe karışmamasının nedeni de okuryazar olmamalarıdır. İşe katmak için öncelikle okuma yazma öğretmek ve siyasi eğitim vermek gerektir. Dolayısıyla nahiye ve köy kurumlarına iş bilir yoksullardan ve uysal orta hâlliden seçim yapmak gereklidir.

Orta hâlli çiftçilere gelince, bunları zenginlerden ayırmak halk arasında çok zordur. Bu sorun emek ve toprağı kullanma durumuyla doğrudan bağlantılıdır, Rus köylüsüne (mujik) baktığımız gözle Kazak'a bakmak olmaz. Tamamıyla ekincilikle uğraşan Kazak bölgelerinde Kazaklara da mujiklere bakıldığı gibi bakılabilir. Göçebe halka gelecek olursak, mujikler arasında varlık bakımından "kulak[77](zengin)" sayılan Kazaklar çoban tutmaz, yeri kullanma bakımından da herkesle birlikte otlakta mal bakar. Hayvan sayısı açısından bakıldığında mujikler arasında zengin sayılan bazı tecrübeli ve çoluklu çocuklu çiftçiler çoban tutmazlar (-...[78]) koyuna soğukta titreyerek kendisi bakan ihtiyarlarda az değildir. Kazaklar arasında az çok varlığı olanlar çoban tutsalar bile birden fazla tutmazlar. Onu da bazıları sadece ekinin olgunlaştığı zaman tutar. Bazı kurnaz ve uyanık işçiler varlık bakımından yoksul olmalarına rağmen, kavga dövüş peşinde koşup, milleti takip ederek, tuzağa düşürüp evlerine çoban tutarlar.

Orta hâlli biri çoban tutmasın diye bir Sovyet kanunu yoktur. Ev sahibi sırt üstü yatmayacaksa yardım edecek çoban tutabilir, der kanun.

[77] Fakirleri, ırgatları çalıştırarak büyük zengin olan kimsedir. Sovyet rejimi bunların mallarını ellerinden almıştır.
[78] Kazakça metinde okunamamış bir bölümdür.

Hem tarım hem hayvancılık yapılan yörelerde çoban tutmak gerektir. Fakat bu durumda da mujik gözünde "kulak" sayılanlar çoluk çocuğu olursa işçi ve çoban almazlar. Çobanı ve işçiyi çok tutanlar eskiden ticaretle uğraşan Kazaklardı. Bugün ise özel ticaretin sınırları da daralmaktadır.

Kulak olduğu açık seçik görünmese bile, orta hâlli çiftçiye bir çoban tutma âdetini öğretmek gereklidir. İşçi sayısı iki olduğu zaman onu kulak olarak saymak gerektir.

Üçüncü Soruya Cevap

Şahsiyetin nasıl olması gerektiği üzerinde çok düşünmeye gerek yok. Öncelikle insanlık gerektir. İnsanlığı olmayanı Sovyet kurumlarından kovup uzaklaştırmaktan başka ne yapılabilir? Ancak eğitimin gerekli işi yapacak seviyede olması gereklidir. İdari işi bölüştürdükten sonra, nahiye Sovyet'i buyruğu ilçenin yapacağı işleri omzuna yükleyip, kurumsallığını yitirdi.

Yörelerde Sovyet'in yerleşmemesi, eğitim ve sanatın yayılmaması, bu vakte kadar nahiye ve icra komitelerindeki memurlarımızın eğitim açısından yetersiz olması bir eksikliktir. Bu eksikliği gidermek için nahiye Sovyet'ine başkan olacakları, bu seçim kanununa karşıysa, başkan olanları, ilçe merkezine toplayıp, en az iki ay okutarak siyasi eğitimden geçirmek gerektir.

Dördüncü ve Sekizinci Sorulara Cevap

Tanışıklık, ahbaplık, arkadaşlık ve akrabalığın etkisi halk arasında çok güçlüdür. Bu yüzden Nahiye İcra Komitelerine başka ilçelerden kişi seçmek daha doğrudur. Fakat insanlığı, temizliği, güvenirliliği açıklığa kavuşmuş memurları, hata yapıncaya kadar başka bölgeye gönderip perişan etmenin gereği yoktur. Halkın düşüncesini, karakterini, işini tam anlamıyla bilen temiz vatandaş bir yerde uzun zaman kalırsa çok faydalı olur. Yeni gelen kişi halkın karakterini ve işini tanıyıncaya kadar aradan çok vakit geçer.

Beşinci, Altıncı ve Yedinci Sorulara Cevap

Bugün nahiye bölgelerindeki işi sadece icra komitesi başkanı yapıyor demek doğru değildir. Genellikle icra komitesi üyeleri kendi köyüne yakın bölgeleri sahiplenip, başkanlık görevi yürüterek hüküm sürüyor. Bunun ziyanı çoktur. Bundan kurtulmak için kurumu halkın merkezine yerleştirmek gereklidir. Arada sırada bölge

icra komitelerini denetlemek için Nahiye İcra Komitesi köy köy gezmelidir yoksa boş boş gezerek, et yemekten vazgeçmelidir. Memlekette mahkemelerin itibarı düşük olduğu için Nahiye İcra Komiteleri bu vakte kadar mahkeme işlerini, hizmetini icra etmek için köyden köye dolaşıyor, çoğunlukla rüşvet alıyor ve şu vergi, bu vergi diyerek dolaştığı için masraf arttırıyordu. Adaletli mahkeme kendi işini kendi yapmış olsaydı, halk Nahiye İcra Komitelerine başvurmazdı, dört bir yandan öbek öbek gelerek, Nahiye İcra Komitesi'nin bulunduğu köyde toplanıp dilekçe verme işi azalırdı. Ayrıca bundan da kurtulmak için, yöredeki mahkemeye bağlı olan halk sayısını azaltmak gerektir. Nahiye İcra Komitesi'ne mahkeme yerine hüküm vermesini yasaklamak gereklidir.

Bugün vergi sayısı azalmıştır. Dolayısıyla eskisi gibi vergiyi bahane ederek, köy köy dolaşma işi de azalmıştır.

İdare yörenin merkezine kurulursa icra komitesi üyelerini işe birden kabul ettirmek mümkündür, ayrıca idarenin seyyar olması da ortadan kalkar. Halkın gideri de azalır.

İdarenin seyyar olması halkın zararınadır. Çünkü dairenin kurulduğu yer konuklara yemek vermekten perişan oluyor. Ayrıca icra komitesini kendisine bağlamak için düşman gibi yağmalıyor. Dairenin bulunduğu köyün zengini fakiri bir olup daire memurlar tarafından yağmalanıyorsa, ayrıca daireye iş için gelenleri ağırlamak için ikinci defa yağmalanıyor. Yaşadıkları köydeki fakirin tek olanağını öğle yemeği için kestirip yiyen nice memur gördüm. Bu tür karışıklıklardan kurtulmak için, nahiye bölgesinin tam ortasına bir daire inşa etmek gereklidir. Çevresinde ise yakın köy olmalıdır.

Dokuzuncu Soruya Cevap

Uruk partisini güçlendirmenin emekçiye bir faydası yoktur. Her uruğun içinde zengin bulunmamakla birlikte ağır yumruğun (kulak) olacağı şüphesizdir.

Zayıf saklanır fakat güçlü yumruk kendi faydasını düşünür. Uruk daire memurları uruk çekişmesini kullanırlarsa, uruk ve seçim kavgası kanına işlemiş Kazaklar büsbütün havalanırlar. İki uruk arasında hasımlık güçlenir. Soy ilişkisini, uruk partisini bitirip, emekçi dayanışmasını kullanmak gereklidir.

Onuncu Soruya Cevap

Bilinçsiz yoksul ve çoban, zenginden cesaret edip bineğe binemiyor ve görevini yapamıyor diye dışlamak olmaz. Bilakis onun gibilere siyasi eğitim vererek onları doğru yola yöneltmek gerektir.

On Birinci Soruya Cevap

Elinden iyilik de kötülük de gelen cesur, zenginden çekinmeyen güçlü yiğitler iki türlü olur:

1) Güzel örnek görürse, hayat şartları düzelirse, kötülükten bütünüyle kurtulup iş bilir çalışkan adam olanları vardır. Bunları işe dâhil etmek gerektir.

2) Doğuştan kötülüğe meraklı adamı (psikopat) örnek görse bile eğitimle düzelmez. Düzelmiş gibi görünse de çoğunluğa vereceği fayda çok azdır. Beklenmedik bir anda hırsızlık edip, insan öldürüverenleri Kazaklar "Avması (istikrarsız)" ve "Karakusı (Şah kartal)" diye efsaneleştirerek anlatır. Gerçekten böyle kişilerin beyninde bir eksiklik olmadığını tıp bilimi ispatlamıştır.

Bu yüzden elinden kötülük de iyilik de gelenleri işe dâhil etmek için önce bunların geçmişte işledikleri suçların türüne ve bu suçları hangi şartlarda işlediklerine bakmak gerekir. Eğer işledikleri suçlarda psikopatlık belirtileri varsa onlardan bütünüyle uzak durmak lazımdır.

On İkinci ve On Dördüncü Sorulara Cevap

Binek kullanmak eskisi gibi değil, seyrek bir iştir. Bineğe binerek oradan oraya gezmeyi gerektiren merasimlik işlerin sayısı azalmıştır. Dolayısıyla bu meseleye biraz daha yumuşak yaklaşmak mümkündür. Üstünlük taslamak için arabaya binmek memurların bilinçsizliğindendir. Şahsiyet sahibi memurlar hiç kimseye yalakalık yapmaz. Bundan dolayı bu mesele memurların şahsiyetiyle ilgilidir. Şahsiyet ve sosyal bilinç kazanmadan eksiklerimizin çoğu düzelmeyecektir.

On Üçüncü Soruya Cevap

Nahiye İcra Komitesinin başında bilgili, bilinçli, iş bilir ve azimli bir kişi olursa bütün vergileri ortadan kaldırıp, her şeye göz kulak olur. Bundan böyle Nahiye İcra Komitesi'ne ilçe çalışmakta olan memurlardan veya bunlar gibi çalışabilecek kişilerden bir kişiyi sokmak lazımdır. Ayrıca Nahiye İcra Komitelerini sürekli denetleyecek, onlara yol yordam öğretecek vilayet çapında vazife yapan bir kişi

eğitmen olmalıdır, ilçe merkezindeki memurların çoğunun eğitimi düşüktür ayrıca nahiye memurlarıyla iş birliği yaparak kusurları kapatıyorlar. Bu nedenle denetçi eğitmen vilayetten gelmeli.

İlçe memurları düzelmeden nahiye memurları düzelmez. Bu zamana kadar halkın işlerinin yarım yamalak olmasının suçlusu çoğunlukla ilçe memurlarıdır. Bu tür eksiklikleri ortadan kaldırmak için vilayetteki güçlü memurları ilçelere getirmek lazımdır. Emekçi halka hizmet etmeyi borç sayan kişi makam mevki beklentisi içine girmez.

On Beşinci Soruya Cevap

Vergi hakkında halkın önceden ya postanın ihmalkârlığından ya Nahiye İcra Komitelerinin kurnazlığından ya da buyruğun bir anda çıkmasından, halkın vergi meselesinden önceden haberdar olmamasından halk büyük zarar görmektedir. Vergi ödemek için aşlık, zahire ve mal satmaya gidilecek şehir çok uzaktır. Eski vergi düzeninde köy icra komitesi beş günü geçirmeden öde, diye buyruk veriyordu. Kuş olup şehre uçmadığı için geri dönemiyor ve vergiyi geciktirdiği süre içinde ceza ödüyordu. Çiftçiye böyle bir ziyan vermemek için buyruk gelir gelmez vergiyi ödemek için en az on günlük mühlet vermek gereklidir. Yine ilçe maliye idaresi, her nahiyeye postanın kaç günde ulaştığını da göz önünde bulundurması gereklidir.

On Altıncı Soruya Cevap

Halk arasında nahiye ve köy icra komitelerine seçilenlerin çoğu eski yolla birleşmeyi düşünüyor. Aldığı ücretin kendisine ve çoluk çocuğuna yetmesine kanaat etmiyor. Bu yüzden çaresiz ve sessiz kimseleri sömürenler var: Tahılın, şöyle böyle diyerek halka çok baskı yaparak rüşvet aldıkları parayı ceplerine atıyorlar.

Öncelikle memurların ücreti için fazla masraf çıkarmamak lazımdır. Memurların emeğine göre tam ücret ödeme meselesine gelince, hükümetten alacağı hem yetersizdir hem de vaktinde verilmiyor. Aç yaşamak mümkün değildir. Bu yüzden tertemiz memurlar rüşvet alarak bozuluyorlar. İlk olarak, devletin verdiği ücretin vaktinde gelmesi lazımdır. İkinci olarak ise hükümetin verdiği ücret yeterli olmazsa, üstünü halktan toplamak lazımdır.

2.3.9. Devlet Memurlarına Verilen Konuk Aşı *(Kızmet Adamdarının Konakasısı)*

(Tartışma makamında)

"Konak ası[79], Altı Alaş'ın [80] ayrılmamış mirasıdır" atasözünü göçebe hayat doğurmuştur. Göçebe hayatın zayıflayıp daraldığı ve tarımın yayılmaya başladığı devirde Konuk aşı küçük çiftçiler için çok uygun görülmez. Kazakistan'ın kuzey bölgelerinde sayısı azaldı. Birçok yerde keçe çadırda yaşamaktan uzak duruluyor. "Orucun hakkından göce gelir" misali az sayıda koyunun hakkından da köy köy gezen devlet memurları geliyor gibi görünüyor. Devlet memurları için taşra Kazak'ı mutlaka koyun keser. Çünkü öncelikle, Konuk aşı vermek halkın atadan kalma örfüymüş. İkinci olarak devlet memurlarına muhtaçtır. Bolşevik Devriminden önce koyun kesip, et pençe divan durmayanlara ulaklar para cezası keserlermiş. Böyle "ulak" karakterli kişiler az olsa bile bugün de var. Konuk aşı meselesinde ata örfünden ziyade dalkavukluk ön plandadır. 1922 yılında parti üyesi olmayan yoksulların toplantılarında yoksulların açlıktan ölmesi bunun delilidir. Sadece bir işi yürüten eğitmenler saygındı. Kodamanların bir araya geldiği toplantılarda ise koyun kesmek aş vermekten değersiz görülmezdi. Fakirleri açlıktan ölen köyün, Nahiye İcra Komitesi'ndekilere akşam vakti koyun kestiklerini kendi gözlerimle gördüm. Bir yoksulun tek çebicini[81] kesip yediklerini gördüm. Birçok uruk: "Devlet memurları koyun bırakmadı" diye feryat ediyor. Özellikle ilçe mahkemesinin halk içine çıkması, Nahiye İcra Komitesi'ndekilerin köy köy dolaşması, vergi denetçilerinin ve yazıcılarının sahada bulunması koyunları kırgın gibi kırıyor. İlçe mahkemesinin yerleştiği yer küçük bir şöleni aratmıyor. Böyle devam edecek olursa, birkaç yıl içinde damızlık koyun da kalmayacak. Koyun soyunun tükenip, çiftçilere ziyan gelmesinden başka Kazak'ın sağlığı içinde büyük bir tehlike ortaya çıkacak. Temizliğin elifbasını bilmeyen taşra Kazak'ı yaz kış mağaradan çıkmazsa, hastalıktan kurtulamayacağı gün gibi apaçıktır. Bazı aileler keçe çadırı bırakıp samanlıklarda ve depolarda oturmaya başlamışlar. Samanlıklar ve depolara ışık girmez. Ayrıca dumandan göz gözü görmez. Karanlık ile duman hastalığın arkadaşıdır. Kimileri "Konak aşı, Kazak'ın âdeti, örfü, geleneğidir" der. Çiftçiye zararı dokunan örf, âdetin ve geleneğin fazlasını kısmak gereklidir. Hukukçular konuk aşına dokunmak kanuna uymaz, der. Öyle hukukçuları taşraya götürüp samanlığa yerleştirmek ve önüne 5 ila 6 koyun vermek lazımdır. Bir yazda

[79] Misafir yemeği.
[80] Kazakları kasteder.
[81] Çebiç: Bir yaşındaki keçi yavrusu.

devlet memurlarına 5 ila 6 koyununu kesip, yedirdikten sonra iki eli koynunda otursa kanuna uyuyor diyebilecek var mıdır?

Bugünkü konuk aşı büyük bir faciadır. Bunu ortadan kaldırmak lazımdır. "İşi iktisatla yürütme" siyaseti sayesinde devlet memurlarını bedava konak aşı yemekten men etmek lazımdır. "Veren düzeni bozar" sözü gereğince, semiz kuzunun engel teşkil ettiği yerlerde vardır. Devlet memuruna bedava koyun kesip yediren ev sahibini de bedava yiyen devlet memurunu da gazete sayfalarında yazıp kınamak lazımdır. İkinci kez yapanlara ise para cezası kesmek lazımdır. Üçüncü seferde mahkemeye vermek gerektir. Elbette bir günde bıçakla kesmiş gibi ortadan kalkmaz. Fakat zamanla gerçekleşir.

İş meselesinde ata geleneği yok olur gider. Kesilen koyun için para almayı taşra Kazak'ı reddetmez.

2.3.10. Muhabirlerin Görevi ve Önemi Hakkında *(Tilşilerdin Mindeti Ham Manisi Tuvralı)*

Yoldaşlar, memlekette türlü türlü memurlar var. Bunların içine öğretmen de muhabir de giriyor. Şimdilik işi rast gitmeyen bu ikisidir. Kazak halkı yeni bir topluma doğru yürüyor. Bu yeni hayatı Ekim Devrimi[82] (1917) doğurmaktadır. Biz Ekim Devrimi'nin doğurdukları içinde değiliz, işe yoldan katıldık. Ekim Devrimi'ne Kazaklar eskiden beri hazırlık yaparak gelmemiş olmasına rağmen Kazaklar içinde yerleşmemiş değildir. Kazaklar içinde de yerleşmiş. Halkın hayatı eski yoksul şeklinde değil, az da olsa eskiye nazaran değişmeye başladı. Kazak halkı eskiden beri kamuoyuna sahip değildir. Hâlâ da toplum hayatı gelişmiş değildir. Hâlen zorbalık, şikâyet, rüşvet vesaire gibi bir sürü kötülükler vardır. Bunların hepsini basına yansıtan muhabirdir. Bugün halka dair her şey gazetelerde yazılamıyor. Kesinlikle yazılanları da taşradaki muhabirler değil, bozkırda gezen kişiler ve memurlar dedikodulara dayanarak yazıyor. Bu gıyaben fal bakmak gibi bir şeydir. Halkın durumu halka bir adım öteden bakıp görerek yazan muhabirin sözü ancak gerçek haber olur. Halkın durumunu ifrata ve tefrite sapmadan basına doğru biçimde yansırsa halkın durumuna bakarak iş yapmakta olan hükümet hataya düşmeden nokta atışı yapar. Basında eksik haber yayımlanırsa yanıltır ve hataya düşürür. Bugün büsbütün muhabirler yok

[82] Bolşevik Devrimi.

diyemeyiz, olanlar da haber açısından cimri, gözü görüp, eli tutsa da çoğu zaman korkup çekindiği için yazamıyor.

Şimdi muhabirin görevine gelelim.

Köy halkının günlük hayatı nasıldır, insanlar nasıl geçiniyor, ülkede cereyan eden hayat değişikliklerine ve halkın dertlerine nasıl bakıyor. Bunların hepsini iyi tespit edip gazete sayfasına yansıtmak muhabirlerin görevidir. Ortaklık, mahkeme, savcı, soruşturmacı, polis, nahiye idarecisi, köy yöneticisi, kurum zümresi, gençlik evleri, işçi evleri ve mektep hakkında, yükümlülükler ve vergi işleri hakkında sürekli yazmak da muhabirlerin görevleridir. Bunların doğru yaptıkları işleri de fazla veya az yaptıklarını da adaletsizliklerini de ihanetleri de zulmü de aldığı rüşveti de zengin ile yoksula bakışlarını da hülasa her şeyini... İfrata ve tefrite kaçmadan yazmak muhabirlerin görevidir.

Kazak'ın geleceği için çok mühim meselenin biri de yerleşik hayata geçme meselesidir. Yerleşik hayata geçme meselesinde halkın isteği nasıldır, yerleşik hayata geçenler varsa ne tür bir fayda görmüştür, yerleşik hayata geçenlerin edindiği tecrübe nedir, bunları yazmakta yine muhabirin görevidir. Özellikle bunu dikkatle takip ederek yazmalıdır.

Türkistan Kazaklarının hayatı su meselesine bağlıdır. Su halka yetiyor mu, yetmiyorsa sebebi nedir? Ne tür tedbirler alınabilir? Suyu halk adil biçimde kullanıyor mu, adil kullanamıyorsa sebebi nedir? Bunu yazmak da muhabirin görevidir. Halkın eğitim işleri ne durumdadır, mahallî idare başındaki insanların halkı eğitme konusundaki isteği nasıldır, halkın eğitimi için ne tür çalışmalar yapılabilir. Özellikle eğitim işi ilerliyor mu, ilerlemiyor mu, halk eğitim işlerinin aksamasına nasıl bakıyor? Hükümete yardım etmeye gönülleri var mı, kendi imkânlarıyla mektep açma düşünceleri var mı? Alfabe kitabı okutmakla dil bilgisi kitabını okutmanın arasındaki farkı biliyor mu, bunları sürekli yazmak da muhabirlerin görevidir.

Kadın hakları meselesi ne durumdadır, başlık parası, dünür düşmek işleri eski durumuna göre azalıyor mu, azalmıyorsa sebebi nedir? Başlık parasını kökünden kurutmanın çaresi nedir? Halkın ileri gelenleri buna nasıl bakıyor? Halkın kendisi genç ihtiyar, zengin fakir diye bölünmeye muhakeme edilenler varsa nasıl bakıyor? Mahkemenin kararı ne oldu, mahkemeye çıkarılmamışsa hükümetin haberi olmamışsa bunun sebebi nedir? Devlet memurları gizli iş birliği yapmışlar mıdır? Bunu yazmakta

muhabirin görevidir. Özellikle hükümetle ilişkisi olan kişilerin kendi ailelerinde başlıkla dünür düşme işi ortadan kalktı mı, kalkmadı mı bunu da takip etmek lazımdır.

Sağlık meselesi, hayvan hastalıkları meselesi bu ikisi de büyük öneme sahip meseleler. Bunlar için hükümet tarafından bir tedbir alınıyor mu, alınmıyor mu, alınmıyorsa sebebi nedir? Bulaşıcı hastalıklar varsa zararları nelerdir? Halkın bulaşıcı hastalıklara karşı bakışı eskisi gibi midir, değişmiş midir? Kendi kendisine çare arama düşüncesi var mıdır?

Baksıların ve falcıların itibarı halk nezdinde eskisine göre nasıldır? Halkın tıp ilmine bakışı nedir? Bunları sürekli yazmakta muhabirin görevidir.

Kooperatifçiliğin halk içinde yayılma durumu nedir, halkın ortakçılığa bakışı nedir, yöredeki ortakçılık mallarının tüccar mallarına göre ucuz mudur pahalı mıdır? Yörede kooperatifçilik yerleşmemişse sebebi nedir, bunu yazmakta muhabirlerin görevidir.

Hükümet kanunları halk içinde doğru uygulanıyor mu? Doğru uygulanmıyorsa sebebi nedir? Hükümetin yeni çıkan kanun ve nizamlarına halkın bakış açısı nasıldır, halk bunlardan hoşlanmıyorsa sebebi nedir? Bunu yazmakta muhabirin görevidir.

Muhabirler, hükümeti eleştirmiş olmaz mıyız diye düşünmeyin. Hükümet, özellikle bugünkü Sovyet hükümeti halkın durumuna göre iş yapıyor. Sovyet hükümetinin işine vatandaşta katılmaktadır. Bu devir eskisi gibi tek bir kişinin istediği gibi hükmettiği kimseye söz vermediği zaman değildir. Gerçi, bugünde tek adam yönetimini seven yöneticiler var. Bunu bütün halkın ne istediğini anlamadıkları için yapıyorlar halk işe karışırsa, böyle yöneticilerin hizaya gelmesi kolay olur.

Gazetenin halkın derdine, halkın durumunu gösteren ayna olduğunu düşünürsek bu aynanın amaçsız bir ayna olmadığı açıktır, aynanın amacı vardır. Hükümet gazete sayfasında görüp halkın durumuna bakar ve ona göre don biçer ve yeni kanun tüzük çıkarır. Bir çıkardığı halka uygunsuz, hayata gereksiz ise ikinci defa çıkarır. Lenin "Halkın yazdığı barometredir, ayrıca siyasetin yanlışlarını gösterir" diyor. Muhabirin yazısı ise hükümet kanunun halka faydalı veya faydasız olduğunu gösterir. Muhabir iyi olursa, siyasete de faydası olur. Bunların hepsi için gerekli olan şey: Muhabirin gerçekçi olması ve gözüyle görüp gerçek olduğunu anladığı şeyleri yazmasıdır. Halktaki eksikliği kendindeki eksiklik gibi görüp, o eksikliği halkın

yöntemiyle ortadan kaldırmaya niyet ederek yazmaktır, şahsi kin ve öfkesine yenilerek tahrif etmeden, kısacası halkı severek, onun iyiliğini düşünerek yazmasıdır.

Muhabir nasıl yetişir?

Şehirde de muhabir olur. Onlar şehir hayatını yazar. Bozkır hayatını basında ancak taşra muhabirleri tam anlamıyla basına yansıtabilir.

Muhabir olmak için gerekli şartlar:

Muhabir halkı canı gönülden seven kişi olmalıdır. Halkı severse kendi işiyle ilgisi olmayan hıyanetlerden uzak olur. İnsanın amaçsız bir iş yapması zordur, halkı seven muhabir halkın halk olmasını hayal eder. Ondan dolayı da halkın durumunu bıkmadan usanmadan yazar. Taşra muhabiri yoksul sınıfından çıkar. Görünüşüyle ben sınıf muhabiriyim diye göze batmamalıdır. Yazarken sözünün rengi işin esasını tasvir etmeyi amaçlamalıdır. Yazının amacı bağırıp çağırmak, yüksekten atmak değil, işin aslını astarını ortaya koymak olmalı.

Muhabir yazısını Kazak'ın temiz halk diliyle yazmalıdır, muhabir anlaşılır bir dille, sözü uzatmadan kısa ve öz yazabilmelidir. Bugün muhabirin yazdıklarının çoğu değiştirilerek basılıyor. Çünkü muhabirler nerede duracağını bilmeden uzun uzun yazıyorlar ya da asıl meseleden uzaklaşarak boş edebiyat yapıyorlar. Bunların ikisi de gereksizdir.

Muhabirler gücü yettiğince imlaya uygun yazmalıdır. Çünkü eski zamanın imlasız kara düzeni ile yazanlar var. Bu hiçbir şeye yaramaz. İmla bilmeyen muhabir bunu öğrenmenin çaresine bakmalıdır. Yazarken bir sözü tekrarlamaktan kaçmalıdır. Yazılan meselenin birkaç urgana sarılmış gibi tekrarlaması da doğru değildir.

Bugün komiserlerden de Kazak dilini bilmeyenler var. Bazı vatandaşların konuşması Rus sözlerinin Rus cümlelerinin doğrudan tercümesi oluyor.

Gazete dilini öykünürse, muhabirin kendi dilini bozması mümkündür. Bu yüzdende dili gazeteden öğrenmektense halktan öğrenmeye çalışmak daha mantıklıdır. Şehir yazarlarından ve gazetelerinden sadece fikir almak mümkündür. Halkın sözü halkın içindeki mesele için yeterlidir. Yabancı sözcük karıştırmamak, en büyük şarttır.

Muhabir yazdığı konuya başlık atmasını bilmelidir. Yazının başına konan başlık -Kazakça da buna "takılıp" diyoruz- yazılan meseleye uygun olmalıdır. Mesela:

"Örnek alınacak köy" adı konan bir yazı varsa o yazı da sadece köyün örnek alınacak işleri yazılır.

İşte, kısaca, söylemek gerekirse bunları yerine getiren kişiye muhabir diyoruz.

2.3.11. Halk Gazetesi Nasıl Olmalıdır? *(El Gazeti Kanday Boluv Kerek?)*

Gazete okuruna göre çıkarılır. Başka ülkelerde, mesela, Rusya'da merkezde (Moskova) çıkan birçok gazete var. Onların her biri başka topluluk için çıkarılır.

Çiftçilere, işçilere, öğretmenlere vesaire için.

İl ve ilçe gazeteleri sadece köy halkı için çıkarılmalıdır. Bizim vilayet gazetelerimiz bu yolu takip ediyor.

Merkezdeki gazetelerin taşraya hitap etme imkânı yoktur. Çünkü onlar bütün Kazak halkı için çıkarılır. Kazaklarda halktan başka gazete okuyacak çeşitli meslek uzmanları yoktur. Ayrıca bizde para da yoktur.

Bizim Kazak gazeteleri tarımda çalışan emekçi sıradan halka hitap etmelidir. Kazak ülkesinde üretimin önemli bir kısmı devlet gelirinin de çoğu tarımdan sağlanmaktadır.

Kazak'ta yarı yerleşik hayat vardır, fakat ekim işleri yok denecek kadar azdır. Ekin ekecek Kazak'ı genel olarak ele alırsak, ektikleri ekin hane başına bir desyatinadan[83] aşmaz. Bundan dolayı hükümet gelirinin yüzde doksan dokuzu hayvancılıktan sağlanır.

Dolayısıyla Kazak gazetelerinin maksadı da vazifesi de çiftçiliğe ve hayvancılığa hizmet etmek olmalıdır. Kazak gazeteleri bu maksada ulaşamazsa, çiftçinin durumunu yansıtamazsa, halkın yaşamını doğru dürüst yazamazsa yolundan çıkmış demektir.

Kazak gazetesi vazifesinin üstesinden gelmek için halkın tarımsal hayatına çok yer ayırmalıdır. Temiz ve anlaşılır bir dille taşra hayatını sayfalarına yansıtmalıdır. Bütün hükümet kanunlarını eksiksiz yazmalıdır. Gazetenin taşrada çok muhabiri olmalıdır. Muhabirler aç halkın durumunu, tarım bakımından halkın ihtiyaçlarını aralıksız olarak yazmalıdır.

[83]Desyatina, Rusya'da 1,09 hektara eşit yer ölçüsü birimidir.

Bunlar yapıldığı takdirde gazete görevini yerine getirir. Bunun içinde muhabirin görevi de hiç az değildir. Bunu aklınızdan çıkarmayın. Siz muhabirlik vazifesini yerine getirebilirseniz halkı tarım ve hayvancılığın gelişmesine, halkın yaşamının düzelmesine hizmet etmiş olursunuz.

2.3.12. Halkın Sağlığına Dikkat Etmek Lazım *(El Densavlığın Eskerüv Kerek)*

"Ak Jol"un[84] 527. sayısında "Türkistan Kazaklarının sağlığı bozuluyor, büsbütün yok olma tehlikesi var" diye doktorların yaptığı toplantıdan çıkan sonucu okuduk.

Kazakistan'ın geçen yaz taşra da çıkan seyyar muayene ekibi Kazak yok olup gidiyor sonucu çıkarmasa bile bulaşıcı hastalıkların halk içinde iyice yayıldığını yazmıştı.

Semey ilçesinin hayvanı bol üç nahiyesi Tobıktı uruğunu gezen Alman profesörü halk içinde temiz hava da hastalığın bu kadar çok olmasına şaşırmış ve hastalığın sebebi Kazakların kirli ve pis hayatı demişti.

Temizliğin te'sini bile bilmeyen bu Kazaklar bir yere şehir kurup yerleşik hayata geçmezlerse, yok olup gitme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaklar görüşünü savunmuştur.

Halka güveniyorsak, doktorlara da güvenmemiz lazımdır. Önceden Çar zamanın da "Sömürge halkı kendi kendine bitip yok olup gidecektir, bu yüzden sömürge halkını kesmek lazımdır" düşüncesi vardır. Bugünkü doktorlarda öyle kötü bir düşünce yok. Doktorlar hastalıklara karşı tedbir alırken göçebe halkın hastalığa yönelişini durdurup, onu yeniden çoğaltmak mümkündür, diyorlar. Halk arasında hastalık ortadan kalkmadan tedbirleri gevşetmemek lazımdır. Kirin çöpün yuvası taşradır. Taşra Kazak'ı kirden iğrenmiyor. Bunun sebebi tarihi konargöçer hayattır. Eskiden Kazaklar kiri kut saydığı için kap kacağını da yıkamıyormuş. Göçebe hayat kendine çeki düzen vermeyi, tıraş olmayı, iğrenmeyi kaldırmaz. Her hafta göçüp duran köy hamamdan faydalanamaz. Hastayı ziyaret etmeden duramaz. Hastadan iğrenip ziyaret etmeyen evin yarın bir kişisi ölecek olsa tek evin ölüsünü gömmeye mezar kazacak gücü yetmez (Özellikle kışın dondurucu güçlü ayazında). Köy konuk ağırlamadan oturamaz. Yol uzun olduğu için azık alıp çıkmak mümkün değildir.

[84] Aq Jol, Taşkent'te çıkan bir gazetedir.

Konuk aşı meselesinde taşra Kazak'ı birbiriyle yarışır. Yolcu yatak döşek yüklenip yürümez, bundan ötürü konuğun geldiği ev yatacak yer verir. Konuk gittikten sonra yatağı döşeği yıkamayı şartlar kaldırmaz. Ayrıca halk temizlikten gelecek faydayı bilmez. Önceden yıl boyunca göçüp dururken temizlik sayesinde, kımız ve etin sayesinde bugünkü hastalıkların çoğu olmuyordu. Dolayısıyla kirin pasın zararı ziyanı çok değmiyordu. Artık Kazaklar kışın bir yeri mekân tutmaya başladı. Kazakların mezara benzer kışlık evi ise hastalığın yuvasıdır. Taşrada hastalığın çoğu kışın meydana çıkar.

Çiftçilerin hayatı da değişti. Yeri daraldı, nüfusu arttı, hayvanı azaldı. Artan nüfusa yiyecek lazım. Nüfusu artan göçebe halk ya hayvanı çoğaltmak için toprağını genişletmesi lazım ya tarıma geçmesi lazım ya da hayvan soyunu ıslah etmesi lazımdır. Böylece çok çalışarak çok kazanmaya (Yenileşme yoluna) girmesi lazımdır. Eski dönemdeki gibi Kazakların savaşla yer genişletmesi mümkün değildir. Bilakis tam tersine Çarlık Rusya döneminde nüfusun artmasına da bakılmaksızın Kazakların ekmeğe elverişli verimli yerleri elinden alındı.

Hayvan soyunu ilimle ıslah edecek yolu olmayan taşra Kazak'ı göçmenlerle birlikte tarımla uğraşmaya başladı. Fakat çok eski yöntemlerle ekin ekmekten taşra Kazak'ı yeterli kazanç sağlayamadı.

Bu vaziyetle devrime katıldı. İç savaşı üretimi geriletti. Üstelik ülkeyi yoğun bir tifo etkisi altına aldı. Tifodan sonra göz ve kulak hastalıkları arttı. İç çamaşırı yapacak basma kıt olduğu için halk doğrudan don giydi. Sabunu unutup kirli çamaşırı yıkamayı bıraktı, sonra bu yüzden de uyuz yayıldı. Bir yatak, bir başörtüsüyle kanaat eden halkı uyuz esir aldı.

Halk arasında metres işleri fazla yadırganmıyor. Bu yüzden de şehirden ya bel soğukluğu ya da frengi hastalığı kapıp dönen "vatandaş" bunu başkalarına da bulaştırdı. Vaktinde tedavi taşrada mümkün değildir. Bu yüzden çok hızlı yayıldı. 1921 ve 1922 yıllarındaki açlık(kıtlık) herkesin bağışıklığını zayıflattı. Açlık bazı ilçelerde hâlâ devam ediyor. Eskiden de bitin, kirin ve pasın merkezi olan taşra Kazak'ı refah seviyesi düşünce, büsbütün rezil oldu.

İşte, bu ve benzeri şartlar yüzünden taşrada hastalığın ve ölümün artması doktorların tehlike uyarısı yapmasına sebep oldu.

Tehlike yok diyenlerin “Kulağına altın küpe olsun.” Şimdi tehlikeye karşı çare aramak, taşra Kazak’ını ölümün ağzından kurtarmak Kazakistan hükümetinin sağlık birimlerinin ve doktorlarının görevidir.

Bu zamana kadar taşra halkı için hızlı sağlık hizmeti verilmiş değildir. Hastalık taraması yapan seyyar ekipler ancak geçen yaz sahaya çıktı.

Sovyetler Birliğinde bir kişinin sağlığını korumak amacıyla 60 kapik para harcanıyor. Taşra Kazak’ı için kaç kapik harcanıyor? Şehirlerdeki hastanelerden taşra Kazakları tek tük faydalanmaktadır. İlçelerde açılan sağlık merkezlerinin neredeyse hepsi Rus köylerindedir. Beş kilometre yerdeki Kazak köyüne hastaya gitmeyen çok Rus sağlıkçısı gördüm. Çiçek aşısı hem ucuz hem faydalıdır. Çiçek aşısı yapmak için taşraya gönderilmiş sağlık ekipleri var mı? Başka şeyler için para yok diyerek bahane bulsak da çiçek aşısı için ödenek yokluğunu bahane etmemek lazımdır.

Temizliğin adını bile duymamış olan taşra Kazak’ını kirden pastan bütünüyle temizlemenin bir yolu var mıdır? Hastalık hakkında, temizlik hakkında gazetede ara sıra yazı çıkıyor, fakat gazete taşraya ulaşamıyor. Temizliğe dair yazılmış kitap da yok.

Acilen alınması gereken tedbirler:

1) Her ilçede hastalık taraması yapan ekipler olmalıdır, ekipler bir yandan hastalıkları tedavi ederken, diğer yandan temizlik hakkında eğitim vermelidir.

2) Bulaşıcı hastalıklar hakkında, temizlik hakkında hafif kitapçıklar bastırıp, taşrada dağıtmak lazımdır.

3) Orta dereceli hekim okullarını çoğaltmak lazımdır.

2.3.13. Yeni Kitap *(Jana Kitap)*

“Seyyar tıbbî muayene ekipleri ve bunların Orta Asya kırsal nüfusuna yardım organizasyonundaki önemi”

Bu kitap Rusça olarak basılmıştır. Kitapta 1924 yılının yazında köyleri dolaşarak, halkın örfünü ve hastalıklarını araştıran ayrıca ayakta tedavi kliniği açarak, hastalıkları tedavi eden ekiplerin çalışmaları ele alınıyor.

Sahaya çıkan ekip sayısı sekizdir. Bunların altısı Sırderya ve Yedisu vilayetlerine bağlı ilçelerin birçok bölgesini taramıştır. Seyyar tedavi kliniklerinde

tedavi olan hasta Kazakların sayısı 20.371'dir. Muayene edilen insanların çoğunda hastalık tespit edilmiştir. Türkmen, Özbek ve Kırgızlarla mukayese edildiğinde Kazaklar, frengi ve kemik vereminde en öndedir. Bazı Kazak köylerinde frengi bulaşmamış insan yoktur. Karakalpakların yüzde 90'ında frengi tespit edilmiştir (Bu bilgi veba ekibinden alınmıştır).

Uyuz bakımından ise bütün uluslar birbiriyle akran gibidir.

Ekipler sonuç olarak şu görüşü dile getiriyor: Kazaklarda nüfus artışının düştüğünü, çocuk ölümünün arttığını göçebe halkta hayvan sayısı azaldığı için gıda ve yiyecek kıtlığı çekildiğini, atsız insanların da çok olduğunu belirtiyorlar. Böyle devam ederse bazı yerlerin büsbütün ortadan kalkma tehlikesi vardır.

Halk gelen ekiplerden korkup, vergi alacak diye uzak dursa da tedaviye başladıktan sonra sıra uzamış, günde elli hasta muayene olmuştur. Tedavi yapacak biri bulunursa, halk tedavi olacaktır.

Kitapta halkın geçimi, örf ve âdetleri, hastalıkların sebepleri, göçebe taşrada okuma yazma seferberliği başlatma yolları ve göçebe halkı tedavi etme yolları gösterilmiştir.

Devrim şartları yüzünden halkın hayatı değişmiş olsa da örf ve âdetlerin kendi şartlarıyla devam ettiğini dikkate almadan, Kazak halkı *aktaban şubırındı*da da sağ çıkmıştır, ondan beri falan sayıda boya bölünerek çoğaldı, diyenler dairede oturarak "Asayiş berkemal" diyen Smoğul Sadvakasulı yoldaş gibi "bilgeler" vakit bulurlarsa bu kitabı okumalıdır.

Alman Profesörü Kuçinskiy taşrada gezerken şöyle demişti: "Kazak okumuşları halk için bir otun başını bile kırmış değildir."

Bu kitap da öyle bir düşünce oluşturuyor.

Rusça anlayan her vatandaş kitabı okumalıdır.

2.3.14. Cevap Mektubu *(Javap Hat)*

"Ak Jol" idaresinden rica ediyorum: Benim bu cevabi mektubuma gazetenin bir köşesinde yer verebilirseniz memnun olurum.

"Enbekşil Kazak"ta S. Sadvakasulı'nın benim "Kazak Tarihınan" kitabım hakkında bir eleştirisi çıktı. Eleştirmenin eleştirilene karşı kendi fikirlerimi ortaya

koyup yazmaya, her yerde öldürürcesine eleştirmeye eleştirmen kadar "edebî" dili bilmiyorum. Ayrıca "istediği yere kulp takacak bir kazancı değilim." Fakat o kitap hakkında biraz izahat vermek görevim diye düşünüyorum. Söz konusu kitap Künşığıs Yayınevine 1923 yılının başında verilmişti. İki yıl kadar arşivde kalmış, 1924 yılının sonuna doğru basılmıştır.

Kitap 1922 yılına ait hayatı gösteriyor. O devirde Kazakistan bölgesindeki hayatın 1924 yılındaki hayata benzediğini kim söyleyebilir? "Elli yılda ülke yenilenir" atasözü barış durumu için geçerlidir. Devrim zamanında ülkenin iki yılda yenilenebileceğini söylemek mümkündür. İki yılda tifo ve açlık ortadan kalktı. Eğitim ve tarım düzelmeye başladı.

O kitabı 1924 yılında yazsaydım, ben böyle yazmazdım.

İki yıl içinde nice insanın fikri de değişti. İki yıl önce eleştirmen S. Sadvakasulı'nın ne söylediği de malumdur. Kitabın başına Ğabbas'ın yazdığı eleştiri genel olarak doğrudur. Gerçekten de şahıslara çok fazla değer vermişim. Han, halk, zengin ve fakirin birbiriyle ilişkisini göstermemişim. Hakikatin kulu olurum, hatamı da kabul ederim. Smağul'un bazı eleştirilerine 1922 yılında yazdığım şeylerin kendisi cevaptır. Bu arada iki "güçlü" eleştirisine cevap vereceğim.

Smağul şöyle diyor: "Kazak halkı yok olmakla karşı karşıya dedikten sonra, gelecek için yol göstermenin anlamı yoktur."

Stalin yoldaş da şöyle diyor: "Yerli memurlar köy ve kışlak meselesinin gerekliliğini anlamazsa, Sovyet hükümetinin geleceği tehlikeye girebilir. "Neticede tehlike varmış öyleyse karşı tedbir almanın gereği yoktur" diyerek Smağul Stalin yoldaşa akıl mı veriyor?

Tehlikeye karşı tedbir almak görevdir. Benim kendimce anlayıp, gösterdiğim yollarda bu görev cümlesinden değil midir?

"Enbekşil Kazak"ın geçen sayılarından birinde: "Ülkede bulaşıcı hastalıklar güçlüdür. Tedbir alınmazsa halkın yok olma tehlikesi vardır" diye yazılmıştı. Tehlikeyi dile getiren yalnız ben değilim. Yoksa Smağul'un yaptığı bahane bularak biyi dövmek mi?

Yine "Eğri yoldan ayrılanlar biziz" diyerek hüküm veriyor.

İlkeden ayrılanlar Rusça "ilkesizler" anlamına gelir. Ben ilkeden ayrılanların sözünden ne milliyetçilik ne de komünistlik saf fikri bulunan dilmaçları ve dilmaçların ulaklarını anlıyorum.

Milletini seven kişi milletini kötülemez, diyerek "Bana iki cami arasında beynamazlık" damgası vuruyor.

"Derdini söylemeyen derman bulamaz." Sevmekle de kötülüğü saklamak olmaz. Köy ve kışlakların eksikliklerini merkez Komünist Partisi niye ortaya koyuyor? Yoksa Komünist Partisi köy ve kışlakları sevmiyor mu? "Göce çorbasının koyusuna koyu deme" sözünü aşmamız gerekmez mi?

Okuyuculardan söz konusu kitabı 1922 yılının gözüyle değerlendirmelerini rica ediyorum.

2.3.15. "Kazakça-Rusça Konuşma Kılavuzu" Hakkında İzah *("Kazakşa-Orısşa Tilmaş" Tuvralı Tüsinis)*

Yönetici ben olduğum için okuyucu yoldaşa izahat vermeyi görevim saydım. Biz söz konusu "kılavuzu" Avrupalılar için yazdığımızdan çok seyrek kullanılan sözleri de aldık. Her bir Kazak sözcüğe Rusça anlam verdik. Eğer Kazaklar için yazmış olsaydık "utonut" sözcüğünün yanına bat-, git-, gark ol-diyerek üç anlam yazardık. Ancak okuyucular esasen bat-ve git-sözcüklerini biliyor, gark ol-sözünü ise bilmiyormuş. Kitabı hazırlayanlar -Buralkı oğlu hariç- Akmola'nın Kuzeyindeki uruklardandır. Bu yüzden de kitaba Akmola'nın mahallî sözcükleri çokça girmiştir. "Kılavuza" giren sözcüklerin bir kısmı Radloff ve Budagof'tan alındı. Kazak dilindeki eski ve yeni kitaplardan alındı. Moskova'daki "Kindik Merkez Yayınevi" Mağjan'a baktırıp, birine de kopyalamak için verilmiş. O kopyalayan kişi de bir yanlış yapmış. Düşene de bir tekme sen vur dercesine dört yüz kadar sözde matbaadan yanlış çıkmış. Bazı sözlerin anlamı yok, bazılarının yeri değişmiş. "Kazak basınındaki hataları görse Avrupa kadınları çocuk düşürürdü" diye söylerdi Kır Balası[85]. "Kılavuzdaki" basım hatalarını gördükten sonra Kır Balasına hak verdim. Şimdi ise okuyucu yoldaşın fikrine gelelim:

"Oyuvlanbak (süslen-)", "şeşelenbek (yaltaklan-)", "ateştenbek (horozlan-)" sözlerini gereksiz görüyor. "Havalı huyundan vazgeç!", "Yaltaklanarak gelip yemek

[85] Alihan Bökeyhan.

yedim", "Horozlanma!" gibi sözleri Avrupalılar okusa gereksiz bulur muydu? Okuyucu yoldaş "Kazakça da değil, anlaşılır da değil, akıcı da değil" diyerek bazı sözleri örnek veriyor. Kazakça deyince aradığı Kazakça kökenli sözlerdir. Ancak Kazakların kullandığı sözlerinin yarısı Arap ve Fars sözleridir diyenler var. Onlara ne diyeceksiniz? Oramal (örtü) sözcüğünün Kazakça olduğunu mu düşünüyorsunuz? Kazakça değil iddiasında olduğunuza göre, elbette sizin için ne anlaşılır ne de uygundur. Kazaklar arasında kullanılan söz müdür? Söz değil midir? Kazak kitaplarında rastlanıyor mu? Meseleye böyle bakmak lazım. "Tavkımet (sıkıntı, zorluk)" sözcüğüne Jüsipbek ile Muhtar'ın yazılarında rastlanır. "Ğadavat (düşmanlık)" sözcüğü Abay'da var. "Sarancam (serencam, macera)" sözcüğü Navrızbay Batur'un kızla yaptığı atışma kıssasında var. Kazaklar küçük çocuk öldüğünde "Şapağat bolsın" (şefaatçi olsun) diyerek taziye verir. "Solamay (tamamen, bütünüyle)" sözcüğü ise Kökşetav ilçesinin sözüdür.

"Tongarmak" sözcüğü basım hatasıdır, doğrusu "Tonkarmak" olmalıdır. Evi, kasırga devirirse devirip (tonkarıp) gitti denir. "Akılanbak (gözünü belertmek)" sözünü ise iki kişiden biri kullanıyor. Son dört sözcüğün Rusçasını Radloff'tan "Tazdanbak" iki anlamda kullanılır: 1) Kendini kaybederek konuşan kişiye "Tazdanba" denir. 2) Tuzu yüzüne çıkmış yeri görünce "Tozdangan eken" çoraklaşma derler. "Garıp (garip)" sözcüğü Arapçadır. Devrimden önceki kıssalarda çok rastlanır.

Ya hu okuyucu yoldaş! Bilmediğin bütün sözleri gereksiz bulmak ve Kazakça değil, anlaşılır değil demek akla sığıyor mu? Sırderya boyunda yaşayan Kazakların "Areket (hareket)" sözcüğü Arka[86] tarafında bela anlamında kullanılır. Arka'nın "Ajeptevir (olağanüstü, şaşırtıcı)" sözcüğü Aktav ve Oral civarında yaşayan Kazaklar[87] kötü anlamda kullanır. Böyle anlamsız sözcükleri, yani "kılavuza" girmeyen sözcükler gazete ve dergilerde yayımlanırsa, gelecekte çıkacak "kılavuzun" tam ve hatasız olmasına yardım edilmiş olur.

2.3.16. Sıkıntılı Sözcükler *(Kotır Sözder)*

Bilim kurulu heyetinin "yabancı sözcükleri" Kazak dilinin yapısına, "ses uyumu kuralına" uydurmak gerektiğini söylüyor, fakat bunu uygulayan çok azdır.

[86] Kuzey Kazakistan'ın bir bölümüyle Orta Kazakistan'ı içine alan coğrafi bir bölgedir.
[87] Bökeylikler.

Bunu uygulayacak olan öncelikle yazarlar, öğretmenler olmalıdır. Bugün dergi idareleri yanlış kurulmuş sözcükleri dezenfekte etmeleri lazımdı, fakat basında herkes kendisine göre hareket ediyor. Gazetenin sadece bir sayısında rastlanan sözcükleri önünüze koyayım. "tiresti[88] (tiröst)", "İtaliyage", "desetina", "kurstar", "Skandinev", "gübernalık", "vade", "büdjet" diye yazılmış.

"Kant" (Şeker), jent (Darı ezmesi), ant, bänt" (jent sözü Kazakça olabilir diğerleri Farsçadır) sözcüklerinden başka Kazak dilinde iki ünsüz bir hecede yan yana gelmez.

Dolayısıyla "tiresi" diye yazmak lazımdı. "Tiresti" diye yazan vatandaş bulunma durum ekini getirdiğinde "tirestta" derse, bunun büyük hata olduğu açık değil midir?

"İtaliya" kalın ünlüyle bitiyor "ge" ise ince ünlüyle biten sözcüğün ekidir. Bu ikisini bir sözcüğün arasına getirmek "Til Kuralı"nı[89] hayatında bir kez bile okumamış bir cahilin işidir. "ge"den vazgeçmek istemeyen kişinin "İteliyege" diye yazması gerektir. "g", "k", "e" eklenen sözcükler ince okunur, bunlara komşu "a" da yumuşak söylenir. Dolayısıyla "desetine", "kurister", "İskendinev", "gübirnelik", "väde" diye yazmak lazımdır, son sözcük "vada" şeklinde yazılsa da olur.

Kazak dilinde orta hecelerin sonunda "d" seslendirilmez de yazılmaz da. Bu yüzden "büdjet" sözündeki "d" için özel kural mı çıkarılıyor? "Bütjet" biçiminde yazsa rütbesi mi düşer? Bir eksiklik mi duyar?

Şimdi gerçek Kazakça sözcüklere gelelim. Yine aynı gazetede "Ne bar bolğanı", "baldar", "jılkışılık" sözcükleri var. "Bar bolğanı (Hepi topu)" yetmiyor mu? "Ne"de nereden çıktı? "Barlığı" dese anlaşılmıyor mu? "Ne bar bolğanı" sözünden Rus'un "Çto est (ne varsa)" sözünün kokusu hissediliyor.

"Baldar" nereden çıktı? Doğrusu "Balalar" değil mi? "-dar"ı çıkardığımızda geriye kalan "bal" ne oluyor? Karnımız mı açıktı ki sözcüğün kökünü yiyoruz? Sırderya Kazakları konuşurken "bala" sözcüğünü "bal" sözcüğüne dönüştürmüşe benziyor. Konuşurken böyle yapabilirsiniz, yazarken kekeme gibi "baldar" biçiminde yazmanın hiçbir mantığı yoktur.

[88] Şirketler topluluğu.
[89] Ahmet Baytursınoğlu'nun Gramer kitabıdır.

"Konevodstvo (atçılık)" sözcüğünü "jılkışılık" diye çevirerek işin kolayına kaçmıştır.

Ek yerinde kullanılırsa yeni anlam ortaya çıkar. Jılkı (at) köktür, "-şı" da "lık"ta ektir. "-şı" yapım eki her zaman meslek sahibini belirtir. Mesela, jılkışı (at bakıcısı), koyşı (koyun çobanı), mıltıkşı (tüfekçi) gibi. "-lık" eki ise "-şı" ya eklendiğinde belli bir mesleği, durumu gösterir. Mesela, koyşılık (koyunculuk) ve balıkşılık (balıkçılık) gibi.

Halkın anlayışında "jılkışılık" at yetiştiriciliği anlamına gelmez. Jılkışılık deyince, halkın çoğu atçı olacağız deyip pılını pırtını toplayıp kaçmasın. Biri "Atçılıkla ömür geçti" diyor. "Jılkışılık" Rusçadaki "pastuşestvo (at çobanlığı)" anlamına gelir. "Jılkı ösirüv (at yetiştirmek)" dense, taşra Kazak'ı daha çabuk anlamaz mı? Hazır söz dururken lüzumsuzluk etmeye ne gerek var?

Kazak dili bugün devlet dili durumuna gelmiştir. Bundan ötürü yazı yazmak isteyen kişiler "Til Kuralları" ile Nazir Törekulov ve Halel Dostmuhamedov'un "Ses Uyumu Kuralı" hakkında yazdığı kitapçıklarına başvurmaları lazımdır.

Bilim kurulu heyeti kararını dikkate almayanları eleştirmek lazımdır.

"Ses Uyumu Kuralı"na uymayan fakat eskiden beri kullandığımız yabancı sözcüklerde var. Bunları değiştirmek zordur.

Ancak devrimden bu yana dilimize giren yabancı sözcükleri her hâlükârda "Ses uyumu kuralına" uydurmak lazımdır.

2.3.17. Yabancı Dil Öğretim Yöntemi *(Jat Til Okıtuv Adisi)*

Bir sürü dil öğretim yöntemi olmasına rağmen, bunların en iyisinin hangisinin olduğu meselesi çözümlenmemiştir. Yine de dil öğretim yöntemini inceleyenler esasen ikiye ayrılır.

Birinci gruptakiler dili harften (sesten) başlamak, sonra sözcüğe, sözcükten de cümleye geçmek lazımdır, diyorlar. Öğretimin temeli dil kuralı olmalıdır, dil kılavuzundaki kuralları pekiştirmek için yabancı dilden de ana dilinden de örnek cümleler vermek lazımdır. Bu öğretim yöntemine sentez yöntemi denir.

İkinci gruptakiler dil öğretimine iletişim konuşmalarından başlamak lazımdır, diyorlar. Sonra cümleleri çözümlemek, cümleden sonra sözcüğü çözümlemek, sözden

sonra heceyi çözümlemek, heceden sonra da harfi çözümlemek gerektir, diyorlar. Dil kılavuzunu yardımcı olarak gerektiğinde kullanmak lazımdır. Bu öğretim yöntemine analiz yöntemi denir.

Bugün analiz yöntemini savunanlar çoktur fakat analiz yönteminin bir kusuru vardır: Dilin yapısına üstünkörü baktığı için, yabancı dili derinlemesine inceleyemiyor ve yabancı dille ana dili mukayese edemiyor. Yani henüz bu yöntemin gözden geçirilmesi gereken yerleri vardır. Yine de yabancı dili yazma ve konuşma yoluyla öğretirken aşağıdaki kuralları öneriyor:

1) Yabancı dili öğretirken, sadece anlatılması zor yerleri ana dilinde öğretmek lazımdır.

2) Yabancı dili öğretim yöntemi ana dilini öğretim yöntemi gibi olmamalıdır.

3) Sadece görünüş olarak çok zor yerleri yabancı dilden ana dilde çevirmek lazımdır.

4) Ana dilden yabancı dile çok seyrek çeviri yapmak lazımdır.

5) Dil bilgisi kurallarını ders içinde izah etmek lazımdır.

6) Sınıfta kitap okutmak dersin temeli olmalıdır.

7) Yabancı dilin edebiyat tarihini bütünüyle okutmak lüzumsuzdur.

8) Orta ve üst sınıflarda öğrencilere ev ödevi vermek lazımdır.

9) Yabancı dilde şiir okumayı öğretmek lazımdır.

10) Orta ve üst sınıflarda yazma çalışmaları yapılmalıdır.

Bugün analiz yönteminin üç çeşidi vardır:

Birincisi, her ülkenin yöntemi: Dil bilgisi kuralları okunan dersten yararlanarak çıkarılır, bir dilden diğer dile sürekli çeviri yapılır.

İkincisi görsel yöntemdir. Bu yöntemde mümkün olduğunca ana dili kullanılmaz. Gündelik hayatta kullanılan sözcüklerden başlayarak, ses tanıtıldıktan sonra doğrudan diyalog gibi okumaya başlanır, dil bilgisinin kuralları okunan dersten çıkarılır. Görsel metot Avrupa'da çok yayılmıştır. Son 15-20 yıl içinde Resey'e de yayılmaktadır.

Üçüncüsü, doğal yöntemdir. Bu yöntemde ana dili ve tercüme yer almaz. Çocuk doğal olarak ana dilini nasıl öğrendiyse yabancı dili de öyle öğrenmelidir. Bu yöntem Amerika'da çok kullanılır.

Her ülkenin dil bilgisi çeviri yönteminin kusuru şudur: Öğrenci tercümeye ve dil bilgisine dayanarak ilerler konuşmada çok iyi değildir.

Doğal metodun kusuru şudur: Ana dili ve dil bilgisini gereksiz sayar. Yabancı dil öğretmeyi ana dilinin yöntemiyle yapmak, yaratılış kanununa göre gerçekleştirmek hiçbir zaman mümkün değildir.

Tehner'in fikrine göre en doğru en kullanışlı yöntem görsel yöntemdir. Moskova'daki Merkez Beşerî Eğitim Enstitüsüne bağlı komisyon sentez yönteminin çok kullanılması gerektiğini söylüyor.

Komisyonun görüşünün özeti şudur:

1) Okulda yabancı dili tam ve eksiksiz öğrenmek mümkün değildir. Bu yüzden öğrencilerin pratik yapmasını sağlamak lazımdır.

2) Öğrenciler en azından yabancı dildeki kitabı okuyup anlayabilmelidir, konuşma dilini de anlayabilmelidir.

3) Yabancı ülkenin kültür ve edebiyatını az da olsa tanımalıdır.

4) Öğrencilere pratik yaptırmanın yolu yabancı dilden öğretilen sözcüklerin anlamını izah edip, dil bilgisi kurallarını belletmektir.

5) Öğretim sırası: Okuma, çeviri, alıştırma ve çok söz ezberletme şeklinde olmalıdır.

6) Ana dilinin dil bilgisindeki cümle kuruluşu yabancı dildekiyle karşılaştırılarak öğretilmelidir.

Fridenberg'in "Emekçi Okulundaki Yöntemi":

1) Okulda yabancı dili öğretirken sadece konuşmayı amaç edinmek doğru değildir.

2) Yabancı dil öğretirken göz, kulak ve hareket yöntemlerini kullanmak gereklidir.

3) Öğretici doğru, açık ve sesli konuşarak öğrencilere örnek olmalıdır.

4) Öğrencilerin her sözcüğü doğru söylemesine dikkat edilmelidir.

5) Ana dilden yabancı dile çeviri yapmanın gereği yoktur.

6) Sözcüğü doğrudan ezberleme üzerinde az durmalı, daha çok sözü alıştırmalarla belletmeye çalışmalıdır.

7) Çeviri yaparken sözcüklerin anlamını tek tek bilmek lazım değildir. Bütün olarak cümlenin anlamını anlamak yeterlidir.

8) Dil bilgisi kurallarını öğrencilere okunmakta olan cümlelerden göstermek lazımdır.

Gançina ile Kestere'nin "Kitap Okuma Tasarısı":

1) Kitap okuma belli bir plan dâhilinde olmalıdır.

2) İki türlü okuma vardır: Anlatarak okuma ve yorumlayarak okuma.

3) Anlatarak okumada kurallar denetlenir. Çoğunlukla doğru ve tam anlama sözcüğün anlamına ve biçimine dikkat edilir. Anlatarak okumaya ikinci yarıdan itibaren başlanabilir.

4) Yorumlayarak okumada denetleme olmaz. Sadece cümlenin anlamı uzun uzun anlatılır.

5) Öğrencilerin kendi kendini denetlemesi için ev ödevi verilmelidir.

Gançina'nın "Söz Dağarcığını Zenginleştirme Yolu":

1) Denetlenen veya ezberletilen sözcükler herkesin kullandığı ortak sözcükler olmalıdır.

2) Sözcük ezberletirken önce belge sözcüklerden başlamalı, ondan sonra tanıksız sözcüklere geçmelidir.

3) Söz dağarcığını geliştirmek için ilkin tek tek özel sözcükleri çokça ezberletmelidir, ondan sonra sözcüklerin diğer anlamları verilmeli ve birleştirilerek cümleler kurulmalıdır.

4) Yalın biçimde ezberletmekle sözcük öğrenilmez her an unutulur. Bunun önüne geçmek için sözcükleri birleştirme ve değiştirerek cümleler kurdurmak lazımdır.

5) Çekimlemek iki şekilde olur: Ya dış biçimine göre ek eklenerek ya da aynı kavram çerçevesine giren sözcükleri bütünüyle çekimlemek. Bunun ikisini de kullanmak lazımdır.

Fridenberg'in "Yazma Yöntemi":

1) Dil öğretiminde yazmak en büyük araçtır.

2) Yazma sırası şöyle olmalıdır:

A) Verilen dersi anlayıp deftere geçirmek.

B) Dil kurallarını pekiştirecek soruları yazıp cevaplamak.

C) Eylemlere ek eklemek.

Ç) Okuyup bitirdikten sonra kitabı açarak, sözcüklerin biçimi, kişisi, zamanı ve benzeri değiştirterek söyletmek ve yazdırtmak.

D) Edebî eserden çeviri yaptırmak.

E) Bir konu belirleyip bunun hakkında öğrencilere yazı yazdırmak.

F) Okunan küçük hikâye vesairelerin özetini yazdırmak.

Mamuna'nın "İlk Yıllarda Öğretim Yöntemi ve Programı":

1) Yabancı dili öğretmek için önce ana dili bilmek lazım.

2) Dersin temeli gündelik konuşma dilindeki sözcükler olmalıdır.

3) Görme ve işitme duyuları ile hareket yerlerini güçlendirmek için çeşitli nesnelerden, resimlerden, oyunlardan ve şiirlerden faydalanmak gerektir. İlkin sınıfa ondan sonra eve, ahıra, bahçeye, sokağa, şehre, köye, ülkeye ve yeryüzüne dair nesneler olmalıdır. Resimler o yabancı ülkelerin hayatını açıkça göstereceklerden seçilmelidir. Şiirler ahenkli olduğu için her sözcüğün doğru söylenmesini sağlar. Şiir sayesinde öğrencilerin kulağı yabancı ülkelerin diline ve sesine alışır. Çeşitli oyunları oynarken oyuncular yeni sözcükler öğrenir.

4) İlk haftalarda okuma-yazma olmaz. Sadece öğretmen üçüncü bölümde gösterilen sırayla her sözcüğü doğru telaffuz etmeyi öğrenir. Ondan sonra öğretmen öğrencilere bildikleri sözcükleri kara tahtaya yazıp, öğrencilere sesli olarak okutur. Sözcüğü bölmeden bütün olarak okutmalıdır. Öğrenciler bilinen sözcükleri okuyunca çevirmeden anlayacakları için yabancı dilde düşünmeyi öğrenir. İlk yıl sadece

anlatarak okuma olmalıdır. Önce öğretmen kendisi okur. O okuduktan sonra öğrencilere tekrarlatır. Sonra öğretmen kuralları birer birer gösterir.

5) Okumayla birlikte yazmayı da öğretmek gerektir. Yazılacak cümleleri önceden izah etmek gerektir. Öğrenci bildiği cümleleri yazarken yüksek sesle okumalıdır. Ezberletirken de böyle olmalıdır. Ondan sonra resimlere bakarak nesnelerin adlarını yazdırmak, bir zaman sonra da söylem kurdurmak lazımdır.

6) Dil bilgisi ayrı olarak okutulmaz. Ancak öğretmen yabancı dilin ögelerini dikkat çekmek için ana dilin ögeleriyle karşılaştırmalıdır. Konuşmanın odağında fiil olmalıdır. Her şeyi fiille ilişkilendirmek lazımdır.

Mamuna'nın "Metinli Okuma Yolu": Bakarak okumak ders vermenin temelidir. Bakarak okuma da iki türlü maksat var: Ya yabancı ülkenin dil yapısını göstermek ya da yabancı ülkenin kültürünü tanıtmak. Okunacak metinleri siyaset, tarım ve toplum hayatı ile ilişkilendirerek seçmek lazımdır. Bunun için özel yazılmış kitaplar ve dergiler olmalıdır. Özel yazılmış kitapta edebî söz örnekleri hem nesir hem de nazımla olmalıdır. Ayrıca yabancı dilin, yabancı ülkenin tarım ve sanayi işçileri hakkında da devrim hareketi hakkında da bugünkü üretim hakkında da toplumsal hayat hakkında da metin olmalıdır.

Gançina'nın "Çevirinin Gerekliliği Yöntemi." Moskova'daki Talim ve Terbiye Enstitüsünün programında: "Okul yabancı dildeki kitabı okumayı ve kavramayı öğretir" diyor.

Okuduğunu kavramanın iki yolu vardır: Biri çeviri, ikincisi anlamadır. Bugün eğitim ve öğretim bilimi yabancı dili çevirisiz de kavramanın mümkün olabileceğini söylüyor. Okuduğunu kavramak için dilin sözcüklerini birbirinden ayırabilmek lazımdır.

Okumadan önce yabancı sözcüklerin anlamı ve biçimi anlatılır. Ondan sonra öğretmen metni sesli olarak okur. Bu şekilde metnin genel anlamı anlatılmış olur. En sonunda öğretmen kavranmayan sözlerin anlamını tam olarak anlatıp iki sözcük arasındaki ilişkiyi de gösterir. Bunları izah ederken önceden bilinen sözcükleri kullanmak lazımdır. Bu durumda da sadece zor yerleri çevirmek gerektir.

Çeviri iki şekilde olur. Birincisi basit cümleleri çevirirken, motamot çevrilir. İkincisi metnin edebî yönüne dikkat etmektir. Ana dilden çeviri yapmadan çok fazla

fayda elde edilmez. Çünkü okulda alınan yabancı dil eğitimi ana dilden tam bir çeviri yapmaya imkân vermez.

2.3.18. Eğitim Hangi Dilde Olmalıdır? *(Mektep Kay Tilde Boluv Kerek?)*

(Tartışma Olarak)

Eğitimin temeli köy okuludur. Bu okulu hedeflediği maksada ulaştırmak için bina, alet edevat, kitabı ve öğretmeni eksiksiz olmalıdır. Bugün köy okulunun dört dörtlük olduğunu hiç kimse söyleyemez. Biri varsa biri eksiktir. Bugün köy okullarında kompleks öğretim programa girdiği için okula her şeyden önce lazım olan öğretmendir. Öğretmen yeterli bir bilgiyle kompleksi kullanırsa okulun diğer eksiklerini telafi etmiş olur. Çocuklara gerekli eğitimi verir. Çünkü kompleks eğitim için gerekli tabiat ve çalışma durumları köyde mevcuttur.

Bu arada köy okullarındaki öğretmenler içinde kompleks yöntemini hayata geçirebilen çok nadirdir. Yaz hazırlık kurslarından, öğretmen okullarından mezun olan öğretmenler nerede? Koyun mu güdüyorlar? Kursu bitiren iyi eğitimli eğitmenlerin çoğu çeşitli sebeplerden dolayı başka yerlerde çalışıyorlar. Hiç olmazsa polis oluyorlar veya daha ilerisini okuyorlar. Öğretmen okulunu bitirenler baba desen de köy okuluna gitmiyor. Şehirlerde kalıyorlar.

Bu yüzden köy okulundaki öğretmenlerin çoğu başka bir göreve atanamayanlar, başka bir işe yaramayanlar, başarısızlar veya kendi işiyle uğraşanlardır. Bu son göbekteki öğretmenler kompleks yöntemini hayata geçiremiyorlar. Görsel yöntemi kullanmak içinde alet ve edevatları, kitapları ve benzeri şeyleri yeterli olmuyor. İki yöntemden biri olmayınca da yarı cahil eğitimli öğretmenler kafalarına göre eğitim veriyorlar. Çocuklar ise gerekli eğitimi alamıyorlar. Böyle yarım yamalak bir eğitimle köy okulunu bitirenler şehirdeki ortaokulların hazırlık bölümlerine giriyorlar. Geçen yıla kadar sınavda yoktu. Bu yüzden bilgisine bakılmaksızın her öğrenci daha yüksek bölümlere girmeye başladı. İlk eğitimleri yetersiz ve yarım yamalak olduğu için ortaokul okumaları zor oluyor. Doğru dürüst anlamıyorlar, her yıl anlamama sorunu artıyor. Dolayısıyla bugüne kadar ortaokulu bitirdi diyerek belge alanlar çoktur, fakat tam anlamıyla eğitim alanlar azdır.

Ayrıca bu zamana kadar köy okulunu da bitirmeden, az bir hazırlıkla ortaokula girenlerde çoktur. Şimdilerde sınav yapılıyor. Bundan sonra köy okullarını bitirenler

için hareket alanı daralacaktır. Sadece belgeyle ilerlemek mümkün olmayacaktır. Bundan böyle köy okulu yukarıdaki durumda olduğu müddetçe buraları bitirenler ortaokula yazıldıklarında ileri bölümlere giremeyecekler. Köy okulunda son yılda okutulması gereken dersler bir yıl tekrarlanarak okutulur. Öyleyse köy okulunun son yılı için harcanan para boşa gitmiş, demektir. Bugün köy okullarında kompleks yöntemini yeterli derecede hayata geçirecek öğretmenler bulamıyorsak köy okullarında eğitim iki yıllık olmalıdır. Bunu da göz önünde bulundurarak ortaokulların kaç yıl olacağına da karar vermek lazımdır. Buna karar vermeden önce ortaokullarda eğitimin hangi dilde yapılması gerektiği meselesini de çözmek lazımdır. Bazı yoldaşlar ortaokulda eğitim Rus dilinde olsun, diyorlar. Gerekçeleri şunlardır:

1) Kazakça eğitim veren ortaokulları bitirenler Rusça eğitim veren yüksekokullara giremiyorlar.

2) Kazakça eğitim verecek yeterli sayıda öğretmen yoktur.

3) Ortaokullar için yeterli Kazakça kitap yoktur.

Her gerekçeyi ele alıp inceleyelim. Birinci gerekçeyi öne sürenler: Bugüne değin Kazak dilinde Kazak dilinde yarım yamalak veregelen öğretmen okullarını, enstitüleri örnek gösteriyorlar. Bunları bitirenlerin Rusça eğitim veren yüksekokullara giremediklerini belirtiyorlar.

Bugüne kadar ortaokullardaki Kazak öğretmenlerin eksiklikleri şunlardır: 1) Yetersiz eğitimle ilerlemiş olmaları. 2) Rusçayı bilmemeleri. Bunun sebebi Rus dilinin Kazak çocuklarına da Ruslara öğretilen yöntemle öğretilmesidir. Bu yüzden Rusça okutulan diğer dersleri de Kazak çocukları anlamıyor. Bu eksiklikleri gidermek mümkündür. En güçlü gerekçeleri şudur: Yeterli öğretmen yoktur. Eğer ortaokulda eğitim Rus dilinde olursa bizden hiçbir zaman yeterli öğretmen çıkmayacaktır. Biz de millî mektepler ve millî kültür olmayacaktır. Ayrıca diğer Türk ulusları ortaokullarında kendi dillerinde eğitim verirken Kazakların kendilerine göre hareket etmesi mantıksızdır. Ortaokul Rus dilinde olursa Kazak dilinde kitap basmanın gereği kalmaz. Ders kitapları Kazak diline çevrilmez. Dolayısıyla yeterli kitap yok demekte güçlü bir gerekçe değildir. Birçok kitap basıldı. Ortaokulda kullanılan laboratuvar yöntemine uygun kitapları çıkarmak sadece bir yıllık iştir. Ortaokulda eğitim Kazak dilinde olursa, öncelikle gerekli olan şey yeni yöntemli Rus dil bilgisini Kazakçaya uygun hâle getirmek ve "Rusça-Kazakça tam kılavuz" çıkarmaktır. Bugün Ruslarda

Almanca ve İngilizce hangi yöntemle okutuluyorsa, bizde de Rusça o yöntemle okutulmalıdır. Rus dilini okutmaya başlamadan önce Rusça, edebiyat ve ders kitaplarını anlayarak okuyacak seviyeye ulaştırmak, yoksa Rusça konuşma, Rusça sözcük, doğru cümle kurma gibi şeyler çoğunlukla tecrübeyle olacaktır. Ortaokulda Kazakça derslerden yeterli bilgi öğrenenler ve Rus dilini tam olarak öğrenenler Rusça eğitim veren yüksekokullara rahatça girebilir. Sadece Rus dilindeki ders kitaplarının terimlerini bir kere gözden geçirmesi yeterlidir. Bugün açılmakta olan ve açılacak olan ortaokullarda Kazak dilinde eğitim vermek için orta ve yüksek bilgili çocuklar içinden başarılı olanları seçtikten sonra onlara eğitim yöntemini öğretmek için üç aylık kurs açmak ve meşhur Rus öğretmenlerini çağırıp ders verdirmek gerektir.

Artık beş yıl içinde rahatça ortaokullara yeterli öğretmen yetiştirmek mümkündür. O vakte kadar yeterli öğretmen yetiştirmekle birlikte bulunmuyor diyerek ümidini kesenler çoğunlukta ise tecrübe için Taşkent[90] ile Kızılorda'da iki ortaokul açıp bütün dersleri Kazak dilinde vermek gerektir. Ortaokul Kazak dilinde olursa yüksekokul da gitgide Kazakçaya döner. Ortaokul Kazak dilinde olduğu zaman semt küçük şehirlerde açılacak ikinci kademe okul da, öğretmen okulu da yedi yıllık olmalıdır. İkisinin de ilk üç yılı hazırlık yılı olmalıdır. Hazırlık bölümüne köy okulunu bitirenler girerler. Üç yıllık hazırlık bölümünde Rus dilini yeni yöntemle daha fazla okutmak lazımdır. Bu hazırlık bölümünü bitirenlerin yüzde ellisini meslek okullarına ve işçi okullarına göndermek lazımdır. Üç yıllık hazırlık bölümünü iyi derecede bitirenler meslek okullarıyla işçi okullarına girip Rus dilinde verilen dersleri rahatça dinleyebilirler. Her ilçede yatılı beş yıllık örnek okul olmalıdır. Böyle okullar Özbekistan'da açılmak üzeredir. Burayı bitirenler ortaokulun ilk kısmına girmelidir. Artık köy okulları yerleşik hayata uygun olmalıdır.

2.3.19. Kazaklara Faydalı Genç Yetenek *(Kazakka Paydalı Jas Talap)*

Kazakistan'da az çok edebî kitap basılmaktadır. Genç yazarlarda çıkmaktadır. Onları iyi karşılamak, onların elinden tutmak ve alınlarından öpmek gerektir. Biz de müzik alanında, resim alanında Avrupai eğitim görüp, yetişmiş sanatçılar yoktur. Kazakların içinden besteci ve ressam çıkmadığı müddetçe Kazak müziği ve Kazakların hayatının ayna gibi ortaya koyan resim olmayacaktır. Nice şarkılarımız ve

[90] Kazakistan'a bağlıdır.

küylerimiz[91] notaya geçirilmemiştir, (…) icra edecek sanatçılar yoksa bu eserler ölü malzeme olarak olduğu yerde yatmaya devam eder. Öyleyse bize sanat uzmanları lazımdır.

Şimdi maksada gelelim. Bizde çeşitli ders kitapları basılmaktadır. Alfabeden başlayarak derin ders kitaplarına kadar bütün kitapların resimli basılması lazımdır. Yoksa öğretim yöntemi için gerekli şartlar oluşmaz. Kazakların hayatı ve yaşayışını anlatan hikâyelerde ve derslerde resimler kesinlikle Kazaklara ait olmalıdır.

Bizde gazete, dergi ve yeni doğmakta olan Komünist Proletarya edebiyatı[92] vardır. Edebiyatta verilmek istenen fikri göze gösteren şey resimdir.

Bizim gerçek Kazak müzesi, eskiyi olduğu gibi gösteren resim galerisi olmalıdır.

Bizim kulüplerimiz ve eğitim kurumlarımız Kazakların hayatından alınmış resimlerle süslenmelidir. Bakan kişi buranın Kazak yurdu olduğunu anlasın. Emekçi halkı ileri götürmek ve fikri açığa çıkarmak için bu en önemli araçtır.

Bizim kulüplerimiz ve tiyatrolarımızın sahnesi Kazak hayatından dekorlarla dolu olmalıdır. Bugüne kadar Kazakların keçe evini, yazlık evini, engin bozkırını gösteren bir resim yapmış değiliz.

İşte, bu kadar gerekli olduğunu söylüyorsak, altına imza atıyorsak, baş söz değil, gerçek ihtiyaç olduğunu düşünüyorsak, bu iş için gerekli kişiyi de göstermek istiyoruz.

O kişi ressam Ğabbas Amantayulu'dır.

Ğabbas'ın milleti Kazak'tır. Kendisi otuz yaşına yeni gelmiş bir yiğittir.

Kazan'da resim okulunu bitirmiştir. Semey vilayetinde çalışıyordu. Orada eski dinci hocaların etkisi güçlü olduğu için ressamlık sanatını icra edememişti. Ğabbas Kazakların hayatını çok iyi biliyor. Kendisinin Kazak olması yetmez. Ğabbas olağanüstü kabiliyete sahip bir ressamdır. Resmi hayalinden de tabiata, insana ve

[91] Küy, Kazak müziğinde form.
[92] Komünist Parti'ye bağlı ve işçi hareketine sempati duyan yazarlar tarafından meydana getirilen edebiyattır.

eşyaya bakarak çizebiliyor. Tarihi resimleri çizmede de ustadır. Dekor yapmada da maharetlidir. Onun resimlerinden Kazak kokusu yayılmaktadır.

Bu ressamın bugüne kadar kabiliyeti gizli kalmıştır. Şimdi Taşkent'te bir okulda öğretmenlik yaparak geçiniyor. Geçimi çok kötü. Resim yapmak için malzeme boya almaya 20-30 somu[93] bile yok. Kurşun kalemle, sulu boyayla basit beyaz kâğıda yaptığı Kazak köyü resmi ve benzeri resimleri Ğabbas'ın nasıl bir kabiliyet olduğunu gösteriyor. Fakat hayatın ağır darbesine maruz kalarak yoksul ve kul hayatı yaşayan sanat gelişmeyecektir. İyi bir şey üretmek için tasasız bir hayat ve neşeli bir gönül lazımdır. Bakımsız yürük atı koşmaz.

Bu ressamdan Kazakistan ve Türkistan'ın bilim kurumları faydalanabilse çok iyi olurdu. Kendisi Kazak hayatından birçok şeyi açığa çıkarırdı.

(Arayan ve soran olursa Ğabbas'ı "Akjol" vasıtasıyla bulmak mümkündür).

2.3.20. Edebiyata Dair *(Körkem Adebiyet Tuvralı)*

(Tartışma olarak)

Ara sıra edebiyatın başını ağrıtıyordu. Oldukça karışık bir meseledir, bu sefer edebiyat hakkında bir sonuç fikri olarak Sabit Mukanov görüşüne karşı yazıyorum. Zıt fikirleri karşılaştırmak doğrudur herhâlde. Fikirleri karşılaştırırken alay etmenin, aşağılamanın, bağırıp çağırmanın lüzumu yoktur ilkesine uyarak, meseleyi soğukkanlı bir şekilde ele alalım.

Altı yıl içinde edebiyata dair ne yaptık deyince Sabit "hiçbir şey" diye cevap veriyor. Sabit olanı görmese de Beyimbet Maylin ile Saken Seyfullin'i görmesi lazımdı. Basılan piyesleri, hikâyeleri, gazete ve dergilerdeki şiirleri, hikâyeleri görmek lazımdı. "Kartkoja"[94] gibi bir romanı görmek lazımdı. Bütün bunlar altı yılın meyvesi değil midir? Mağjan'ın tek tük ters düşünceli şiirlerine bakarak kadere gark olmanın mantığı yok. Öncelikle altı yıl içinde Sabit'te yol kat etmiştir. Edebiyata bakışını genişletiyor. Önceden Abay ile Akan (Ahmet Baytursınoğlu)'ı işe yaramaz kabul eden

[93] Som, Rus para birimine Kazak, Kırgız, Özbeklerin verdiği isimdir. Bugün Kırgız ve Özbek para birimi olarak somu kullanırken, Kazaklar tenge para birimini kullanır.
[94] Jüsipbek Aymavıtulı'na aittir. 20. Yüzyılın başında Kazak ülkesinde meydana gelen değişmeler ve olaylar anlatılır. Bu roman Kazak Sovyet romanının başlangıcıdır (Koç, İşina ve Korganbekov, 2007: 494).

Sabit: "Milliyetçiliği sömürgecilik doğurdu" ve "Masa[95]"yı kullanarak "Zamana herkes hükmeder" diyerek, Abay'dan misal veriyor. Edebiyat hakkında hiçbir şey bilmeme sebebi, Sabit'e göre, yoksulların yüzde 99'unun okuryazar olmaması, benimde... düşüncemin olmamasıymış. Bu iddialar üzerinde duralım. Gerçekten de zenginler içinde okumuş daha çoktu. Fakat Abay'dan ve Mağjan'dan başka zengin sınıfından şair de yazar da çıkmış değildir. Bunun sebebi nedir? Jüsipbek (Aymavıtov) ile Muhtar (Avezov) yüzde birlik fakirler içinden çıkmıştır. Bunun sebebi nedir?

Sabit'in mantığına bakılırsa okumuş insanı çok olan zenginlerde şair de yazar da çıkmalıydı. Fakat hayatta öyle olmuyor. "Sanat kültürün bir dalıdır, kültür üretimin bir dalıdır. Edebiyat sanatın bir kolu olduğu için esasen üretimle ilgilidir" demiştir Lunaçarskiy[96]. Gerçek Marksistlerin hepsi bu fikri destekler. Edebiyatta yeni akım doğması için üretim ilişkileri değiştiğinde, zihniyette değişir ve yeni edebiyat akımları ortaya çıkar. Bunu dikkate alarak Kazak edebiyatının tarihine şöyle bir baktığımızda Proletarya edebiyatının Kazak toprağında gelişmeyişinin sebebini anlarız.

"Edebiyat tarihi üretimin, kültürün veya toplumsal düşüncelerin aynasıdır" diye yazıyor Danilov. Öyleyse evvelce sözlü olarak söylene gelen halk edebiyatı göçebe emekçinin, boy toplumunun aynası olmuştur. Kazak ülkesi Çarlık Rusya idaresine bağımlı olduktan sonra sıkıntı çekmeye başladı. "Eli yetmeden dindar olur" sözü gereğince üretimi azalıp, idareyi kaybeden Kazak halkının şairleri din propagandası yapmaya başladı. Daha sonra Kazak halkının toprağı da elinden giderek ticaret kapitalizmin avucuna düşünce boy idaresi de kaybolmaya başladı. Tarım başladı. Zihniyet değişmeye başladı. Böylece sömürgeciliğe karşı ulus edebiyatı doğdu. Ulus edebiyatı on yedi yıllık bir dönemi kapsar. Ekim devriminden sonra da geçmişe ait temelleri olan ulus edebiyatının alanı genişledi. Bu edebiyat iyice olgunlaştı.

Ekim Devrimi'nden önce zengin ve yoksul sınıflarını birbirinden ayırarak propaganda yapacak okumuş gruplar yoktu. Okumuş insanlar sömürgeciliğe karşı milliyetçiliği hedef tutuyorlardı. Halkın içine gelince zengine karşı itirazını dile getiren yoksul yoktu. Kiraladığı hizmetçiyi zengin köle gibi kullanıyordu, dövüyordu

[95] Ahmet Baytursınoğlu'nun şiir kitabıdır. "Masa (1911)" sivrisinek anlamına gelmektedir. Bu şiirler sivrisineğin uyandırması gibi Kazak halkını uyandıracak ve geri kalmışlıktan kurtaracaktır (Koç, İşina ve Korganbekov, 2007: 468).
[96] Devrimci Marksist, Komünist SSCB ilk eğitim bakanı.

emekçinin hakkını vermiyordu. Yoksul da hizmetçi de her şeyi Tanrı'dan görüyor. Ekim Devrimi'ni Sabit'te Kazakların yapmadığını söylüyor, doğrusu da budur. Din ve zengin tarafları Kazak yoksullarını, Ekim Devrimi bir anda ayıramadı, devrim zihniyeti çabucak değiştiremedi. Hâlen din ve zengin taraftarı yoksullar ile yoksulu yem etmiş ileri gelen yoksul az değildir. Yoksullar daha yeni yeni ayrılıp organize olarak zihniyetini değiştirmeye başladı. 1924 yılına kadar Kazak yoksulunun ne durumda olduğunu Beyimbet (Maylin)'in şiirlerinde görmek mümkündür. Yoksul edebiyatının alanını genişletemeyişinin başlıca sebebi: Yeni zihniyetin zayıfladığı, üretim biçiminin değişmemesidir. Bundan sonra yoksul edebiyatı sınırlarını genişletir diye ümitlenebiliriz. Ancak yoksul edebiyatının tanınması için daha uzun yıllar gerektir.

Eleştirinin sertliği engel oluyor iddiası da mantığa uygun değildir. Eleştirinin kralı Nezir Törekulof'un[97] yaptığı gibi olur, fakat Saken ondan bile korkmadı. Saken'in eski yazar olduğunu ileri sürenler olacaktır, öyleyse Samat ile Baybatır da eski yazardır. Sert eleştiriden korkan sadece bu ikisidir. Vaktiyle "Ayağa kalk Kazak"ı yazan Baybatır akındı. "Serçeden korkan darı ekmez" eleştiriden korkan adamdan dokuz kat ipeğe belesen de yazar olmaz. Devrimci yazar Neverov kaç kere idareden geri çevrilse de yazısını düzelterek tekrar gitmiştir ve sonunda meşhur bir yazar olmuştur. Bu Neverov bazı yazılarını elli kere düzeltmiş. Bizim Kazak yazarları kolay işe emeksiz girmek istiyorlar.

Yoksul sınıftan çıkan yeni yazarları gazete ve dergiler bağrına basmalıdır diyerek Maksim Gorkiy'i örnek alıyorlar. Maksim Gorkiy'i işçi çıkan yazarları fikir ve içerik bakımından övmüştür. O dönemde işçinin arzusu, tasası, fikri toplumdaydı. Bugün ise emekçi temel sloganlardan biri hâline gelmiştir. Bu yüzden yoksul işçilerin yazdığı her şeyi içerik ve düşünce açısından güzel diyerek övmek doğru değildir. İçerik biçime uygun olmalıdır; yeni yazarın yüzüne gözüne bakarak tasvirsiz ve biçimsiz şiiri ve nesri sürekli düzeltmeye gazete ve dergi idaresinin vakti var mı acaba? Ayrıca güzel nazım ve nesri idarede bekletip basmadan düzeltmeye çalışmak akla sığar mı?

"Biçimsiz ve içeriksiz yazılmış şiirler şairin ve sınıfın siyasi olarak gelişmeye başladığını gösterir. Bu tür şiirler kültür göstergesidir fakat bunları yazanlara şair

[97] Diplomat, SSCB'nın Arabistan'daki ilk elçisidir.

denmez. Sanatı kazanmak için çok hazırlık yapmak lazımdır. Yarım yamalak şiir gerçek sanat değildir. Emekçiler edebiyat yöntemini öğretmelidir. "Öğretmek az vakit götürmez" diyor Trotskiy. Öyleyse sert eleştiri ders olur, örnek olur. Fakat yazarın şahsına saldırarak aşağılamanın lüzumu yoktur. Peki, genç yazarlarımız ne yapacak? İmla bilmedikleri hâlde geri kalmak istemiyorlar, kendilerince şiir yazıyormuş gibi yapıyorlar. Peki, buna ne dersin? Bir "yazar" piyes yarışmasına dört bölümlük manzum bir piyes göndermiş, fakat bütün metin altı sayfa. Şiirinde iğne ucu kadar ahenk ve ritim varsa ne olayım. Böyle boş kafalar çok. Bunun hepsini hizaya getirmeye çalışsa idarenin saçı ağarır. Sabit'in kurum sözü doğru, fakat üretim yoluna girmeden, zihniyet değişmeden kurumun faydası çok sınırlı olacaktır. Bundan sonra kurumun fayda sağlayacağına şüphe yoktur.

Sabit'in büyük endişelerinden biri "Milliyetçilerin edebî eserlerinin çok basılmasıdır." Milliyetçiler gazete için kabahatli olabilir ancak basılmış kitaplar için kabahatli değildir herhâlde. Mağjan'ın dört beş şiirini öne sürmenin bir anlamı yoktur. Mağjan'ın o şiirleri yazmasının tarihî bir sebebi vardır sanırım. Kendisi milliyetçidir ama halkın ve yoksulun hayatını yazmasına bu engel olmamalıdır. Jüsipbek ne denli şüpheci olursa olsun hiç kimse Jüsipbek'in piyeslerinde ve "Kartkoja" romanında milliyetçiliğin kokusunu bile bulamaz. Muhtar'ın durumu da aynıdır. Rusların eski yazarı arasında Dostoyevskiy ile Fetten hakkında olumlu fikir yazan yoktur. Bugün ise onları hiç kimse dışlamıyor. Aristokrat Türgenef'i bugün nasıl sevip saydıklarını şair Sabit iyi bilse gerektir. Bunların iyi yanlarını Marksist eleştiri ve eleştirmenler gösteriyorlar.

Ruslar eski yazarlarının ve şairlerinin yazdıklarını seçerek asarken geniş halk kitlelerine hitap eden kitapların basılmasına Sabit niye üzülüyor? Kazak edebiyatının henüz dört başı mamur değildir. Milliyetçilerin eserleri çok basılıyorsa herhâlde edebî değeri için basılıyordur.

Buhar'ın "Sanat dediğimiz şey duyguları resimle sistemleştirmektir" diyor. Şairlik şiirsel tasvirle düşünme görüşünün altına bütün Marksistler imza atmıştır.

"Kara yere kar yağar,

Karı gör de etimi gör.

Kar üstüne kan damlar,

Kanı gör de betimi gör." Akjünis'in bu sözü bir tasvirdir.

Vagner "Sanat hayatı güzelleştirir" diye yazıyor.

"Eğer tasvir yerine mantıklı delilleri koyacak olursa veya bir fikri ispat etmek için zorlanarak tasvir yaparsa o tasvirci değil, sıradan bir yazar olur" diyor Plehanov[98]. İşte, bizden bir adım önde olan kültürü gelişmiş ülkelerin eleştirmenleri bunu söylüyor.

Edebî yazarlığı ile sıradan yazarlık arasındaki fark yer ile gök kadardır. Milliyetçi yazarlar bazen toplumun eksiklerini derinlemesine ele aldıkları zaman onları Marksist yöntemle eğri ve doğrularına bakarak eleştirmek lazımdır.

"Pilniyak ile V. İvanov olmasa bizim edebiyatımız birazcık yoksul olurdu" diyor Trotskiy. Kazak "milliyetçi" yazarları onlara göre daha saygıdeğerdir. Yoksul taraftarı şair Sabit diyalektiği [99] kullanması gerekirdi. "Oyan Kazak"[100] ile "Şolpan"ı[101] Sabit'in göce diye eleştirmesi diyalektiğe terstir. Her şeyi yerine, zamanına tarihi durumlara göre değerlendirmek lazımdır. "Oyan Kazak" ile "Şolpan" çıktığında yazılı edebiyat hangi durumdaydı, sömürgecilik nasıldı. Sabit bunu dikkate almıyor. Rus edebiyatı yeni başladığı zaman Karamzin, Dimitriyev, Derjanvin gibileri ancak göklerde dolaşıyordu. Bugün onlar gibi yazarlara, şairlere Rus okuyucuları dönüp bakmıyor bile. "Oyan Kazak" ilk çıktığı zaman Grigoyedov'un "Gore ot uma (Aklın Çilesi)" adlı eseri gibiydi. "Oyan Kazak"ı taşra Kazakları Kuran gibi ezberlemişti. Mirjakıp'ın adını bütün Kazaklara yayan "Oyan Kazak" olmuştu. Mirjakıp'ın "Bakıtsız Jamal"ı[102] "Bednaya Lisa (Zavallı Lisa)" gibi olmuştu. Mağjan'ın şair olduğu "Şolpan"daki "Bülbül" adlı şiiriyle anlaşılmıştı.

Tarih tekerrürden ibarettir. "Tarih bir yerden bir daha geçer" diye Hegel[103] yazmış. Marks ise "Tarihin ilki tragedya tekrarlanışı oyundur" demiş. Onun gibi zamanında "Oyan Kazak" ile "Şolpan" tragedya idi. Bugün yoksul şairler aynı şekilde yazarlarsa bu komedi olur. İşte gerçek çorba o zaman ortaya çıkar. Sabit biraz propaganda biraz gürültü gerek diyor. Propaganda faydalı olabilir, fakat onunla yazar

[98] Komünizmin ilk kuramcılarındandır.
[99] Komünizmin düşünce biçimi, tartışma.
[100] Oyan Kazak (1909): Mirjakıp Duvlatulı'nın ilk şiir antolojisidir. Kazakları millî uyanışa çağırır. Bu kitabıyla şair, Kazak yurdunda müthiş bir ün yapar (Koç, İşina ve Korganbekov, 2007: 486).
[101] Şolpan: Mağjan Jumabayulı'nın 1912 yılında Kazan'da yayımladığı şiir kitabıdır (Koç, İşina ve Korganbekov, 2007: 480).
[102] Bakıtsız Jamal (1910): Mirjakıp Duvlatulı'nın Kazak edebiyatının ilk romanıdır (Koç, İşina ve Korganbekov, 2007: 487).
[103] Alman filozof.

ve şair çıkarmak mümkün değildir. "Eğer Marksist yazar eczanede ilaç tartar gibi programın[104] maddelerine uygun yazmayı düşünürse, böyle bir eser ancak bir sayfa olur, sanat ortadan kalkar, söz müziğinin ahengi bozulur; propaganda tarafı öne çıkar, böyle bir eser sanatsal etki bırakmaz. Böyle bir eser ilgi çekmez, okuyucuyu sürüklemez. Böyle bir yazara biz de söyleyeceğimiz bilgili Marksist ol, emekçi ol, emekçilerle birlikte ol, fakat yazarken kendi yüreğinle birlikte ol yeteneğine uy" diye yazar Lunaçarskiy. Taşra yoksulunu canlandırmak, bilinçlendirmek için birazcık propagandadan daha önemli olan edebî yazmaktır. Yine Sabit "Mağjan birinin aklıyla yazar olmuş değildi, meşhur Rus yazarlarıyla tanışıp onlardan örnek alarak yazar olmuştur" diyor. Mağjan birinin aklıyla edebiyatçı olmadıysa yoksul yazarları da gazete ve dergiler teşvik etmedi, onlara yol göstermedi, onları edebiyatçı yapmadı diye niye suçlamıyor Sabit? Bazı kişilerin söylediği ağır şeyler akıl oluyor da kitaplardan örnek almıyor mu? Bir cümledeki iki fikir birbirine zıttır, Sabit sadece birini benimsemeliydi. Genel olarak bakıldığında Sabit yeteneğe karşıdır. "Sanat akımının derin olması sınıf hayatına bağlıdır, sanat akımı derin olmazsa büyük yetenekler ölür ve gün yüzüne çıkmaz" diye yazıyor Plehanov. Plehanov yine devam ediyor: "Hiçbir zaman dâhinin bütün olağanüstülüğünü yetiştiği çevrenin etkisiyle izah etmek mümkün değildir." Yeteneğe değer veren Marksistler çoktur.

Sabit'in düşüncesine göre şair esasen öğrenmekle ünlü yazarlar da örnek almakla edebiyatçı oluyormuş. Ben de (biraz övüneyim) her Kazak gibi Rus edebiyatını tanıdım, şiir yazma yöntemini de biliyorum, fakat ne kadar yırtınırsam yırtınayım Mağjan gibi olamam. "Kim... biy olmak istemez, fakat olmak istemez, fakat olamıyor" sözü gereğince niceleri Mağjan gibi olmak istiyor, fakat yetersiz olduğu için olamıyor.

"Şair peygamber de değildir" diye yazıyor Danilov. Bu doğrudur. Yeteneğin az ise başkalarına bakarak büyük edebiyatçı olamazsın. Yeteneğin özelliği ruh ve tabiata bağlı olmasıdır. Öğrenmeyle meşhur yazarlardan örnek göstermeyle Sabit, Mağjan gibi şair yetiştirecekse ben de Sabit'ten ders alırdım. Kazaklarda sınıf şairi var mı veya olacak mı meselesini biz henüz bütünüyle halletmiş değiliz diyor. Sonra da Sabit, Ğabbas ile Abdirahman var diyerek iman getiriyor. Öyleyse halletmiş değiliz diyerek şüpheli bakmanın mantığı yoktur. Sabit yine bir tedbir olarak gazete ve

[104] Komünist parti programı.

dergiler genç edebiyatçıları baskılamamalıdır diyor. Bu doğru değildir, çünkü bugün çıkan gazete ve dergiler halkındır. Halkın içinde estetik duygusu gelişmeye başlamış, seçerek okuyan binlerce öğrenci, öğretmen ve memur vardır. Bunlar biçime göre seçim yaparlar. Bu yüzden de halka hitap eden gazete ve dergi idareleri kim yazarsa yazsın yazıları eleştiri süzgecinden geçirmelidir.

2

Altı yıl içinde edebiyatın ilerlediğini, az da olsa etki alanının genişlediğini herhâlde herkes kabul eder. Lakin edebiyat geçmiş dönemle, bugünkü dönemi bütünüyle kucaklayabiliyor mu? Yoksa ucundan kıyısından mı tutuyor? Büyük meselelerden birisi budur. Edebiyatın toplum hayatını bütünüyle kucaklayıp tasvir ettiğini kim söyleyebilir? Gerçekten de bizim edebiyatımız toplum hayatını ucundan kenarından çekiştirip duruyor. Bu ele geçen yerlerin çoğunu da bazı yazarlar romantizme ve sembolizme dönüştürüyorlar. Bazı yazarlar ise ya propagandaya ya da çıplak pornografiye dönüştürüyor. Bugüne kadar gerçek realizm ile yazılmış sadece Beyimbet'in şiirleridir (Bunun bir kısmı propaganda ve slogandır). Gerçek realizmin yerleşmemesinin sebebi nedir? Gerçek hayatın her yerini eğip bükmektir: Bizim yazarlarımızın Lebedinskiy, Sayfullina, Vsevolod İvanov, Pilniyak gibi yazamamalarıdır. Örneğin, Lebedinskiy "Hedelya" adlı hikâyesinde ÇK'nın[105] ajanı devrim düşmanlarını soyup vururken dayanamaz ve kendisi vurulur. V. İvanov bir hikâyesinde partizanların bir Kazak kadınına yaptığı zulmü yazar. Bunlar hakkında bizden de biri yazacak olsa işin üstesinden gelirdik.

Lunaçarskiy "Düşmanı yenmek başka bir iştir, fakat edebiyat alanına burunsak takmak bambaşka bir iştir, açıktan açığa devrime karşı propaganda yapmıyorsa esere özgürlük vermek gerektir. Gerçeği sanat ve edebiyat yoluyla ifade etmeye izin verirsek şehirde ve köylerde parti üyesi olmayan çoğunluğun ne düşündüğünü ne istediğini nereye doğru yöneldiğini gözlemlemiş oluruz." Kazak ulusunun edebiyat hakkında böyle bir bakış açısı var mıdır? Çokları ulus denilen sözden korkuyor ulus özerkliklerinin ve cumhuriyetlerinin millî özellikleriyle sosyalizm toplumuna yavaş bir yürüyüşle girmek olduğunu idrak edemeyenler var. Bu yüzden de millî görünüşü kullanıp yazarları milliyetçi diyerek aforoz etmeye başlayanlar var. Ğabbas'ın milliyetçi tasnifi doğrudur. Milliyetçilerin bir bölümü Sovyet hükümetinin Kazak

[105] KGB'nin öncülü istihbarat kurumu.

ulusuna faydalı olduğunu düşünüyor, dolayısıyla emeğini esirgemiyor, Kazak ulusunun kültürlü olmasını istiyor. Bu tür milliyetçiler uruk yaşayışına, ileri gelenlere, kodamanlara, mollalara, bazı zenginlere, sömürgecilere, bürokratlara, memurların kötülüğüne ve rüşvetine karşı emekçilerin hakkını koruyor, kadın eşitliğini savunuyor, Kazak ulusunun Rus ulusuyla eşit hukuka sahip olmasını istiyor. Bu milliyetçilerden çıkan yazar komünistin fikrini desteklemese bile takdir etmiyor mu? Öyle değil mi? Bu yazarın yazdığına kim gerçek değeri diyebilir? Milliyetçi, halkçı, yoksulcu yazarlar ve şairler için Kazak toplumunda eleştirel realizm yoluyla yazacak hangi konular var, şimdi ona gelelim. Edebiyatın işleyebileceği konular:

1) Kazak halkının yer için mücadelesi, Rus köyleri ile ilişkisi.

2) Sömürgecilikle mücadele eden milliyetçiler.

3) Kadimcilerle mücadele eden ceditçiler.[106]

4) 1916 yılı olayları.[107]

5) Yedisu'da toprak reformu.

6) Şubat Devrimi'nin etkileri

7) Ekim Devrimi'ndeki Kazak aydınları ve halkı (Arğın'ın Alaş Ordacı, Kıpçak'ın[108] Bolşevikçi olma sebepleri gibi).

8) Dağıtımdaki ileri gelenlerin adaletsizlikleri.

9) 1921 ile 1922 yıllarındaki hayvan kıtlığı.[109]

10) 1921 yılı ayaklanmasındaki Rus köylüsü ile Kazakların ilişkileri (Mustay, Sanbay gibi zenginlerin Bolşevik olması vesaire).

11) İlk yıllarda halk arasında kooperatif kurma süreci.

Ombı ilçesinde bir zengin genç komünizm örgütü komsomol örgütüne girince, rakibi olan zenginde parti örgütüne girmiştir. Böyle olaylar çoktur. Bu ve benzeri bir sürü konu vardır. Bunun hepsi tarih olmak üzeredir. Bu tür konuların temel sebepleri

[106] Usûlü Kadîm eski eğitim anlayışını ve Usûli Cedît yeni eğitim anlayışını savunur. Toplumun Ceditçi ve Kadimci diye iki farklı gruba ayrılmasında Gaspıralı'nın başlattığı Cedit hareketinin etkisinin olduğu tartışılmaz bir gerçektir (Somuncuoğlu, 2006: 322).
[107] 1916 ayaklanma olayları. 1916 Türkistan Millî Ayaklanması. Çar fermanına karşı Türkistan halkının isyan hareketidir (Tamir, 2000: 198-245).
[108] Arğın ve Kıpçak Orta cüz boyları.
[109] Toplu hayvan ölümleri ve çeşitli nedenler kıtlığa neden olur.

Ekim Devrimi'ni Kazakların kendine göre anlamasıdır. Böyle özellikleri edebiyata yazarı dâhil etmenin zamanı gelmedi mi? Yazarın kalemini tutan mı var? Yazıversin diyerek söz ağalığı yapanlar da olabilir. Fakat o tür söz ağalığı şimdilik hayata geçemiyor. Mesela sömürgecilikle mücadele devrini anlatacak olursan milliyetçilerin tipleri çok güzel ortaya çıkar. Örneğin Ekim Devrimi'ni aldığımızda "Üç Cüz" partisindekilerin Bolşevik olmasını Muhambetrakım ve Şamil gibilerin kurultay çağrısı yapmasını anlatırsak, halkçı edebiyatı milliyetçi olarak nitelendiren Sabit gibiler ne diyecektir? Altı yıl içinde yeni bir zihniyet yerleşmeye başladığı için yeni tipler de ortaya çıkmıştır. Bunlar edebiyat cephesine tek tük giriyor. İşte, bu konuların hepsi edebiyatın alanına girdiğinde edebiyat ancak o zaman millî edebiyat olacaktır. Ancak o zaman Kazak ulusunun farkı açık seçik görünecektir.

Yukarıdaki konular tam olarak işlenmeye başladığında, yazarlarda organize olmalıdır. Bugün Kazak edebiyatında iki akım vardır: Birincisi yoksulluk, ikincisi ise halkçılıktır. Bu iki akımı benimseyen yazarlar ve şairler temel düşünceleri tam olarak aynı olmasa da bir örgüt kurup, ortak dergi ve kitaplar çıkarsa fevkalade faydalı olurdu. Böyle örgütlenme Sibir yazar ve şairlerinde vardır. Sibir yazar ve şairlerinde iki akım değil, birçok akım vardır. Buna rağmen tek bir örgüt altında toplanmak mümkün değildir diyenler ayrı örgüt kurmalıdır. Bu bağlamda Moskova'daki çeşitli edebiyat örgütlerinin yolunu takip etmek mümkündür. Mesela, Moskova'da VAPP[110] ayrı bir örgüttür. Bunun yanında bütün Rusya Yazarlar Birliği yine ayrı bir örgüttür. Her hâlükârda edebiyatçıların örgüt hakkındaki meseleyi halletme vakti gelmiştir.

Hangi örgüt olursa olsun temelinde edebiyatı geliştirmek olmalıdır: "İçi altın, dışı gümüş söz iyisini" derken Abay, içeriği altın, biçimi ise gümüş olarak nitelendiriyor. Abay filozof olduğu için içeriğe fazla önem veriyor. Fikir açısından içerik altın ise, güzellik açısından biçimi de altın olmalıdır ilkesini şiar edinmeliyiz. Meşhur Sayfullina[111] şöyle diyor: "Yazar gözünü yummadan hayattaki yaraları, damgaları ve hastalıkları gösterir. İnsanın taşkın gücüne, cesur işine, kaynayan kanına, ateşli canına ve üretici beynine güvenip yüreğinden ışık yansıtarak yazarsa yazdığı edebî olur."

[110] Proleter yazarlar birliği.
[111] Elena Osipovna Sayfullina (1901-1981). Rus piyes, nesir yazarıdır. Sovyet Yazarlar Birliğine üyedir.

Kazak kalem erbabı da yarayı kanatmadan, damgayı eleştirmeden, hastayı iyileştirmeden Doğu'yu kölelikten kurtaran Ekim Devrimi'ni suçlamadan Kazak ulusunun geçmişi ve bugünkü hayatını edebiyat aynasına yansıtmalıdır.

2.3.21. Sabit ile Tartışmayı Bitirdim *(Sabitpen Aytıstı Doğardım)*

Rus edebiyatında güzel sanatlar hakkında, özellikle edebiyat hakkında marksist bakış açısısının temellerini atan Plehanov ile Voronskiy'dir, devrimden beri ise edebiyat hakkında sağlam fikirler ortaya koyan Lunaçarskiy ile Trotskiy'dir. Benim bunlardan getirdiğim misallere Sabit "İnanmak zor" diyor. Bu neyi gösteriyor? Sabit'in yukarıda anılan eserleri okumadığını, incelemediğini gösteriyor. Sabit diyalektiğin anlamını anlamakla birlikte onu hayatta kullanmıyor. Bu sebeplerden bana karşı yazdığı makalede Sabit aslında kendi kendisine karşı geliyor. Böyle bir adamla benim tartışacak vaktim yok. Bu sebepten de tartışmayı bitirdim. Bilgi yoluyla tartışacaklar varsa ben hazırım. Yalnız herkese şunu hatırlatırım: Sabit "Koşke'nin yoksulun uyanması için daha çok zaman var görüşüne bizim katılmamız mümkün değildir" diyor.

Benim yazdığım şuydu: "Bundan böyle yoksul edebiyatının alanını genişleyeceğini ümit edebiliriz. Ancak yoksul edebiyatının sağlam biçimde yerleşmesi için daha birçok yıl lazımdır. Ben yoksul uyandı demiştim. Benim fikrimi tahrif ederek "olmayacak anlamlar" çıkarmak insanlığa sığmaz. Edebiyatta Rus etkisi hakkında "oldu", "olmadı" diyerek birkaç söz söylemiştim. Sabit'in Rus etkisi hakkında yazdığı ise "baş deyince kulak anlaşılır" demekle birdir. Sabit'in Zelinskiy adlı Polonyalı'nın "Kazak" diye bir şiiri var sözüne karşı şöyle demiştim: Sömürgeci Çarlık idaresi Polonya'da kırgın yapmıştır. Hürriyet isteyen kişileri sürgün etmiş, kurşuna dizmiş ve asmıştır. Zelinskiy Polonya'nın işgal altında çürümekte olduğunu açıkça söyleyemediği için üstü kapalı bir biçimde "Kazak" diye yazmıştır.

Milliyetçi yazarlar ile Kazak edebiyatının milliyetçi dönemi hakkında ayrı bir makale yazacağım.

3. METİNLERİN İNCELENMESİ

3.1. Piyeslerin İncelenmesi

Altın Yüzük *(Altın Sakina)* Adlı Piyesin İncelenmesi

"Altın Yüzük" adlı piyesin konusu kayınvalide ile gelinin arasındaki anlaşmazlık üzerine kuruludur. Öfkeli kaynananın kötülüğünden dolayı ölen gelinin kaderi ve Kazak geleneğinin sebep olduğu olumsuz durum anlatılmaktadır. Karakterler: Halima, Janiya, Sağıntay, Tavirşe, Umsındık, Örik, Banu, Bekbolat, Koyşı Bala ve Arvak'tır. Koyşı Bala (Çoban Çocuk) ve Arvak (Ruh)'ın gerçek adları belli değildir. Ana karakter Halima'dır. Karakterlerin özellikleri: Halima, zengin bir adam olan Sağıntay ile evli yeni gelindir. Evlilikleri üç yılı aşmıştır. Başlangıçta güzel süren evlilikleri Halima'nın altın yüzüğünü dayı kızı Tavirşe'ye vermemesiyle faciaya dönmüştür. Halima, kocası Sağıntay'dan ve kaynanası Janiya'dan sürekli dayak yer. En sonunda karnındaki bebekle vefat eder. Sağıntay, Halima'nın zengin kocasıdır. Halima'yı sürekli annesi Janiya'nın dolduruşlarıyla dövmektedir. Janiya, Halima'nın kaynanası ve Sağıntay'ın annesidir. Gelinine olan kininden dolayı sürekli gelinini oğluna dövdürtür. Mekân genel olarak evdir. Olay örgüsü şu şekildedir: Halima ve Sağıntay yeni evlenmiştir. Kazakların çeyizden hediye alma âdeti vardır. Dayı kızı Tavirşe, Halima'dan altın yüzük ve tokasını istemektedir. Halima sadece tokayı vermeyi kabul etmiştir. Halima'nın kaynanası Janiya ne yapsa da Halima'ya yüzüğü verdirememiştir. Janiya bunun öfkesiyle her gün oğluna gelinini dövdürtür. Halima'ya iftira atar. Önce hırsızlıkla suçlayıp daha sonra namusuna iftira atmıştır. Bu iftiralar Halima'nın sonu olmuştur. Örik adlı peltek yardımcı karakterle kaynana Janiya iftiralarını güçlendirmiştir. Karnındaki bebeğiyle Halima kocası tarafından dövülerek öldürülmüştür. Çok geçmeden Sağıntay ve Janiya pişman olmuştur. Piyesin sonunda Sağıntay ve Janiya, Halima'dan af diler, Sağıntay feryat eder.

"Altın Sakina" adlı piyes dört perdedir. Birinci perde, yeni evli Sağıntay ve Halima ile açılır. Halima gelen misafire çeyizinden istenen hediyeyi vermez ve kaynanasından kötülük görür. İkinci perde, Janiya ve Örik ile başlar. Halima kaynanası tarafından hırsızlıkla suçlanır. Kaynanası Halima'nın namusuna Örik aracılığıyla iftira atar. Halima yine kocasından dayak yer. Üçüncü perde, Halima ve arkadaşı Banu ile başlar, ikili dertleşir. Halima, arkadaşına hamile olduğunu söyler. Dördüncü perdede,

iftiralar sonucunda Sağıntay'ın işkencesi artar, son olarak Halima'yı öldüresiye döver. Örik, Halima'nın suçsuz olduğunu, kemer ve değerli şapka için iftira attığını itiraf eder. Dayaktan güçsüzleşen Halima altın yüzüğü fırlatır ve hamile olduğunu söyler. Halima işkenceden dolayı karnındaki bebeğiyle birlikte vefat eder. Halima'nın ölmek üzereyken suçsuzluğu anlaşılmıştır ama artık her şey için oldukça geçtir. Piyesin sonunda Janiya ile Sağıntay pişman olur.

"Altın Sakina (Altın Yüzük)" adlı piyeste kalınmal[112] karşılığında evlendirme, kuma (tokal) olarak alma, dengi olmayan kişiyle evlenme, kadına yönelik fiziksel şiddet, kadına yönelik toplumsal baskı, eski Kazak göreneğindeki kadın anlayışının yanlışlığı, hukuk bakımından kadın erkek eşitliğinin olmayışı konuları görülmektedir (Kınacı, 2017: 100-146). Piyes, Halima'nın etrafında şekillenmiştir. Halima başkarakterdir. Gelin çeyizinden, akrabaların hediye alma geleneği sebebiyle ortaya çıkan sorunlar anlatılmaktadır. Halima'ya yapılan şiddetin birçok Kazak kadınına da yapıldığı anlaşılmaktadır. Yapılan şiddet, *"Janiya (Eve girerek): Pişirip yesen de kadın senin kadının, ben istediğime ulaştım... Bu iş bugün olmazsa artık hiçbir zaman olmayacak demektir. Dayaktan adam ölecek değil ya, ben eskiden atın kuyruğuna bağlanıp sürüklendim, bugünkü kadınlar dayak mı yiyor sanki?"* yazılarak piyesin birçok bölümünde anlatılmıştır. Piyeste kadına yönelik şiddet, dayak, eziyet ve yokluk konuları işlenmektedir. Halima'nın okumuş misafirinin eşine iyi davranması dikkat çekicidir. Piyeste, "*Halima: Kadına eziyeti Allah mı yazmış? Bir gün bizim eve bir Kazak okumuşu geldiğinde gördüm, o karısının üzerine titrer"* yazar. Buradan eğitimin önemini anlayabiliyoruz. Bazı Kazak kadınları ailesi istediği için rızası dışında evlendirilmiş, sonra pişman olarak kendi evlerine tekrar dönmek istemiştir. Ancak günah olur, ayıp olur diye düşünerek kocalarından ayrılamayıp evliliklerine zorunlu olarak devam etmişlerdir. Kocalarından ayrılanların ise koca evine geri dönmeleri bilindik bir durumdur. Bu piyeste rıza göstererek evlenen, başlangıçta birbirinin üstüne titreyen karı kocanın durumu anlatılmaktadır. Geleneğe göre çeyizden hediye alma âdeti vardır. Bu gelenek ve görenek bir nevi eleştirilir. Eserde gelenek ve göreneğine bağlı olan Janiya'nın gelinini hor görmesi ve eziyet etmesi anlatılır. "Altın Sakina", 1923 yılında Orınbor'daki Kazakistan Devlet Yayınevinde

[112] Başlık parası anlamındadır. Bu gelenek Ceditçi aydınlar ve Kazak aydınları tarafından eleştirilmiştir. Kadının toplum içindeki değerini aşağıya çeken bir gelenektir (İnce, 2022: 267).

yayımlanan dört perdelik dramadır. “Altın Sakina” adlı piyes 1965 yılında basılan Koşke Kemengerulı’nın külliyatına dâhil edilmiştir.

13 Ocak 1926’da Kızılorda Kazak Millî Tiyatrosu, Koşke Kemengerulı’nın “Altın Sakina” piyesi ile ilk perdesini açmıştır. Enbekşi Kazak gazetesinde Altın Sakina adlı piyesin sahnelendiğine dair haber yer alır. Habere göre tiyatro yönetmeni Dinşe’dir ve Mirjakıp Duvlatov’un kızı da bu tiyatroya destek vermiştir. Bu gösteri Koşke’nin oyun yazarlığını olumlu yönde etkilemiştir (Rüstembekova, 1995: 9). Bu oyun, 1990 yılında Omsk şehrinde öğretmen olan Bolat Omarulı Ibırayev yönetiminde köy halkı tarafından sahneye konulmuştur (Kamzabekulı, 2013: 337).

Rüşvetçiler *(Paraşıldar)* **Adlı Piyesin İncelemesi**

“Rüşvetçiler” adlı piyesin konusu şikâyete giden iki Kazak’ın Ruslar tarafından dolandırılmasıdır. Karakterler: Konırbay, Momınbay, Karabek, İvan ve Maksim’dir. Mekân, büro ve kodestir. Piyeste olay örgüsü şu şekildedir: Konırbay ve Momınbay idare yetkilisine şikâyette bulunmak için büroya giderler. Momınbay, Konırbay’a göre daha yaşlıdır. Önce büroda Maksim adlı Rusla karşılaşırlar. Maksim’e üç som para kaptırırlar. Büroya pantolon giymeden geldiği için çevirmen Karabek “*Burası büro, köy değil”* diyerek Momınbay’ı dışarı çıkartır. Momınbay, Konırbay'dan ayrılır. Maksim ücretini alarak Momınbay’a bir pantolon kiralar. Konırbay, Karabek’e şikâyetlerini anlatır. *Naşandik’i* memnun etmek için Karabek, Konırbay’dan rüşvet alır. Momınbay ve Konırbay’ın tek isteği arttırdıkları parayla evlerine giyim kuşam alarak dönebilmektir. Karabek şikâyet için dilekçe görmek ister, Konırbay’da dilekçe olmayınca Konırbay’a Rus Akim’den dilekçe yazdırtmasını söyler. Daha sonra Karabek, Konırbay’dan borç para ister. Konırbay da kendi işinin görülmesi için parayı verir. Konırbay, dilekçeyi yazdırmak için dışarı çıkar. İvan, *Naşandik* rolü yaparak Konırbay ve Momınbay’ı kandıracaktır. Momınbay pantolonu giydikten sonra piyese dâhil olur. Karabek, Momınbay’a arkadaşı Konırbay’ın kodese atıldığını söyler. Momınbay arkadaşını kurtarmak için Karabek’e para verir. Bu sırada Konırbay, Rus Akim’e beş soma dilekçeyi yazdırtır. Nihayet Konırbay ve Momınbay karşılaşır. İkisi birlikte, kurnaz Karabek’e kaptırdıkları paraları hesaplar. İvan ve Karabek’e ellerindeki bütün parayı kaptırdıklarını anlamalarına rağmen işlerinin görülmesi için ses çıkarmazlar. Dilekçeye güvenen Konırbay ve Momınbay, İvan’a

dilekçeyi verir. İvan dilekçe yerine boş bir kâğıda *"Eyalet yöneticisine teslim edilmiştir"* yazıp onları dışarı çıkartır. Kâğıtta yazanları Maksim'e okutan Konırbay ve Momınbay dolandırıldığını anlayıp paralarını geri isterler, bunun üzerine dövülerek kodese atılırlar. Yöneticiye şikâyete geldikleri için pişman olan Momınbay ve Konırbay tekrar şikâyet etmeye gelmeyecekleri konusunda hemfikirdir.

"Paraşıldar (Rüşvetçiler)" adlı piyeste idarenin aldatıcılığı, halktan ağır vergiler alan Kazak yöneticiler, rüşvet alan memurlar anlatılmaktadır. İdarede çalışan Rus yetkililerin Rusça konuşması, köylülerin idareyle Rusça konuşmaya çalışması, halkın Rusça konuşmakta zorlanması gibi devrin yaşantısını gösteren özellikler piyeste yer almaktadır. Piyeste geçen şu konuşma dikkat çekicidir: "*Karabek (Tartışmayı kızıştırıp): Siz 'Bozkır Arda' kural bilmezsiniz"* diyerek Momınbay ve Konırbay'ın cahil ve eğitimsiz olduklarını vurgular. Piyes, 1926 yılında *Jana Mektep* dergisinin (Kızılorda) 7. ve 8. sayılarında yayımlanan bir perdelik komedidir. Piyes, 1965'te çıkarılan külliyata eklenmiştir.

Eski Eğitim *(Eski Okuv)* **Adlı Piyesin İncelenmesi**

"Eski Eğitim (Eski Okuv)" adlı piyesin konusu eski tarz eğitim veren mollanın şiddete dayalı eğitimidir. Karakterler: Molla, Nökeş, Tilev, Nurım, Beken, Eske, Jeke ve Aliş'tir. Piyes, zengin bir şahıs kadrosuna sahiptir. Mekân, zengin adamın misafirhanesidir. Piyeste olay örgüsü şu şekildedir: Molla zengin adamın misafirhanesinde eğitim vermektedir. Molla'yı bekleyen öğrenciler, bir yandan Molla'yı gözetlerken bir yandan da oyun oynarlar. Öğrenciler daha fazla oyun oynamayı arzulamaktadır. Öğrenciler, Molla'yı bu yüzden cezalandırmak isterler ve ondan kurtulduklarında neler yapacaklarının hayalini kurarlar. Molla gelir. Öğrencilerden haftalık[113] alır. Molla, haftalık veremeyen fakir öğrencilere ödevlerini okutur. Ödevi düzgün okuyamayan öğrencilerini döver ve onlara eziyet eder. Daha sonra zengin çocuğu olan Nökeş, Molla'yı kandırıp dışarı çağırır. Molla dışarı çıktığında öğrenciler Molla'yı cezalandırmak için plan yaparlar. Plandan habersiz olan Molla, içeri girip yerine oturunca öğrencilerin saldırısına uğrar.

[113] Mollanın her hafta öğrencilerden aldığı gıda yardımı ya da ücret anlamındadır.

"Eski Okuv (Eski Eğitim)" adlı piyeste birinci perdede, öğrenciler mollayı beklerken oyun oynarlar. Öğrencilerin arzusu oyun ve eğlencedir. Molla'nın gelmesine yakın öğrenciler ders çalışıyormuş gibi görünmek isteyerek Molla'yı gözetlerler. İkinci perde, Molla gelir. Molla ilk olarak öğrencilerinden kendi için haftalık para ya da yiyecek toplar. Molla öğrencilere sure okutmaya başlar. Molla'nın eğitimi şiddete dayalı bir eğitimdir. Molla öğrencilere işkenceyle sure öğretir. Nökeş adlı öğrenci Molla'yı kandırarak dışarı çağırır. Üçüncü perde, Nökeş dayak yiyeceğini anlayınca bütün öğrencilerle birlikte Molla'yı dövme planı yapar. Dördüncü perde, Molla, Nökeş'in kendisini kandırdığını anlar. Planlarına sadık kalan öğrenciler Molla gelince hep birlikte Molla'ya karşı hareket ederler ve Molla'yı döverler. Molla'nın bedduasıyla piyes sona erer.

"Eski Okuv" adlı piyeste Molla zengin ve fakir çocuklarına farklı davranmaktadır. "*Tilev: Mollanın vurduğu yer cehennemde yanmaz, der. Nurım: Seni dövse cehennemi görürdün"* diye karşılık verir. Tilev zengin çocuğu, Nurım ise fakir çocuğudur. Şiddete maruz kalanlar genellikle fakir çocuklarıdır. "Eski Eğitim" adlı piyeste molla tenkit edilmektedir. Molla, eski tarz eğitim anlayışına uygun bir şekilde eğitim vermektedir. Piyeste yer alan Arapça kısımlar bu anlayışa uygun olarak heceleme yoluyla öğretilmektedir. "Eski Okuv (Eski Eğitim)" adlı piyes 1927 yılında *Jana Mektep* dergisinin ilk sayısında yayımlanmış, dört perdelik komedidir. Bu piyes 1965 yılında Kemengerulı'nın külliyatına dâhil edilmiştir.

Koşke Kemengerulı'nın piyeslerinin dili genel olarak açıktır. Piyeslerin başında, piyesin perde sayıları belirtilerek karakterler tanıtılmış, karakterlerin özellikleri sıralanmış ve mekân tasvir edilmiştir.

3.2. Hikâyelerin İncelenmesi

Mahkûmun Düşüncesi *(Tutkınnın Oyı)* Adlı Hikâyenin İncelenmesi

"Mahkûmun Düşüncesi" adlı hikâye konu bakımından yazarın duygularını ve geleceğe ait düşüncelerini kapsar. Mekân hayalî bir hapishanedir. Yazar kendi hapiste değildir, bir tutuklunun durumunu hayal etmektedir. Kahraman da yazarın kendisidir. Siyasi açıdan çalkantılı bir dönem olması da yazarın duygu ve düşüncesini etkilemiştir. Kazak halkı önceden güçlüyken şimdi güçsüz kalmıştır. Yazar, Kazak ülkesinin ve doğup büyüdüğü yurdunun özerk olamamasına duyduğu endişeleri dile getirmektedir.

Kazakların, Rus esaretinden maddi ve manevi olarak kurtulacaklarını anlatır. Kendi adına değil, bütün Kazaklar adına konuşur. Rus esaretinden kurtulacaklarına inançlı olan yazar gelecekten ümitlidir. Zaman, 1919 yılının başı yani metnin basım tarihi günleridir. Tarihî bilgilere bakıldığında yazarın serbest bir şekilde büyüdüğü, doğduğu yer olan Ombı civarı o zamanlarda işgal edilmiştir. Koşke Kemengerulı "*Geniş yayılıp, özgürce büyüdüğüm memleketimi aldılar"* diye yazarak üzüntüsünü dile getirir. Eser hikâye olarak verilen bir sayfalık metindir. "Tutkınnın Oyı" adlı hikâye *Jas Azamat* gazetesinin (Kızıljar) 8 Şubat 1919'daki sayısında yayımlanmıştır. Koşke, bu hikâyeyi yazarken "El Balası" takma adını kullanmıştır.

Sömürgeciliğin İşaretleri *(Otarşıldık Uskındarı)* **Adlı Hikâyenin İncelenmesi**

"Sömürgeciliğin İşaretleri" adlı hikâyenin başlığının altına "geçmiş hayattan" notu eklenmiştir. Hikâye, Janatay adlı kahramanın yaşadıkları etrafında şekillenir. Mekân, Kızıljar ilçesindeki Presnov istasyonuna yakın bir daire ve pazardır. Hikâyenin konusu, Milliyetçi Kazak genci Janatay'ın Kazaklara yapılan zulme karşı onları aydınlatmak istemesidir. Janatay tarım okulu öğrencisi, köleliği reddeden ve *Kazak* gazetesini takip eden milliyetçi bir aydındır. Bu gazetede etkin olan kesim Alaş Ordacılardır. Janatay da Alaşçı bir aydındır. Eğitimin önemini bilen Janatay, köleliği reddeder ve halkı için eşitliği diler. Hikâyede olay örgüsü şu şekildedir: Tarım okulunda okuyan Janatay deneyim kazanmak için Presnov istasyonuna gelir. Janatay, dairesine yerleşir ve pazara gitmek için dairesinden çıkar. Bir Kazak'ı dayak yerken görür. Kazak'ın dayak yeme sebebi devesinin Rus köylüsünün atını ürkütmüş olmasıdır. Adaletsizliği kitaplardan öğrenen Janatay artık kendi gözüyle de görmüştür. Ülkesinin özgür olmayışı onu derinden yaralar ve kaygılandırır. Janatay, eğitimli olduğu için kendisini şehirdeki adaletsizlerden korur, fakat diğer Kazaklar kendilerini koruyamazlar. Hikâye sonunda Janatay, eğitimin önemini düşünerek uykuya dalar.

"Sömürgeciliğin İşaretleri" adlı hikâyede şehirdeki Rusların Kazak halkıyla alay etmesi ve onları hor görmesi karşısında gururu incinen Janatay'ın gözünden zamanın adaletsizliği, sömürgeciliği, Kazak halkının Rusça konuşmada zorlaması, Rus köylülerin Kazak halkını tehdit ve işkence etmesi anlatılır. Hikâyede Rus halkının ayrıcalıklı olduğu görülür. Kendi halkı için ise Janatay endişe duyar ve eşitlik ister. Janatay eğitim görmüş birisi olduğu için, *"Arda" diyerek kimse benimle dalga geçmiyor,* der. Ruslar, "Arda" sözcüğünü Kazaklar için kullanmıştır. "Arda" sözcüğü

eğitilmeden salınan yabani at ve vahşi at anlamına gelmektedir. Burada eğitimin önemini vurgulayarak cehaletin Kazaklara nelere mal olduğunu anlatır. Kazaklara kültürsüz ve medeniyetsiz denmesine Janatay karşı çıkar. Eğitimli olduğu için Janatay esaretten ve aldatılmaktan kurtulur, fakat Kazak halkının eğitimsizleri esaretten kurtulamaz ve değersizlik görmeye devam eder. Hikâyenin sonunda Janatay, *"Hayattan halk Kazak'ının darbe yemesinin nedeni cahillik ve okumamışlıktır. Ben okuduğum için isli evde değil havadar bir odada yatıyorum. Okuduğum için ben dayak yemiyorum, hiç kimse "Arda" diyerek benimle dalga geçmiyor. Kazak halkı okumadıkça bu esaretten kurtulamaz"* diye düşünür. Hikâyeden Kazak ülkesinin bağımsız olmadığı anlaşılmaktadır. Janatay, bu duruma üzülmekte ve Kazak halkı için endişelenmektedir. Janatay'a göre bu belaya neden olan Kazak ülkesini Ruslara teslim eden Kazak hanlarıdır. Hikâyede, "*Derin düşüncenin uçurumuna girip, kanlı siyasetin sonucunu net görüp, Rus'a bağlı olan hanlara beddua edip, yulara sokan hanlar diye düşünerek öfkeyle dolup dairesine girdi"* yazılarak durum anlatılmıştır. Janatay eğitimli bir Kazak genci olarak insanları aldatan din adamlarını, halk oburu olan insanlıktan çıkmış çavuş ve arzuhâlcilerin hepsini çok iyi bilmektedir. Din adamları, çavuşlar ve arzuhâlciler, "*Çar'ın dileğini sormaya mecbur papazların hepsini ve saçlı, bıyıklı, yılan gözlü, omuzları parlak, halk oburu insanlıktan çıkmış arzuhâlci ve çavuşların hepsini Janatay önceden biliyordu"* şeklinde tasvir edilerek dönemin aldatıcılığına dikkat çekilmiştir. "Otarşıldık Uskındarı" adlı hikâye 1925 yılında Taşkent'te basılmıştır.

Kanlı Dalga *(Kandı Tolkın)* **Adlı Hikâyenin İncelenmesi**

"Kanlı Dalga" adlı hikâyeye yazar doğa betimlemeleri kullanarak başlamıştır. Hikâyenin geçtiği yıl 1919'dur. Hikâyenin konusu, Sarkınbay'ın öldürülen oğlunun intikamını almasıdır. Mekân köy, ahır ve Jaynıma'nın evidir. Zaman, Bolşeviklerin (Kızılların) Menşeviklere (Aklara) karşı güçlendiği bir zamandır. Kahramanlar: Sarkınbay, Jaynıma, Tınımjan ve iki Rus askerdir. Kahramanların özellikleri şöyledir: Jaynıma, Sarkınbay'ın gelini ve Tınımjan'ın karısıdır. Sarkınbay, oğlu Tınımjan'ı öldüren Rus askerden intikamını almak isteyen bir babadır. Tınımjan, Jaynıma'nın kocasıdır ve Sarkınbay'ın oğludur. Tınımjan "Bolşeviklerle görüşüyorsun" denilerek Rus bir asker tarafından öldürülmüştür. Tek çocuğu vardır. Hikâyenin konusu Kazak bir babanın, oğlunu öldüren Rus askerinden öcünü almasıdır. Hikâyenin olay örgüsü

şu şekildedir: Sarkınbay oğlu Tınımjan'ın öldürüldüğünü unutamaz ve oğlunun kanını yerde koymak istemez. Bir gün köylerine Rus askerleri gelir. Rus askerlerinden biri Tınımjan'ın katilidir. Rus askerleri köyü yağmalar. İçlerinden biri Tınımjan'ın katili olan İki Rus asker Jaynıma'nın evine girerler. Jaynıma'nın tüm yakarışlarına rağmen ona tecavüz eder ve Jaynıma'yı öldürürler. Hikâyenin sonunda Sarkınbay, iki Rus askerinden intikamını aldıktan sonra vefat eder. Hikâyede Rus askerler köylüye eziyet edip, atlarını ve giysilerini zorla alıp, kadınlarına tecavüz etmiştir. Tınımjan'ın karısı Jaynıma tecavüze uğrayacağını anlayınca Rusça *"olmaz"* demek istese de bunu başaramamış ve Rusça bilmediğinden kendini ifade edememiştir. Bu durum yazarın "Rüşvetçiler" piyesinde ve "Sömürgeciliğin İşaretleri" adlı hikâyesinde de işlenmiştir. Genel olarak Koşke'nin eserlerinde Rus köylülerinin eziyetleri ve Kazakların Rusça konuşmakta zorlanması görülmektedir.

"Kanlı Dalga" adlı hikâyede Rus iç savaşı zamanında ak[114] askerlerinin Kazak köylerini kızıl kana bulaması anlatılır. Hikâye, belgesel görünümünde bir izlenim bırakmaktadır. "Kandı Tolkın" adlı hikâye *Enbekşi Kazak* gazetesinin (Kızılorda) 4 Ocak 1926 tarihli sayısında basılmıştır.

Momıntay Adlı Hikâyenin İncelenmesi

"Momıntay" adlı hikâye Momıntay adlı kahraman etrafında şekillenmiştir. Hikâyenin konusu, Momıntay'ın çobanlıktan ve fakirlikten kurtulma amacıyla okumaya gönüllü olarak kendine yeni bir yol çizmesidir. Şahıs kadrosu: Momıntay, Baytok (Momıntay'ın hayvanına baktığı zengin adam), Kudaybergen (Baytok'un tek çocuğu), Berdikul, Gülayım ve Momıntay'ın annesidir. Hikâyenin şahıs kadrosu oldukça geniştir. Mekân otlak, köy ve Kazak bozkırıdır.

Hikâyede olay örgüsü şu şekildedir: Momıntay fakir ve yetim bir çocuktur. Onun hevesi oyun ve eğlencedir. Yazın dışarıdan gelmez, kışın dışarıya çıkmaz. Altı yaşından sonra Momıntay kuzu bakıcılığı yapar. Dört yıl kuzuya bakar, güzel bakarsa yemeklerle ödüllendirilir. Momıntay hayvanlarına baktığı zenginden çok dayak yer. Bu yüzden fakirliğini, zor hayatını ve Tanrı'yı sorgular. İyi bir çoban olup annesini sevindirmeyi ister. Altmış yaşlarında olan Berdikul adlı çoban, çocuk çobanlara masallar ve hikâyeler anlatan biridir. Berdikul kendi hayatından da hikâyeler anlatır.

[114] Menşevik askerleri.

Berdikul'un sevdiği Gülayım adlı genç kız zengin bir adamın kızıdır ve istemediği çirkin bir adamla evlendirilecektir. Zengin kızı Gülayım ile Berdikul, Rus şehrine kaçacaklarken Gülayım hastalanıp vefat eder. Momıntay bu hikâyeye çok üzülür. Kurban Bayramı zamanı büyük bir bayram eğlencesi olur. Eğlenceye kendini kaptıran Momıntay, baktığı dört koyunu kurda yem edince zenginden çok dayak yer. Annesi zenginden korkusuna oğlunu zenginin elinden alamaz. Yediği dayağın etkisinden günlerce çıkamayan Momıntay "Bolşevikler" fakirleri kurtaracak söylentilerini duyar. Daha sonra bu dedikoduların boş olduğunu düşünüp seyis olmayı ister. Hikâyenin sonuna doğru fakirler bir toplantıya çağrılır. Bu toplantıya zengini şikâyet etmek için Momıntay da gider. Fakir halk toplantıda Bolşeviklere karşı sıkıntılarını dile getirir. Momıntay bu toplantıda okumak için şehre gitmeye gönüllü olur, yönetici de halkı imrendirmek için kabul eder ve Momıntay'ı yanına alarak şehre doğru yola çıkar. Böylece Momıntay cahillik ve kölelikten kurtulmak için aydınlığa adım atmış olur. Momıntay'ın gelecekte nasıl bir insan olacağını zaman gösterecektir.

Hikâyede Momıntay, Tanrı'nın adaletsiz olduğunu belirtir ve günah nedir gibi sorular sorar. Onları bu fakirlikten kurtaracak olan Bolşeviklerdir. Bolşeviklerin zenginden alıp fakire vereceğine inanırlar. Bolşevikler işçilerin ve fakirlerin yanındadır. Sosyalizm ideolojinin sanat ve edebiyata yansımasıyla işçi sınıfı, zengin ve fakir ayrımı konuları çokça işlenmiştir. Berdikul çoban üzerinden hikâyede zengin ve fakir ayrımı anlatılır. Kızını sevmediği bir adamla evlendirme konusu bu hikâyede de vardır. Bu eserde de Kazak kadınlarına yapılan haksızlık görülmektedir. Momıntay, okumaya gönüllü olduktan sonra onu aydınlık bir hayat bekler, fakat hikâye burada sonlandırılır. Momıntay'ın sonunun ne olduğu veya ne olacağı okuyucunun hayal gücüne bırakılmıştır.

Koşke Kemengerulı, "Momıntay" hikâyesinde Momıntay adlı yetim kalmış küçük bir çocuğun altı yaşından itibaren kuzu bakmasını, zenginin dayağını yiyerek geçen ömrünün her türlü durumunu gerçekçi bir bakış açısıyla ele almıştır. Eser sonuna: *"Momıntay, cahil hayatından elini ayağını bağlayan kölelikten kurtuldu. Aydınlık dünyaya çıktı, hür oldu, insanlığa adım attı"* yazılarak Momıntay'ın durumu anlatılmıştır.

Hikâye, Ekim Devrimi'nin getirdiği yeniliklerin habercisi olmuştur. Hikâyede bugünkü genç nesle tarihi olayları öğrenmenin, gelenek ve görenekleri bilmenin ve

eğitim görmenin önemi vurgulanır. Hikâye, *Leninşil Jas* dergisinin (Orınbor) 3. ve 5. sayılarında 1925 yılında yayımlanmıştır.

Düriya Adlı Hikâyenin İncelenmesi

"Düriya" adlı hikâye kadın kahraman Düriya etrafında şekillenmiştir. Hikâyede Düriya'nın kendi rızası dışında bir evlilik yapmak istememesi ve bu amaçla zengin damat adayını değil, sevdiği fakir delikanlıyı tercih etmesi anlatılır. Hikâyede şahıs kadrosu geniştir. Şahıs kadrosu: Juvanbay, Es, Köben, Davılbay, Dalabay, Düriya ve Murat'tır. Kahramanların özellikleri şöyledir: Es, güler yüzlü adaletten yana olan bir hâkimdir ve kadınların sevdiğiyle evlenmesi gerektiğini düşünen biridir. Düriya, Dalabay'ın kızıdır. Yoksul olan Murat'a kendi isteğiyle kaçmıştır. Dalabay, Düriya'nın babasıdır ve kızının kandırıldığını söyleyerek kızını geri almayı istemiştir. Dalabay, kızı Düriya'yı dengi olan bir zenginle evlendirmek niyetindedir. Hikâyede mekân, Konakbay'ın köyüdür. Hikâyede olay örgüsü şu şekildedir: Dalabay kızı Düriya'yı Allah'ın emriyle isteyen dünürüne vermek istemektedir. Düriya'yı evlendirmek istediği kişi Düriya'nın dengi olan zengin bir damat adayıdır. Düriya, fakir bir genç olan Murat'ı sever ve Murat ile kaçar. Kızına kızgın olan Dalabay bunu istemez, adına leke süren kızını geri almayı arzular. Kızının zorla kaçırıldığını ve kandırıldığını söyler. Düriya ise zorla değil, kendi iradesiyle sevdiğine kaçmıştır. Polis, Düriya'yı Hâkim Es'in huzuruna çıkarır. Düriya sorguya alınır. Hâkim Es, Düriya'nın konuşmasını beğenir ve onu metheder. Es, kendi arzusuyla sevdiği adama kaçan Düriya'yı serbest bırakır. Özgürlük kâğıdını alan Düriya sevinir. Hikâyenin sonunda baba Dalabay boynunu bükerek eski Rus imparatoru Nikolay'ın yokluğuna yas tutar. Es'e çok beddua eder. Hikâyede kadının sevdiğinden ayrı bırakılmamasına değinilmiştir. Zorla evliliğe karşı çıkılmıştır. Düriya zengin damat adayını değil kendi sevdiği adamı tercih etmiş ve şöyle demiştir: "*Kız kaçarsa Kazak halkı için zorla kaçtı diye söylemek bir gelenektir. Ben dünyaya heves etsem zengin kocaya yani nişanlandığım adama varırdım."* Düriya'nın konuşmaları Hâkim Es tarafından beğenilince Düriya serbest bırakılmıştır. Dalabay'ın Çarlık Rusya zamanını arzulaması, Çar Nikolay'ın yokluğuna üzülmesinden anlaşılmaktadır. "Düriya" adlı hikâye *Ayel Tendigi* dergisinin (Kızılorda) 1927 yılındaki 5. sayısında yayımlanmıştır.

Cesaret Yürektedir *(Erlik-Jürekte)* **Adlı Hikâyenin İncelenmesi**

"Cesaret Yürektedir" adlı hikâyede zaman 1902 yılının yaz ayıdır. Hikâye Zayra adlı kahraman etrafında şekillenmiştir. Hikâyede doğa betimlemeleri oldukça fazladır. Hikâyede Kazak dul bir kadınının rızası dışında evlendirilmek istenmesi ve bu kadının evlenmemek için ölümü göze alması anlatılır. Şahıs kadrosu: Karaşaş, Karabay, Zayra, Okatar ve Kılışbay'dır. Kahramanların özellikleri şu şekildedir: Karaşaş, merhametli ve Karabay'a karşıt düşüncelere sahip olan güçlü bir kadındır, Zayra'ya acır ve onu hapis hayatından kurtarmak ister. Karabay, Zayra'nın kayınbabasıdır ve Zayra'yı zorlayarak evli oğluna kuma olarak almak ister. Zayra, dul kadındır ve kocası öleli bir yıl olmuştur. Zayra, evli olan kaynına kuma olması için zorlanır ve her gün dayak yer. Okatar ve Kılışbay ise Zayra'yı Karabay'ın emriyle döven kişilerdir.

Erlik- Jürekte adlı hikâyenin olay örgüsü şu şekildedir: İki yıl Bermekşin ile evli kalan Zayra'nın kocası ölmüştür, kocası ölen Zayra'yı kayınbabası "bölünme ve parçalanma olmasın" diyerek kocasının evli kardeşine kuma (tokal) almak ister. Zayra, kumalığa (tokallığa) ve ölen eşinin yaşça büyük evli kardeşiyle evlendirilmeye rıza göstermez ve karşı çıkar. Karabay ise kendisine karşı gelen Zayra'yı Okatar ve Kılışbay'a dövdürtür. Karaşaş yengesi Zayra'yı sever ve ona acır. Zayra'nın bitmek bilmeyen dayak yemeleri Karaşaş'a dert olur. Arzusu yengesi Zayra'yı kilitli tutulduğu yerden çıkarmaktır. Yengesi Zayra gibi Karaşaş da kendi sevdiği ile evlenemeyeceğini bilen bir kadındır. Karaşaş, Zayra'ya yardım ederek onun kaçmasını sağlar. Her şeyi göze alarak kaçan Zayra özgürlüğüne kavuşur. Zayra ölse de Karabay'ın evine geri dönmeyecektir. Hikâyenin sonunda Zayra, Karabay'ın tuttuğu izcilere yakalanır. Zayra, yakalanınca hayatı şimşek gibi hızla gözünün önünden geçer.

Kazaklar kocası ölen kadına "jesir" adını verir, bu kadın kocası öldükten sonra kocasının kardeşi veya akrabası bir erkekle evlenmek zorundadır. "Amenger" ise dul kadının ölen kocasının akrabası olan erkeğe verilen isimdir. Latince kocanın kardeşi ya da kayınbirader anlamındaki *levirat* kelimesinin günümüz Türkçesindeki karşılığı *yengeyle evlenme* veya *kayın alma*dır. Genel olarak ailedeki erkeğin, ölen erkek kardeşinin dul eşi ile evlenmesi şeklinde gerçekleşen bu evlilik türüne Kazak Türkçesinde *Amengerlik* denilmektedir. Kazaklara ait "Kız Jibek" adlı destanda da aynı konu işlenmiştir (Yüksel, 2020: 2029-2030). Bu durum akrabalık ilişkilerinin

zayıflamaması için tercih edilse de çoğu Kazak kadınının razı olmadığı bir gelenektir. Bu gelenek yüzünden Zayra gibi birçok Kazak kadını işkence görmüş, dayak yemiş ve rızası dışında bir evliliğe katlanmak zorunda kalmıştır. Zayra işte bu kadınları temsil etmektedir. "Erlik-Jürekte" adlı hikâye 1924 yılında *Sana* dergisinin (Taşkent) 2. ve 3. sayılarında basılmıştır. Daha sonra ise 1965 yılında çıkarılan külliyatta yayımlanmıştır.

Kazak Kadınları-Karaşaş *(Kazak Ayelderi– Karaşaş)* **Adlı Hikâyenin İncelenmesi**

"Kazak Kadınları-Karaşaş" adlı hikâyede olay örgüsü şu şekildedir: Başlangıçta ailesinin rızası için evlenen Karaşaş, daha sonra bu durumdan mutsuz olmuş ve pişmanlık duymuştur. Sevdiğiyle evlenmediği için kendine kızgındır. Hikâyenin sonunda ise Karaşaş vefat etmiştir. Hikâye bir sayfalık kısa bir metindir. Hikâyenin konusu, ailesi istediği için evlenen Karaşaş'ın sonra sevdiğiyle evlenmediği için pişman olmasıdır. Yazar, Karaşaş adlı kadın kahraman üzerinden bütün Kazak kadınlarına öğüt vermek istemiştir. "Kazak Ayelderi -Karaşaş" adlı hikâye 1924 yılı *Ayel Tendigi* dergisinin (Orınbor) 4. sayısında yayımlanmıştır.

Nazika Adlı Hikâyenin İncelenmesi

"Nazika" adlı hikâye kadın kahraman Nazika etrafında şekillenir. Hikâyede insan ve doğa tasvirleri oldukça dikkat çekicidir. Hikâyede kız kaçırmak isteyen delikanlıların sebep olduğu olumsuz bir durum anlatılır. Hikâyede şahıs kadrosu Nazika, Erjan, Talasbay ve kız kaçırmaya gelen delikanlılardan oluşmaktadır. Kahramanların özellikleri şöyledir: Talasbay, saygın ve idareci bir kimsedir. Erjan, Nazika'nın babasıdır. Nazika, delikanlılar tarafından kaçırılmak istenen cesur bir kızdır.

Nazika adlı hikâyenin olay örgüsü şu şekildedir: Nazika adlı kızı bir delikanlı üç arkadaşının yardımıyla kaçırmak ister. Kendi rızasıyla kaçmak isteyen Nazika, kendi kıyafetleri yeni olmadığı için, onu kaçırmaya gelen delikanlılarla gitmemiştir. Daha sonra kızı tekrar kaçırmaya giden dört delikanlı hırsız sanılıp yakalanır, kendisini kaçırmaya gelenleri korumak isteyen Nazika delikanlıların suçunu üstüne alır ve tutuklanır. Hikâye kısa bir metindir. "Nazika" adlı hikâye 1928 yılında *Ayel Tendigi* dergisinin (Kızılorda) 4. sayısında basılmıştır.

Yetim Kız ***(Jetim Kız)*** **Adlı Hikâyenin İncelenmesi**

"Yetim Kız" adlı hikâye *"Gece boyunca boğan kan gibi yuvası kara topraktan kurtulup, didilen kahverengi yün gibi ince bulutu perde gibi dışarı atıp, gökyüzüne doğru kulun gibi oynatıp, kucağını yayan güneş ananın cılız ışıklarıyla yerin alnını koklayıp iki mızrak boyu yükseldiği zaman"* şeklinde betimlemelerle başlamıştır. Hikâye, Darabek adlı kahramanın sofrasında gelişen olaylar etrafında şekillenir. Mekân, atların durdurulduğu sulak bir yerdir. Şahıs kadrosu, temel olarak yetim kız ve beş yolcudan biri olan Darabek'ten oluşmaktadır. Yetim kız fakir ve kötü giyimlidir. İsmi belli değildir. İnsanlardan yemek isteyerek karnını doğurur. Üvey annesi yetim kızın elindeki yiyecekleri alarak kendi çocuğuna veren kötü biridir. Beş yolcudan biri olan Darabek, Kazak halkının durumuna üzülen biridir. Darabek'in bu durumu, "*Tabiatın cimriliğiyle beraber köyün hayvan bakımından zayıf olması Darabek'in ruhuna yerleşen kirli karanlığı koyulaştırdı"* şeklinde anlatılmıştır. Eli açık Darabek yetim kızla sofrasını paylaşmıştır. Yetim kız, Darabek'in sofrasında şekeri görünce bilemez ve onun ne olduğunu sorar. Açlık ise Kazak bozkırı kadar çoktur. 20. yüzyılda şekeri bile görmeyen Kazaklar olmuştur. Eserde yazar Kazakların 20. yüzyılda yaşandığı tarihî bir olay olan açlık konusunu, üvey annelik ve kimsesizlik konusunu işlemiştir. Yazar bencilliğin değil birlik olma duygusunun gelişmesini arzulamaktadır. Koşke hikâyenin sonunda, *"İnsanın en haysiyetli özelliği bencillik göstermeden, "biz" olabilen, dertli ve korkak yeşil yumak otu gibi hayatın şafağında Tanrı'ya inanırcasına, açlığın azabını çeken, 20. asırda şekeri bile görmeyen kimseler Kazak bozkırının derinliğinde çoğalıyordu. Darabek, ortak mutluluğa ve hayata ihtiyaç olduğu düşüncesine ulaştı"* yazarak hikâyeyi özetlemiştir. Tarihî bir gerçek olan açlık önemli bir konudur. 1917 yılında Çarlık Rusya yıkılınca Bolşevik ve Menşevikler arasında iç savaş çıkmış ve bu iç savaş ekonomiyi daha da kötü duruma getirmiştir. Devrimin ilk yıllarından itibaren iktidarın baskı ve dayatmalarına, sert geçen iklim şartları da eklenince 1920'lerin başında açlık ve kıtlık meydana gelmiş ve geniş kitleleri etkilemiştir (Kılınç, 2007: 215-220).

Koşke Kemengerulı, "Yetim Kız (1924)" adlı hikâyesinde yetimlerin kaderini anlatır. Hikâyede küçükken annesini kaybeden zor durumdaki kızın acınası hâli tasvir edilir. Yetimlerin kaderini gerçekçi manzaralarla anlatması yazarın hikâyeyi yazarken derinlemesine düşündüğünü göstermektedir. Muhtar Avezov'un "Jetim" adlı hikâyesi

1925 yılında benzer şekilde yazılmıştır (Rüstembekova, 1995: 8). "Jetim Kız" adlı hikâye 1924 yılında *Jas Kayrat* dergisinin (Taşkent) 6. sayısında yayımlanmıştır.

Hikâyelerin Konu Bakımından Karşılaştırılması

Yazarın "Mahkûmun Düşüncesi", "Yetim Kız" ve "Sömürgeciliğin İşaretleri" adlı hikâyelerinin dışında kadın haklarını işlemediği hikâyesi yok gibidir. Kazak halkını Mirjakıp Duvlatulı gibi Koşke Kemengerulı da uyandırmak istemiştir. Koşke Kemengerulı bazı hikâyelerin aralarına serpiştirdiği şiirlerle anlatımı sıkıcılıktan kurtarmış, şairlik yeteneğini göstermiştir. Kadın kahramanlar incelendiğinde "Düriya" adlı hikâyede Düriya'nın ve "Erlik-Jürekte" adlı hikâyede Zayra ve Karaşaş'ın güçlü karakterler olduğu görülmektedir. Onlar kendi kaderlerini kendileri çizmiştir. "Kazak Ayelderi-Karaşaş" adlı hikâyede ise Karaşaş zayıf bir karakterdir. Karaşaş, kendi kaderini ailesinin eline bırakmış ve bu durumdan daha sonra pişman olmuştur.

Kemengerulı, "Düriya" ve "Nazika" adlı hikâyelerini Rus kanunlarına güvenip, mücadele eden cesur kızlar vasıtasıyla yazar, dönemin ihtiyaç duyulan kadın eşitliği konusuna değinir. Koşke Kemengerulı'nın hikâyeleri dönemin gerçekliğini yansıtan realist eserlerdir. Örneğin, "Kazak Kadınları-Karaşaş" adlı hikâyede, *"Her gün toy, her gün eğlenceli bayramdı. Fakat kadını köleydi, kadının gördüğü gün geceydi. Geçimi hayvan, yüreği dertliydi. O zamanlarda yaşayan kadınların kanlı hayatı, parmaklıkta geçip giden bulut gibi ve mücadele eden koyun gibi önlerinden geçti"* yazarak dönemin kadın hakkındaki gerçekliğini yansıtır. Kazak kadınının o zamanlardaki sıkıntısını, kaygısını ve dönemin görüşünü benzetmelerle açık bir şekilde vermiştir.

1917 İhtilaliyle edebiyata hürriyet ve eşitlik gibi konular girmeye başlamıştır. Sovyet rejimi, sosyalizm propagandası yapmak amacıyla eserler yazdırmıştır. Edebiyat propaganda aracı olarak görülmüştür (Kınacı, 2016: 129). Koşke'nin "Momıntay", "Düriya" ve "Nazika" adlı hikâyelerinde bu konular görülmektedir. "Nazika" adlı hikâyede "*Sovyet zamanı eşitlik kadınlara aittir"* diye geçmektedir. "Momıntay" adlı hikâyede *"Bolşevikler geldi, fakire eşitlik ulaşacak, zenginin malını alıp fakirlere verecek şeklindeki söylenti ve dedikodular Momıntay'ın kulağına ulaşacaktı"* ve "*Bolşevik Hükümeti işçiler ile fakirlerin hükümetidir. Güneş doğdu, ihtiyaçlarınıza Sovyet partisi ve Sovyet hükümeti yardım eder"* diye yazmaktadır. "Düriya" adlı hikâyede "*Adamı aldatsa zenginlik aldatır. Ben zenginlikle*

ilgilenmiyorum. Beni aldatan: Kadına özgürlük verildiği zaman denmesidir" şeklinde geçmektedir.

Kadınların rızası alınmaması ve zorla evlilik gibi konular "Düriya", "Nazika", "Kazak Kadınları-Karaşaş", "Momıntay" ve "Cesaret Yürektedir" adlı hikâyelerde görülmektedir. Eğitim konusu "Momıntay" ve "Sömürgeciliğin İşaretleri" adlı hikâyelerde ağır basmaktadır. Rus halkının eziyeti ve Rusça bilmemekten kaynaklı sorunlar "Kanlı Dalga" ve "Sömürgeciliğin İşaretleri" adlı hikâyelerde geçmektedir. Yoksulluk konusu da yazarın eserlerinde oldukça dikkat çeken bir özelliktir. "Momıntay" ve "Yetim Kız" adlı hikâyeleri bu konuya bağlı olarak oluşturulmuştur.

3.3. Makalelerin İncelenmesi

Kendini Vurularak Öldüren Kazak Genci *(Atılıp Ölgen Kazak Jigiti)* Adlı Makalenin İncelenmesi

"Kendini Vurularak Öldüren Kazak Genci (Atılıp Ölgen Kazak Jigiti)" adlı makalenin konusu Rus halkının kötü davranışları, Kazak gençlerine yaptıkları suçlamalardır. Bir gün yatılı okulda okuyan Rus gencin parası çalınır, bunun üzerine Kazak bir genç, Ziraat ve Çiftçilik okulu öğrencisi olan Süleymen Bijanuğlı suçlanır. Suçlamadan dolayı Süleymen gururuna yediremeyerek 3 Kasım'da kendini vurarak öldürür. Süleymen'in cebine bıraktığı notta suçsuz olduğu ve Rus yetkililerin iftira attığı yazar. Makale, *Kazak* gazetesinin 16 Kasım 1916 tarihli sayısında yayımlanmıştır. Yazı sonuna Muhtar Samatov, Alimkul Şormanov, Jünis Babatayev, Smağul Sadvakasov ve Koşke Kemengerov imza atmıştır.

Felaketten Bela Alma *(Bülingennen Büldirgi Alma)* Adlı Makalenin İncelenmesi

"Felaketten Bela Alma (Bülingennen Büldirgi Alma)" adlı makalede Kemengerulı, bencilliği ve eşitsizliği eleştirmiştir. Koşke "*O zamandan bu yana zavallı özgürlüğün başı arı sokmuş gibi şişti, birçok eziyete uğradı"* diyerek özgürlüğü insana benzetmiştir. Makalede, Sosyalist Aydın grubu ile işçi Rus köylüsü arasındaki ayrımı dile getirmiştir. Sosyalist Rus köylüsü ve Rus aydınları arasında tam birlik sağlanamamıştır. Koşke'ye göre Kazak halk sınıfı ile okumuşları arasında birlik olmalıdır. Buna bakarak makalede birlik olmanın önemini vurgulamıştır. Koşke, İsmail Gaspıralı gibi tek tek mücadele ederek bir şey başaramayacaklarını ancak birlik ve beraberlik içinde hareket edilirse başarılı olacaklarını yazmıştır. Toplumcu Rus

aydınlarına makalede geniş yer vermiştir. Sosyalizm sözlerini emekçilerin tam olarak anlayamadığını belirtmiştir. Makale, 30 Temmuz 1918 tarihinde *Jas Azamat* gazetesinin 1. sayısında "El Balası" mahlasıyla basılmıştır.

Kazak Topraklarına Göz Dikenler *(Kazak Jerine Kolka Saluvşılar)* **Adlı Makalenin İncelenmesi**

"Kazak Topraklarına Göz Dikenler (Kazak Jerine Kolka Saluvşılar)" adlı makalede yazar sırayla bir projeyi anlatmıştır. Şeker Fabrikası, su kanalı yapımı, toprak sorunu, tarım girişimi ve maden fabrikalarının Kazakistan'da açılması gibi konulara değinmiştir. Koşke *"İşte, Alaş! Özerk olmazsak topraklarımız risk altına girecek"* yazmıştır. Makale, 19 Kasım 1918 tarihinde *Jas Azamat* gazetesinin 11. sayısında yayımlanmıştır. Koşke, "El Balası" takma adını kullanmıştır.

Hiç Olmamasından Geç Olması Daha İyidir *(Heşten de Keş Jaksı)* **Adlı Makalenin İncelenmesi**

"Hiç Olmamasından Geç Olması Daha İyidir (Heşten de Keş Jaksı)" adlı makalesine Koşke atasözleriyle başlamıştır. Koşke'ye göre herkes yarını düşünerek hareket etmelidir. İş işten geçtikten sonra çabalamanın bir anlamı yoktur. Bolşevikler, Kazakların bir kısmını zorunlu askere almıştır. Bolşeviklere karşı Alaş halkı uyanmalı ve ülkesi için çabalamalıdır. Alaş milisi çalışmalı, ülke gençleri Alaş askerî birliğine katılmalıdır. Koşke "*Alihan ve arkadaşları Bolşeviklere karşı koymak için Orınbor'a kongreye davet ettikleri zaman, 'Mazlumlara Bolşeviklerin zararı dokunur muydu?' diyerek, Alihan ve arkadaşlarını suçlayanlar oldu. Kongrede Jahanşa Dosmuhamedov 'Bolşevikler zarar vermez' düşüncesiyle Lenin'in makalesini gösterdi. Jahanşa, bugün Bolşeviklere karşı savaşıyor"* yazmıştır. Koşke'ye göre dün Bolşeviklerin yanında olup Alaş mücadelesini eleştirenler, bugün Bolşeviklere karşı hareket etmektedir. Koşke, iş işten geçmeden akıllanmak gerektiği görüşündedir.

Koşke, Alaş mücadelecisidir. Alaş Orda, 1917 devrimini takip eden zamanda Kazak gazetesi etrafında toplanan aydınlarının oluşturduğu hem siyasi hem de millî bir harekettir. Alaş Orda, Alaş hareketinin kurduğu millî bir hükümettir. Alaş Orda, 1917 devrimiyle başlayan Rus iç savaşında Bolşeviklere karşı Çarlık yanlısı Beyazlar yanında mücadele etmiştir (Yorulmaz, 2016: 940). 20. yüzyıl başlarında, Koşke'nin de içinde bulunduğu milliyetçi ve yenilikçi Alaş aydınları tarafından Alaş edebiyatı ortaya çıkmıştır. Halkı gözetmek, kollamak, uyandırmak ve bilinçlendirmek

istemişlerdir. Halka milliyetçilik fikrini aşılamışlardır. Makale, 8 Şubat 1919 tarihinde *Jas Azamat* gazetesinin 22. sayısında basılmıştır.

Unutkanlık *(Umıtşaktık)* Adlı Makalenin İncelenmesi

"Unutkanlık (Umıtşaktık)" adlı makale Rus kurumlarının ve Rusların genel unutkanlıklarını anlatmaktadır. Bu unutkanlık sadece Kazak halkını kapsamaz, Bolşeviklere karşı Ruslarla birlikte savaşan Başkurt halkını da kapsar. Makale, *Jas Azamat* gazetesinin 19 Kasım 1918 tarihinde 11. sayısında yayımlanmıştır.

Yol İzlenimleri *(Jol Aseri)* Adlı Makalenin İncelenmesi

"Yol İzlenimleri (Jol Aseri)" adlı makalede alt başlık olarak "Temizlik, Genel Durum, Sağlık Durumu, Eğitim Durumu, Kooperatifin Durumu, Vergi Durumu, Yerleşik Hayat Hâli, Geçmiş Hayatın İşaretleri ve Kapanış Konuşması" bulunmaktadır. Makalede, Almanya'dan gelen Berlin Üniversitesi Profesörü Doktor Maks Kuçinskiy ile Koşke Kemengerulı'nın yaptığı Semey bölgesi ile Karkaralı bölgesi gezisi ve bu gezide görüp öğrendikleri anlatılır. Profesör Kazaklar arasındaki hastalık türlerini, temizlik şartlarını ve Kazak halkının genel durumunu kısa bir gezintiden sonra yazar. Makalede Koşke "*Almanya'da en önemli coğrafya kitabı Zeydl'e aittir. Orada Kazaklar hakkında sadece iki satır bilgi var. Kazak göçebe bir halk olup keçe çadırda yaşar ve hayvan yetiştiriciliği yaparlar, denmiş"* diye yazarak Kazaklar hakkında genel bilgiler vermiştir. Koşke Kemengerulı, gazeteci, muhabir ve doktor olarak Profesör Maks Kuçinskiy'e yardımcı olmuştur. Koşke, halkı muayene edip tavsiyeler vermiştir. Temizlik alt başlığında, temizlik Kazaklara öğretilip örnek olunmalıdır. Genel Durum alt başlığında, yayla ve kışlak halkının durumunu ve kışlak halkının fakir olduğunu anlatır. Kazak halkının göçebe yaşamına ve ihtilalin halk üzerindeki etkisine değinir. Kooperatiflerin Durumu alt başlığında, fakir köylüye kredi ve teşebbüs verilmesi gerektiğini dile getirir. Eğitim Durumu alt başlığında, yöntemli eğitim anlayışıyla öğretim yapılmalıdır. Yüzde beşlik kesimin insanlara okuma yazma öğretebilecek düzeyde olduğunu ve bunun arttırılması gerektiğini söyler. Koşke "*Kazak çocuğuna yaz eğitimi verilmeli. Kış zamanında ham bilgiyi öğretmenlerimiz tazelemelidir. Kışın okutmak için yatılı okul gereklidir. Fakir çocukları devlet himayesine alınmalıdır"* diyerek eğitimle ilgili zorluklardan kurtulmak için çözüm yollarını göstermektir. Koşke Kemengerulı ziraat eğitimi almıştır. Koşke'ye göre, Ziraat bilimiyle Kazaklar iç içedir. Hayvancılıkta hayvan soyunun ıslahına da dikkat

çeker. Koşke, makalede "*Arınğazı Abılayhanulı adlı sağlık memuru sığırın semental denilen cinsini yetiştirir. Fakat şansını kaybedecek gibi başkasına sementalını satmaz, değiştirmez diye işittim"* diye yazarak hayvan ıslahının yapıldığına da değinir. Sağlık Durumu alt başlığında, doktorluk eğitimi alan Koşke Kemengerulı, ürtiker, tüberküloz, romatizma ve mide hastalığı gibi hastalıklar üzerinde durur. Kazaklar arasında mide hastalığı en yaygın olanıdır. Bu hastalıkların nedenlerine dikkat çeker. Mide hastalığın nedeni çok ve yağlı yemeğe düşkünlüktür. Koşke "*İnsan araba gibidir. Bir yerine zarar gelen araba hareket edemez"* diye yazar. Kemengerulı'na göre, insan vücudunda bir uzuv hastalanırsa diğer uzuvlar da etkilenir. Diğer yandan kontrolsüz evlilikler de hastalıkların nedenidir. Çiçek hastalığı bulaşan çocuklar da vardır. Koşke, halkın bu sorunlarına çözüm yolları sunar. Kemengerulı'na göre, halka ücretsiz sağlık ve ücretsiz hamam imkânı verilmelidir. Kazak aydınları halka sağlıklı kalmanın yollarını öğretmelidir. O zamanlarda halkın doktorlar hakkındaki düşünceleri makalede görülmektedir. Koşke, 20. yüzyılda sağlık hakkında eğitim almış biri olarak halka çoğunlukla anlaşılır bir dille faydalı bilgiler vermeye çalışmıştır. Vergi Durumu adlı alt başlıkta, hayvancılığa dayalı geçim kaynağı anlatılır. Her bölgeye farklı vergi uygulamaları olduğunu ve halkın vergi ödemekte zorlandığını trajikomik bir biçimde anlatır. Yerleşik Hayat Hâli alt başlığında, Kazaklar arasında arazi anlaşmazlığının çok olduğu anlatılmıştır. Kazaklar otlağı bol olan yerlere yerleşmek isterler. Önceden kuvvetli kimselerin iyi yerlere sahip oldukları anlatılır. Geçmiş Hayatın İşaretleri alt başlığında, eski yaşam, höyükler, süs eşyaları gibi konulardan bahsetmiştir. Kapanış Konuşması, alt başlığıyla makaleyi sonlandırmıştır. Kapanış Konuşması alt başlığında, Koşke "*Yukarıda at üstünde değerlendirilen sağlık, eğitim ve kooperatif ziraat durumu Kazakların hayatıyla ilgilidir. Her zaman büyük ve küçük işleri yabancı ülke örneğiyle bırakmayıp, Kazak boyuna uygunlaştırıp, hayatına adapte etmek gerekir"* diye yazar. Makalede memleket gezisinde gördüğü uygunsuz davranışları ve yolsuzlukları anlatır, bu uygunsuz davranışlardan ve yolsuzluklardan kurtulmanın yollarını da gösterir. Makale, 15 Ağustos 1924 tarihinde *Kazak Tili* (Semey) gazetesinde basılmıştır.

"Kazak Tili" Gazetesine Bir Rica ***("Kazak Tiline" Ötiniş)*** **Adlı Makalenin İncelenmesi**

"Kazak Tili" Gazetesine Bir Rica ("Kazak Tiline" Ötiniş) adlı makalede Alman profesörün binek için para ödememiş olması hicvedilmiştir. Kazak Tili gazetesi ne

olup bittiğini anlamadan Koşke'yi dâhil ettiği bir yazı yazmıştır. Koşke, tam anlamadan ve eksik yazılan bu yazıyı gazetenin düzeltmesini istemektedir. Makale, 9 Ekim 1924 tarihinde *Ak Jol* gazetesinde (Taşkent) yayımlanmıştır.

Sovyet Memurları Hakkında *(Kenes Kızmetkerleri Tuvralı)* **Adlı Makalenin İncelenmesi**

"Sovyet Memurları Hakkında (Kenes Kızmetkerleri Tuvralı)" adlı makale on altı soruluk soru cevap tarzında yazılmış bir yazıdır. Koşke, halkın zararına olan durumları tek tek ele almış ve bunlara çözüm önerileri getirmeye çalışmıştır. Koşke "*Emekçinin hassas noktasını bulabilmek, derdini anlayabilmek, işini düzeltebilmek gereklidir"* diye yazar. Koşke, bu on altı soruya halkı aydınlatacak, anlaşılır bir dille cevap verir. Toplumsal işe fakirleri de katmak için çabalamak gerektiğini ve okuma yazma öğrenmenin temel şart olduğunu yazar. Kemengerulı'na göre, Sovyet memurlarının uruk anlayışına karşı tedbir alınmalıdır. Kötülükten kaçınarak geleceğe ışık tutmak gereklidir. Koşke, genç delikanlıları *"Elinden iyilik de kötülük de gelen cesur, zenginden çekinmeyen güçlü yiğitler"* diye belirtir. Yazar *"Güzel örnek görürse, hayat şartları düzelirse, kötülükten bütünüyle kurtulup iş bilir çalışkan adam olanları vardır. Bunları işe dâhil etmek gerektir"* ifadeleriyle güzel örnek görerek düzelebilecek gençleri işe dâhil etmek gerektiğini anlatır. Devamında ise güzel örnek görse de düzelmeyecek adamı işe dâhil etmemek gerektiğini dile getirir. Koşke *"Nahiye İcra Komitesinin başında bilgili, bilinçli, iş bilir ve azimli bir kişi vilayetten gelmeli"* diye yazar. Halkın ihtiyaçlarının önemsenmesini ve ona göre hareket edilmesini amaçlamıştır. Sohbet tarzında yazdığı makalede birçok konuda çeşitli fikirler ve tavsiyeler vermiştir. Makale, *Ak Jol* gazetesinde 9 Aralık 1924 tarihinde basılmıştır.

Devlet Memurlarına Verilen Konuk Aşı *(Kızmet Adamdarının Konakasısı)* **Adlı Makalenin İncelenmesi**

"Devlet Memurlarına Verilen Konuk Aşı (Kızmet Adamdarının Konakasısı)" makalesinin altına "tartışma makamında" şeklinde not düşülmüştür. Makalede köylünün elindeki az koyunu misafir gelen idareciye kesmesi ve idarecilerin halka zarar vermesi anlatılır. Koşke bu yolsuzluğu anlatıp tedbir olarak, halka misafir olan idarecilere konuk aşı vermeyi yasaklamayı, koyun kesen eve ve koyun yiyen idareciye sert yaptırım uygulanmasını önerir. Koşke, bu gibi âdetlerin çiftçiliğe zararının

yanında sağlığa da zararlı olduğunu bilmektedir. Konuk aşı vermek atadan kalma bir gelenektir. Bu ata geleneği artık kötü amaçla kullanılmaktadır. İdare bu geleneği kullanarak yoksulların hayvanlarını kestirip yemektedir. Koşke "*Bir yoksulun tek çebicini*[115] *kesip yediklerini gördüm. Birçok uruk: 'Devlet memurları koyun bırakmadı' diye feryat ediyor"* yazar. İdare için koyun kesmek, koyun kırgını gibidir. Bu alışkanlık tenkit edilmektedir. 1922 yıllarında parti üyesi olmayan birçok yoksul kıtlıktan dolayı ölmüştür. Çarlık Rusya döneminde Kazak halkına uygulanan baskıcı politikalar yüzünden halk iyice fakirleşmiştir. Makale, 26 Aralık 1926 tarihinde *Enbekşi Kazak* gazetesinde yayımlanmıştır. Bu makaleden sonra *Enbekşi Kazak* gazetesinde "Elge Şıkkan Ökilderge Konakası Berüvge Tıyım Saluv" adlı makaleyi yayımlamıştır (Rüstembekova, 1995: 182).

Muhabirlerin Görevi ve Önemi Hakkında *(Tilşilerdin Mindeti Ham Manisi Tuvralı)* **Adlı Makalenin İncelenmesi**

"Muhabirlerin Görevi ve Önemi Hakkında (Tilşilerdin Mindeti Ham Manisi Tuvralı)" adlı makalede muhabir nasıl olmalı sorusuna yanıt aranmıştır. Koşke Kemengerulı da muhabirdir. Muhabir halk içinde bulunan yolsuzlukları yansıtır. Muhabir dedikoduya dayalı değil, halkın durumunu saptırmadan ve aşırılığa kaçmadan anlatmalıdır. Koşke "*Halkın durumunu ifrata ve tefrite sapmadan basına doğru biçimde yansırsa halkın durumuna bakarak iş yapmakta olan hükümet hataya düşmeden nokta atışı yapar"* yazarak yeni toplum oluşturmakta muhabirlerin büyük güç kaynağı olduğunu anlatıp, yol gösterir. Koşke "*Ortaklık, mahkeme, savcı, soruşturmacı, polis, nahiye idarecisi, köy yöneticisi, kurum zümresi, gençlik evleri, işçi evleri ve mektep hakkında; yükümlülükler ve vergi işleri hakkında sürekli yazmak da muhabirlerin görevleridir"* yazarak muhabirin görevini anlatır ve muhabirin dikkat edeceği meselelerin altını çizer. Muhabirler haber yapmaktan çekinir, hükümeti eleştirmekten korkarak kaçınırlar. Koşke "*Bazı muhabirler haber açısından cimri, gözü görüp, eli tutsa da çoğu zaman korkup çekindiği için yazamıyor"* diyerek muhabirleri eleştirir. Koşke'ye göre halkın durumunu gözeten ayna gazetedir. Koşke "*Gazetenin halkın derdini, halkın durumunu gösteren ayna olduğunu düşünürsek bu aynanın amaçsız bir ayna olmadığı açıktır, aynanın amacı vardır"* yazar. Gazeteci halkın zamanla artan sorunlarının dışında kalmamalıdır. Koşke'ye göre muhabir halkı

[115] Bir yaşındaki keçi yavrusuna denir.

sevmelidir, açık ve anlaşılır, dil zenginliğine dikkat ederek yazmalıdır. "*Muhabir yazısını Kazak'ın temiz halk diliyle yazmalıdır, muhabir anlaşılır bir dille, sözü uzatmadan kısa ve öz yazabilmelidir."* Muhabir imlaya uygun, başlık ve içerik uyumlu olarak yazmalıdır. Koşke "*Baksıların ve falcıların itibarı halk nezdinde eskisine göre nasıldır?"* diye sorar. Kemengerulı'na göre muhabir, geçmiş ve yeni hayata ait halkın düşünce ve bilinç değişimini gösterebilmelidir. Koşke; yerleşik hayata geçme meselesi, sağlık meselesi, su meselesi, hastalıklar ve başlık parası sorunlarına çözüm yolları önerir. Koşke'ye göre sağlık meselesi hayvan hastalıklarıyla birlikte bağlantılı incelenmelidir. Bu makale, Koşke Kemengerulı'nın Türkistan'da Ak Jol gazetesi muhabirlerinin birinci kurultayında yaptığı beyannamedir. *Ak Jol* gazetesinin 15 Nisan 1925 tarihli sayısında yayımlanmıştır.

Halk Gazetesi Nasıl Olmalıdır? *(El Gazeti Kanday Boluv Kerek?)* **Adlı Makalenin İncelenmesi**

"Halk Gazetesi Nasıl Olmalıdır? (El Gazeti Kanday Boluv Kerek?)" adlı makalede Kazak halkının üretiminin tarıma bağlı olduğu dile getirilir. Koşke'ye göre gazete çiftçiliğe ve hayvancılığa hizmet etmelidir. Tarım bakımından halkın durumu ve ihtiyaçları gözetilmelidir. Gazetenin taşrada birçok muhabiri olmalı, muhabir tarım ve hayvancılığın gelişmesine ve halkın yaşamının düzelmesine hizmet etmelidir. Koşke, halk gazetesi nasıl olmalıdır, sorusunu *"Kazak gazetesi vazifesinin üstesinden gelmek için halkın tarımsal hayatına çok yer ayırmalıdır. Temiz, anlaşılır dille taşra hayatını sayfalarına yansıtmalıdır. Bütün hükümet kanunlarını eksiksiz yazmalıdır. Gazetenin taşrada çok muhabiri olmalıdır. Muhabirler aç halkın durumunu, tarım bakımından halkın ihtiyaçlarını aralıksız olarak yazmalıdır"* şeklinde cevaplamıştır. Makale, 1925 yılında Taşkent'te *Ak Jol* gazetesi muhabirlerinin birinci konferansı kitabına dâhil edilmiştir.

Halkın Sağlığına Dikkat Etmek Lazım *(El Densavlığın Eskerüv Kerek)* **Adlı Makalenin İncelenmesi**

"Halkın Sağlığına Dikkat Etmek Lazım (El Densavlığın Eskerüv Kerek)" adlı makalede sağlık konusu ele alınmıştır. Seyyar muayene ekibinin araştırmaları ile bulaşıcı hastalıkların yayıldığı tespit edilmiştir. Bulaşıcı hastalıkların yayılma nedeni Alman Profesöre göre Kazakların pis ve kirli hayatıdır. Misafir ağırlamayı seven Kazak halkı, misafir gittikten sonra gereken temizliği yapmaz. Temizlik

yapılmadığından hastalıklar yayılır. Ayrıca, 1921 ve 1922 yıllarında yaşanan açlık (kıtlık) Kazak halkının bağışıklığını zayıflatmıştır. Çarlık Rusya döneminde Kazakların ekmeğe elverişli toprakları ellerinden alınmıştır. Burada tarihî bir olay olan "Yer Meselesi" konusuna değinilmiştir. Toprak meselesi Rus idaresindeki Kazaklar için en zor meseledir. Çünkü 1854'de Kazakların bütün toprakları Rus Çarı'nın malı ilan edilmiştir. Daha sonra Çarlık Rusya idaresi yeni bir toprak kanunu çıkararak Rus köylülerine Rus imparatorluğunun istedikleri bölgesinde yerleşme ve toprak sahibi olma hakkı tanıdı. Bu toprak kanunu, özellikle Rus köylülerini Kazak bozkırlarına çekmek, böylece Kazak ülkesindeki Rus hâkimiyetini Rus nüfusu vasıtasıyla güçlendirmek için çıkarılmıştır. Bu kanuna dayanarak Rus idarecileri verimli Kazak topraklarını Kazakların elinden alıp Rus köylülerine vermeye başladı. Böylece binlerce mujik, Kazak ülkesinin verimli topraklarına yerleşti. Kazakların kendi geçimlerini sağladıkları toprak miktarı gittikçe azaldı ve Kazaklar verimsiz topraklarda hayatlarını sürdürmek zorunda kalarak gittikçe fakirleştiler. Bu durum Kazaklar tarafından devamlı şikâyet konusu oldu ve Kazaklar kendi topraklarının mujiklere verilmesini hiçbir zaman kabul etmedi (Tamir, 2000: 198-245). Makalede anlatılan bir diğer sorun sağlık merkezlerinin Rus köylerinde olmasıdır. Bu yüzden sağlık hizmetleri ve merkezleri arttırılmalı, halkı hastalıklara karşı bilinçlendirmeli ve orta dereceli hekim okulları açılmalıdır.

Yeni Kitap ***(Jana Kitap)*** **Adlı Makalenin İncelenmesi**

"Yeni Kitap (Jana Kitap)" adlı makalenin altında Rusça "Seyyar tıbbî muayene ekipleri ve bunların Orta Asya kırsal nüfusuna yardım organizasyonundaki önemi" adlı bir kitap adı geçer. Makalede *"Aktaban Şubırındı (1723-1725)"* tarihî olayı hatırlatılır, bu olayda Kazak halkı kırılmıştır. 1723 yılında Kazaklar, Kalmakların saldırısı karşısında yenildiler. Kalmaklar (Oyratlar) bütün Güney Kazakistan'ı ele geçirir. Bu olay, Kazakların hafızasında hiç unutulmayan acı bir tarihî gerçektir. Kazakların bütün malları yağma edilir. Kazak halkı büyük kafileler hâlinde kuzeye ve güneye göç ederler. Bu göç sırasında düşman saldırısından, açlıktan, susuzluktan ve soğuktan Kazakların üçte birinden fazlası kırılmıştır. Daha sonra Kazaklar birleşip Kalmakların eline geçen Kazak topraklarının büyük bir kısmını kurtarmıştır. Kazak tarihinde bu büyük felakete "Aktaban Şubırındı" adı verilir (Tamir, 2002: 649-656). "'Aktaban Şubırındı' olarak adlandırılmasının nedeni, Kalmaklara yenilen Kazakların

kafileler halinde, ayak tabanları yürümekten bembeyaz oluncaya kadar, daha kuzeye, Güney Kazakistan'dan Kazak bozkırlarına doğru göç etmesinden dolayıdır" (Kınacı, 2016: 286). Hastalıklar ve halkı tedavi edecek kimsenin olmaması Kazak halkı için "Aktaban Şubırındı" gibi bir etki yaratabilir düşüncesiyle Koşke, Kazak halkını uyarmak istemiştir. Makalede anlatılan kitap Rusça olarak basılmıştır. Koşke, Rusça bilen vatandaşlara bu kitabı okumayı tavsiye etmiş ve Kazak aydınlarının halk için çabalaması gerektiğini dile getirmiştir. Makale, 10 Nisan 1925 tarihinde *Ak Jol* gazetesinde basılmıştır.

Cevap Mektubu ***(Javap Hat)*** **Adlı Makalenin İncelenmesi**

"Cevap Mektubu (Javap Hat)" adlı makalede yazar Koşke, "Kazak Tarihınan" adlı kitabına Smağul Sadvakasulı'ndan gelen eleştiriyi değerlendirir. Bu yazının Ak Jol gazetesinde basılmasını ister. "Kazak Tarihınan" adlı kitabı Künşığış Yayınevine 1923 yılının başında verilmiş, arşivde iki yıl kaldıktan sonra 1924 yılının sonuna doğru basılmıştır. Eleştirmenin haklı yönlerine saygı duyan yazar, kitabın 1922 yılını anlattığını dile getirir. Koşke "*İki yıl içinde nice insanın fikri de değişti. Kitabın başına Ğabbas'ın yazdığı eleştiri genel olarak doğrudur. Gerçekten de şahıslara çok fazla değer vermişim. Han, halk, zengin ve fakirin birbiriyle ilişkisini göstermemişim. Hakikatin kulu olurum, hatamı da kabul ederim"* diye yazmıştır. Bu kitabı 1924 yılında yazmış olsaydı daha farklı yazacağını da söylemektedir. Makale, 14 Şubat 1925 tarihinde *Ak Jol* gazetesinde yayımlanmıştır.

"Kazakça-Rusça Konuşma Kılavuzu" Hakkında İzah ***("Kazakşa-Orıssa Tilmaş" Tuvralı Tüsinis)*** **Adlı Makalenin İncelenmesi**

"Kazakça-Rusça Konuşma Kılavuzu" Hakkında İzah ("Kazakşa-Orıssa Tilmaş" Tuvralı Tüsinis) adlı makalede yazılan kılavuzun Avrupalılar için yazılmış olduğunu, bu yüzden seyrek kullanılan sözcüklere de yer verildiği ve kılavuz yazarının Akmola'dan olması nedeniyle içerisinde çok fazla Akmola'ya ait mahallî sözcüklere yer verildiğini anlatmıştır. Kindik Yayınevinin kitabı kopyalaması için verdiği kişi, kılavuzdaki dört yüz sözcükte hata yapmış, bu kişi bazı sözcüklerin anlamına yer vermezken bazılarının da anlamını yanlış yere yazmıştır. Bu makalede kılavuz hakkında bilgiler verilip tenkit edilmiştir. Makalede Koşke "*Okuyucu yoldaş: 'Kazakça da değil, anlaşılır da değil, akıcı da değil' diyerek bazı sözleri örnek veriyor. Kazakça deyince aradığı Kazakça kökenli sözlerdir. Ancak Kazakların kullandığı*

sözlerinin yarısı Arap ve Fars sözleridir diyenler var" diyerek fikirlerini yazmıştır. Bazı sözcüklerin anlamını kavratmak için Jüsipbek Aymavıtov, Muhtar Avezov ve Abay Kunanbayoğlu'nun eserlerinde kullandığı sözcüklerden örnekler vermiştir. Makale, 24 Kasım 1926 tarihinde *Enbekşi Kazak* gazetesinde yayımlanmıştır.

Sıkıntılı Sözcükler *(Kotır Sözder)* **Adlı Makalenin İncelenmesi**

"Sıkıntılı Sözcükler (Kotır Sözder)" adlı makalede yazar, yabancı sözcükleri dil yapısına uygun kullanmak gerektiğini belirtir. Koşke *"'İtaliya' kalın ünlüyle bitiyor 'ge' ise ince ünlüyle biten sözcüğün ekidir. Bu ikisini bir sözcüğün arasına getirmek 'Til Kuralı'nı*[116] *hayatında bir kez bile okumamış bir cahilin işidir"* diye yazar. Bazı sözcüklerin yanlış yazımlarını örnek vererek, bu örneklerin dil yapısına uygun şekillerini tek tek ele alır. Koşke, bazı eklerin anlamını vererek birtakım sıkıntılı sözcüklere değinmiştir. Basında yapılan dil yanlışlarına da dikkat edilmelidir. Koşke Kemengerulı "*Kazak dili bugün devlet dili durumuna gelmiştir. Bundan ötürü yazı yazmak isteyen kişiler 'Til Kuralları' ile Nazir Törekulov ve Halel Dostmuhamedov'un 'Ses Uyumu Kuralı' hakkında yazdığı kitapçıklarına başvurmaları lazımdır"* yazarak bu yanlışlıkları yapan kişilere kitap önerisinde bulunmuştur. Makalede anlatılan Bilimpazdar Kongresi 1924 yılı Orınbor'da yapılmıştır. Makale, 1926 yılında *Jana Mektep* dergisinin 14. ve 15. sayısında basılmıştır.

Yabancı Dil Öğretim Yöntemi *(Jat Til Okıtuv Adisi)* **Adlı Makalenin İncelenmesi**

"Yabancı Dil Öğretim Yöntemi (Jat Til Okıtuv Adisi)" adlı makalesinde Koşke, dil öğretim yöntemlerini incelemiştir. Bugün aydınların çoğu Analiz Yöntemi'ni destekler. Analiz Yöntemi'nin çeviri, görsel ve doğal yöntem olmak üzere üç çeşidi vardır. Tehner'in görsel yöntem görüşüne tek tek maddeler hâlinde yer vermiştir. Fridenberg'in "Emekçi Okulundaki Yöntemi ve Yazma Yöntemi"ni anlatmıştır. Gançina ve Kestere'nin "Kitap Okuma Tasarısı"na da değinmiştir. Gançina ve Kestere'ye göre anlatarak okuma ve yorumlayarak okuma vardır. Mamuna'nın "Metinli Okuma Yolu" ve "İlk Yıllarda Öğretmek için Öğretim Yöntem ve Programı"na yer vermiştir. Mamuna'ya göre okuma ve yazma birlikte

[116]Ahmet Baytursınoğlu'nun Gramer Kitabıdır. Üç bölümden oluşur. Fonetik alanında yapılan çalışmalar 1. Bölümde yer almış ve 1915 yılında yayımlanmıştır. Morfoloji alanında yapılan çalışmalar 2. Bölümde yer almış ve 1914 yılında yayımlanmıştır. Sentaks için hazırlanan bölüm 1928 yılında yayımlanmıştır. Kazakçanın fonetik ve gramer yapısını inceleyerek, şekillerle anlatan Kazakça yapılan ilk bilimsel çalışmaların başlangıcıdır (Koç, İşina ve Korganbekov, 2007: 473-474).

öğretilmelidir. Gançina'nın "Söz Dağarcığını Zenginleştirme Yolu ile Çevirinin Gerekliliği Yöntemi"ni ele almıştır. Gançina'ya göre okuduğunu kavramanın iki yolu vardır: Biri anlama, diğeri ise çeviridir. Çeviri ise motamot veya metnin edebî yönüne dikkat ederek olmalıdır. Koşke Kemengerulı makalesinde meşhur yazar ve Rus âlimlerin bilgilerine ve yabancı dil öğretim metotlarına yer vermiştir. Koşke Kemengerulı, yabancı dil öğreniminden önce ana dilin öğrenimine dikkat çeker, ana dilin önemini dile getirir ve ana dil iyice öğretilmeli düşüncesini savunmuştur. Makale, 1927 yılında *Jana Mektep* dergisinin 3. ve 4. sayısında yayımlanmıştır.

Eğitim Hangi Dilde Olmalıdır? *(Mektep Kay Tilde Boluv Kerek?)* **Adlı Makalenin İncelenmesi**

"Eğitim Hangi Dilde Olmalıdır? (Mektep Kay Tilde Boluv Kerek?)" adlı makale altına "tartışma olarak" notu düşülmüştür. Kemengerulı'na göre, eğitimin temeli köy okuludur, köy okullarında eksiklik mevcuttur. Eğitim kademelerindeki bazı yetersizlikler nedeniyle öğrenciler yeterli eğitimi alamamaktadır. Köy okulunu bitirenler ortaokula giderler. Ortaokulda eğitimin Rusça olmasını isteyenler vardır. Bunun nedeni Kazakça eğitim alan öğrencilerin Rus okullarına girememesidir. Ortaokulda yeterli miktarda Kazakça kitap yoktur ve Kazakça eğitim verecek sayıda öğretmen bulunmamaktadır. Kazak öğretmenleri yetersizdir, bu yetersizlikleri Koşke sıralayarak anlatır. Yazar millî bir eğitim arzulayarak Ruslar, Almancayı ve İngilizceyi hangi eğitim yöntemiyle veriyorsa biz de Rusça eğitimi aynı şekilde vermeliyiz, diye yazar. Makale, 1 Şubat 1927 tarihinde *Enbekşi Kazak* gazetesinde yayımlanmıştır.

Kazaklara Faydalı Genç Yetenek *(Kazakka Paydalı Jas Talap)* **Adlı Makalenin İncelenmesi**

"Kazaklara Faydalı Genç Yetenek (Kazakka Paydalı Jas Talap)" adlı makalesinde Koşke, okul tabloları, tiyatro dekorları ve diğer ürünlerin Kazak hayatından olması gerektiğini anlatır. Makalede anlatılan Ğabbas Amantayulı, Kazaklara faydalı yetenekli bir gençtir. Kendisi otuz yaşlarında bir Kazak'tır. Yoksul olduğu için öğretmenlikle geçinen büyük bir kabiliyettir. Ğabbas, Kazak hayatı kokan eserler meydana getirmiştir. Ğabbas'ın değeri anlaşılamamıştır. Koşke "*Bu ressamdan Kazakistan ve Türkistan'ın bilim kurumları faydalanabilse çok iyi olurdu. Kendisi Kazak hayatından birçok şeyi açığa çıkarırdı*" yazarak Ğabbas Amantayulı'nın

yeteneğini över. Bu makaleyi Koşke Kemengerulı, Jüsipbek Aymavıtulı, Ğabdolla Baytasulı ile birlikte 12 Aralık 1924'te *Ak Jol* gazetesinde yayımlamıştır.

Edebiyata Dair ***(Körkem Adebiyet Tuvralı)*** **Adlı Makalenin İncelenmesi**

"Edebiyata Dair (Körkem Adebiyet Tuvralı)" adlı makale 1926 yılında Enbekşi Kazak gazetesi etrafında meydana gelen edebiyat tartışmaları sonucunda yazılmıştır. Bu edebiyat tartışmalarına Muhtar Avezulı, Koşke Kemengerulı, Erğali Aldongarov, Abdrahman Baydildin, Macit Davletbayev, Sabit Mukanov gibi birçok meşhur yazar ve edebiyatçılar katılmıştır. Özellikle bu gazetede yapılan Sabit ile Koşke arasındaki tartışma çok önemlidir. Sabit Mukanov[117], "Körkem Adebiyet Tuvralı (aytıs retinde)" adlı makalesinde yoksul edebiyatının durumunu, edebî talih konusunu, milliyetçilik konusunu ve o dönemin güncel sorunlarını ele alır. Mukanov, Kazakistan'ın özerk olduğu altı yıl içinde edebiyatta hiçbir şey yapılmadığını yazar. Sabit'e göre, Kazak yoksullarının yüzde 99'u okuma yazma bilmez. Bilimi yüksek yoldaşların birkaçı fakirlikten daha iyi duruma gelmiştir, yazmaya kabiliyetli olanlarını ise beğenen olmamıştır. Yazma konusunda tecrübeli Muhtar Avezulı, Mağjan Jumabayulı, Jüsipbek Aymavıtulı gibi yazarlara koyulan şartlar yeni yazmaya başlayanlara da konulmuştur. Yeni yazmaya başlayanlar sert eleştiri aldığından gizlenmiştir. Onlara yardım etmeli birinin bilmediğini diğeri öğretmelidir. Sabit, gazetenin gelecek sayısında 15 Ekim 1926 tarihinde makaleyle bağlantılı olarak "milliyetçi ve zengin taraftarı" yazarları eleştirir. Sabit Mukanov, Mirjakıp'ın "Oyan, Kazak"ı ve Mağjan'ın "Şolpan"ı gibi göceleri bizim fakirlerden daha iyi duruma gelenlerinin hangisi olsa yazar, demiştir.

Sabit Mukanov'un "Körkem Adebiyet Tuvralı (14 Ekim 1926)" makalesine Koşke, "Körkem Adebiyet Tuvralı (1 Aralık 1926)" makalesiyle cevap yazmıştır. Koşke'nin "Edebiyata Dair (Körkem Adebiyet Tuvralı)" adlı makalesi altında "tartışma makamında" ifadesi yer almaktadır. Koşke "*Zıt fikirleri karşılaştırmak doğrudur herhâlde. Fikirleri karşılaştırırken alay etmenin, aşağılamanın, bağırıp çağırmanın lüzumu yoktur ilkesine uyarak, meseleyi soğukkanlı bir şekilde ele alalım"* diye makalesine başlar. Bu makaleyi Sabit Mukanov'u eleştirmek için yazar. Sabit

[117] Sabit Mukanov (1900-1973), zorluk ve fakirlik içinde büyümüştür. Moskova'da Kızıl Profesörlük Enstitüsünde okur. Kazakistan Yazarlar Birliği başkanı, Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi üyesi ve Kazakistan Yüksek Sovyet üyesidir. Eserlerinde Sovyet ihtilalini ve idealini över (Özakaydın, 2019: 22-28).

Mukanov'un makalesine ağır bir eleştiri niteliğindedir. Sabit Mukanov altı yıl içinde edebiyatta ilerleme olmadığını anlatmış ve proleter edebiyatın geliştirilmesini istemiştir. Koşke Kemengerulı buna karşı çıkar ve Kazak edebiyatının temel eserlerini anlatır. Kemengerulı makalesinde Beyimbet, Saken, Jüsipbek ve Mağjan gibi millî edebiyatçıları anlatır. Koşke "*Genç yazarlarımız ne yapacak? İmla bilmedikleri hâlde geri kalmak istemiyorlar, kendilerince şiir yazıyormuş gibi yapıyorlar. Bir 'yazar' piyes yarışmasına dört bölümlük manzum bir piyes göndermiş, fakat bütün metin altı sayfa. Şiirinde iğne ucu kadar ahenk ve ritim varsa ne olayım"* diye belirterek edebî değerden yoksun ve sıradan yazarlar ile edebî yazan yazarlar arasındaki farkı vurgular. Koşke "*Eleştiriden korkan adamdan dokuz kat ipeğe belesen de yazar olmaz"* diyerek eleştiriden korkanın yazar olamayacağını dile getirir. Milliyetçi eserler veren ve vermeyen aydınları da anlatmıştır. Koşke "*Kendisi milliyetçidir ama halkın ve yoksulun hayatını yazmasına bu engel olmamalıdır. Jüsipbek ne denli şüpheci olursa olsun hiç kimse Jüsipbek'in piyeslerinde ve 'Kartkoja' romanında milliyetçiliğin kokusunu bile bulamaz. Muhtar'ın durumu da aynıdır*" diye yazmıştır. Sabit'in "Endişelerinden biri olan milliyetçi yazarların eserleri çok basılıyor" fikrine karşı Koşke "*Sabit'in büyük endişelerinden biri 'Milliyetçilerin edebî eserlerinin çok basılmasıdır.' Milliyetçiler gazete için kabahatli olabilir ancak basılmış kitaplar için kabahatli değildir herhâlde. Mağjan'ın dört beş şiirini öne sürmenin bir anlamı yoktur. Mağjan'ın o şiirleri yazmasının tarihî bir sebebi vardır sanırım"* yazar. SSCB, Marksist ideolojiyi ve değerleri halka yerleştirmek için eğitim, basın-yayın vb. faaliyetlerde bulunmuştur. Edebiyat propaganda aracı ve fikir bildirme aracı olarak görülmüştür. Koşke Kemengerulı, propaganda amacıyla yazmakla gerçek şair ve yazar olunmaz, demiştir. Kemengerulı "*Sabit biraz propaganda biraz gürültü gerek diyor. Propaganda faydalı olabilir, fakat bu şekilde yazar ve şair çıkarmak mümkün değildir"* diye yazar. Sabit Mukanov'un Mağjan ve Mirjakıp üzerine yaptığı haksız eleştirilerine Koşke cevap vermiştir. "Şolpan" ile "Oyan Kazak" adlı eserleri eleştiren ve başarısız bulan Sabit Mukanov'a karşı çıkmıştır. Koşke Kemengerulı "*Yeteneğin az ise başkalarına bakarak büyük edebiyatçı olamazsın. Yeteneğin özelliği ruh ve tabiata bağlı olmasıdır. Öğrenmeyle meşhur yazarlardan örnek göstermeyle Sabit, Mağjan gibi şair yetiştirecekse ben de Sabit'ten ders alırdım"* diyerek ne kadar yazılsa da Mağjan gibi olunamayacağını, çünkü yeteneğin ve ruhun bambaşka bir şey olduğunu savunur. Koşke'ye göre yetenek şaire verilen özel bir hediyedir. Öğrenmeyle sanatçı

olunamayacağını dile getirir. Koşke, milliyetçi aydınların aforoz edildiği dönemi de anlatmıştır. Bu dönemde pek çok aydın milliyetçilikle suçlanmıştır. Bu dönem milliyetçiliğe hizmet etmenin yasak olduğu ve milliyetçiliğin izine rastlamanın suç sayıldığı bir dönemdir. Rus yazarlardan Türgenyev, Dostoyevski, Fet, Puşkin, Tolstoy gibileri üstün sınıftan olduğunu belirtmeden methedenleri tekrarlayarak Koşke kendi fikrini delillendirir. Koşke "*Ruslar eski yazarlarının ve şairlerinin yazdıklarını seçerek asarken geniş halk kitlelerine hitap eden kitapların basılmasına Sabit niye üzülüyor? Kazak edebiyatının henüz dört başı mamur değildir"* diye yazmıştır. Bu ikili arasındaki tartışmayla zamanın ideoloji cephesindeki gerçekler aralanmıştır. Koşke, Rus edebiyatından etkilenmiş ve 20. yüzyıldaki meşhur eleştirmenlerle de tanışmıştır. Koşke *"'Oyan Kazak' ilk çıktığı zaman Grigoyedov'un 'Gore ot uma (Aklın Çilesi)' adlı eseri gibiydi. 'Oyan Kazak'ı taşra Kazakları ezberlemişti. Mirjakıp'ın 'Bakıtsız Jamal'ı 'Bednaya Lisa (Zavallı Lisa)' gibi olmuştu. Mağjan'ın şair olduğu 'Şolpan'daki 'Bülbül' adlı şiiriyle anlaşılmıştı"* yazarak Rus edebiyatıyla Kazak edebiyatını karşılaştırır. Ayrıca Kemengerulı, Kazak toplumu için eserlere konu olabilecek tarihî olayları tek tek sıralamıştır. Makale, 1 Aralık 1926'da *Enbekşi Kazak* gazetesinde yayımlanmıştır.

Koşke'nin "Körkem Adebiyet Tuvralı (1 Aralık 1926)" makalesine karşı Sabit Mukanov "Körkem Adebiyet Tuvralı Korıtındı Pikir (4 Ocak 1927)" adlı makalesiyle tartışmayı devam ettirir (Rüstembekova, 1995: 182). Sabit'in bu makalesine karşı Koşke "Sabitpen Aytıstı Doğardım (30 Ocak 1927)" adlı kısa bir makaleyle cevap yazar. Koşke, Sabit gibi yazarları zengin taraftarı veya yoksul taraftarı olarak ayırmaz. Sabit, tartışmayı sonlandırmasa da Koşke tarafından tartışma devam ettirilmemiştir. Koşke ve Sabit arasındaki tartışma hakkında *Enbekşi Kazak* adlı gazetede Jüsipbek Aymavıtov ve Muhtar Avezov'un "Ekev" adlı makalesi yayımlanır.

Sabit ile Tartışmayı Bitirdim *(Sabitpen Aytıstı Doğardım)* **Adlı Makalenin İncelenmesi**

"Sabit ile Tartışmayı Bitirdim (Sabitpen Aytıstı Doğardım)" adlı makalede "Edebiyata Dair" adlı makalesinde Sabit Mukanov'u eleştiren Koşke Kemengerulı bu makaleyle kendi açısından tartışmayı bitirir. Bu makalede Koşke "*Benim yazdığım şuydu: Bundan böyle yoksul edebiyatının alanını genişleyeceğini ümit edebiliriz. Ancak yoksul edebiyatının sağlam biçimde yerleşmesi için daha birçok yıl lazımdır.*

Ben yoksul uyandı demiştim. Benim fikrimi tahrif ederek 'olmayacak anlamlar' çıkarmak insanlığa sığmaz" yazarak Sabit'in onun söylediklerini çarpıttığını anlatır. Makale, 30 Ocak 1927'de *Enbekşi Kazak* gazetesinde yayımlanmıştır.

Koşke Kemengerulı ve Makaleleri Hakkında

Koşke Kemengerulı'nın yazdığı makaleler onun kişiliğinin ve meslek hayatının belgesi niteliğindedir. Kemengerulı çalıştığı alanlarda halkı bilgilendirmiş, uyandırmış ve çeşitli sorunlara çözüm önerileri sunmuştur. Koşke Kemengerulı'nın edebiyatçı kimliği "Sabit ile Tartışmayı Bitirdim" ve "Edebiyata Dair" adlı makalelerinde görülür. Doktor Koşke'nin "Yol İzlenimleri" ve "Halkın Sağlığına Dikkat Etmek Lazım" gibi sağlık alanında da makaleleri vardır. Öğretmen Koşke, "Yol İzlenimleri", "Eğitim Hangi Dilde Olmalıdır?", "Yabancı Dil Öğretim Yöntemi" ve "Sovyet Memurları Hakkında" adlı yazılar yazmıştır. Muhabir Koşke'nin "Muhabirlerin Görevi ve Önemi Hakkında" ve "Halk Gazetesi Nasıl Olmalıdır?" adlı makaleleri vardır. Koşke'nin dil bilimci özelliği "Sıkıntılı Sözcükler", "Yabancı Dil Öğretim Yöntemi" ve "Kazakça-Rusça Konuşma Kılavuzu Hakkında İzah" adlı makalelerinde görülür.

3.4. Piyes, Hikâye ve Makalelerden Hareketle Dil ve Üslup

Üslup; ifade tarzı, usul, yol demektir. Sözlük anlamıyla bir şeyin yapılış veya oluş biçimidir. Bir sanatçının özel tarzıdır. Dil ve edebiyatta üslup, kişinin kendi duygu, düşünce ve heyecanlarını dile getirme şekli, dili kullanma biçimidir (Durmuş, 2012: 383). Üslubu dilden ayrı düşünmek mümkün değildir. Bir metnin, kendisine has iletişim vasıtası olduğunu, dilin edebî eserde ayrı bir fonksiyon ve değer kazandığını, metin denilen bütünün bir sistem hüviyeti taşıdığını fark ederek bu sistemin mahiyetini anlamak için dil malzemesinin eserde kazandığı görünüşü tasvire ihtiyaç duyar. Her türlü metnin malzemesi de dildir (Aktaş, 2007: 122). Üslup incelemesi, metni esas alır ve metindeki malzemeden hareketle onun özelliklerini gözler önüne serer (Aktaş, 2007: 124). Üslup hem teknik hem estetik bütünlük arz eder. Bir yazar veya edibin duygu ve düşüncelerini aktarırken dil malzemesini kullanma biçimi onun karakteri ve ahlakıyla yakından ilgilidir (Durmuş, 2012: 383).

Koşke Kemengerulı'nın "Altın Sakina", "Eski Okuv" ve "Paraşıldar" adlı piyeslerinde kullandığı dil hikâyelerinde kullandığı dile göre daha sadedir. Piyeslerinde "*at gibi", "it gibi", "asker gibi", "deve yavrusu gibi*" örneklerinde

görüldüğü üzere teşbih sanatını çokça kullanmıştır. "Altın Sakina" adlı piyes Örik adlı karakterin peltekliğine uygun yazılmıştır. Bu karakter, "*naşıy (nasıl)", "biy (bir)"* örneklerinde görüldüğü gibi l, r ve s harflerini söyleyememektedir. "Eski Okuv" adlı piyeste ise Molla sureleri öğretirken öğrencilerine heceleme yoluyla öğretmektedir. Öğrenciler bu eski tarz eğitimle öğrenememektedir, *"ku valla ahat"* örneğinde görüldüğü üzere heceleme yoluyla öğrenilen sureler yanlış okunmaktadır. Bu yanlış okumalar "Eski Okuv" adlı piyeste özellikle gösterilerek öğrencilerin öğrenmekte zorlandığı eski eğitim anlayışı eleştirilmiştir.

"Altın Sakina" piyesinde Kazak halkının millî oyunlarına, düzenledikleri eğlencelere ve Kazakların giyim kuşamları hakkında bazı örneklere rastlanmaktadır. *"Aksüyek"*, genellikle akşam kemikle oynanan bir Kazak oyunudur. "*Altıbakan",* salıncakta oynanan Kazak millî oyunudur. *"Şildehana",* yeni doğan bebek için düzenlenen bir eğlencedir. Bu eğlenceye tanıdık kimseler davet edilir, onlar da bebek için iyi dileklerde bulunurlar. "*Şaşbav",* saç uçlarına takılan sikkelerden yapılan toka anlamına gelmektedir. *"Tona-monşak"* değerli taşlardan yapılan düğme şeklinde bir çeşit boncuk türü anlamındadır. Bu örneklerde de görüleceği üzere Koşke Kemengerulı, eserlerinde Kazak kültürüne ait kelimelere oldukça sık yer vermiştir. Bu bakımdan Koşke Kemengerulı'nın eserlerinde Kazak kültürüyle ilgili bilgilere sahip olmak mümkündür.

Edebî Üslup, edebî eserlerin anlatım ve yazımında kullanılan üsluptur. Karakteristiği estetiktir. Estetik onda yer alan parlak hayal, ince tasvir, nesne ve olaylar arasındaki uzak benzerlik ilgilerini keşfetmekle somutu soyut, soyutu somut biçiminde ortaya koymak gibi faktörlerden kaynaklanır (Durmuş, 2012: 384).

Koşke Kemengerulı piyeslerine ve makalelerine göre hikâyelerinde oldukça sanatlı edebî dil ve üslup kullanmıştır. Yazar, metinlerde söz sanatlarına özellikle mübalağa, teşbih ve teşhis sanatlarına oldukça çok yer vermiştir. Koşke Kemengerulı hikâyelerine genellikle doğa tasvirleriyle başlamıştır. Örneğin "Otarşıldık Uskındarı" adlı hikâyeye, "*Güneşin net göründüğü, tam öğle vaktidir. Yılan gibi kıvrılan kara yolunun tozunu toprağa katarak gökyüzüne kaldırdığı, ağzında gemiyle vuruşup, ok gibi uçan, çanlı bir çift atla"* yazarak tasvirlerle başlamıştır. Koşke "*Gece boyunca boğan kan gibi yuvası kara topraktan kurtulup, didilen kahverengi yün gibi ince bulutu perde gibi dışarı atıp, gökyüzüne doğru kulun gibi oynatıp, kucağını yayan güneş*

ananın cılız ışıklarıyla yerin alnını koklayıp iki mızrak boyu yükseldiği zaman" yazarak "Jetim Kız" adlı hikâyesine zaman tasviriyle başlamıştır. Burada anlatılan zaman kuşluk vaktidir. Bazı hikâyelerinin arasına serpiştirdiği şiirlerle anlatımı sıkıcılıktan kurtarmış ve daha ahenkli bir hâle getirmiştir. "Otarşıldık Uskındarı", "Kandı Tolkın", "Momıntay", "Erlik-Jürekte", "Kazak Ayelderi-Karaşaş", "Jetim Kız", "Düriya" ve "Nazika" adlı hikâyelerde Koşke Kemengerulı, hâkim (İlahi) bakış açısı kullanmıştır. Hâkim bakış açısına göre anlatıcı yaşanmış, yaşanan ve yaşanacak olan her şeyi bilir, görür ve duyar. Örneğin "Kanlı Tolkın" adlı hikâyede "*Beyazların iz bırakarak kaçtığından Kızılların ise taşkın gibi şiddetlendiğinden köy halkının haberi yoktu"* yazarak durumu okuyucuya anlatıcı haber vermiştir. Hâkim bakış açısında anlatıcı, zaman zaman okuyucu ile diyaloğa girmekten, onlarla sohbet etmekten ve onlara yol göstermekten geri durmaz. Anlatıcı, üçüncü tekil şahıs ağzıyla konuşur. Hâkim bakış açısıyla kahramanların zihninden ve gönlünden geçenleri okur. Koşke, "Jetim Kız" adlı hikâyede Darabek adlı kahramanın durumunu anlatmıştır. *"Tabiatın cimriliğiyle beraber köyün hayvan bakımından zayıf olması Darabek'in ruhuna yerleşen kirli karanlığı koyulaştırdı"* örneğinde görüldüğü üzere anlatıcı hikâyedeki Darabek adlı kahramanın duygularını bilmektedir.

Koşke Kemengerulı, "Tutkınnın Oyı" adlı hikâyeyi kahraman bakış açısıyla yazmıştır. Yaşanan olayları kendi başından geçtiği şekliyle anlatan yazar, kendisine has dil ve anlatım özelliklerini kullanmıştır. "Tutkınnın Oyı" adlı hikâyede anlatıcı, "*Bir zamanlar ağızdan alev saçan, çıplak elle keskin kılıcın yüzünü çeviren yiğitlik sayesinde yeri sarsıp, göğü titreten kahramandım, geniş bozkır, yeşil ağaçlık, yüksek dağ, derde şifa, temiz ve serin suya sahiptim; talih ve neşe sarayında nazlı nazlı yaşıyordum"* örneğindeki gibi birinci tekil şahıs ağzıyla konuşmaktadır. Yani, anlatıcının yaşadıklarını kendi ağzından öğreniriz. "Tutkınnın Oyı" adlı hikâyede *"ağızdan alev saçan", "yeri sarsıp", "göğü titreten"* örneklerinde görüldüğü gibi edebî sanatlardan mübalağa sanatı çokça kullanılmıştır. Koşke Kemengerulı, hikâyelerinde ve piyeslerinde *"Tanrı", "günah"* gibi dinî terimler kullanmıştır. Eserlerinde genellikle ikilemelerden de yararlanmıştır. Koşke'nin "Momıntay" adlı hikâyesi olay örgüsü bakımından en kapsamlı olanıdır.

Eserlerinde bazı kalıplaşmış cümleler ile karşılaşılır. *"Mal aşuvı- jan aşuvı"* cümlesi "Mal canın yongasıdır", *"Biter istin basına, jaksı kelsin kasına"* cümlesi "İşin

ehli işin başındaysa o iş biter, sonucu güzel olur", *"On savsak ta birdey emes"* cümlesi "Beş parmağın beşi bir olmaz", *"Üş uyıktap oyansam tüsimde jok edi"* cümlesi "Aklımın ucundan bile geçirmezdim" anlamında kullanılmıştır.

Koşke Kemengerulı, eserlerinde özgün bir üslup kullanmıştır. Özgünlük, orijinal olmak demektir. Büyük yazarların herkesten farklı kendilerine mahsus özgün üslupları vardır. Koşke, hikâyelerinde yazarlık yeteneğini fazlasıyla göstermiştir. Hikâyelerinde ve piyeslerinde olaylar oluş sırasına göre verilmiştir. Okuyucu, Koşke'nin hikâye ve piyeslerinde olayları ve kahramanların yaşadıklarını hayal edebilir, gözlerinin önünde canlandırabilir.

Bilimsel eserlerin anlatımında kullanılan ilmî üslubun karakteristiği ilmî ifade titizliği ve açıklıktır (Durmuş, 2012: 384). Koşke Kemengerulı, makalelerinde ilmî dil ve üslup kullanmıştır. Okuyucu için anlaşılır ve açık bir dil kullanarak okuyucuya işlediği konular hakkında bilgiler vermiştir.

4. SONUÇ

Alaş Orda Hareketi, 20. yüzyıl başında Kazak aydınları tarafından teşekkül eden millî bir harekettir. Bu Kazak aydınlarından biri olan Koşke Kemengerulı, halkı için elini taşın altına koymuş ve mücadele etmiş milliyetçi bir aydındır. Kazak halkının eğitim, kültür ve refah seviyesini yükseltmeyi amaç edinmiştir. Kazak halkı için yazmış ve halkın aydınlanmasında etkili olmuştur. O yaşadığı yıllarda halkın hayatını, yolsuzlukları ve devrin şartlarını eserlerinde dile getirmiştir. Koşke Kemengerulı iyi eğitim almış bir aydındır. Birçok mesleği vardır, yaptığı mesleklerden edindiği bilgileri halkla paylaşmaktan çekinmemiştir. Yazar Koşke Kemengerulı'nın eserlerinde kullandığı betimlemeler ve benzetmeler onun yazarlık yeteneğinin göstergesidir. Bazı yazılarını "El Balası (Halkın Çocuğu)" takma adıyla bitirmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere Koşke Kemengerulı ülkesine hizmet eden, halkı için çalışan, halkını geliştirmek isteyen, kendinden çok halkına hizmet eden, halkının dertlerini meselelerini düşünen ve onlara çare bulmak isteyen milliyetçi bir aydındır. Bugün eserlerinin bazıları kayıptır. Kemengerulı, kendi dönemindeki Kazak aydınları üzerine de bir eser vermiş, bu eser bulunamamıştır. Koşke Kemengerulı repressiyaya maruz kalmış onlarca Kazak aydınından biridir. Önce sürgün edilmiş, sonra kurşuna dizilmiştir. Bugün mezar yeri bile bulunamamıştır. Sürgün yılları Koşke'nin çalışmalarını sekteye uğratmıştır. Suçsuz olduğuna bakılmaksızın öldürülmüştür. Yalnız Koşke değil, ailesi de suçlanarak sürgün edilmiştir.

Ailesinin çalışmaları ve Koşke'nin basın-yayın faaliyetleri onun eserlerinin günümüze ulaşmasında en önemli etkendir. 1917 İhtilaliyle edebiyata hürriyet ve eşitlik gibi konular girmeye başlamıştır. Sovyet rejimi, sosyalizm propagandası amacıyla eserler yazdırmıştır. Koşke Kemengerulı ise sanatı propaganda amacı olarak görmez. Yazarlık, Koşke'ye göre yetenek işidir ve herkes yazar olamaz.

Eserde incelenen hikâyelerin temel konusu, Kazak kadınlarının hakları ile ilgilidir. Kadın hakları, cesur kadınların mücadelesi, kadın erkek eşitsizliği, kadına şiddet gibi konular hikâyelerinde görülmektedir. Koşke'nin hikâyelerinde Kazakların günlük hayatındaki yanlış âdetler ve alışkanlıklar tenkit edilmiş, bu yanlış âdetlerin ve alışkanlıkların doğurduğu olumsuz sonuçlar ele alınmıştır. Örneğin, "Erlik-Jürekte (Cesaret Yürektedir)" adlı hikâyede kocası ölen kadının, kocasının kardeşiyle zorla evlendirilmek istenmesi yani *Amengerlik* geleneği eleştirilmiştir.

İncelenen piyeslerde devrin adaletsizlikleri, rüşvetçileri, eski gelenek ve görenekler ile eski eğitim anlayışına tenkit gibi konular görülmektedir. Zengin ve fakir ayrımı Koşke'nin eserlerinde oldukça çok işlenmektedir. Yazar, Kazak halkının durumunu dile getirmiş ve Kazak halkını aydınlatmaya çalışmıştır. Koşke'nin piyeslerinden özellikle "Altın Sakina" adlı eser önemlidir. "Altın Sakina (Altın Yüzük)" adlı piyes Kızılorda'da 13 Ocak 1926 tarihinde Kazak Millî Tiyatrosu'nda sahnelenmiştir. Bu tiyatro "Altın Sakina" piyesi ile ilk perdesini açmıştır.

İncelenen makalelerde Koşke, Kazak halkının sorunlarına çözüm yolları üretmeye çalışmıştır. Makalelerinde dil, eğitim, sağlık, toprak meselesi gibi konulara yer vermiştir. Dil alanındaki makalelerinde ana dilin zenginliğine ve önemine dikkat çekmiştir. Makalelerinden özellikle Sabit Mukanov ile olan edebiyat tartışmasını konu alan "Körkem Adebiyet (Edebiyata Dair)" adlı makalesi önemlidir.

Koşke Kemengerulı, piyeslerinde ve hikâyelerinde edebî bir dil kullanmıştır. Hikâyeleri piyeslerine göre daha sanatlı ve ağırdır. Makalelerini ise herkesin anlayacağı biçimde açık bir dille yazmıştır. Makalelerinde ilmî dil hâkimdir. Piyes, hikâye ve makalelerinde Kazakların kültürel özelliklerine ait kelimeleri çokça kullanmıştır. Kazak kültürünü yansıtan eserler vermiştir.

Genel olarak Koşke Kemengerulı'nın eserlerinde canlı doğa ve insan tasvirleri göze çarpar. Koşke, eserlerinde Kazakların geleneksel halk oyunlarına da yer vermiştir. Koşke Kemengerulı, Rus'un sömürgeci siyasetini cesur bir şekilde anlatmıştır. Yazar Koşke, yaşadığı ve tanık olduğu konularda yazmaktan çekinmemiştir. Eleştiriye açık bir yazardır.

Bu çalışmayla Kazak Türklerinin 20. yüzyıl başlarında yetişen tanınmış, şair, yazar ve fikir adamlarından biri olan Koşke Kemengerulı'nın hayatı ve eserleri Türkiye ilim âlemine tanıtılmıştır. Ayrıca yazarın hikâyeleri, tiyatro eserleri ve makaleleri Türkiye Türkçesine aktarılarak Türkiye Türkçesi bilenlerin değerlendirmesine sunulmuştur. Ülkemizde Koşke Kemengerulı ve eserleri hakkında yeterli çalışma yapılmadığı için bu tez hazırlanmıştır. Koşke Kemengerulı Külliyatı onun hakkında daha çok çalışmalar yapılacağını göstermektedir. Bu çalışmanın gelecek çalışmalara temel teşkil etmesi, en büyük dileğimizdir.

KAYNAKÇA

Aktaş, Ş. (2007). *Edebiyatta Üslup ve Problemleri.* Ankara: Akçağ Yayınları.

Avezov, M. (1991). *Adebiyet Tarihı*. Almatı: Anadili Yayınevi, 143.

Bekçioğulları, F. (2006). *Kazak Türkçesindeki Organ Adlarıyla İlgili Deyimlerin Türkiye Türkçesine Aktarımı (Yüksek Lisans Tezi),* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.

Durmuş, İ. (2012). "Üslûp." *İslam Ansiklopedisi*. Cilt 32. İstanbul: TDV Yayınları, 383-385.

Ercilasun, A. B. (ed.). (2007). *Türk Lehçeleri Grameri.* Ankara.

İnce, D. G. (2022). *Koşke Kemengeruli'nın Hayatı, Sanatı ve Hikâyeleri (Yüksek Lisans Tezi).* Ege Üniversitesi, İzmir.

İsimakova, A. (2009). *Alaş Adebiyettanuv.* Almatı: Mektep Yayınları.

Kamzabekulı, D. vd. (2013). *Koşke Kemengerulı Şığarmaları-Üş Tomdık Şığarmalar Jıynağı (1. Tom).* Almatı: El-Şejire.

Kaplan, M. (2020). *Hikâye Tahlilleri.* İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kayırbek, K. (2018). *Mağcanın Ombı Şehrinde Bulunduğu Dönem ve Ben Gençlere Güveniyorum Şiirinin Tarihi Kökeni.* Kardeş Kalemler Dergisi (Mağcan Cumabay özel sayısı), sayı 135, Mart, 101-106.

Kazak Tilinin Tüsindirme Sözdigi. (2008). Almatı: Dayk Press Baspası, 54.

Kılınç, A. (2007). "Stalin Dönemi İnsan Kayıpları." E. Gürsoy Naskali ve L. Şahin (ed.). *Stalin ve Türk Dünyası.* İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Kınacı, C. (2014). *Kazak Sovyet Edebiyatında İmaj ve Kimlik (Doktora Tezi)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri Anabilim Dalı, Ankara.

Kınacı, C. (2017). Atsız Armağanı-2. *Kazak Türklerinin Millî Hareketi Alaş Orda ve Adı Tarihten Silinmeye Çalışılan Alaşçı Kazak Aydını: Koşmuhambet (Koşke) Kemengerulı.* Ankara: Altınorda Yayınları, 290-309.

Kınacı, C. (2017). *Kazak Tiyatrosunda Kadın Meselesi*. Ankara: Bengü Yayınları.

Koç, K.-Bayniyazov, A.-Başkapan, V. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Koç, K.-İşina, A. – Korganbekov, B. (2007). *Kazak Edebiyatı 2 (Sovyet Dönemi ve Bağımsızlıktan Sonraki Kazak Edebiyatı).* İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Kurmangaliyeva Ercilasun, G. (2019). *Sovyet Devrindeki Kazakistan'da Tarih Yazıcılığı: Mitler ve Gerçekler.* Ankara: Gazi Kitapevi.

Oraltay, H.-Yüce N.-Pınar S. (1984). *Kazak Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul.

Özakaydın, D. T. (2019). *Sabit Mukanov-Hayatı, Sanatı ve Hikâyeleri (Yüksek Lisans Tezi),* Ege Üniversitesi.

Özdemir, A. (2014). *Kazak Edebiyatında Hikâye.* Ankara: Ötüken Neşriyat, 53-54.

Rüstembekova, R. B. vd. (1995). *Koşke (Koşmuhammed) Kemengerulı Şığarmalar*. Almatı.

Somuncuoğlu, B. T. (2006). *Türkistan'da Eğitim (1865-1917) ve Çarlık Rusya'sının Sosyo-Politik Açıdan Eğitime Yaklaşımı (Doktora Tezi).* Gazi Üniversitesi, Ankara.

Tamir, F. (2000). Güneşe Uçan Kartal. *Kazak Tarihine Bir Bakış*. Ankara: Tolkın, 198-245.

Tamir, F. (2002). "Kazak Hanlığı." *Türkler.* Ankara, 649-656.

Yorulmaz, O. (2016). *Alaş Orda Hareketi*. Ankara: Belleten, 940-941.

Yüksel, M. Ş. (2010). *Türk Kültüründe "Levirat" ve Timurlularda Uygulanışı.* Journal of Turkish Studies. Cilt 5. 2029-2030.

EKLER

EK-1: Türkiye Türkçesine Aktarılan Kazakça Metinler

МАҚАЛАЛАР

АТЫЛЫП ӨЛГЕН ҚАЗАҚ ЖІГІТІ

3 ноябрьде Омбы қаласында бірге оқып жүрген жолдастарымыз, орта дәрежелі "сельскохозяйственный школ" шәкірті Сүлеймен Бижанұғлы өзін-өзі атып өлтіреді. Қалтасында қалдырған қағазында: **"Менің жазығым жоқ, өліп барамын, мен істің қаралағанынан, бірінші жулик Елизаровтың кесірінен һәм инспектор Преображенский дәлелсіз іс қылғандығынан..."** депті. Бұл қағаз судебный следовательдің қолында, іс тергеуде.

Жолдасымыздың атылуы туралы қазір қысқаша айтарымыз мынау:

Бірге оқып жүрген жолдасы Митя дейтін орыс баласының 100 сом ақшасы жоғалып, Сүлейменнен көреді. Мұны инсректор Преображенский естіп, дереу есіктерді жауып жіберіп, Сүлейменді тінтеді: еш нәрсе таба алмайды. Сөйтсе де, директорға айтып, пансионнан шығартады. Шығарда тағы қысып, сенен басқа ешкім алған жоқ деп, жанына тиетін сөздер айтып, пансионнан қуып жібереді. Сүлеймен бейшара намысқа шыдай алмай, біреудің мылтығын алып, атылып өлгені осы.

Алаштың қай азаматын жерге қиғандаймыз. Сонда да неше жыл бейнет көріп оқып, көздеген мақсатына жетуге бір-ақ жыл қалды дегенде жолдасымыздың уақытсыз арамыздан жоқ болуы жүрегімізге жара салды. Бірақ, амал жоқ, тағдырға кім қарсы тұрады?.. Мейірімді құдай, жолдасымыздың топырағын жеңіл қыл! Қалған жақындарына сабыр бер!

БҮЛІНГЕННЕН БҮЛДІРГІ АЛМА

Мінекей, бостандық туған жетінші айдың жүзін көріп тұрмыз. Содан бері бишара бостандықтың басы ара шаққандай дақ болды, талай талқыға түсті. Күндей көпке бірдей бостандық "сенікі емес, менікі" деген пәлеге ұшырады.

Шын халық қамқоршылары шетке қағылып, "ас ішкенде пайда болар" бостандыққа ен бір тағып, иеленіп алды.

Әсіресе бұл бостандық дәуірінде таңырқарлық іс – орыс халқының бұқарашыл қияли табы (интеллигентный класс) мен жұмыскер – қара шекпен табының арасында түскен үлкен жік. Ежелден бұқара халықтан жігі айырылған, сыңар тізгінді, қыңыр жақ, ақсүйекшіл, мемлекетшіл қиялилары туралы сөз қозғамаймыз.

Мін қияли табынан. Бұқара үшін отқа күйіп, суға түсіп жүрген қиялилардан жұмыскер – қара шекпендер неге безіп кетті? Қол ұстап, құшақтасып неге бірге жұмыс қылмады? Не себептен большевиктердің қолтығына кіріп кетті?

Осындай сұрақтарға төменде жауап бермекшімін.

114

Koşke Kemengerulı Şığarmaları-Üş Tomdık Şığarmalar Jıynağı (1. Tom)'nda bulunan Kazakça Makaleler (114-155).

Бұқарашыл қиялилар ерте бақыт-махаббаттың басын ауыртты. “Бозторғай қой үстіне жұмыртқалайтын заман болады, сенікі-менікі болмайды” деп жүрді. Жұмыскер – қара шекпеннің жүрегіне қонатын, надандық, қараңғылық жерінде жайлы қоныс табатын “тартып ал” деген сөздерді иман орнында айтып жүрді. “Күреспен хұқық, аса тегін байлыққа жетесің” деп жүрді. Жылы сөздермен семіртті. Жұмыскер – қара шекпеннің рухын тәрбиелемей, мал құмарлық, тағы нәпсісін тәрбиеледі. Бұл – бір.

Екінші, жалпы бақыт, махаббатты көксеу орыс халқының түпкі жаратылысында бар. Орыстан басқа жұрттар ұлт намысын, шаруа мәдениетін ұмытқан жоқ, қайта күн сайын шаруаны алға бастырып жатыр. Осы күнде күнбатысты қорқынышқа тосырып отырған күншығыс халықтарынан Қытай мен Жапония Күнбатыстан үлгі-өрнек көп алды. Бірақ Күнбатыстың рухани мәдениетін арам астай көріп, аузына алмайды. Онымен Қытай, Жапония халқының мінезі бұзылып Еуропа мемлекеттерінен артық қан төгіп, жетім-жесірді жылатып отырған жері жоқ.

Социализмнің бас ұясы – Күнбатыс Еуропа. Сол бас ұяда социализм пікірінің таралуы бәсең: ол халықтың социалистері шаруа салтын әлеумет болмысына қарап, социализмді ноқталап отырғанда, біздің орыс социалистері әкімшілік қолына тисе дүние жұмағын орнатамыз десті.

Орыстың бұқарашыл қиялилары “10-15 жыл Бұқарада оқып қайтеміз”, деп бақыттарды бастарына толтырып қайтатын мұсылман шәкірттеріндей, Күнбатыстың шірік философиясын орыс жеріне тасып жүрді. Сол шірік философиямен жұмыскер – қара шекпенді тамақтандырды.

Атақты жазушы Достоевский айтады: “Жалпы дүниенің бақытын іздеу біздің орыстың еншісіне тиіпті. Тентіреме орысқа қашан жалпы бақыт тапқанша тыныштық жоқ”,- деп.

Сол айтқаны осы күні келіп тұр.

Ұлт қаны орыс ақындарының көбінде жоқ еді. Тілейтіндері жалпы социализм еді. Өзгеріс болды. Жұмыскер – қара шекпендердің бұқарашыл қиялилармен есептесетін күні туды.

Баяғыдан бері уызға қаратып едіңдер, енді уыз беріңдер деген кезде бұқарашыл қиялилар тайқып шықты. Елдірме, тәтті сөздердің тұрмыс жүзінде іске аспайтынын сезіп, шегіншектей берді. Бірте-бірте тұрмысты түзейміз деуге айналды. Мұны көрген соң, жұмыскер – қара шекпен табы бұқарашыл қиялилардан безе бастады. Соңғылардың “талап ал, тартып ал” деген “жұмақы” сөздерін алып, өздерін лағынет қауымына қосып жіберді.

Бұдан көрінеді: ата заманынан бергі бұқарашыл қиялилардың көз көріп, қол ұстамайтын сағымдай, түпсіз терең жел қиялдай, түрікпеннің түсіндей социализм сөздері (байлық ортаға түседі дегеннен басқасы) еңбекшілдердің миына қонбағандығы, қанына сіңбегендігі, ақыл сезіміне ажар бере алмағандығы, көңіліне қойылмағандығы.

Жоғарыда көрсетілген екі себеппен алуға болмаса, беруге жоқ жұмыскер – қара шекпен табы тұрмыс ыңғайымен жүруі керек қиялилардан ат-тонын ала қашып, еншісін бөліп, жігін айырды.

115

Енді орыс жерінде өсіп, орыс школында оқып, Күнбатыспен де, Күншығыспен де орыс арқылы таныс болған өзіміздің қиялиларға (кең мағынада) келейік.

Мәдениеттің қай тарауында болса да орыс қиялилары қазаққа ұстаз болады. Мысалы, бір кезде орыс арасында шен құмарлық күшті еді, біздің оқығандарда да шен құмарлық ауруы күшейді. Шен, дәреже үшін әкесін сатуға арланбағандар болды. Орыс қиялиларында халықшыл көбейіп еді, бізде де көбейді. Туысынан ұлтшыл болып үздік шыққан қазақ қиялилары санаулы. Көбі төреліктің дәмін татқаннан кейін, заманның еріксіз сүйреуімен ұлтшылдық ауданына қайтып отыр.

Бостандық туғаннан кейін орыс қиялилары шитінің оғындай бытырлап, түрлі саяси жолға түсіп, ауа жайылып еді, біздің қазақ оқығандарынан да есер еді, ездік те, халықшыл да, республикан да, тағы басқалары шықты. Партияның азғыны – большевик партиясына кіргендер де болды. Күні кеше ұлтым деп жүргендер жалпы социализмге атсалысып, коммунист болып кетті. Орыс не күйге түссе, қазақ та соған түседі.

Орыстың бұқарашыл қиялилары бұл күнде бір теңге беріп жырлатып, жүз теңге беріп қойдыра алмаған сияқты, шарасынан асып желіккендерді тоқтата алмай отыр. Жиырмасыншы ғасырдың социализмі (жалпы дүниенің ақыл сезімі ер жетпегендіктен) адамшылықты, мәдениетті, ұлтшылдықты қорытатындарға большевик тәжірибесі көрсетіп отыр. Адамзаттың жайын нәпсісі жоғалмай, социализм таңы атпайтынына иман келтіру керек.

Егер де орыстан үлгі алуды біздің қазақ оқығандары тоқтатпаса өткен жылғы орыс киген таз кепті біздің қазақ та киеді.

Түбінде қазақтан капиталистер шыққанда, фабрик-зауыт көбейгенде, тұрмыстың өзін де тап-тапқа бөлер, оған шейін социализм күйін күйлемей тұра тұрайық. Бұқарашыл орыс қиялиларының жеке дара ұстаған жалпы бақыт – махаббатына көтермеші болмай, таза Жапонияның жолымен жүріп, бірлік-берекеден айырылмай, ұлтшылдықты сақтау керек. “Бүлінгеннен бүлдіргі алма” деген аталарымыздың алтын мақалын естеріміздеп шығармайық.

ҚАЗАҚ ЖЕРІНЕ ҚОЛҚА САЛУШЫЛАРЫ

Өткен аралықта қазақ жеріне салқынын тидіретін төмендегі төрт түрлі жобаның ізі көрінеді:

1. Сібірде қант жасау комиссиясына кірген профессор Лебедев доклад оқыды: “Алтай, Семей, Ақмола, Енесей аудандарында свекла-қант зауыттарын ашуға болады. Әр зауытқа жылына үш жүз мың пұт қант шығарғандай мөлшермен жайлы, жайсызы аралас 20 мың десятина жер керек”- деп, Алтай, Енесейде кабинет (бұрынғы патша) жерін мысалға ұстаған. Ақмола, Семей туралы пікір жабық болса да, айдай айқын: бұл екі облыс та қазақ жеріне айналатындығы.

2. Жер министрлігінде суы тапшы жерлерге арық жүргізу керек, батпақты жерлерді құрғату керек деген жоба қаралып жатыр.

Ертедегі жобаның сарынымен кетсе, Ақмола, Атбасарға қараған Нұра, Теңіз көлі, Есіл арасында жеті жүз мың десятина жерге Қызылжар, Атбасарға қараған ел мен Торғай шекарасында 800 десятина жерге арық жүргізіледі. Бұл санға, бәлки тағы қосылар.

Осы айтылған аудан суарылып бірбеткей егін шаруасына қолайланса-ақ переселенге (келімсек қара шекпен) толтырылады. Тұрғын көшпелі қазақ шөлге қарай жылысады.

3. Сібірге тума қолайлы жердің аздығын, жер сұраушылардың көптігін есепке алып, егіндік жердегі қазынаның, жеке байлардың мәдени мал шаруаларын (культурное скотоводческое хозяйство) таулы-тасты жерлерге көшіріп, бұлардан босаған жерлерді сұраушыларға үлестіру керек деген жоба шықты.

Бұл енді қазаққа таулы-тасты жердің еркін тимейтіндігін, өнер-білімнің пайдаға асырмайтын нәрсесі аяқ баспайтын жері болмайтындығын көрсетеді.

4. Уфадағы өткен мемлекет кеңесі Ресейдің шаруа кәсібін түзеуге шет мемлекеттердің капиталы (іс-құралдары) кірсін деген жобаны бекітіп шығарды.

Бір жақтан шет мемлекеттердің капиталы кен қазу, фабрик-зауыт салуға (бұлар да қазақ жеріне орнайды) кірсе, екінші жақтан жоғарыдағы үш жобаны да орындауға кіріседі.

Болмаса ұясы бұзылған Ресей мемлекеті апырып-жапырып өз бетімен істеп ұстамай алмас еді.

Мінекей, алаш! Автономия болмаған күнде шетіне беретін қолқан.

Жер – мәңгі байлық, алдыңдағы малыңнан, қойыңдағы ақшаңнан қымбат. Өнер-білім кенжелігі болса да автономияға аласұрып жатқандық – жер үшін.

ҺЕШТЕН ДЕ КЕШ ЖАҚСЫ

“Ертеңгісіне есек қайғырады” – қазақ халқының тағы болып жүрген дәуірінде шыққан мақал.

“Түстік өмірің болса, кештік мал жи” – қазақтың мәдениет дәуірінде шыққан мақал.

Соңғы мақалды кеңінен толғанғанда “келешегіңді, үрім-бұтағыңды ойла” деген ақыл сөз шығады.

Біздің қазақтың бір аяғы мәдениет ауданында тұрса, екінші аяғы әлі тағылық ауданында тұр. Тағы адамға ғана хас сабырсыздық, не істе болса да алдан болжай алмайтындық, көзі көрмесе сенбейтіндік сияқты сипаттардан біздің қазақ әлі арылған жоқ. Бұл сипаттар біз түгіл мәдениеттің сыртын алып, желбуаз болып жүрген орыс халқында да бар.

Мен бұл орында алаш өлкесінде жалпы қырғыз-қазақ елінің сабырсыздығынан, алдан болжай алмағандығынан, сенбегендігінен, көрген қоршылықтарын санап өтемін.

Қазақ арасында күн есептейтіндер бар: өткендегі тәжірибелерімен алда болатын жылы, суық күндерді, боранды, жауынды, жұтты, тоқшылықты айтып тұрады. Бұлардың бірде болмаса бірде айтқаны келген соң шаруалы қазақтар сенеді. Сондай саясат дүниесінде де есепшілер бар. Бұлардың айтқаны да далаға кетпейді. Бұған мысал:

Жұрттың көбі большевиктердің әдемі сөздеріне, "әр ұлттың өз тізгіні өзінде болсын" дегеніне семіріп жүргенде, саяси қырағылар большевиктен сақтаныңдар дейді.

Ғалихандар большевиктен бас қорғау үшін Орынборға съез шақырғанда, "қорлық көргендерге большевик тиюші ме еді?" деп, Ғалихандарды кіналағандар болды.

Съезде Жаһанша Досмұхамедов "большевик тимейді" деген пікірге дәлел үшін Лениннің "Мұсылмандарға" деген мақаласын көрсетіп еді. Сол Жаһанша осы күнде большевикке қарсы соғысып жүр.

Алаш өлкесінің халі: большевик заманынан Жетісу, Сырдария қазағы қанға тұншығып жатыр. Кейбіреулердің айтуына қарағанда құруға жуықтаған.

Большевиктер Бөкейлік қазақтарын еріксіз солдатқа алды деген хабар бар.

Орал қазақтарынан толық хабар жоқ. Бірақ Орал қаласын большевиктер алғанға қарағанда, хал нашар болуға тиіс.

Торғай облысында, Ақтөбе жағы қырғын.

Аман тұрғын Ақмола еді. Соңғы хабарларға қарағанда Шу бойына большевиктер келе бастапты.

Семей облысының жігіттері ерлік көрсетіп, Жетісу бармаса ендігі Семейде қырғынға ұшырайтын еді.

Бас аман, мал түгел елдер бір жылдың ішіндегі қанды соғыстардан, талаулардан неге үлгі алмайды?

"Өз үстіме кигенде бір-ақ көрем" деп отыру алыстан келе жатқан өрттің алдынан шықпай, үйдің іргесінде келгенде шыққанмен бірдей. Бұдан пайда жоқ.

Милиция жинаудан бас мақсұттың бірі – елді апаттан қорғау.

Соның үшін Алаш Орда жұмысы уақытша қандай күйде болса да, Алаш милициясы табан тайдырмай қызмет істей беру керек.

Ақсақал батасын, бай малын, молла ұлағат – насихатын, жас күшін аямай елді жаудан қорғау керек.

Жау оң бүйірден де, сол бүйірден де қысып келді.

Ел қорғау құрғақ сөздің "желісіне" байланбайды. Ықыласты көңілден, жігерлі қолдан шыққан іске байланады.

Алаш полктарына кіріп, ел қорғау – жастардың мойнындағы қарызы. "Қырық жыл қырғын келсе де, ажалды өледі".

ҰМЫТШАҚТЫҚ

Омбыда екі жылдық мұғалімдер курсының бас ашылу құрметіне орыстың жиырма шақты ұйымдарынан кісі шақырылған екен. Жалғыз-ақ ұйымнан құттықтауға кісі келген. Орыс ұйымдарының мұнысы қазаққа елейтін көзбен қарамағандығынан емес, әншейін ұмытқандықтан шығар және бұл ұмытшақтық әрқайда қазақ туралы ғана болатн шығар десек, басқа ұлттарға да істегендігі орысша шығатын "Башқұрт хүкіметінің тілінен" көрінеді.

Бұл жазады: "Орыс газеттерінде ресми хабарларда башқұрт ғаскерлерінің большевиктермен қалай соғысып жатқандығы толық бір де жазылмайды. Верхний Уральск қаласын, уезін алғанда башқұрттан үш полк жүрді. Орскіні алғанда 4-інші жаяу башқұрт полкінің көрсеткен қайратына атаман Дутов сүйінді. Екатеринборды алғанда ішіндегі халық башқұрт ғаскеріне ай, жұлдыз орнатқан ту сыйлап, қарсы құрмет қылды. Ақтөбе фронтында ең күшті бел – башқұрт ғаскері. Красный Уфимский уезінен 30 болыс башқұрт большевиктерге қарсы тұрды. Волга фронтында үшінші башқұрт ғаскерінде сондай тәртіп болған, бұларды Самар халқы "жапон ғаскері" деп құрметтеп ұран шығарған. Боглме жағының халі нашарлаған соң бұған да башқұрт ғаскері жіберіліп жатыр... Башқұрт ғаскерінде орыстікіндей тәжірибе көрмеген жастар емес, өңшең ысылған, талай соғыстың дәмін татқан қаһармандар... Башқұрт халқы жаны бір тілекте... Саяси партияларыңды білмейді... Башқұрт Ресейдің большевиктен құтылу жолында көп қызмет көрсетті... Башқұрт халқының сол қызметі тарихқа кіреді. Башқұрт тиісті сыбағасын алады... Біз ойламаймыз: "орыс халқы әдейі үндемейді деп. Тегінде орыстың ежелгі ұмытшақтығынан жазылмайды деп ойлаймыз. Башқұрттың қайғысы да, мұқтаждығы да, қызметі де атам заманнан бері ұмытылып келеді",- деп.

Бостандықтан бұрынғы ұмытшақтық өзімен тұрыпты, ендігі ұмытшақтыққа жол болсын. Ендігісі үркек аттың шөп жетіп тұрса да осқыруын қоймайтындығына келеді.

Ұмытшақтықтың бірлесуге қанша зияны бар екенін білдірген тәжірибені басымыздан кешірдік қой.

ЖОЛ ӘСЕРІ

Германиядан келген Берлин университетінің профессоры доктор Кучинскиймен Семей уезіне қараған: Бұғылы, Шыңғыс, Меңдеш болыстарын, Қарқаралы үйезіне қараған Ағанды, Абралы, Кент, Ақсары, Дастар, Ақбота болыстарын шет пұшпақтап аралап түстім. Профессордың мақсаты қазақ арасындағы ауру түрлерін, қандай аурудың көбірек тарауы, тазалық шарттарын тексеру еді. Және де қазақ елінің жалпы тұрмысымен танысу еді. Профессордың елді аралап аз уақыттың ішінде алып қайтқан қорытынды пікірі мынау: Бұрын қазақпен кітап арқылы да таныстығым жоқ еді. Германияда ең маңызды жағрапия Зейдл дегендікі. Сонда қазақ туралы

екі-ақ жол бар. Қазақ көшпелі, мекені киіз үй, баққаны мал деген. Енді байқап қарасам, қазақ туралы екі жол емес, әлденеше түп кітап жазуға болады екен. Көшпелі тұрмысқа қолайланған. Мәдениеттен қазақ туралы екі-ақ жол бар. Қазақ көшпелі, мекені киіз телері өте шеберлікті көрсетеді. Мал баққан ел әнші келеді деген пікірді қазақ елі айқын дәлелдейді. Қазақтың кейбір әндері Венгриядағы мадиярлардың әніне ұқсас. Қазақ өң жағынан бір атадан өрбіген емес. Өйткені кейбір қазақтар өңдес Германияда, Италияда, Жапонияда, Орталық Америкада кездеседі. Әсіресе соңғы айтылған ауданда қазақ өңдес көп. Бұл антропологияның (адам өңін тексеретін пән) тереңнен тексеретін зор мәселесінің бірі болу керек.

Тазалық

Қазақтың тұрмысы аса тазалыққа көшпеген қазақ күннің, құмның, судың, таза ауаның кәдірін біліп пайдаланса, тазалықпен ауыл үй қонса дүниеде қазақтан сау халық болмас еді. Көш, атта болғанда қазақ жері ауру, емделу жағынан екінші Швейцария болар еді. Бұқараны тазалыққа үйрету, күнмен емделуді үйрету қазақ оқығандарының міндеті. Мұны орындау үшін үкімет заңы да, қаражат та керек емес. Тек ұғындырып, үлгі болу керек.

Жалпы жай

Семейден шығып, Шыңғыстан Домбалай асуымен 22 шақырым шыққанда қалың елдің жайлауына кездестік. Оған шейін көргеніміз жатақ болды. Жатақтың халі нашар. Бар айналдырғаны 1-2 бұзаулы сиырдың сүті. Көп салғанымыз бір десятина егін саламыз. Егін де ерегіскенде шықпай жүр деп отырған жандарды көрдік. Жатақтың халін тексеру кезектегі жұмыстың бірі болу керек. Жүрген бетімізде көшпелі мәдениетте төрт қырқа ел көрдік. 1) Бейнетпен біте қайнасқан, тұрмысы қараңғы дағдарыста тұрған жатақ. 2) Тұнық сулы, қалың нуда хал кешіп, мал семірткен төрт түлікке ие қалың болыс тобықтының көпшілігі қала маданиатынан хабардар. 3) Дағанды болысындағы Абақ кіреді. Қазақтың қаймағы бұзылмаған ескі тұрмысы кіреді. Төңкеріс лебі кірмеген көрінеді. Аякөзге қараған Найманмен барымтасы күшті екен. 4) Қарқаралыға қараған біз көрген қазақтар тобықты мен керейдің аралығында шаруа-білім, үй-тұрмысы жағынан бұрынғы ел жуандарының аттан түскен де, түспеген де жері бар. Бірақ қаулап кеткен жуандық жоқ. Нашардың әкімшілігіне үйреніпті. Бірақ милицияның қоқаңы, қой сойғызатыны дағдысынан кенде қалған жоқ екен. Басқа елдерде милиция жуастау болып жүретін сияқты.

Денсаулық жайы

Біздің ауру қараймыз, тегін дәрі береміз дегенімізге сенімсіз қараған жерлер де болды. “Неғылған батпан құйрық, тегіннен тегін жатқан құйрық”, қазақ қазақ болғалы тегін емдейміз деген бұларды көрдік”- деп. Бірақ

120

тоқтаған жерлерімізде ауру қаратудан тартынған қазақ болған жоқ. Бір ауылда екі күн болдық. 3-4 шақырымнан құлақтанып іздеп келетін аурулар болды. Қанша ауруларды қарағанмен уақыттың аздығынан 10-15-тен аурулар қаралмай қалып отырды. Кейбір қазақты қараған дәрігерлер қазақ әйелі ұялып ауруын көрсетпейді деген пікірде болушы еді. Ол пікір қата екен. Талай жас әйелдер қаралды. Қазақ арасында ауру түрлері: қотыр, асқазан, көз, құлақ аурулары, буын ісетін (ревматизм), сүйектен болатын құрт (туберкулез), тамақ безі (мұның да құрт тұқымдасы болады) қазақ арасында күлапсан (ноғай қотыр) көп деген дұрыс емес көрінеді. Қанша ауру қарағанда күлапсаны бар екі-ақ қазақ кездесті. Жоғарыда айтылған аурулардың қазақ арасында көп болуы неліктен деп профессор менен сұрады. Екінің бірі қотыр деуге сияды. Мұның себебі таза тұрмағандықтан. Құрт аурулары да төсек, ас-аяқтың кір болғандығынан. Қақырықтың төсенішке сіңіп шаңға айналып таралатындығынан екендігіне профессордың өз көзі айқын жетті. Ревматизмнің көп болатындығы қазақтың көшпелігінен. Қазақ жазғытұрым да, күз де малдың ыңғайына қарап салқынға көп ұрынады. Қысқы тұрмысы да жылы, жайлы болмайды дедім. Қазақтың ауруының ең көбі асқазан ауруы екен. “Бір тойған шала байлық”, “Қарын жыртылса жыртылсын”, “Досыңның асын дұшпандай же” дейтін қазақ, жемпаздықты өнер көреді. Әсіресе майлы тамаққа жаны құмар. Ет пен қымызға ішін керіп асқазанын бұзады. Бірден көп жегенге асқазан қалыптаса алмауы да бұзады. Және де қазақ етті тап жатардың алдында жеп, қарынды кептеп, іле жата қалады. Іштің тоғын қашырмау амалын істейді. Адам – машине. Бір жеріне ақау түскен мәшине жүрісінен қалады. Адамның асқазаны бұзылса, басқа мүшеге де дақ салады. Не басқа мүшеге көлденеңнен келген ауруды жеңу үшін асқазан бұзылғандықтан қан қуаттаны алмайды. Бар аурудың профессор қазақтың қолынан келетін емін айтып отырды. Қалай емдеу туралы кейін жазамын.

Ауру қазақтың ауқаттыларының арасында кедейлерге қарағанда көбірек. Бұған себеп менің байқауымша: бұрын қазақ байлары бір-бірінің баласына қызығып қыз бен жігіттің ауру-сауына қарамай құда болысатын. Бір байда тұқым қуалаған ауру болса, басқа байлардың ұрпағына тарайтын. Құрт ауруының тарауына бас себеп ірі бай жұмыс істемейді, ден жұмысы әлсіз болады. Кедей жұмыс істейді және күннің көзіне пісіп қатады. Семей үйезінде шешектен балалар өліп жатқан көрінеді. (Губернелік дәрігерлік бөлімнің құлағына алтын сырға), шешектің ұрығынан арзан нәрсе жоқ. Елдің қолына ұрық тисе, елдің өзі де егетін көрінеді. Екінің бірі ұрық бар ма деп сұрап отырды. Осы уақытқа шейін шешек егілмеді деп кім ойлайды. Біз ұрық алып шыққан жоқ едік. Ұрық сұрағанда губернелік дәрігерлік бөлімі үшін біз ұялдық.

Елім дегенді, алашым-қазағым дегенді ермек, атақ үшін ұстамайтын қазақ оқығандары шама келгенше қырды тазалыққа үйрету керек. Әуелі тіл алатындардан бастау керек. Оқығанның міндеті: 1) профессор айтқандай қазақ арасына монша керек деп. Мен ойлаймын қазақ тегін монша салмаған соң, бір ауыл монша салса маңайдағы көршілер монша сылтауымен ол ауылды қонағасыдан ығыр қылады. Және қотыр секілді ауруларға монша ұя

болып кету қаупі бар. Моншадан бұрын жұмасынан бірер қабат кір езіп ыстық суға жуынуды әдеттендіру. Төбеден төге салатын салқын су тазалыққа келмейтінді аңғарту. 2) Қазақ насыбайшыл, түкірімпаз халық. Темекідегі никотин деген у микробты өлтіре алмайды. Әр үйге түкіретін бір ыдыс қою. 3) Етті күндіз жеуді әдетке айналдыру. 4) Ауыз, қол сүртілетін орамалдың ортақ болуы – ауру таратуға үлкен себеп. Қонақ келетін орындарға шанышқы алдыру. 5) Қонаққа салған төсекті қонақ кетісімен далаға тастап желпіндіріп күн көзіне жайып алу. 6) Қазақтың дәрігерлерін өз орындарына қайтарып ақысын молайту керек.

Кооператив жайы

Ел арасына кооператив түгел тараған. Елдің кооперативке көзқарасы да жақсы. Бірақ кейбір кедейлердің мүшелік жарна таба алмай кіре алмай отырғандары көп. Бұларды кірістіріп, қарызын істеу керек. Елдегі шолақ сәудегерлердің тамыры қиылыпты.

Оқу жайы

Ел оқуға ынталы. Ел ішінде әдістерді ұстап оқытып жатқан жерлер де бар. Қазақта хат танитын 5 процент деген санақ дұрысқа келмейді. Ертеден ел ішінде жүріп байқауымша қазақша хат танитын 10 проценттен кем болмауы керек. Қыстың күні тау-тастың қойнын сағалап отыратын көшпелі елдерде оқу жұмысын жүргізу қиын. Жаз жайлауда 5 үйден кем болмайды. Әсіресе қыста кедей баласы оқи алмайды. Қысқа лайық киімі болмайды. Басқа елде жатып оқуға танысы болмайды. Малдың ағы тартылған кезі беретін тамағы болмайды. Жаз көбі бір жерде топталады, біріне бірі тамақ ауысады. Екі-үш шақырым жерге жалаңаш-жалпы оқып жүруге болады. Және қазақ мектепте жаратылыс жайымен таныстыратын тастардың, өсімдіктің, жәндіктің жиіні жоқ. Бұлармен таныстыруға қазақтың жазғы өмірі қолайлы. Сонымен қорытынды пікірім: қазақ баласын жаз оқыту. Қыс уақытында шала дүмбілез оқытушыларымыздың білімін толықтыру. Қыста оқыту үшін интернат керек. Кедей балаларын қазына есебіне кіргізу керек. Бұғылы болысында Медеу деген қазақ 12 бөлмелі мектеп салғызып жатыр екен. Артық дәулеті болмаса да талабы зор. Қазақтан Медеудей азамат көп шықса игі еді!

Бұрынғы етек алып кеткен шалқыған шаруа болмағанмен, әлі де күн көрерлік мал бар көрінеді (мал кіндігі оған-бұған шарпылмаған ел Тобықты көрінеді). Біз аралаған елдедің ең кедейі Ақбота болысы. Қарқаралыға жақын елдердің малының көбі сиырға айналған. Осы екі жылдың ішінде егін салмаған ел көрінбейді. “Мен ұрлық қылғанда ай жарық болды” дегендей, қазақ егінге бет алғанда өткен жылы да, биыл да егін нашар. Су алуға мүмкіндігі бар жерлер егінді суғарып салады екен. Қарқаралыдан Темірші жеріне жаяу барып, егін салып суарып қайтып келе жатқан қазақтарды да

көрдік. Қазақ бейнеттен қашатын емес. Бірақ басшы керек. Әлсіздерге қазынадан жәрдем керек.

Жақсы жүйрік шығатын жылқының тұқымы тобықты ішінде Құнанбайдан тараған ауылдарда бар екен. Құнанбай дәуірі жүріп тұрған кезінде ат жетер жерден жүйрік, сұлу айғыр алғызып жылқысын түзеген. Шаған болысында да жылқы тұқымын түзей бастаған байлар бар көрінеді. Шаған болысында Арынғазы Абылайханұлы деген фельдшер сиырдың сементал деген тұқымын өсіреді. Бірақ құты ауып кететіндей басқаға сементалын сатпайды, ауыстырмайды деп естідім. Қазақ мал асылдандыру қаулыларын іске асыратын уақыт жетті.

Салық жайы

Біз аралаған елдердің малының көбі (Қарқаралының айналасы болмаса) тіршілігінің негізі қой көрінеді. Қой ұстайтыны: қыс шөп жемейді, жайылып шығады. Жүні шекпен, сүті тамақ, қиы отын болады. Әсіресе отын жағы қазақта қойды еріксіз ұстатады. Сиыр ұстауға қысқы қоныста шабарлық шөп кем болады. Үш қойдың, үш ешкінің бәрі қараға есептелгеніне ел қынжулы еді. Кент болысында бір шал: “Екі түйе бір ірі қараға есептеліп, қой-ешкінің түйеден озып кеткендігі таң қаларлық жұмыс. Тегінде, Бөкей, Орал елінде түйе көп болады” деуші еді. Бұл салық законін Бөкей Орал баласы шығарған ғой біздің елдің қоймен күн көріп отырғанын қайдан білсін деді.

Қарқаралыға келген соң 5 қой, 5 ешкі – бір ірі қараға есептелетін болыпты деп естідік. Мұны қыр елі естісе, қатындары ұл тапқаннан кейін қуанбас.

Отырықшылық жайы

Жері егіндікке жарайтын елдердің көбі-ақ отырықшы боламыз деген ниетке кірген. Биылдың өзінде қала салып жатқан елдер бар. Бірақ көшпелі қалыпта қаламыз дегендердің шабындысына ауыз салып отырықшы болсақ, еріксіз аламыз деген ниетпен қала болуға айналғандар бар. Мұны заң көтере ме? Мұны білмеймін. Әйтеуір Қарқаралы айналасындағы көшпелі мен отырықшы боламыз дегендердің арасында жер дауы жеткілікті көрінеді. Қазақта жер дауы мол. Біреуде шабынды жайылым бар, біреуде жоқ. Бұрын жерді кім батыр, кім бай, кім би болса сол алған. Осылардың тұқымдары жерге ие. Қазақтың жерін түгел өлшеп алмай жерге отырғызудың керегі жоқ деп отаршылдықтың исі аңқыған мырзаларды қазақ ішін бір аралатып алуға жарайды.

Өткен тұрмыстың белгілері

Шыңғыстан асқан соң Олжабай үйезінің бойында ескі қаланың орны ұзындығы бір жарым шақырымдай жердің аймағында бір ретпен қаланған тастарды көрдік. Қазақтардың қалмақ обасы қай жерде болса да кездесіп

отырады. Абралыға қараған Мейзек таудың бауырында бір оба көрдік. Айналасы базалт деген таспен дөңгелек қоршалған. Шаған өзеніне жете бергенде бір кішкене төмпешік тас бейіттің басында екі тас бұрқан (каменная баба) көрдік. Аса ескі замандікі болу керек. Өңдері дөрекі. Обаның көп жері кент аймағы екен. Осы аймақта обаның айналасы төрткілдеп қалаған тасты көрдік. Қазақ жерінің ескі тарихы осы обалардың ішінде болу керек. Кесте-өрнектері ел ішінде толық көрінеді. Тұс киіз, әбдіреқап кестесі, текемет, үй оюлары, төсек ағашқа, текшеге сүйек ою салып кілем жапқандары, арқардың мүйізінен істеген ожаулары келісімді-ақ. Тобықты ішінде ескі күйлерді тартатындар бар екен. “Асан қайғы”, “Ала байрақ” деген күйлер – ескі күй. Байрақ – татар сөзі шығар. Бұған қарағанда ала байрақ қазақтың Алтын Ордадан бөлінбей тұрған кезіндегі күйі болу керек. Күй тартатын кәрі шалдар. Бұлардың көзі жоғалса, ескі күйден айрыламыз. Орманбет хан өлгенде, онсан ноғай бөлінгенде, қазақ ноғай айрылысқанда тартылған қазақ күйі деп менің жас күнімде Омбы уезінде бір шалдың тартқанын естігенім бар еді. Осы күнде Омбы уезінде қазақ күйін тартатын бір қазақ жоқ. Сол сияқты біз бірте-бірте ескі нәрселерден де, мұң-зар, қуаныш жинаған ән-күйлерден де айрыламыз. Ескілікті тезінен жинақтап алу үшін губерналық оқу бөлімі қам қылса жарар еді.

Қорытынды сөз

Жоғарыда ат үстінен қарастырылған денсаулық, оқу, кооператив шаруа жайына қазақтың тіршілігі байлаулы. Қашанда ұлылы-кішілі жұмысты жат елдің үлгісімен қойып қарамай, қазақтың бойына шақтап, өміріне үйлестіру керек.

Білім тамағын бойына сіңіріп, құт қылатын қазақтың мінезі қандай? Негізгі жұмыстың қазақ ішінде гүлденіп ілгері баспауының себебі не? Қайткен күнде жұмыс жемісті болады? Осының бәрін жете тексеру керек. Қазақ көзімен көрмесе, қолымен ұстамаса да, өзінше біледі деген бір адам шаруа жүзінде басшылық етпесе, қанын ағызып, майын тамызған сөзіне көз алдында ұққансып, шыға беріп ұмытады. Қазақ тұрмысқа қолайлылануды біледі. Бұл қымбат қасиет, мұнымен ел бастаған азаматтар пайдалана білу керек.

* * *

Басқармадан: (яғни, “Қазақ тілі” басқармасынан. – Д.Қ.): бәрі жақсы-ау, бірақ бұл жерде “профессор “төре” Берлин деген қаласынан (Германия қаласы) ел аралауға іздеп шығып, еріксіз ат мініп, атына ақша төлемей қазақты қорқытып, ептеп қол ісін істеп жіберді” деген хабар келіп қалды. Господин профессор, бұл қалай?

“ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ” ӨТІНІШ

Мен “Қазақ тіліне” Герман профессорымен ел аралағанда көрген-білгенімді “Жер әсерлері” деп жазып беріп едім. Мұны “Қазақ тілі” басып, басқарма атына профессордың еріксіз ылау мінгенін, ылау ақы төлемегенін мысқыл ретінде сипап өткен.

Профессор орысша білмегендіктен арамызда бір латыш тілмәшіміз болған. Бұл найза, қамшы үйіруге үйреніп қалған нағыз алаяқ болып шықты. Мен немісше білмегендігімнен профессорды меңгеріп кете алмадым, бірақ ылау ретінде мен наразылық көрсетіп латышқа қарсы болдым.

Дегелең тауының өлкесінде, сәске мезгілде: ылаушыны қайтарып, жаңалап ат мінейік дегенде, латыш та, профессор да қарсы болды. Сол арада мен: “ұзын мойын жерге ылау айдайтын, ылау ақы бермейтін бұрын Николайдың төрелері болатын, осы күнде мұндай қылық бірен-саран милициядан шығады. Біз енді осылардың бірі болдық қой деп айтқанымда, латыш арбадағы аттарды қамшылап, көшірлікке салды. Біз сияқты адамдардың қалтасы қалың болмайтыны белгілі. Профессордан бөлініп кетуіме кедейшілік құрғыр бөгет болып іштей тұнып, амалсыздан жүре бергем. Осы аттармен 5 шақырым жерге шейін келіп, ылау ақы төлемегені анық, бұдан басқа жерлерде теріс мінез болған жоқ. Жоғарыда айтылған әңгіменің жуан ортасында Ғалел Ғаппасұлының атшысы бар. Менің қандай жол тұтынғанымды, латыштың арбашы болғанына сол айғақ.

Тобықты ішінде Тортаза қажы деген бір ауруды көрсету үшін жолдан бұрып бір күн бұрыс жүруімізге себепкер болды. Содан кейін екі жолдасым қазақ өтірікші деп сенбеуге айналды. Бір қазақты өлшеуге алуға бола ма деп, мен қазақты шыншыл қылуға тырысып жүрдім. Сен қазақшылсың деп, маған азан шақырып ат қойысты, маған да сенбеуге айналысты.

Семей келген соң мен оттаса алмайтынима көзім жетіп, Омбыға қайтып кеттім. Олар Зайсан жағына кетті.

Профессордың, латыштың ұнамсыз мінездерін Семей азаматтарына, басқармаға алғаш айтқан мен өзім едім. Басқарманың мысқылына мен қосақ арасында бос алынып отырмын. Оқушы мені де бар деп ұғынатын көрінеді. Басқарма мысқылын құлақ-мұрнын кесіп қысқа алмай, уақиғаны түгел жазу керек еді.

“Қазақ тілінен” ұғымсыз жазылған мысқылды шешуін өтінемін.

КЕҢЕС ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІ ТУРАЛЫ

“Ақ жол” газетінің басқармасы тарапынан (22 октябрь, 1924) қойылған сұрау-анкета:

1. Уездік қызметкерлерден бастап, ауылдық кеңес адамдарына шейін Кеңес мекемелеріндегі адамдар үкіметті еңбекшіге жақындату үшін, еңбекшілер қожалығын орнату үшін қандай шарттар керек? Кілең жалшы мен жұмысшыдан сайлау керек пе? Жоқ орта шаруадан да сайлаған жөн бе?

125

2. Орта шаруа деп қандай малы, қанша десятина егіні бар, қанша малай жалдаушыны айту керек? Қай елде қандай шек қоюға болады?

3. Кеңес қызметкерлерінің қызмет атқара алуы үшін адамшылығы, білімі қандай болуға тиіс?

4. Жергілікті елдің өзінен сайлағаны дұрыс па, басқа уез, басқа болыстан сайлау дұрыс па?

5. Болыстық исполкомдардың мүшесі әр жерде, әр ауылнайда болғандықтан көбінесе басы қосылмай қызметті жалғыз исполком төрағасы атқарып жүреді. Жұмысты кеңес арқылы жүргізу үшін қандай лаж бар?

6. Ел ішіндегі қызметкерлердің кеңседе отырып жұмыс істейтіні бар. Көбінесе ат үстінде ел қыдырып жүреді. Оларды кеңес жұмысына қалай үйретуге болады?

7. Кей елдерде белгілі бір жерде кеңсе болмағандықтан көшіп жүреді. Бұл әсіресе, көшпелі, шала көшпелі елдерде болады. Кеңсенің көшпелі болғаны лайық па? Бір жерге орнату керек пе? Көшпелі болса қандай негіз, жол тұтыну керек? Бір жерде қанша уақыт болады? Қандай ауылда орнайды?

8. Болыстық, уездік, райондық қызметкерлері ауысып отыру пайдалы ма? Жоқ сыралғы қызметкерлер қалп отырғаны пайдалы ма? Қандай жұртпен қай кезде ауыстыру керек?

9. Елдегі ру партияларына кеңес мекемелері қандай әдіс тұтыну керек? Ру партиясын өшіруге талаптану керек пе? Жоқ ұшықтырып еңбекшілерге пайда келтірмеу жөн бе?

10. Қай елде байдың жалшысын болмаса қоңсысын ауылнай, совет, болыстық исполкомге сайлап, сана кірмеген, қашаннан қорғалақ, қорқақ, жалыншақ кедей байларға батып лау міне алмай, налок жия алмай, қызмет атқара алмай жүр. Сондай адамдардан қайткенде пайда шығады?

11. Көшпелі елдерде байдан қаймықпайтын өжет, еті тірі, епті жігіттер болады. Олардың қолынан жақсылық та, жамандық та келеді. Соларды қызметке алып түзетуге болар ма еді?

12. Болыстық, ауылдық қызметкерлердің мінетін аты елдікі. Кей елде дежурный ат деп бірнеше күнге мініп қайтарады. Кей елде кез келген жерден шабарман ұстап ала береді. Партиялы елдің бір үлкен мұқататын қаруы малмен қарсы жағын мұқату. Лау міну туралы ел қызметкерлері қандай жол тұтыну керек?

13. Жер дауы, қолқабыс комитеті, кооперация, оқу жұмыстары туралы ел ішіндегі қызметкерлер салақ жүреді. Іс білмейді. Исполкомдар газет оқып, мағлұмат алып пайдасын көпке тигізбейді. Оларды пайдалы іске қосу үшін қандай шара бар?

14. Болыстық исполком, ауылдық советтердің мұршасы келмей қалатын қауырт жұмыс налок науқаны кезінде болады. Елді де арандатып қалатын кезі сондай науқан кезі. Сол кезде оларға қандай жәрдем, қалай, қайдан берілу керек?

15. Налок тағы басқа үкіметтің бұйрық-жарлықтары, заңдары туралы ел ешнәрсе есті алмайды. Сондықтан ығын-жығын да көп болады. Бұған не амал ету керек?

126

16. Ел ішіндегі қызметкерлер ақыны қалай, қайдан алады? Қашан қолына тез тиеді?

1-2 сұрауларға жауап

Үкіметті еңбекшіге жақындату үшін, еңбекшінің қышыған жерін таба білу, мұңын жоқтай білу, шаруасын күйлендіру керек. Әзірге жалпы еңбекшінің шаруасын күйлендіріп, төрт түлігін сай қылу мүмкін емес. Бірақ шама келгенше осы жолды тұтыну керек, қазынадан шығатын күрделі ақшаға тірелмейтін сот, әкімшілік жұмыстары мен еңбекшінің толық пайдасын орындау керек. Елге қатысы бар әкімді кілең малшыдан, жұмысшыдан сайлау әзір жүзеге аспайды. Себебі кеңес әкімшілігі орнағаннан бері, еті тірі малшы, жұмыскердің өзі де әлеумет жұмысына қатысып отыр, бұлардың өзі де көп орында сайланып отыр. Әлде болса саңлау кірмеген малшы, жұмысшы бірден өзі де сайлануды тілемейді. Мұндайды еріксіз сайлап кіргізгенмен жемісті жұмыс шықпайды олардың іске қатыспауының бір себебі хат білмейтіндіктері. Іске қатыстыру үшін алдымен қат танытып, саяси тәрбие беру керек. Сондықтан болыстық, ауылдық мекемелерге пысық кедейден, момын орта шаруадан сайлау керек.

Орта шаруаны алғанда, бай шаруадан жіктеу ел ішінде өт қиын. Бұл мәселе еңбек пен және жер пайдалану ретімен байланысты, мұжыққа қараған көзқараспен қазаққа қарауға болмайды. Кілең егін шаруасына айналған қазақ аудандарында мұжыққа қараған көзқараспен қарауға болады. Көшпелі елді алатын болсақ, мұжық арасында шаруа күйінен “кулак” деп есептелетін қазақтар малшы ұстамайды, жер пайдалану жағынан да көппен бірдей өріске мал бағады. Мал есебіне қарағанда мұжық арасында бай деп есептелетін кейбір сарабдал жанды-жақты шаруалар малшы жалдамайды” (-...) қойын суықта дірдектеп өзі бағатын шалдар да аз емес. Қазақта дөңгелек ауқаты барлар малшы жалдаған күнде де, бірден артық жалдамайды. Оны да кейбіреулері егін піскен кезінде ғана жалдайды. Кейбір қу, пысықтар шаруа жүзінде кедей болса да, дау-жанжал аңдып, ел бағып, жем түсіріп үйіне малшы ұстайды.

Орта шаруа бір малшы ұстамасын деп отырған кеңес заңы жоқ. Үй иесі шалқиып жататын болмаса, қол қабыстыққа малшы ұстауға болады деп отыр.

Егін, мал шаруасын қатар ұстаған елдерде малшы жалдау керек. Бірақ мұнда да мұжық көзінде “кулак” саналатындар жанды-жақты болса жұмысшы, малшы алмайды. Малшыны, жұмысшыны көп ұстайтын бұрын саудагершілікке айналған қазақтар. Осы күнде жеке сауданың өрісі де кеміп отыр.

Кулактығы айдай айқын көрінбесе, бір малшы ұстағанды орта шаруаға кіргізу керек. Жұмысшы саны екеу болса оны кулактардың қауымына кіргізу керек.

3-сұрауға жауап

Адамшылығы қандай болу керек деп толғасудың қажеті жоқ. Алдымен адамшылық керек. Адамшылығы жоқты кеңес мекемелерінен аластап қуғаннан басқа не әңгіме бар? Рас, білімі міндетті жұмысты атқарарлық болу керек. Әкімшілік жұмысын аудандағаннан кейін, болыстық кеңес бұйрығы уезд атқаратын жұмыстарды мойнына жүктеп, құқықтығы кетіп отыр.

Ел ішінде кеңес негізінің орындалмауы, білім-өнердің таралмауы, осы уақытқа шейін болыстық, исполкомдардағы қызметкерлеріміздің білім жағынан құр алақандығы, шала мүкбілездігі. Бұл кемшіліктерді жою үшін болыстық кеңесінде төре ағасы болатындарды сайлау заңына бұл қарсы болса, төр ағасы болғандарды, уездік қалаға жинап, кемі екі ай оқытып, үйретіп, саяси тәрбие беру керек.

4-8 сұрауларға жауап

Құдандалы, тамыр-таныстық, досжарлық, туысқандықтың ел арасында әсері күшті. Сондықтан болыстық исполкомдарға басқа уезден сайланған дұрыс. Бірақ адамшылығы, тазалығы, сенімділігі айқындалған қызметкерлерді, місі шығып қалғанша басқа ауданға аудармалап сапырылыстырудың керегі жоқ. Елдің ой-шұқырымен, мінезімен, шаруасымен әбден танысқан таза азамат бір жерде ұзақ тұрса, пайданы артық келтіреді. Жаңа келген ел мінезімен, шаруасымен танысқанша көп уақыт өтіп кетеді.

5, 6, 7-сұрауларға жауап

Осы күнде болыс ауданындағы қызметті жалғыз исполком төре ағасы атқарады деуге сыймайды. Көбінесе исполком мүшелері өз ауылына жақын ауданды меншіктеп алып, төре ағасының қызметін атқарып, билеп төстейді. Мұның зияны көп, бұдан құтылу үшін кеңсені ел ортасына орналастыру керек. Анда-санда аудандық исполкомдарды бақылау үшін болыстық исполком ел араламаса, әншейін қыдырып, ет жегізуді қойдыру керек.Елде сот беделі кем болғандықтан болыстық исполкомдар бұл уақытқа шейін сот қызметін атқарып елден – елге сабылып, көбінесе жем түсіріп жүретін және ана салық, мына салық деп елді жиі аралап, шығын көбейтетін. Әділ сот өз қызметін өзі атқарса, елдің болыстық исполкомдерге жүгінуі қалар еді, жан-жақтан топырлап, болыстық исполком жатқан ауылға топырлап келіп арыз беруде сирер еді. Және бұдан құтылу үшін, елдегі сот ауданын бір сотқа қарайтын елдің санын азайту керек. Болыстқ исполкомға сот орнына билік айттырмау керек.

Салықтың осы күнде саны шағындалды. Енді бұрынғыдай салықты сылтау қылып, ел қыдырудың өзі де кеміді.

Кеңсе ел ортасына орналасса бірден исполком мүшелерін іске мойындатуға болады, екінші кеңсенің көшпелі болуы тоқталады. Елдің шығыны да азаяды.

Кеңсенің көшпелі болуы – елдің соры. Кеңсе жатқан ел қонақ асыдан ығыр болады. Және исполкомды өзіне қаратамын деп жаудай шабылады. Кеңсе жатқан ауылдың бай-кедейі түгіл кеңсе қызметкерлеріне бір шабылса, кеңсеге жұмыспен келгендерді күтіп екі шабылады. Тұрған ауылындағы кедейдің жалғыз лағын түстікке сойғызып жеген кеңсе қызметкерлерін талай көрдім. Осындай бүліншіліктерден құтылу үшін, кеңсе үшін болыстық ауданның дәл ортасынан айдалаға үй салу керек. Маңайында жақын ауыл болсын.

9-сұрауға жауап

Ру партиясын ушықтырғаннан еңбекшіге пайда келмейді. Әр рудың ішінде байы бола бермегенмен жуан жұдырықтың (кулак) болуы шексіз.

Жіңішке атаның тонын жамылып, жуан жұдырық өз пайдасын егіп кетеді. Ру таласын кеңсе қызметкерлері қолданса, ру, сайлау таласы қанына сіңген қазақ мүлде әуейленіп кетеді. Екі ру арасында араздық күшейеді. Ата жігін, ру партиясын өшіріп, шаруа жігін қолдану керек.

10-сұрауға жауап

Сана кірмеген кедей, малшы, байдан батып ылау міне алмайды, қызметін атқара алмайды деп шетке қағуға болмайды. Қайта ондайларға саяси тәрбие беріп, түзу бағытқа сілтеу керек.

11-сұрауға жауап

Жақсылық та, жамандық та қолынан келетін өжет, байдан қаймықпайтын епті жігіттер екі түрлі болады:

1) Үлгі өнеге көрсе, тұрмыс шарты түзелсе, жамандығы мүлде қалып, іскер адам болып кететіні бар. Мұндайларды қызметке қатыстыру керек.

2) Туысында жамандыққа бейімділігі бар адам (психопат) үлгі көрумен, тәрбиемен түзелмейді. Түзеліңкіресе де, көпке келтіретін пайдасы шамалы болады. Ойламаған жерден ұрлық істеп, кісі өлтіріп тастайтындарды ел қазағы “аумасы”, “қара құсы” бар деп аңыз қылысады. Расында мұндай адамдардың миында кемшілік болмайтындығын – дәрігерлік ғылым дұрыстап отыр.

Сондықтан жамандық та, жақсылық та қолынан келетіндерді қызметке қатыстыру үшін алдымен ондайлардың өткен өміріндегі істеген қылмыстарының түріне, қандай шартта істелгеніне көз салу керек. Егер істеген қылмыстарында психопаттық белгілері болса ондайлардан ат-тонды ала қашу керек.

129

12 – 14-сұрауларға жауап

Ылау міну бұрынғыдай емес, сирек келеді. Ылау мініп сабылтатын науқанды жұмыстардың да саны азайды. Сондықтан бұл мәселеге жеңілдеу қарауға болады. Мұқату үшін ылау міну қызметкерлердің санасыздығынан. Адамшылығы бар қызметкер ешкімге қол жаулық болмайды. Сондықтан ел қызметкерінің адамшылдығына байлаулы. Адамшылық, әлеуметшілік, саналылық кірмей, біздің көп кем-кетігіміз түзелмейді.

13-сұрауға жауап

Болыстық исполком басында білікті, саналы, іскер, ынталы адам отырса, әр түрлі салықтарды жоғалтып, бәріне бас көз болар еді. Бұдан былай болыстық исполкомға уездік ауданда істеп жүрген қызметкерлерден, не осылардың қатарында жұмыс атқарарлық азаматтардан бір адам кіргізу керек. Және болыстық исполкомдарды әрдайым бақылап, жол-жоба көрсетіп, кететін губерниялық ауданда қызмет атқарып жүрген азаматтан нұсқаушы болу керек, уездік қалада отырған қызметкерлердің көбінің білімі шамалы және болыстық қызметкерлермен ымпайластау болып, жауырды жаба тоқып жібереді. Сондықтан бақылаушы, нұсқаушы адам губерниядан келу керек.

Уездік қызметкерлер түзелмей болыстық қызметкерлер түзелмейді. Бұл уақытқа шейін ел жұмысының шалалығына кінәлі көбінесе уездік қызметкерлер. Осындай кемшілікті жою үшін губернияда отырған күшті қызметкерлерді уезге отырғызу керек. Еңбекші елге қызмет етуді өзіне борыш санаған азамат көп жалунияны, дәрежені өзіне көксемес.

15-сұрауға жауап

Салық туралы елдің күн бұрын не пошта салақтығымен, не болыстық исполкомдардың қулығымен, не жарлықтың тығыз шығып қалуымен хабарланбай көп зиян тартып келгендігі белгілі. Салық төлеуге шәрге апарып, мал, астық сатуға жер шалғай болады. 5 күннен қалдырма деп бұрынғы салықтардың кезінде ауылдық исполком жарлық беретін. Шәрге құс болып ұшып бармаса, оралымы келмей, салықты төлегенше мезгіл өтіп кетіп айып төлейтін. Осындай шаруаға зиян болмас үшін, жарлық қолға тигеннен кейін ең кемі 10 күн ел қазағына тиісті салықты төлеуге мұрсатына беру керек. Және уездік ақша бөлімі, әр болысқа неше күнде поштаның жететіндігін есепке алу керек.

16-сұрауға жауап

Ел ішінде болыстық, ауылдық исполкомдарға сайланғандардың көбі ескі әдетпен баюды ойлайды. Алған қызмет ақысы өзіне, бала-шағасына жеткенін қанағат қылмайды. Осы ретпен сорлы момынды соратындар бар: қарашығын, анау-мынау деп ел үстіне көбірек енгізіп қалталарына басады.

130

Алдымен қызметкерлер ақысы үшін артық шығын салмайтын қылу керек. Қызметкердің еңбегіне қарай толық ақы төлеуге келгенде, үкіметтен алатыны бірден жеткіліксіз, екінші мезгілімен қолына тимейді. Аш отыруға болмайды, осыдан барып тап-таза қызметкерлер пара алып бұзылып кетеді. Бірінші, үкімет беретін ақыны мезгілімен тиіп тұратын қылу керек. Екінші, үкімет беретін ақы жеткілікті болмаса, үстеу қосып ел үстінен жинау керек.

ҚЫЗМЕТ АДАМДАРЫНЫҢ ҚОНАҚАСЫСЫ

(айтыс ретінде)

"Қонақасы – алты алаштың бөлінбеген еншісі" деген мәтелді көшпелі тұрмыс туғызған. Көшпелі шаруа тозғындап ауданы тарылған дәуірде, егіншілік шаруасы қанат жая бастаған дәуірде қонақ асы шағын шаруаға бабты тиетін көрінбейді. Қазақстанның терістік аудандарында қой тұқымы азайды. Көп елде киіз үйге шығудан қалып барады. "Оразаның түбіне мақсым жетер" сияқты азғана қойдың түбіне ел аралаған қызмет адамдары жететін көрінеді. Қызмет адамдарына ел қазағы қой соймай отыра алмайды. Бірінші, қонақасы беру елдің ата салты-мыс. Екінші, қызмет адамына жалынышты. Төңкерістен бұрын қойын сойып, қусырып тұрмағандарға шабармандардың айып салатыны болатын. Сондай "шабарман" мінездестер әлі де некен-саяқ жоқ емес. Қонақ асы ретінде ата салттан қызметте жалынштылық басым. Бұған дәлел 22-жылы партияда жоқ кедейлердің жиылыстарында кедейлер аштан қатқан. Жалғыз-ақ істі басқарып жүрген инструктор сыйлы болған. Ал енді жуандар бас қосқан жиналыстарда қой сою ас бергеннен кем болмайды. Кедейлерді аштан қатырған ауылдың болыстық атқару комитетіндегілерге Түндікбай қой сойып бергенін тағы көзім көрген. Бір кедейдің жалғыз тушасына шейін жегенін көзім көрген. Талай елдер: "Қызмет адамдары қой қоятын емес" деп зарлап отыр. Әсіресе аудан сотының ел арасына шыққаны, болыстық атқару комитетіндегілердің ел аралауы, салық инспекторлерінің, хатшыларының жүруі қойға топалаңнан кейін тимейді. Аудан сотының орныққан жері кіші-гірім тойдан кем болмайды. Бұл қалыппен жүре берсе, бірер жылда тұқымдық қой да қалмас. Қой тұқымы үзіліп, жалпы шаруаға зиян келгеннің үстіне, қазақтың денсаулығына да үлкен кемшілік келтіреді. Тазалықтың әліп-биін білмейтін ел қазағы жазы-қысы көр үңгірден шықпаса, аурудан құтылмайтыны соқырға таяқ ұстатқандай анық. Кейбір үйлер киіз үйді қойып шошалаға, сарайға отыратын болыпты. Шошалаға, сарайға жарық түспейді. Және түтіннен көз ашпайды. Қараңғы мен түтін – аурудың құрдасы. Кейбіреулер: "қонақ асы қазақтың әдеті, салты, рәсімі" дер. Шаруаға қайшы келген әдет-салт, ресім артын қысу керек. Заңшылар қонақ асына тиюді заң көтермес дер. Ондай заңшылдарды елге апарып шошалаға орнықтырып алдына 5-6 қой салып беруі керек. Бір жазда қызмет адамдарына 5-6 қойын сойып беріп, екі қолын мұрнына тығып отырса заң көтереді деуіне мен кепіл.

131

Осы күнгі қонақасы – үлкен апат. Мұны жою керек. “Шаруаны үнемдеп жүргізу” саясаты арқасында қызмет адамдарын тегін қонақ асы жемейтін қылу керек. “Берген перне бұзады” дегендей, бағлан тоқтының кедергі болатын орындары да бар. Қызмет адамына тегін қой сойып берген үй иесін де, тегін жеген қызмет адамын да газет бетіне жазып сөгіс беру керек. Екінші рет істегендерге тиісті айып салу керек. Үшінші рет сотқа тарту керек. Бір күнде пышақ кескендей тиыла қоймас. Бірақ жүре-жүре кәдеге асар.

Шаруа талқысында ата салты адыра қалар. Сойылған қойына ақша алуды ел қазағы жек көрмес.

ТІЛШІЛЕРДІҢ МІНДЕТІ ҺӘМ МӘНІСІ ТУРАЛЫ

Жолдастар, елде неше жікке бөлінген қызметкерлер бар, соның ішіне мұғалім де, тілші де кіреді. Әзірге еңбегі жанбай жүрген осы екеуі. Қазақ елі жаңа жұртшылыққа бет алып отыр. Бұл жаңа тұрмысты октябрь төңкерісі туғызып отыр. Біз октябрь төңкерісі туғызғандардың ішінде болғамыз жоқ, жолдан қосылдық. Октябрь төңкерісі қазақ ертеден даярланып келмегенмен орнай алмай қалған жоқ. Қазақ ішінде де орнап отыр. Ел тұрмысы бұрынғы таз қалпында емес, бұрынғыдан аз да болса өзгере бастады. Қазақ елі ертеден жұртшылыққа ие болмаған ел. Әлде де жұртшылығы жетіккен жоқ. Әлде де озбырлық, арыз, пара һәм басқа толып жатқан жамандықтар бар. Осылардың бәрін баспасөзге түсіретін тілші. Осы күні ел жайы газеттерге түгел жазыла алмай жүр. Жазса анық ел ішінің тілшілері жазбай, ұзынқұлақпен даладағы кісілер, қызметкерлер жазып жүр. Ол сырттан бал ашқан болады. Елдің жайы елден табан жерден көзімен көріп жазған тілшінің сөзі ғана жетік хабар болады. Ел жайы не артық, не кем кетпей баспасөз жүзіне дұрыс түссе, елдің жайына қарап іс қылып отырған үкімет адаспай қышыған жерді дәл басады. Баспасөзге көмескі хабар жарияланып кетсе адастырады, беттен жаңылады. Осы күні тілшілер таза жоқ емес, бар болса да хабарға сараң, көзі көріп, қолы ұстаса да көбінесе қорқып, қорғалап жаза алмайды.

Енді тілшінің міндетіне келейік.

Ауыл халқының күнделік салты ел қалай тіршілік етеді, елде болып жатқан тұрмыс өзгерістеріне, елдің мұңына қалай қарайды. Осылардың бәрін бәрін дәл басып газет бетіне түсіру – тілшілердің міндеті. Кооперация, сот, тергеуші, розыскі, милиция, болыс, ауылнай, яшейке, жастар ұялары, қосшы ұйымдары, мектеп жайы, ауырлық, салық жұмысы бәрінің жазылып тұруы тілшілердің міндетіне жатады. Бұлардың дұрыс істеп жүрген жұмысы да, артық істеген, кем істегендері де, әділдік қылғаны да, қиянат қылғаны да, зорлығы, алған парас да, бай мен кедейге қандай көзқарастары барлығы да... не артық, не кем кетірмей жазу тілшілер міндеті.

Қазақтың болашағына қатты керекті мәселенің бірі – жерге орналасу жұмысы. Жерге орналасуға елдің ынтасы қандай, жерге орналасқандар болса, онан шыққан пайда қандай, жерге орналаспағандардың алған үлгісі қандай, оны үзбей жазып тұру тағы тілші міндеті. Әсіресе соны қадағалап жазу керек.

Түркістан қағазының тіршілігі су мәселесіне байланысты. Су елге жетімді ме, жетімсіз болса неліктен? Не айлалар істеуге тиісті болар еді? Суды ел әділ пайдалана ма, әділ пайдаланбаса оған себеп не? Мұны жазу да тілші міндеті. Халық ағарту жұмысы қандай түрде, жергілікті үкімет басындағы адамдардың елді ағартуға ынтасы қандай, халық ағарту үшін қандай істер істеуге тиісті болар еді. Әсіресе, ағарту жұмысы ілгерілей ме, жоқ па, ел ағарту жұмысының ақсақтығына қалай қарайды? Үкіметке жәрдемдесерлік көңіл бар ма, өз тосындарынан мектеп ашарлық ойлары жоқ па? Әліппені оқыту мен тіл құралын оқытудың қандай парқы бар екенін түсіне ме – бұлардың жазылып тұруы да тілшілердің міндеті.

Әйел мәселесі қандай күйінде, қалыңмал, құда түсу істері бұрынғы шарасынан орталай ма, орталамаса неліктен? Қалыңмалды құртуға не айла болар еді. Ел әкімдері қалай қарайды? Елдің өзі кәрі-жас, бай-кедей деп жіктегенде қайсысы қандай көзбен қарайды? Сотқа тартылғандар болса, сот билігі не болды? Сотқа тартылмаса, үкімет білмей қалғандай болса, не себеп? Үкімет адамдарының жеңұшты жалғасқаны болған жоқ па? Бұны жазып тұру да тілші міндеті. Әсіресе, үкіметке қатынасы бар адамдардың өз оттарының басында қалыңмен құда түсу жоғалды ма, жоқ па, соны қадағалауға тиіс.

Денсаулық мәселесі, мал ауруы бұл екеуі де керегі күшті мәселелер. Бұларға үкімет тарапынан шаралар істеле ме, жоқ па, жоқ болса не себеп? Жұқпалы аурулар болса, залалы қандай болады. Елдің жұқпалы ауруға көзқарасы бұрынғыша ма, өзгере ме? Өз тұсынан шара іздейтін ой жоқ па?

Бақсы-балгерлер бағасы ел көзінде бұрынғысынан қалай. Елдің дәрігерлік іліміне көзқарасы қандай – бұлардың жазылып тұруы да тілшілердің міндеті.

Кооперацияның ел ішінде тамыр жаюы қалай, елдің кооперацияға көзқарасы қалай, елдегі кооперация пұлдарының сәудегер нәрселерінен арзан-қымбаттығы қалай? Ел кооперацияға ұйымдаспаса себеп не, мұның жазылуы да тілшілер міндеті.

Үкімет заңдары ел ішінде дұрыс орындала ма? Дұрыс орындалмаса неліктен? Үкіметтің жаңа шыққан заң-законіне елдің көзқарасы қалай, ел ұнатпаса себебі не? Бұны жазу да тілші міндеті.

Тілшілер, үкіметті сынағандай болмаймыз ба деп ойлап қалмаңыздар. Үкімет, әсіресе осы күнгі кеңес үкіметі бұқараның мән-жайына қарай іс істейді. Кеңес үкіметінің ел меңгеру ісіне халық, бұқара қатынасады. Бұрынғыдай жеке биі билеп-төстеп көпке сөз салмай кететін заман жоқ. Рас, осы күні жеке билікті сүйетін төрелер бар. Олар қалың бұқараның міндетін түсініп бола алмай жүргендіктен. Бұқара іске қатынасса, ондай төрелердің жөнге келуі оңай.

Газет – ел мұңына, ел жай-күйіне араласып көрсететін айна десек, мақсатсыз айна емес. Мақсатты айна. Үкімет газет жүзінен көріп, ел жайына қарап тон пішеді, жаңа заң-закон шығарады. Бір шығарғаны елге қолайсыз, тұрмысқа қонымсыз болса, екінші рет шығарады. Ленин: “Ел хаты барометр, әм сяасаттың қата жерлерін көрсетеді”,- дейді. Тілші хаты үкімет заңының елге жайлы, жайсыздығын білдіреді. Тілші жақсы болса, саясатқа да пайдасы

133

тиеді. Осылардың бәріне де керекті үлкен міндет: тілшінің шыншыл болуы, көзбен көріп ақтығына жетіп жазуы. Елдің басындағы кемшілікті өз басындағы кемшіліктей көріп, сол кемшілікті елдің жөнімен жоғалтуды ниет біліп жазуы. Өз басының ашу-араздығына бола бұрмай жазуы, қысқасы, елді жақсы көріп, тілегін елге аударып жазуы.

Тілші қайдан шығады?

Қалада да тілшілер болады. Олар қала тұрмысын жазады. Дала тұрмысын баспасөзге ел тілшілері ғана жетік түсіре алады.

Тілші болуы үшін керекті шарттар:

Тілші елді жан-тәнімен сүйген кісі болу керек. Елді сүймесе өз ісіне қатынасы жоқ қиянаттардан тартыншақ болады. Адамға бір мақсатсыз іс істеу қиын, елді сүйген тілші елдің ел болуын арман қылады. Сондықтан ел жайын жалықпай жазады. Ел тілшісі кедей таптан болады. Сыртымен мен тап тілшісі деп бадырайып тұрмау тиіс. Сөз жазғанда сөзінің түрі істің мән-жайын суреттеуге ғана бағытталу керек. Мақсаты – тілші айғайлап, аттан салмай-ақ, істің мәнісінен барып шығатын болу керек.

Тілші сөзі қазақтың қоспасыз өз тілімен, ел тілімен жазылу керек. Ұғымды тілмен, құрғақ әңгіме қосылмай қысқа-қысқа жаза білу керек. Осы күні тілші сөзінің көбі өзгертіліп басылады. Өйткені тілшілер ретін білмей ұзын жазады. Болмаса жазып отырған әңгімесінен шығып кетіп, құрғақ шешендік соғады. Бұл екеуі де керексіз.

Тілшілер әлінен келгенше емлемен жазу керек. Тіпті баяғы заманның емлесіз қара дүрсінімен жазғандар бар. Ол жарамайды. Емле білмейтін тілші үйрену шарасына кірісу тиіс. Сөз жазғанда бір сөзді қайталаудан қашу керек. Жазған әңгімесі бірнеше қабат арқанға оралғандай пысықтала беру де жарамайды.

Осы күні кәмисерлердің де қазақ тілін білмейтіні бар. Кейбір азаматтардың сөзі орыс сөзінің орыс сөйлемімен тізілген аудармасы болып шығады.

Газет сөзіне еліктесе, тілші сөзін бұзып алуға мүмкін, сондықтан тілді газеттен үйренуден де елден үйренуге көңіл қойғаны мақұл. Қала жазушыларынан газеттерден пікір ғана алуына болады. Ел сөзі ел ортасындағы әңгімеге мол жетеді. Бөтен тіл қатынастырмау, тіпті, үлкен шарт.

Тілші жазған әңгімесіне ат қоя білу керек. Сөздің басына қойған ат, қазақша тақырып дейміз, жазылған әңгімеге дөп келсін. Мәселен: “Үлгілі ауыл” деген ат қойған сөз болса, сол ауылдың үлгілі жұмысы туралы ғана жазылады.

Міне, қысқа айтқанда, осыларды орындаған кісі тілші болады.

ЕЛ ГАЗЕТІ ҚАНДАЙ БОЛУ КЕРЕК?

Газет оқушысына арнап шығарылады. Өзге жұрттар, мәселен, орыс елінде кіндікте шығатын көп газет бар. Олар әр қайсы, әр халыққа арналып

шығарылады. Шаруашылдарға, жұмыскерлерге, оқытушыларға және сол секілді.

Губерниялық, уездік газеттер елге (ауыл халқына) ғана арнап шығарылуға тиіс. Біздің губерниялық газеттеріміз сол бағытты ұстайды.

Кіндіктегі газеттеріміздің елге арналмақшы мұршасы жоқ. Өйткені олар қазақ елі үшін шығарылады. Қазақта елден өзге газет оқуға жеткілікті бір өңкей істің мамандары бізде жоқ. Оның үстіне бізде қаражат та жоқ.

Біздің қазақтың газеттері ауыл шаруашылығын істейтін еңбекші қара бұқарага бейім болу керек. Қазақ еліпде оnімпің маңдай алды шаруашылығынан, өкімет кірісінің де көбі ауыл шаруашылығынан.

Қазақта жарым отырықшылық бар да болса, егіншілік жоққа есеп. Егін салған қазақты жалпы түрде алсақ, салған егіні үй басына бір десятинадан аспайды. Сондықтан өкімет кірісінің жүзден тоқсан тоғызы мал шаруашылығынан.

Сондықтан қазақ газеттерінің мақсаты да, міндеті де ел шаруасына, мал шаруасына қызмет болуға тиіс дейміз. Қазақ газеттері сол мақсатты орындай алмаса, ел шаруашылық жолын көрсетіп тұра алмаса, ел тіршілігін жүзіне дұрыс түсіріп тұра алмаса, жолынан тайған болғаны.

Ол міндетінің үдесінен шығу үшін елдің шаруашылық тіршілігіне көп орын беріп тұруы керек. Таза ұғымды тілмен ел тіршілігін бетіне түсіріп тұруы керек. Өкімет заңдарының қалмай жазылуы керек, ел ішінде тілшілері көп болуы керек, тілшілер аш ел тұрмысын, шаруашылық жөнінен елдің мұң-мұқтажын үзбей жазып тұрулары керек.

Осылар орындалса, газет міндетін атқарады. Мұның ішінде тілшінің міндеті де бір сыбағаға кем емес. Мұны естеріңе алыңыздар. Сіздер тілшілік міндетін орындай алсаңыздар, ел шаруашылығының көркеюіне, ел тіршілігінің түзелуіне көп қызмет еткен боласыздар.

ЕЛ ДЕНСАУЛЫҒЫН ЕСКЕРУ КЕРЕК

"Ақ жолдың" 527-санында "Түркістан қазақтарының денсаулығы нашарлап, құрып кету қаупі бар" деген докторлардың жиылысындағы қорытындыны оқыдық.

Қазақстанның өткен жазда елге шыққан көшпелі ауру қарайтын отряды қазақ құрып келе жатыр деген қорытындыны айтпаса да, жұқпалы аурулардың елді жайлап алғанын жазған еді.

Семей уезіндегі малға бай үш болыс Тобықтыны аралаған неміс профессоры ел ішінде таза ауада аурудың көптігіне таң қалып: "аурудың басы – қазақтың кір-қоңысты тұрмысы" деген болатын.

Тазалықтың әліппесін де білмейтін мынау қазақ бір жерге қала салып отырықшы болмаса, құрып кету қаупі күшті деген пікірге келіп еді.

Елге сенетін болсақ, докторларға да сенуіміз керек. Бұрын патша заманында "бұратана адамдар - өзінен-өзі азып бітетін халық, сондықтан бұратананы соғымдай беру керек" деген арам ой болатын. Осы күнгі докторларда ондай арам ой жоқ. Докторлар ауруларға қарсы шаралар істесе,

көшпелі елдің ауруға бет алғандығын тоқтатып, қайта өсімін күшейтуге болады деп отыр. Ел ішінде ауру арылмай күшейтіп отырған шарттарды тексерейік.

Кір-қоңыстың ұясы – ел іші. Ел қазағы кірден жиіркенбейді. Бұған себеп – тарихи көшпелі тұрмысы. Ертеде кірді қазақ құт деп аяқ-ыдысын жумайтын әдеті болған. Көшпелі тұрмыс сылануды, қырынуды, жиіркенуді көтермейді. Жеті сайын көшіп жүрген ауыл моншамен пайдалана алмайды. Ауру көңілін сұрамай отыра алмайды. Аурудан жиіркеніп көңіл сұрамаған үйдің ертең біреуі өліп қалса, жалғыз үйдің көр қазып өлгенін көмуге шамасы келмейді (әсіресе қысқы тоң қатқан шықылдаған сары аязда). Ел іші қонақ түсірмей отыра алмайды. Көп жол азық алып шығу мүмкін емес. Қонақасы жағынан ел қазағы бір-біріне қайшы құда. Жолаушы төсек-орын артып жүрмейді, сондықтан қонақ түскен үй төсек-орын береді. Қонақ кетісімен төсек орынды жуып отыруды шаруа көтермейді. Және де ел іші тазалықтан келетін пайданы білмейді. Бұрын жыл айналмада көшіп жүргенде тазалануының арқасында, қымыз, еттің арқасында осы күнгі аурулардың көбі болмайтын. Сондықтан кір-қоңыстың артық-зияны тимейтін. Енді қазақ қыс бір жерде мекендейтін болды. Қазақтың көр сияқты қысқы үйі – аурудың ұясы. Ел ішінде аурудың көбі қысты күні болады.

Шаруа тұрмысы да өзгерді. Жері тартылды, жаны өсті, малы кеміді. Өскен жанға тамақ керек. Жаны өскен көшпелі ел не малды көбейту үшін жер ауданын кеңейту керек, не егіншілікке көшу керек, не мал тұқымын асылдандырып көп еңбекпен көп пайда ашуға (интенсификация жолына) түсу керек. Соғыспен жер кеңейтетін қазақтың баяғы заманы жоқ. Қайта патша заманында қазақтың жаны өскеніне қарамай егіндікке жарайтын құйқалы жерін алып қойды.

Мал тұқымын асылдандыруға пән жолымен таныстығы жоқ ел қазағы келімсекпен қатар егіншілікке айналыса бастады. Бірақ атам заманғы жолмен егін еккеннен ел қазағы өнімді пайда шығара алмады.

Осы қалыппен төңкеріске кірді. Азамат соғысы шаруаны төмендетті. Оның үстіне елді қалың сүзек аралады. Сүзектің кезегі көз, құлақ ауруларына айналды. Іштік кездеме қат болып, ел етіне тон киді. Сабынды ұмытып кір жууын қойды, бұдан барып қотыр таралды. Бір төсек, бір орамалмен қанағат қылатын ел ішін қотыр жайлып алды.

Ел ішінде ойнас артық сөкет емес. Сондықтан қаладан не соз, не сифилис жұқтырып қайтқан “азамат” басқаға жұқтырады. Мезгілінде емдетуге ел ішінде болмайды. Сонымен бірден-бірге таралды. 21-22-інші жылғы аштық әркімнің ауруға қарсы қуатын кемітті. Аштық кейбір уездерде әлі де болса бар. Бұрын да бит, кір-қоңыстың ордасы ел қазағы шаруасы төмендеген соң, мүлде сорақыланып кетті.

Мінеки, осындай шарттар ел ішіндегі ауру, өлімді күшейтіп отырғаны докторларға қауіп айтқызып отырған.

Қауіп жоқ дегендердің “құлағына алтын сырға”. Енді қауіпке қарсы шара іздеу, ел қазағын өлім аузынан құтқару – Қазақстан өкіметінің, денсаулық бөлімдерінің, адам дәрігерлерінің міндеті.

136

Осы уақытқа шейін екпінді түрде елге арналып істелген денсаулық сақтау жұмыстары болған жоқ. Ауру қарайтын көшпелі отрядтар өткен жазда ғана тұңғыш шықты.

Кеңестер Одағында бір адамның денсаулығын сақтандыруға 60 тиын ақша жұмсалады екен. Ел қазағына арнап неше тиын жұмсалып отыр? Шаһарлардағы ауруханалармен ел қазағының ілуде біреуі ғана пайдаланады. Уезде ашылған пунктердің бәрі орыс поселкелерінде деуге болады. 5 шақырым жердегі қазақ аулындағы ауруға бармаған орыс фельдшерін көп кордім. Шешек егу - озі арзан, озі пайдалы. Елге шешек егуге түгел таратып отырған денсаулық бөлімдері бар ма? Басқаны қаражат жоқ деп сылтау қылсақ та, шешек егуге қаражат жоқты сылтау қылуға болмайды.

Тазалықтың атын естімеген ел қазағын кір-қоңысын көптеп тазалаудың жөні бар ма? Ауру туралы, тазалық туралы газетте бірен-саран жазылады, газет елге бара алмайды. Тазалық туралы жазылған кітаптар жоқ.

Тезінен қолдануға тиісті шаралар:

1. Әр уезде ауру қарайтын отряд болу керек. Отряд бір жағынан ауруларды емдесе, екінші жағынан тазалық жөнінде лекциялар оқитын болу керек.

2. Жұқпалы аурулар туралы, тазалық туралы жеңіл кітапшалар бастырып, ел ішіне тарату керек.

3. Орта дәрежелі дәрігерлердің мектептерін көбейту керек.

ЖАҢА КІТАП

“Подвижные обследовательские лечебные отряды и их значение в организации мед помощи сельскому населению в Средней Азии”

Бұл кітап орыс тілінде шығып отыр. Кітапта 1924 жылдың жазында ел аралап, халықтың салтын, ауруын тексерген және көшпелі амбулатория ашып, ауруларды емдеп отырған отрядтардың жұмыстары туралы айтылады.

Барлығы 8 отряд шыққан. Мұның алтауы Сырдария, Жетісу губернияларының әр уезінен бірнеше ауданды тексерген. Көшпелі амбулаторияға көрінген ауру қазақ-қырғыздың саны 20371. Санақ ретімен тексерілген адамдардың да көбі ауру болып шыққан. Түрікпен, өзбек, қырғызға қарағанда сифилис, сүйек мерез (костный туберкулез) жағынан “бәйге” алып отыр. Кейбір қазақ ауылдарында сифилистен сау жан болмаған. Қарақалпақтың 100-ден 90-ы сифилис болып шыққан (Бұл мағлұмат чума отрядтікі).

Қотыр жағынан қай ел болса да құрдас көрінеді.

Отрядтар қорытынды пікірде: қазақта өсім кемдігін, бала өлімінің күштілігін көшпелі шаруада малдың өте кемігендігінен іші-жем, киім тапшылыққа айналғанын, атсыз шаруаның да көп екендігін айтады. Кейбір аудандар бұл қалыпта бара берсе, құрып бітетіндігін айтады.

Ел келген отрядтардан шошып, алым алады деп суық тұрса да, артынан емдей бастаған соң, кезек көбейіп, күніне 50 ауру көрінетін болған. Емдеуші табылса, ел емделетін көрінеді.

Кітапта елдің шаруашылығы, салты, аурулардың себептері, көшпелі елге ликбез кіргізу жолдары, көшпелі елді емдеу жолдары көрсетілген.

Заман талқысымен ел шаруашылығы өзгерсе де, салт-сананың өз заңымен келе жатқанын есепке алмай, "қазақ елі ақтабан шұбырындыда да аман қалған, содан бері пәлен ата болып өсті" деушілер, кеңседе отырып "ел аман, жұрт тыныш" дейтін Смағұл жолдас сияқты "данышпандар" уақыты болса бұл кітапты бір оқып өтуге жарайды.

Неміс профессоры Кучинский ел аралағанда айтып еді. "Қазақ оқығандары ел үшін шөптің басын сындырған жоқ екен",- деп.

Бұл кітап та сондай пікірді тудырады.

Орысшаға түсінетін азамат бұл кітапты оқу керек.

ЖАУАП ХАТ

"Ақ жол" басқармасынан өтінетінім: менің осы жауап хатыма газеттің бір бұрышынан орын берсеңіз екен.

"Еңбекшіл қазақта" С.Садуақасұлының "Қазақ тарихынан" деген менің кітабым туралы сыны басылып шықты. Сыншының сынына қарсы өз дәлелдерімді көрсетіп толық жазуға, кез келген жерде түйреп тастауға менің сыншыдай "әдеби" тілге байлығым жоқ. Және "қайдан құлақ шығарса да еркі бар қазаншы" да емеспін. Бірақ ол кітап туралы біраз түсініс беруді міндетім деп санаймын.

Ол кітап Күншығыс баспасына 1923-інші жылдың басында берілген еді. Екі жылдай көмбеде жатып, 1924-інші жылдың аяқ шетінде басылып шығып отыр.

Ол кітап 1922-інші жылға шейін болған тұрмысты көрсетеді. Сол кезде Қазақстан аймағының тұрмысы 24-інші жылға ұқсас еді деп кім айтады?

"Елу жылда ел жаңа" деген мақал бейбіт тұрмысқа арналған. Төңкеріс дәуірінде екі жылда ел жаңғырады деп айтуға болады. Екі жыл ішінде сүзек, аштық жоғалды. Оқу, шаруа түзеле бастады.

Ол кітапты 24-інші жылы жазсам, мен де олай жазбас едім.

Екі жыл ішінде талай адамның пікірі де өзгерді. Екі жыл бұдан бұрын сыншы С.Садуақасұлының не айтып жүргені де белгілі еді. Кітап басында жазған Ғаббастың сыны жалпы алғанда дұрыс. Расында жеке адамдарға өте баға беріп кеткенмін. Хан, қара, бай, кедейдің бір-бірімен байланысын көрсетпей кеткенмін. Шындыққа құл боламын, қатамды мойныма аламын. Смағұлдың бірсыпыра сынына – 22-інші жылда жазғандықтың өзі жауап. Бұл арада екі "мықты" сынына түсініс беремін.

Смағұл айтады: "Қазақ елінің құру қаупі бар деген соң, келешегіне жол сілтеудің керегі жоқ еді",- дейді.

Сталин жолдас айтып отыр: "Жергілікті қызметкерлер ауыл-қыстақ мәселесінің керектігін ұқпаса, кеңес өкіметіне қауіп тууға мүмкін",- деп.

“Әйтеуір қауіп бар екен қарсы шара істеу керегі жоқ”,- деп Смағұл Сталин жолдасқа ақыл айта ма?

Қауіпке қарсы шара істеу – міндет. Менің өзімше түсініп, көрсеткен жолдарым сол міндет емес пе?

“Еңбекшіл қазақтың” өткен нөмірлерінің бірінде: “Елде жұқпалы ауру күшті. Қарсы күресілмесе елдің құрып кету қаупі бар”,- деп жазған еді. Қауіпті айтып отырған жалғыз мен емес қой. Әлде Смағұлдікі “құлдай жасқап биді ұру” ма?

Және “негізсіз жолдан айырылғандар біз ғой”, деп тон пішеді.

Негізден айырылғандар - орысша “безпринципные” деген сөз. Мен негізден айырылғандар деген сөзбен не ұлтшылдық, не коммунистік таза пікірі жоқ тілмаштарды, тілмаштардың шабармандарын көздегенмін.

Ұлтын сүйген азамат ұлтын жамандамайды деп “екі жамиғ арасында би намаздың” маған таңбасын басады.

“Ауруын жасырған өледі”. Сүйгенмен де жаманшылықты жасыруға болмайды. Ауыл-қыстақтың кемшіліктерін кіндік коммунист партиясы неге ашып отыр? Ауыл-қыстақты әлде коммунист партиясы жақсы көрмей ме? “Көженің қоюын қою деме” деген ақылдан айналсақ болмас па?

Ол кітапты оқушылар 22-інші жылғы көзбен бағалауын өтінемін.

“ҚАЗАҚША-ОРЫСША ТІЛМАШ” ТУРАЛЫ ТҮСІНІС

Басқарушы мен болғандықтан оқушы жолдасқа түсініс беруді міндетім деп ұғындым. Біздер “тілмашты” жағропалықтарға арнап жазғандықтан өте сирек айтылатын сөздерді кіргіздік. Қазақ сөздерінің бас-басына орысша “мағына бердік. Егер қазаққа арнап жазатын болсақ “утонуть”-тың тұсына батпақ, кетпек, ғарық болмақ деп үшеуін де қосақтар едік. Оқушы жолдас тегінде батпақ пен кетпекті біледі екен, ғарық болмақ дегенді білмейді екен.

Тізушілер – Бұралқы ұлынан басқасы, Ақмоланың темірқазығындағы елдердікі. Сондықтан Ақмоланың жергілікті сөздері де мол кіріп отыр. “Тілмашқа” кірген сөздердің бірсыпырасы Радловтан, Будаговтан алынған. Қазақ тіліндегі ескі-жаңалы кітаптардан алынған.

Мәскеудегі “Кіндік баспасөз” Мағжанға қаратып, біреуге көшіруге берген. Сол көшіруші де біраз шатақ кіргізіпті. “Қақалған үстіне жұдырық” дегендей, 400-дей сөз баспадан қате кеткен: кейбір сөздердің мағынасын жойып, не ауыстырып жіберген. “Қазақтың баспасөзінің қатесін көрсе еуропа әйелдері бала тастар еді”,- деп Қыр баласы айтушы еді. “Тілмаштағы” баспаның қатесін көріп Қыр баласына қол қойдым. Ал енді оқушы жолдастың пікіріне келейік:

“Оюланбақ”, “шешеленбек”, “әтештенбек” сөздерді керексіз табады. “Оюланған мінезіңді таста!”, “Шешелеп келіп тамақ іштім”, “Әтештенбе!” деген сөйлемдерді еуропалықтар оқыса керексіз табар ма екен? Оқушы жолдас: “Қазақша да емес, түсінікті де емес, жатық та емес” деп біраз сөздерді келтіреді. Қазақша дегенде қазақтың төл сөзін іздейсіз ғой. Олай

болғанда қазақтың сөйлеп жүрген сөздерінің жартысы араб пен парсынікі деушілер бар. Оларға не дейсіз? Орамалды сіз қазақтың төл сөзі деп ойлайсыз ба? Қазақша емес деп дауласқаннан кейін, әрине сізге түсінікті де, жатық та болмайды. Қазақ арасында айтылатын сөз бе? Сөз емес бе? Қазақ кітаптарында кездесе ме? Әңгіме сонда болу керек. "Тауқымет" Жүсіпбек пен Мұхтардың жазғандарында кездеседі. "Ғадауат" Абайда бар. "Саранжам" Наурызбай батырдың қызбен айтысатын қиссасында бар. Қазақ жас бала өлсе "шапағатты болсын" деп көңіл айтады. "Соламай" – Көкшетау үйезінің сөзі.

"Тоңғармақ" – баспа қатесі, дұрысы – "тоңқармақ" үйді, шөмелені дауыл құлатса тоңқарып кетті дейді. "Ақыланбақ"-ты екінің бірі айтады. Соңғы төрт сөздің орысшасын Радловтан алғанбыз. "Тазданбақ" екі орында айтылады: 1) Еліріп сөйлеген кісіге "тазданба" дейді. 2) Соры бетіне шыққан шақатты көргенде "тазданған екен" дейді. "Ғарып" – түбі арабтікі. Төңкерістен бұрынғы қиссаларда көп кездеседі.

Оқушы жолдас-ау! Өзіңіз білмеген сөздің бәрін керексіз қылу, қазақша емес, түсінікті емес деу ақылға сия ма? Сыр қазақтарының "әрекетін" арқа жағында бәле мағынасында қолданады. Арқаның "әжептәуірін" бөкейліктер жаман деген мағынада жүргізеді. Осындай ретпен түсініксіз сөздерді, "Тілмашқа" кірмеген сөздерді, газет не журнал бетіне жариялап отырса, келешекте шығатын "Тілмаштың" толық болуына, кемшіліксіз болуына себі тиеді.

ҚОТЫР СӨЗДЕР

Білімпаздар тобы "Жат сөздерді" қазақ тілінің құрылысына, "Үндестік заңына" үйлестіріп алу керек деді, бірақ мұны жүзеге асырушылар некен-саяқ.

Мұны жүзеге асыратын алдымен жазушылар, оқытушылар болу керек еді. Қазір журнал басқармалары теріс құрылған сөздерді мұқырлап жібермеуі керек еді, бірақ баспа жүзінде әркім өз бетімен сай үрлеп жүр. Газеттің бір ғана нөмірінде кездескен сөздерді алдарыңызға тартайын. "Тіресті", "Италияге", "десетина", "күрстар", "Скандинеу", "гүбірналық", "уаде", "бүджет" деп жазылған.

"Қант, жент, ант, бәнт" деген ("жент"-тің қазақ сөзі екеніне күмәндімін, қалғаны парсыдан шыққан) сөздерден басқа да қазақ тілінде екі дауыссыз дыбыс бір буында келмейді.

Сондықтан "тіресі" деп жазу керек еді. "Тіресті" деп жазып жүрген азамат жатыс жалғаумен айтқанда "тіреста" десе, өрескел екендігі көрінбей ме?

"Италия" – жуан сөз, "ге" – жіңішке сөздің жалғауы. Бұл екеуін бір жерге қосақтау "Тіл құралын" өмірінде бір оқымаған топастың жұмысы болады. "ге" – ден айырылғысы келмеген азамат "Ителиеге" деп жазу керек. "г", "к", "е" қосылған сөздер жіңішке айтылатын, бұларға көршілес "а" да жұмсақ айтылатын. Сондықтан "десетине", "күрістер", "Іскендинеу",

“гүбірнелік”, “уәде” деп жазу керек, соңғы сөзді “уада” деп жазса да жарайды.

Қазақ тілінде орта буындардың аяғында “д” естілмейді де, жазылмайды да. Сондықтан “бүджет”-тегі “д” үшін жеке ереже шығарыла ма? “Бүтжет” деп жазса, шенінен түсе ме? Кемшілік келе ме?

Енді қазақтың төл сөздеріне келейік. Тағы да сол газетте “не бар болғаны”, “балдар”, “жылқышылық” деген сөздер бар. “Бар болғаны” да жетпей ме? “Не”-ге жол болсын? “Барлығы” десе ұғымсыз бола ма? “Не бар болганы” дегеннен орыстың “Что есть” дегені ацқып тұр.

“Балдар” қайдан шыққан? Дұрысы “балалар” емес пе? “дар”-ды алып тастағанда, “бал” не болады? Сөздің түбірін жеп қарнымыз ашты ма? Сыр қазақтары сөйлегенде “баланы” “балға” айналдырып жіберген көрінеді. Сөйлегенде еріктерің, бірақ жазғанда сақау кісіше “балдар” деп жазудың қисыны жоқ көрінеді.

“Коневодство” дегенді “жылқышылық” деп, келтесінен бірақ қайырған.

Жұрнақты орнымен пайдаланса, жаңа мағына туады. Жылқы – түбір сөз, “шы” да, “лық” та – жұрнақ. “шы” жұрнағы қашанда болса кәсіп иесін аңғартады. Мәселен, жылқышы, қойшы, мылтықшы деген сияқты. “лық” жұрнағы “шы”-ға қосылғанда белгілі кәсіпті, күйді көрсетеді. Мәселен, қойшылық, балықшылық деген сияқты.

Елдің ұғымында “жылқышылық” жылқы өсіру мағынасында емес. Жылқышылық дегенде, жұрттың көбі жылқышы болады екенбіз деп аттонын ала қашып жүрмесін. Біреу айтады: “Жылқышылықпен өмірі өтті”,- деп. “Жылқышылық” орыстың “пастушество” дегеніне келеді. “Жылқы өсіру” десе, ел қазағы тез түсінбей ме? Даяр сөз тұрғанда “бүйректен сирақ шығарып” не керек?

Қазақ тілі осы күнде мемлекет тілі болып отыр. Сондықтан жазуға талабы бар азаматтар “Тіл құралдары” мен Нәзірдің, Халелдің “Үндестік заңы” туралы жазған кітапшаларымен табысу керек.

Білімпаздар тобының қаулысымен есептеспей жазғандарды талқыға салу керек.

“Үндестік заңына” бағынбайтын, ерте заманда сіңіскен жат сөздер бар. Бұларды өзгерту қиын.

Ал енді төңкерістен бері кірген жат сөздерді қалайда болса “Үндестік заңына” бағындыру керек.

ЖАТ ТІЛ ОҚЫТУ ӘДІСІ

Тіл оқыту әдістері толып жатса да, ең жақсы әдіс туралы мәселе дұрыс шешілген жоқ. Сонда да тіл оқыту әдісін қарастырушылар негізінде екіге бөлінеді.

Бірінші ағымдағылар тіл үйретуді әріптен (дыбыстан) бастап көшу; одан сөзге, сөзден сөйлемге көшу керек дейді. Оқытудың негізі тіл құралы болу керек, тіл құралындағы ережелерге жаттықтыру үшін жат тілден де, ана

тілінен де сөйлемдер келтіру керек дейді. Бұлай оқыту үйлестіру (синтез) әдісі болады.

Екінші ағымдағылар тіл үйретуді байланысты сөйлеуден (связная речь) бастау керек, содан сөйлемдерді жіктеу, сөйлемнен сөзді жіктеу, сөзден буынды жіктеу, буыннан әріпті жіктеу керек дейді. Тіл құралын қолғабыс ретінде керекті жерінде ғана қолданып отыру керек дейді. Бұлай оқыту талдау (анализ) әдісі болады.

Талдау әдісін осы күнде жақтаушылар көп. Бірақ талдау әдісінің кемшілік жері: Тіл құрамына үстірт қарағандықтан, жат тілді терең тексерте алмайды және жат тілмен ана тілді салыстыра алмайды. Әлі де болса тексерілетін жері бар. Сонда да жат тілді жазу, сөйлеу жолымен үйреткенде төмендегі жобаларды ұсынады:

1. Жат тілді оқытқанда, аса қиын жерлерді ғана ана тілімен түсіндіру керек.
2. Жат тілді оқыту әдісі ана тіліндегідей болмау керек.
3. Сыртқы тұлғасын қиын орындарда ғана жат тілден ғана тілге аудару керек.
4. Ана тілден жат тілге өте сирек аудару керек.
5. Тіл құралының ережелерін оқылатын сабақта түсіндіріп отыру керек.
6. Класта кітап оқыту сабақтың негізі болу керек.
7. Жат тілдің әдебиет тарихын толық оқытудың керегі жоқ.
8. Орта, жоғары кластарда үйден даярлап келуге сабақ беріп отыру керек.
9. Жат тілде өлең-тақпақ айтуға үйрету керек.
10. Орта, жоғары кластарда жазуға жаттықтыру керек.

Осы күнде талдау әдісінің үш түрі бар:

Бір түрі - әр елдің әдісі: тіл құралының ережелері оқылған сабақтан құратылып шығарылады, бірақ бір тілден екінші тілге аудару болып отырады.

Екінші түрі – көрнекті әдісі. Мұнда шама келгенше ана тілі қолданылмайды. Күндегі өмірде сөйленетін сөздерден бастап, дыбыстармен таныстырғаннан кейін тура әңгімеше сияқты оқуға кіріседі, тіл құрамының ережелері оқылған сабақтан қорытылады. Көрнекті әдіс Еуропада көп таралған. Соңғы 15-20 жылдың ішінде Ресейге де жайылып келеді.

Үшінші түрі – жаратылыс әдісі. Мұнда ана тілі деген, аудару деген болмайды. Бала жаратылысында ана тілін қалай үйренсе, мұнда да жат тілге солай үйрену керек дейді. Бұл әдіс Америкада көп қолданылады.

Әр ел әдісінің қолайсыздығы: оқушы аударуға және тіл құралына сүйеніп кетеді, сөйлесуге ора шолақ болады.

Жаратылыс әдісінің қолайсыздығы: ана тілді, тіл құралын мүлде керексіз табады. Жат тілді үйретуді ана тілінің жолына түсіріп, жаратылыс заңмен орындау еш уақытта мүмкін емес.

Технердің ойынша, ең дұрыс, қолайлысы – көрнекті әдіс.

Мәскеудегі Центральный Гуманитарный Педагогический Институт жанындағы комиссия үйлестіру әдісін молырақ қолдануды дұрыс табады.

142

Комиссия пікірінің мазмұны:

1. Мектепте жат тілді толық, мүлтіксіз үйрену мүмкін емес. Сондықтан оқушылардың жаттығу жағын қарастыру керек.

2. Оқушылар ең кемі жат тілдегі кітапты оқи, түсіне білу керек. Ауызекі сөзге түсіне білу керек.

3. Жат елдің мәдениеті, әдебиетімен біраз танысу керек.

4. Оқытушыларды жаттықтыру жолы – жат тілден үйретілген сөздердің мәнісіне түсіндіріп, тіл құрамының ережелерін ұғындыру.

5. Оқыту реттері: оқу, аудару, жаттығу және созді кобірек жаттату.

6. Ана тілдің Тіл құралындағы, сөйлем жүйесіндегі ережелермен жат тілдікін салыстырып оқыту.

Фриденбергтің "Еңбек мектебіндегі әдісі":

1. Мектепте жат тілді оқытқанда сөйлеу жағын ғана мақсат қылуға болмайды.

2. Жат тілді үйреткенде көз, құлақ, қозғалыс әдістерін қолдану керек.

3. Оқытушы дұрыс, ашық, қатты сөйлеп оқушыларға үлгі болу керек.

4. Оқушылардың әр сөзді дұрыс айтуына назар салу керек.

5. Ана тілден жат тілге аударудың керегі жоқ.

6. Сөзді құрғақ жаттау жағын азырақ алып, көбінесе сөзді жаттықтырумен есте қалдыру керек.

7. Аударғанда жеке сөздің мәнісінен түсіну қажет емес. Тек сөйлемнің мәнісіне түсінсе болады.

8. Тіл құрамының ережелерін оқушыларға оқылып отырған сөйлемдерден байқату керек.

"Кітап оқу жобасы" Ганчина мен Кестеренікі:

1. Кітап оқу белгілі жобамен болу керек.

2. Оқу екі түрлі: түсіндіре оқу, не шолып оқу.

3. Түсіндіре оқуда ережелер жағынан тексеріледі. Көбінесе дұрыс, дәл ұғу жағына, сөз мәнісіне, әлпетіне назар салынады. Түсіндіре оқуды II семестрден бастауға болады.

4. Шолып оқуда тексеру болмайды. Тек сөйлемнің ұзын-ырға мәнісі айтылады.

5. Оқушылар өз бетімен тексеру үшін үйлерінде де оқитын сабақ беру керек.

"Сөзге байыту жолы" Ганчинанікі:

1. Тексерілетін, жатталатын сөздер көпке ортақ сөздер болу керек.

2. Сөз жаттатқанда әуелі деректі сөздерден бастап, содан дерексіз сөздерге көшу керек.

3. Сөзге байыту үшін алғашқы кезде жеке сөздерді көбірек жаттату, артынан сол сөздердің басқа мағыналарын көрсетіп, қосақтап сөйлемдер жасату керек.

4. Құрғақ жаттаумен сөз миға қонбайды, ұмытыла береді. Олай болмас үшін сөздерді қосақтап, өзгертіп сөйлемдер жасату керек.

143

5. Қосақтау (жіктеу) реті екі түрлі: не сыртқы тұлғасына қарай жұрнақ қосқызу, не бір ұғым айналасына кіретін сөздерді бірыңғай жіктеу. Осының екеуін де қолдану керек.

“Жазу жолы” Фриденбергтікі:

1. Тіл үйрету үшін жазу – үлкен құрал.

2. Жазу реттері мынадай болу керек:

а) Тексерілген сабақты түсініп көшіру.

б) Тіл ережелерінің жаттықтыратын сұрауларға жазып жауап беру.

п) Етістіктерге жалғау қосу.

т) Оқып өткеннен кейін кітапты ашып қойып, сөздердің тұлғасы, жағы, шағы сияқтыларды өзгертіп айттыру, жаздыру.

ғ) Көркем әдебиеттен аударту.

д) Бір тақырып алып сол туралы оқушыларды бірлестіріп (коллек) жаздырту.

ш) Оқылған әңгімеше сияқтыларды қорыттырып (конспект) жаздырту.

“Алғашқы жылдарда оқыту әдісі және програм” Мамунанікі:

1. Жат тілді оқыту үшін ана тілді білу керек.

2. Сабақтың негізі күндегі ауызекі сөздер болу керек.

3. Көз, құлақ, сезімдерін, қозғалыс орындарын күшейту үшін әр түрлі нәрселер, суреттер, ойындар, өлеңдермен пайдалану керек. Әуелі класқа, одан кейін үйге, қораға, бақшаға, көшеге, қалаға, ауылға, мемлекетке, жер жүзіне тиісті нәрселер болуы керек. Суреттер сол жат елдің тұрмыстарын айқын көрсетерліктей болу керек. Өлеңдер ырғақты болғандықтан әр сөзді дұрыс айтуға жаттықтырады. Өлеңнің арқасында оқушының құлағы жат елдердің тіліне, дыбысына жаттығады. Әр түрлі ойынды ойнағанда, ойнаушылар жаңадан сөз қосады.

4. Алғашқы жұмаларда жазу-оқу болмайды. Тек оқытушы үшінші бөлімде көрсетілген ретпен әр сөзді дұрыс айтуға жаттықтырады. Одан кейін оқытушы оқушыларға таныс сөздерді қара тақтаға жазып, дауыстап оқыттырады. Сөзді бөлмей тұтас оқыту керек. Оқытушылар таныс сөзді оқыса аудармай ұққандықтан жат тілде ойлауға үйретеді. Алғашқы жылы түсіндіре оқу ғана болу керек. Әуелі оқытушы өзі оқиды. Сол оқылғаннан оқушыларға айтқызады. Содан кейін оқытушы ережелер жағын жіктеп көрсетеді.

5. Оқумен қатар жазуға үйрету керек. Көшірілетін сөйлемдерді күн бұрын түсіндіру керек. Оқушы таныс сөйлемдерді көшіргенде дауыстап оқып отыру керек. Жаттатқызғанда да осылай болу керек. Одан кейін суреттерге қарап нәрселердің аттарын жаздыру, біраздан соң сөйлем құрастыру.

6. Тіл құралы жеке оқылмайды. Тек оқытушы жат тілдің тұлғаларын байқауға үйретіп ана тілінікімен салыстыру керек. Сөйлеудің түйіні етістік болу керек. Нені болса да етістікке байланыстыру керек.

“Әдебиетті оқу жолы” Мамунанікі: Қарап оқу – сабақ берудің негізі. Қарап оқуда екі түрлі, екі мақсат бар: не жат елдің тіл құрылысымен таныстыру, не жат елдің мәдениетімен таныстыру. Оқылуға арналған деректі саясат, шаруашылық, қоғам тұрмысымен байланыстырып сайлап алу керек.

Бұл үшін әдейі арналып жазылған кітаптар, журналдар болу керек. Әдейі арналып жазылған кітапта көркем сөз өрнектері қарасөзбен де өлеңмен де болу керек. Және жат тілдің, жат елдің қара шаруалары, жұмысшылары туралы да, төңкеріс қозғалысы туралы да, қазіргі шаруашылық. Қоғамшылық туралы да болу керек.

"Аударудың керектігі" Ганчинанікі. Мәскеудегі білім-тәрбие институтының программында: "Мектеп жат тілдегі кітапты оқуға, ұғуға үйретеді",- дейді.

Оқылғанды ұғынуға екі жол бар: бірі — аудару, екінші — созге түсіну. Осы күнгі білім, тәрбие пәні аударусыз да жат тілді ұғуға болатындығын сипаттап отыр. Оқылғанды ұғу үшін тілдің, сөзді тұлғасын айыра білу керек.

Оқымастан бұрын таныс емес сөздердің мәнісі, тұлғасы айтылады. Содан кейін оқытушы дауыстап оқиды. Осы ретпен жалпы мәнісі түйістіріледі. Ең артынан оқытушы ұғымсыз сөздердің мәнісін толық түсіндірп екі сөздің арасындағы байланысты көрсетеді. Бұларды түсіндіргенде бұрынғы таныс сөздерді мысалға алу керек. Онда да қиын жерлерді ғана аудару керек.

Аудару екі түрлі. Бір түрі – жеңіл сөйлемдерді аударғанда, негізіне жақынырақ аудару. Екінші түрі – көркемшілік жағын көздеу. Ана тілден аударудан онша пайда шықпайды. Өйткені мектепте жат тіл туралы алатын білім ана тілден толық аударуға шамасы келмейді.

МЕКТЕП ҚАЙ ТІЛДЕ БОЛУ КЕРЕК?

(айтыс ретінде)

Оқудың негізі – ауыл мектебі. Ол мектепті көздеген мақсатқа жеткізу үшін үйі, құралы, сайманы, кітабы, оқытушысы сай болу керек. Қазіргі ауыл мектебінің төрт түлігі сай деп ешкім айта алмайды. Бірі болса бірі жоқ. Осы күнде ауыл мектептерінде комплекс (жиынды) әдіспен оқыту программға кіргендіктен мектепте алдымен керегі оқытушы болып отыр. Оқытушы жеткілікті біліммен комплексті қолданса, мектептің басқа кем-кетіктерін толтырады. Балаларға керекті білім береді. Өйткені комплекске керек жаратылыс, шаруашылық жағдайлары ауылдан табылады.

Ал енді ауыл мектептеріндегі оқытушыларды алсақ, комплекс әдісін жүргізе алатындары некен-саяқ. Жазғы даярлау курстерден, педтехникумдерден шығып жатқан оқытушылар қайда? Қой бағып жүр ме? Курстен шыққан толық білімді пысықшылардың көбі түрлі себептермен басқа орындарда қызметте жүр. Ең аяғы милиция болып жүр, не ілгері қарай оқып кетеді. Педтехникум бітіргендері әке десең де ауыл мектебіне бармайды. Шаһарлы жерлерде қалады.

Сонымен ауыл мектебіндегі оқушылардың көбі басқа қызметтерге қолы жете алмаған, не жарай алмағандар, не шалғайлар, не өз шаруасымен байланыстылар. Бұл соңғы реттегі оқытушылар комплекс әдісін жүргізе алмайды. Көрнекті әдіспен оқытуға оқыту аспаптары, кітаптары басқа

145

жағдайлы шарттары болмайды. Екі әдістің бірі болмаған соң, шала білімді оқытушылар бетімен оқыта береді. Балалар тиісті білімді ала алмайды. Осындай дүмбілез біліммен ауыл мектебінен бітіргендер шаһардағы орта мектептердің даярлау бөлімдеріне түседі. Өткен жылға шейін емтихан болған жоқ. Сондықтан әрбір оқытушы біліміне қарамай ілгері бөлімге кіретін болды. Әуелде білім жеткісіз шала жансар болғандықтан орта мектеп оқу ауыр болады. Жөнді түсінбейді, жыл сайын түсінбеу молая береді. Сондықтан бұл уақытқа шейін орта мектеп бітірді деген қағаз алушылар көп, бірақ толық білім алушылар аз.

Және бұл уақытқа шейін ауыл мектебін де бітірмей, болар болмас даярланумен орта мектептерге түсіп жүргендер де көп. Енді емтихан шығып отыр. Бұдан былай ауыл мектептерін бітіргендерге өріс бұрынғыдан тарылады. Қағазбен ілгерілей беруге болмайды. Бұдан былай ауыл мектебі жоғарыдағы айтылған күйде болғанда ауыл мектебін бітіргендер орта мектепке түскенде ілгері бөлімге түсе алмайды. Ауыл мектебінде соңғы жылда оқылуға тиісті сабақтарды бір жыл қайталып оқиды. Олай болса ауыл мектебінің соңғы жылына шығарылған шығын желге кеткен шығын деп есептеу керек. Әзір ауыл мектептерінде жеткілікті комплекс әдісін жүргізерлік оқытушыларды таба алмайтын болсақ ауыл мектебінде оқу екі жылдық болу керек. Осыған қарап орта мектердің неше жылдық болуын шешу керек. Мұны шешпестен бұрын орта мектептерде оқу қай тілде болу керектігін шешу керек. Кейбір жолдастар орта мектеп орыс тілінде болсын дейді. Ондағы дәлелдері:

1) Қазақ тіліндегі орта мектепті бітіргендер орыс тіліндегі жоғары мектептерге түсе алмайды.

2) Жеткілікті қазақша оқытушы жоқ.

3) Орта мектепте жеткілікті қазақша кітап жоқ дейді.

Әр дәлелдің салмағын өлшеп көрейік. Бірінші дәлелді бетке ұстайтындар: Осы уақытқа шейін жарым-жарты қазақ тілінде болып келген педтехникумдерді, институттерді мысалға алады. Бұларды бітіргендердің орыс тіліндегі жоғары мектептерге түсе алмайтындықтарын көрсетеді.

Бұл уақытқа шейін орта мектептегі қазақ оқытушыларының кемшіліктері: 1) Әуелде жеткіліксіз біліммен секірулері. 2) Орыс тіліне шалағайлықтары. Бұған себеп орыс тілінің қазақ балаларына орыстарға арналған әдіспен оқытылуы. Сондықтан орыс тілінде оқытылатын басқа пәндерге де қазақ балалары түсінбейтін. Бұл кемшіліктерді жоюға болады. Ең мықты дәлел: жеткілікті оқушы жоқ деген. Егер орта мектепте оқу орыс тілінде болса бізден еш уақытта жеткілікті оқытушы шықпайды. Ұлт мектептері, ұлт мәдениеті болмайды. Және басқа түрік ұлттары орта мектебін өз тілінде жүргізіп жатқанда қазақтың өз алдына ауа жайылуы қисынсыз. Орта мектеп орыс тілінде жүрсе қазақ тілінде кітап басылудың қажеті болмай қалады. Пән кітаптары қазақ тіліне аударылмайды. Жеткілікті кітап жоқ деген күшті дәлел емес. Бірсыпыра кітап шығып қалды. Орта мектепте қолданылатын лабораторный әдіске қолайлы кітаптарды шығару бір-ақ жылдық жұмыс. Орта мектепте оқу қазақ тілінде болса, алдымен керегі –

жаңа түрмен орыс грамматикасын қазақшаға үйлестіру және “Орысша-қазақша толық тілмаш” шығару. Осы күнде орыстарда неміс, ағылшын тілдері қандай әдіспен оқытылса, бізде де орыс тілі сондай әдіспен оқытылу керек. Орыс тілін оқытудан бастамастан бұрын, орыс тіліндегі әдебиет, пән кітаптарын түсініп оқырлық дәрежеге жеткізу, болмаса орысша сөйлеу, орысша сөз, сөйлеммен дұрыс құрастыру көбінесе тәжірибемен болады. Орта мектепте қазақша тиісті пәндерден толық мағлұмат алғандар, орыс тілін толық үйренгендер орыс тіліндегі жоғары мектептерге даусыз түсе алады. Жалғыз-ақ орыс тіліндегі пән кітаптарының терминдерін бір шолып отсе болады. Әзірге ашылып отырған, ашылатын орта мектептерді қазақ тілімен жүргізу үшін орта, жоғары мағлұматы барлардан реттілерін таңдап алып оқыту әдісін үйрету үшін үш айлық курс ашып, орыстың атақты оқытушыларын шақырып отыру керек.

Енді бір бес жылда орта мектептерге жеткілікті оқытушылар еркін шығады. Оған шейін жеткілікті оқытушылар шығарғанмен табылмайды деп, үміт кесетіндер басым болса тәжірибе үшін Ташкент пен Қызылордадан екі орта мектеп ашып бірыңғай өтуді қазақ тілінде жүргізу керек. Орта мектеп қазақ тілінде болса, жоғары мектеп те бара-бара қазақшаға айналады. Орта мектеп қазақ тілінде болған күнде округтік қалада ашылатын 2-басқыш мектеп те, педтехникум де жеті жылдық болу керек. Екеуінің де алғашқы үш жылы даярлау болады. Даярлауышқа ауыл мектебін бітіргендер кіреді. Үш жылдық даярлауышта жаңа әдіспен орыс тілін көбірек оқыту керек. Осы даярлауышты бітіргендердің 50 процентін техникумдерге, рабфактарға жіберіп отыру керек. 3 жылдық даярлауышты жақсы бітіргендер техникум, рабфакке кіріп орыс тілінде берілетін сабақтарды тыңдауға әбден жарайды. Әр ауданда жатақты (интернат) 5 жылдық үлгілі мектеп болу керек. Осы күнде мұндай мектеп Өзбекстанда ашылғалы жатыр. Мұны бітіргендер орта мектептің негізгі бөліміне түсетін болсын. Енді ауыл мектептері көпшілікке отырықшылыққа қарай үйлес болу керек.

ҚАЗАҚҚА ПАЙДАЛЫ ЖАС ТАЛАП

Көркем әдебиет қазақта азды-көпті басылып келеді. Жас жазушылар шығып келеді. Оларды қарсы алып, қолтықтап демеп, маңдайынан сүю керек. Бізде ән-күй жағынан, сүгіретшілік жағынан Европа тәлімін алып, жетіліп шыққан өнерпаздар жоқ. Қазақтың өзінен композитор, өзінен сүгіретші шықпай, қазақ музыкасы (ән-күйі), қазақ тұрмысының айнадай сүгреті жасалмайды. Қанша әндеріміз, күйлеріміз нотаға (қағазға) жазылғанмен, (...) оны орындайтын өнерпаздар шықпаса, олар өлі материал болады да жата береді. Ендеше бізге өнер мамандары керек.

Енді мақсұтқа келейік. Бізде бастырылатын түрлі оқу кітаптары көп. Әліппеден бастап, терең пән кітаптарына шейін сүгіретпен басылу керек. Әйтпесе оқыту әдісінің шарты табылмайды. Қазақ өмірі, қазақ тұрмысымен таныстыратын әңгімелерде, пәндерде сүгірет нағыз қазақтікі болу керек.

147

Бізде газет-журнал, жаңа туып келе жатқан көркем пролетариат әдебиеті бар. Көркем әдебиетте беретін идеяны көзге көрсететін – сүгірет.

Біздің шын қазақ музейі, ескілікті түгел көрсететін сүгірет сарайы (картина галерея) болу керек.

Біздің клубтарымыз, оқу орындарымыз қазақ тұрмысынан алынған сүгіреттермен зейнеттелу керек. Көріп келгенде, қазақ жұрты екені көрініп тұратын болсын. Еңбекші жұртты ілгері сүйреуге, пікіріңді жарыққа шығаруға бұл – зор құрал.

Біздің клубтарымыз, театрларымыздың сахнасы қазақ өмірінен декорациялармен толу керек. Бұ күнге шейін қазақтың киіз үйін, жазғы үйін, жазық даласын көрсететін бір сүгірет салғамыз да жоқ.

Міне, осынша керекті керек деп, қол қоятын болсақ, жел сөз деп білмей, шын қажет деп тапсақ, керек іске терек болатын кісіні көрсеткелі келеміз.

Ол сүгіретші – Амантайұлы Ғаббас.

Ғаббастың тегі – қазақ. Жасы 30-дан жаңа асқан жас жігіт. Қазанда сүгірет медресесін (художественное училище) бітірген. Қызметі Семей губерниясында болған. Елдегі ескі діншіл молдалардың ықпалы күшті болғандықтан сүгіретшілік өнерін көрсете алмай жүрген. Ғаббас қазақ өмірімен әбден таныс. Өзі қазақ – ол аз. Ғаббас – таланты ерекше сүгіретші. Сүгіретті өз қиялымен де, табиғатқа, адамға, затқа қарап отырып та салады. Тарихи сүгіреттерді салуға да жетік. Декорация жасауға да озық. Оның сүгіреттерінен қазақ исі аңқып қоя береді.

Бұл сүгіретші бүгінге шейін таланты көміліп келе жатқан көрінеді. Қазір Тәшкеннің бір мектебінде оқытушылықпен жан сақтап жүр. Тұрмысы өте нашар. Сүгірет салуға аспап, бояу алатын ең азы 20-30 сом ақшасы жоқ. Қарандашпен, су бояумен жәй ақ қағазға түсірген қазақ ауылының сүгіреті, тағы басқа сүгіреттері Ғаббастың қандай талант екенін айтып тұр. Бірақ тіршіліктің ауыр соққысына иленіп күйсіз, құл болып жүрген өнер өркендемек емес. Жақсы нәрсе шығару үшін қамсыз тұрмыс, көтеріңкі көңіл керек. Күйсіз жүйрік жүгірмейді.

Бұл сүгіретшіні Қазақстан, Түркістан оқу мекемелері, ғылым-білім орындары пайдалана білсе, жақсы болар еді. Қазақ тұрмысынан көп нәрселерді дүниеге шығарар еді.

(Іздеуші – сұраушы болса, Ғаббасты “Ақжол” арқылы табуға болады).

КӨРКЕМ ӘДЕБИЕТ ТУРАЛЫ

(айтыс ретінде)

Анда-санда көркем әдебиеттің басын бір ауыртып қоюшы едік. Толғағы жеткен мәселе ғой, бұл жолы көркем әдебиет туралы қорытынды бір пікір деп, Сәбиттің көзқарасына қарсы жазып отырмын. Қарама-қарсы пікірлерді салыстырған дұрыс шығар. Пікір таластырғанда кекетіп-мұқатудың, сөгудің керегі жоқ дегенге қол қойып, мәселені салқын қанмен шешейік.

148

Алты жылдың ішінде көркем әдебиет туралы не істедік дегенде, Сәбит "жоқ" деп жауап береді. Сәбит өңгені көрмесе де Бейімбет пен Сәкенді көру керек еді. Басылған пьесаларды, әңгімелерді, газет-журналдағы өлеңдерді, әңгімелерді көру керек еді. "Қартқожа" сияқты романды көру керек еді. Осының бәрі алты жылдың жемісі емес пе? Бірен-саран теріс бағыттағы Мағжанның өлеңдеріне қарап сарыуайым төгудің қисыны жоқ. Алдымен 6 жылдың ішінде Сәбиттің өзі ілгерілеп отыр. Әдебиетке көз қарасын кеңейтіп отыр. Ертеректе Абай мен Ақаңды іске жарағысыз қылған Сәбит: "Ұлтшылдықты отаршылдық туғызды", "Масаны" әжетке жаратып, "Заманды әр кім билемек" деп, Абайдан мысал келтіріп отыр. Көркем әдебиет туралы түк істелмеу себебі, Сәбиттің ойынша, 99 процент кедейдің хат білмегендігі, менің... ойымның болмағаны. Осы дәлелдеріне тоқтап көрейік. Расында, байлардан оқыған көп еді. Бірақ Абайдан, Мағжаннан басқа байлар табынан ақын да, жазушы да шыққан жоқ. Себебі не? Жүсіпбек пен Мұхтар жалғыз процент кедейлердің арасынан шығып отыр. Себебі не?

Сәбиттің жүйесіне қарағанда, оқығандары көп байлардан ақын да, жазушы да шығу керек еді. Тұрмыс жүзінде олай болмай отыр. "Өнер – мәдениеттің бір бұтағы, мәдениет – шаруашылықтың бір бұтағы. Әдебиет өнердің бір саласы болғандықтан, түптеп барғанда шаруашылыққа байланысты",- деп Луначарский жазды. Шын марксшілдердің бәрі осы пікірді қуаттайды. Әдебиетте жаңа ағым туу үшін өндіріс қатынастары өзгерсе, салт-сана да өзгереді, жаңа әдебиет ағымдары шығады. Осыны негізге алып, қазақ әдебиетінің тарихына шолып өтсек пролетариат әдебиетінің қазақ елінде дамымай жатқан себебін білеміз.

"Әдебиет тарихы – шаруашылықтың, не мәдениеттің, не қоғам пікірлерінің айнасы",- деп Данилов жазады. Олай болса бұрын ауызша айтылып жүрген халық әдебиеті көшпелі шаруаның, ру қоғамының айнасы болды. Қазақ елі патша үкіметіне бағынған соң таршылық көре бастады. "Қолы жетпеген құдайшыл" дегендей шаруасы кеміп, басынан билік кеткен қазақ елінің ақындары дін үгіттерін тарата бастады. Бері келе қазақ елінің жері кетіп сауда капитализмінің уысына түскен соң ру билігі жоғала бастады. Егіншілік басталды. Салт-сана өзгере бастады. Сонымен отаршылдыққа қарсы ұлт әдебиеті туды. Ұлт әдебиетінің 17 жылдық дәуірі бар. Октябрь төңкерісінен кейін де бұрыннан негізі бар ұлт әдебиетінің өрісі кеңейеді, кемеліне жетті.

Октябрь төңкерісінен бұрын бай, кедей деген жікті айырып үндеу, үгіт жүргізген оқыған топтар жоқ болатын. Оқыған атаулы отаршылдыққа қарсы ұлтшылдықты көксейтін. Ел ішін алсақ, байға қарсы наразылығын көрсеткен кедей жоқ еді. Жалдаған малайды бай басыбайлы есебінде ұстайтын, ұрып-соғатын, ақысын бермейтін. Кедей де, малай да бәрін құдайдан көретін. Октябрь төңкерісін қазақ жасаған жоқ деп Сәбиттің өзі де айтып отыр, шыны солай. Құдайшыл, байшыл қазақ кедейлерін октябрь төңкерісі тез жіктей алмады, төңкеріс салт-сананы тез өзгерте қоймады. Әлі де ішінде құдайшыл, байшыл кедейлер, кедейді жем қылған атқа мінер кедей аз емес. Жаңа ғана кедейлер жіктеліп ұйымдасып салт-санасын өзгерте бастады. 24-жылдарға

149

шейін қазақ кедейінің қандай күйде болғанын Бейімбеттің өлеңдерінен білуге болады. Кедей әдебиетінің өріс кеңейтпеуіне бас себеп: жаңа салт-сананың кемдігі, шаруашлық түрінің өзгермегендігі. Бұдан былай кедей әдебиеті өрісін кеңейтер деп үміттенуге болады. Әлде болса кедей әдебиеті көрнекті орын алу үшін көп жылдар керек.

Сынның қаттылығы бөгеу болады деген қисынға келмейді. Сынның әкесі Нәзірдікіндей болар, сонда Сәкен бұққан жоқ. Сәкен ескі жазушы деп айтатындар болар, олай болса Самат пен Байбатырда ескі жазушылар. Қатты сыннан бұққан осы екеуі ғана. Баяғыда "Тұр, қазақты" жазған Байбатырың болатын. "Шегірткеден қорыққан егін екпейді", сыннан бұққан адам тоғыз қабат торқаға бөлесең де жазушы болмайды. Төңкерісшіл жазушы Неверов талай рет басқармадан беті қайтса да, түзетіп беруін қоймаған, ақырында атақты жазушы болды. Сол Неверов кейбір жазғандарын 50 рет түзеткен. Біздің қазақтың жазушылары оңай жұмаққа еңбексіз кіргісі келеді.

Кедейден шыққан жаңа жазушыларды газет-журналдар бауырына тарту керек еді деп Максим Горькийді мысалға алады. Максим Горький қара шаруа жазушыларын мақтаса пікір, мазмұн жағынан мақтаған. Ол кезде қара шаруа тілегі, мұңы, пікірі қоғамда болған. Осы күнде қара шаруа негізгі ұранның бірі болып отыр. Сондықтан кедей шаруалардың жазғаны мазмұн, пікір жағынан жақсы екен деп силап шығаруға болмайды. Мазмұнға түрі сәйкес болу керек, жаңа жазушының қас-қабағына қарап бейнеусіз, келімсіз өлеңді, қара сөзді түзетіп отыруға басқарманың уақыты болар ма екен? Және де ұнасымды өлең, қара сөз басқармада даяр тұрса оны баспай, түзетуге кіріскені ақылға сия ма?

"Өңсіз, сауатсыз жазылған өлеңдер ақынның, таптың саясат жүзінде өсе бастағанын көрсетеді. Мұндай өлең мәдениет белгісі, бірақ мұндай өлең ақындыққа жатпайды. Өнерді қолға түсіру үшін көп даярлану керек. Ала-құла өнер шын өнер емес. Еңбекшілер әдебиет әдісін үйрету керек. Үйретуге аз уақыт кетпейді"- деп Троцкий жазады. Ендеше қатты сын сабақ болады, үлгі болады. Бірақ жазушының қара басына тиіп, сөгудің керегі жоқ. Ал енді жас жазушыларымыз қайтеді? Емлені білмей жатып қатардан қалғысы келмейді, өлең жазған болады. Бұған не дерсің. Бір "жазушы" пьеса бәйгесіне өлеңмен жазып 4 бөлімді пьеса жіберген, бар жазғаны 6 бет. Өлеңінде инедей ырғақ, ұйқасым болса бұйырмасын. Осындай құр кеуделер көп. Мұның бәрін жөнге салам десе басқарманың шашы ағарады ғой. Сәбиттің ұйым керек еді дегені дұрыс, бірақ шаруашылық сабасына түспей, салт-санаға нысан кірмей ұйым болғанымен өндіргені шамалы болар еді. Бұдан былай ұйым пайда келтіруінде талас жоқ.

Сәбиттің үлкен уайымының бірі – "ұлтшылдардың көркем әдебиеті көп басылып кетті" дейді. Ұлтшылдар газетке кінәлі болса да, басылған кітаптарға кінәлі емес шығар. Мағжанның 4-5 өлеңін кесе көлденең тарта берудің жөні жоқ. Мағжанның ол өлеңді жазуында тарихи себеп бар шығар. Өзі ұлтшыл болғанмен бұқара, кедей тұрмысын жазатын болса не айып-шам бар. Жүсіпбектің пьесаларынан, "Қартқожасынан" қандай кінәмшіл адам болғанмен ұлтшылдықтың исін таба алмас. Мұхтардікі де осындай. Орыстың

бұрынғы жазушыларында Достоевский мен Феттен оң пікірді жан өтпейді. Осы күнде соларды далаға тастап отырған жоқ. Ақ сүйек Тургеневті осы күнде қалай құрметтейтінді ақын Сәбит жақсы білу керек. Осылардың жақсы жағын марксшіл сын, сыншылар көрсетіп отыр.

Орыстар ескі жазушыларының, ақындарының жазғандарын таңдап алып басып жатқанда кең бұқарашылық рухында жазылған кітаптардың басылғанына Сәбит неге ренжиді? Қазақ әдебиетінде тойып секіретін күн әлі туған жоқ. Ұлтшылдардікі көп басылса көркемдігі үшін басылған шығар.

Бұхарин жазады: "Өнер дегеніміз – сезімдерді суретпен жүйелеу" деп. Ақындық суретпен ойлау дегенге марксшілдердің бәрі қол қойған.

Қара жерге қар жауар,
Қарды көр де етім көр.
Қар үстіне қан тамар,
Қанды көр де бетім көр,-

деп Ақжүністің айтқаны – кескіндеу, суреттеу болады.

"Өнер тұрмысты сұлуландырады",- деп жазады Вагнер.

"Егер кескін (сурет) орнына қисынды дәлелдерді алса, не бір пікірді дәлелдеу үшін зорланып шыққан кескін болса, ол суретші емес, әншейін "жазушы",- деп Плеханов айтады. Мінекей, бізден бір көйлекті бұрын тоздырған мәдениеті марқайған жұрттардың сыншылары осыны айтады.

Көркем жазушылық пен жай жазушылықтың арасы жер мен көктей. Ұлтшыл жазушылар кейде қоғам кемшіліктерін тереңірек қазып жіберсе, марксшілдік жолмен дұрыс-бұрысын сынға алу керек.

"Пильняк пен В.Иванов болмаса біздің әдебиетіміз сәл кедейлеу болар еді" деп Тороцкий айтады. Қазақтың "ұлтшыл" жазушылары оларға қарағанда көп иман жүзді. Кедейшіл ақын Сәбит диалектиканы қолдану керек еді. "Оян, қазақ" пен "Шолпанды" Сәбиттің көже деп сынауы диалектикаға жатпайды. Нені болса да орнына, заманына тарихи жағдайларға қарай бағалау керек. "Оян, қазақ" пен "Шолпан" шыққанда жазба әдебиет қандай күйде еді, отаршылдық қандай еді. Мұны Сәбит ескермейді. Орыстың әдебиеті жаңа басталған дәуірде Карамзин, Дмитриев, Державин сықылдыларды әулие аспан көрген. Осы күнде солардай жазушыларға, ақындарға орыс оқушылары пысқырып та қарамайды. "Оян, қазақ" алғашқы шыққанда Грибоедовтың "Горе от ума"-сындай болған. "Оян, қазақты" ел қазақтары құрандай жаттаған. Міржақыптың атын алты алашқа таратқан "Оян, қазақ" болатын. Міржақыптың "Бақытсыз Жамалы" "Бедная Лиза" сияқты болған. Мағжанның ақын болғандығы "Шолпандағы" "Бұлбұл" деген өлеңнен көрінген.

Тарих қайталап отырады. "Бір басқан ізін қайталап басады",- деп Гегель жазған. Оған Маркс: "Тарихтың алғашқысы – қайғылы хал (трагедия) қайталағаны – ойын",- деген. Сол сияқты заманында "Оян, қазақ" пен "Шолпан" қайғылы хал еді. Енді кедей ақындар ондай түрде жазатын болса ойын-күлкі болады. Нағыз көже сонда болады. Сәбит кішкене үгіт, кішкене

151

айғай керек дейді. Үгіт айғай пайдал шығар, бірақ онымен ақын-жазушы шығаруға болмайды. “Егер марксшіл суретші аптекте дәрі өлшегендей, програм баптарына сәйкес жазуды ойласа, ондай шығарма бір бет болады, сурет ісі жойылады, сөз музыкасының келісімі бұзылады; үгіт жағы сорайып тұрады, мұндай шығарма өнер жолымен әсер бермейді. Мұндай шығарма қызықтырып, еліктіріп әкете алмайды. Ондай суретшіге біздің айтатынымыз білімді марксшіл бол, еңбекшіл бол, еңбекшілермен оттас бол, бірақ жазған кездерде өз жүрегіңмен бол, талантыңа бағын”,- деп Луначарский жазады. Ел кедейін жандандыру, саналандыру үшін кішкене үгітен де көркем жазу тиімді. Және Сәбит: “Мағжан біреудің ақылымен суретші болған жоқ, орыстың атақты жазушыларымен танысып, солардан үлгі алып болды”,- дейді. Мағжан біреудің ақылымен суретші болмаса, кедей жазушыларды газет-журнал баулымады, ұйымбасшылық көрсетпеді, суретші қылмады деп Сәбит неге кінәлайды? Небір кісінің ауыр айтқаны ақыл болып, кітаптардан үлгі алмай ма екен? Бір сөйлемдегі екі пікір бір-біріне қайшы, Сәбит біреуін ғана иемдену керек еді. Жалпы негізге қарағанда Сәбит талантқа қарсы. “Өнер ағымының терең болуы тап тұрмысына байланысты, өнер ағымы терең болмаса, күшті таланттардың өлуімен жарыққа шықпай қалады”,- деп Плеханов жазады. Және Плеханов жазады: “Еш уақытта генидің барлық дарашылдығын өскен ортаның (среда) әсерімен шешуге болмайды”,- деп. Талантқа баға берген марксшілдер көп.

Сәбиттің ойынша, ақын тегінде үйренумен, атақты жазушылардан үлгі алумен суретші болатын көрінеді. Мен де (мақтанып жіберейін) бір қазақтың баласындай орыс әдебиетімен танысып, өлең жазу әдісін де білемін, бірақ қанша тырбансам да Мағжандай болатын емеспін. “Кім... би болғысы келмейді, бірақ бола алмайды” дегендей, талайлар Мағжандай болғысы келеді, бірақ талантында кемістік болатын шығар.

“Ақын пайғамбар да (?) емес”,- деп Данилов жазады. Осы дұрыс. Талантың шамалы болса, үлгі алумен ірі суретші бола алмайсың. Таланттың өзгешелігі жан дене құрылысына байланысты. Үйретумен, атақты жазушылардан үлгі көрсетумен Сәбит Мағжандай ақын қылатын болса, мен Сәбиттен оқыр едім. Қазақта тап ақыны бар ма яки бола ма деген мәселені біз әлі тиянақтап шешкеміз жоқ дейді де. Сәбит Ғаббас пен Әбдірахман бар деп айтты деп тағы иман келтіреді. Олай болса шешкеміз жоқ деп дүдәмәл қылудың қисыны жоқ. Сәбиттің ұстаған шараларының ішінде газет, журнал жас жазушыларды қыспақтамау керек дегені дұрыс емес, өйткені әзірге шығып тұрған газет, журналдар көптікі. Көптің ішінде көркемдік сезімі өсе бастаған, талғап оқитын мыңдаған шәкірттер, мұғалімдер, қызметкерлер бар. Бұлар түр талғайды. Сондықтан көпке ортақ газет-журнал басқармалары кім жазса да сын елегінен өткізу керек.

II

Алты жылдың ішінде көркем әдебиеттің ілгерілегеніне, аз да болсын өрісін кеңейткеніне кімнің болса да көзі жетер. Бірақ көркем әдебиет өткен

дәуірді, қазіргі дәуірді түгел құшағына алып отыр ма? Болмаса шет пұшпақтап жырымдап алып отыр ма? Бір үлкен мәселе осы. Көркем әдебиет қоғам тұрмысын түгел құшағына алып суреттеп отыр деп кім айта алады? Шынында, біздің көркем әдебиет қоғам тұрмысын пұшпағынан тартып жүр. Сол шет пұшпақтың өзін көбінесе кейбір жазушылар романтизмге, символизмге айналдырып отыр. Кейбір жазушылар не үгітке, не жалаңаш парнографияға айналдырып отыр. Осы күнге дейін шын реализммен жазылған Бейімбет өлеңдері (мұның да біразы, үгіт, насихат, ұран). Шын реализмніц қопыс теппеу себебі не? Шын тұрмыстың бәріп қисайтып жібергендік: Біздің жазушыларымыздың Лебединский, Сайфуллина, Всеволод Иванов, Пильняк сияқты жаза алмағандығы. Мәселен, Лебединский "Неделя" деген әңгімесінде ЧК-ның агенті төңкеріс жауларын жалаңаштап атқанға шыдай алмай өзі атылады. В.Иванов бір әңгімесінде партизандардың қазақ әйеліне істеген зорлығын жазады. Осындай туралы бізден де біреу жазатын болса, істің үстіне шыға келер едік.

Луначарский жазады: "Дұшпанды жеңу бір басқа да, бірақ әдебиет ауданында тұмылдырық кигізу бір басқа, шығарма ашықтан ашық төңкеріске қарсы үгіттеу болмаса, оған бостандық беру керек. Шындықты өнер, әдебиет жолымен айтуға еркіншілік берсек, шahардегі, ауылдардағы партияда жоқ көпшіліктің не ойлайтынын, не тілейтінін, қалай қарай бет алып бара жатқанын байқауымызға жақсы болады",- деп. Осындай көзқарас қазақ ұлтының көркем әдебиеті туралы бар ма? Талайлар ұлт деген сөзден қорқады. Ұлт автономиялары, республикалары ұлттық түрімен социализм қоғамына ақырын аяңмен жету екенін сезбейтіндер бар. Сондықтан ұлттық түрін қолданып жазушыларды ұлтшыл деп аластай бастайтындар бар. Ғаббастың ұлтшылдарды жіктеуі дұрыс. Ұлтшылдардың бір жігі кеңес үкіметін қазақ ұлтына пайдалы деп табады, сондықтан еңбегін аямайды, қазақ ұлтын мәдениетті болса екен дейді. Ондай ұлтшылдар ру тұрмысына, атқамінерлерге, жуандарға, молдаларға, кейбір байларға отаршылдарға, кеңсешілдерге, қызмет адамдарының бұзықтығына, парасына қарсы еңбекшілердің еңбегін қорғайды, әйел теңдігін жақтайды, қазақ ұлтын орыс ұлтымен тең құқықта болуы жүзеге асса екен дейді. Осындай ұлтшылдардан шыққан жазушы коммунистің пікірін қуаттамаса да, бағалай ма? Жоқ па? Мұндай жазушының жазғаны объективная ценность емес деп кім айта алады? Ұлтшыл, бұқарашыл, кедейшіл жазушылар, ақындар үшін қазақ қоғамында сын реализм жолымен жазарлық қандай тақырыптар бар, соған келейік. Көркем әдебиеттің құшағына түгел алатын тақырыптар:

1) Қазақ елінің жер үшін талас-тартысы, орыс поселкелерімен қатысы.
2) Отаршылдықпен күрескен ұлтшылдар.
3) Кадимдермен күрескен жадидтер.
4) 16-жыл толқындары
5) Жетісуда жер реформасы
6) Февраль төңкерісінің әсері
7) Октябрь төңкерісіндегі қазақ оқығандары, бұқарасы (арғынның алаш-орда болып, қыпшақтың большевик болу негіздері сияқты)

153

8) Развертсідегі атқамінерлер әділсіздіктері.

9) 21-22 жылдағы жұттар.

10) 21-жылғы көтерілістегі крестьян, қазақ қатыстары (Мұстай, Санбай сияқты байлардың большевик болу оқиғасы сияқтылар).

11) Алғашқы жылдарда ел арасында ячейка жасалу тарихтары.

Омбы уезінде бір бай комсомол ячейкесіне кіргенде, қарсы бай партия ячейкесіне кірген. Осындай оқиғалар көп. Басқа да тақырыптар толып жатыр. Мұның бәрі өткен тарихқа айналып барады. Мұндай тақырыптардың негізгі себептері октябрь төңкерісінің қазақ елі салт-санасына қарай өзінше түсінгендік. Осындай өзгешеліктерді көркем әдебиет құшағына алатын мезгіл жеткен жоқ па? Жазушының қаламын кім ұстап отыр. Жаза берсін деп ауыз мырзалық істейтіндер де болар. Бірақ ондай ауыз мырзалық әзірше іске асып отырған жоқ. Мәселен отаршылдықпен күрескен дәуірді суреттейтін болсаң ұлтшылдардың кейпі (тип) жақсы болып шығады. Мәселен октябрь төңкерісін алғанда "Үш жүз" партиясындағылар большевик болып отырып Мұхамбетрақым, Шамиль сияқтыларды (Шамел) съезге шақырғанын суреттесек, бұқарашыл әдебиетті ұлтшыл деп жатқан Сәбиттер не демекші? Алты жылдың ішінде жаңа салт-сана орнай бастағанда жаңа шыққан кейіпкерлер (типі) бар. Осылар әдебиет майданына шет пұшпақтап ғана түсіп отыр. Мінеки, осы тақырыптардың бәрі көркем әдебиеттің толық еншісі болса, сонда ғана толық ұлт әдебиеті болады. Сонда ғана қазақ ұлтының өзгешелігі айқын көрінеді.

Жоғарыдағы тақырыптар азаматтық құқын алса, жазушылар ұйымдасу керек, әзірге қазақ әдебиетінде 2 ағым бар: біреуі – кедейшілдік, екіншісі – бұқарашылдық. Осы екі ағымды жазушылар, ақындар негізгі пікірлері түгелімен қосылмаса да, бір ұйым жасаса, ортақ журнал, термелер шығарса аса жемісті болар еді. Тұрмысқа мұндай ұйымдасу Сібір жазушыларында, ақындарында болып отыр. Сібір жазушыларында, ақындарында екі ағым емес әлденеше ағым бар. Сонда да бір ұйым жасап отаса алмайды дегендердің дәлелдері бөлек ұйымдасу керек. Ондай болған Мәскеудегі түрлі әдебиет ұйымдарының жолын қолдану керек. Мәселен, Мәскеуде ВАПП бір бөлек ұйымдасып отыр да және жалпы Ресей жазушыларының ұйымы бөлек жасалып отыр. Қалайда болса, әдебиетшілер ұйымы туралы мәселені шешетін мезгіл жетті.

Қандай ұйым болса да негізгі көркем әдебиетті гүлдендіру болу керек: "Іші алтын, сырты күміс сөз жақсысын" дегенде Абай, мазмұнды алтын деп, түрді күміс деп отыр. Абай пәлсапаш болғандықтан мазмұнға артық баға беріп отыр. Пікір жағынан мазмұны алтын болса, сұлулық жағынан түрі де алтын болу керек дегенді ұран қылу керек. Атақт Сайфуллина айтады: "Жазушы көзін жұмбай тұрмыстағы жараларды, таңбаларды, ауруларды көрсетсе, бірақ адамның алғыр күшіне, батыл ісіне, ыстық қанына, жалынды жанына, шығарғыш миына сеніп жүрегінен сәуле түсіріп жазса, ол көркем болады",- деп.

Қазақ қалам қайраткерлері де жараны бетімен, таңбаны тексермей, ауруды сау қылмай, күн шығысты құлдықтан құтқарған октябрь төңкерісін

кінәламай, қазақ ұлтының өткен, қазіргі дәуірдегі тұрмысын көркем әдебиет айнасына түсіру керек.

СӘБИТПЕН АЙТЫСТЫ ДОҒАРДЫМ

Орыс әдебиетінде көркем өнер туралы, қала берді көркем әдебиет туралы марксшілдік жолын қолданып негіз салған – Плеханов пен Воронский, төңкерістен бері көркем әдебиет туралы негізді пікір жазып жүрген – Лупачарский, Троцкий. Менің бұлардан келтірген мысалдарыма Сәбит "сену де қиын" дейді. Бұл нені көрсетеді? Сәбиттің жоғарыда көрсетілген шығармаларды оқымағандығын, тексермегендігін көрсетеді. Сәбит диалектиканың мағынасын түсінгенмен тұрмыс жүзінде қолданбай отыр. Осындай себептерден маған қарсы жазған мақаласында Сәбит өзіне-өзі қарсы келіп отырған. Мұндай адаммен айтысарлық менің уақытым жоқ. Сондықтан айтысты доғардым. Білім жолымен айтысатындар болса мен даярмын. Жалғыз-ақ көпке ескертемін: Сәбит: "Қошкенің кедей оянуға әлі де болса талай заман бар дегеніне біз қол қоя алмаймыз",- дейді.

Мен жазған едім: "Бұдан былай кедей әдебиеті өрісін кеңейтеді деп үміттенуге болады. Әлі де болса кедей әдебиеті көрнекті орын алу үшін көп жылдар керек". Мен кедей оянды дегенмін. Менің пікірімді бұрып, "бүйректен сирақ" шығаруы адамшылыққа сыймайды. Әдебиетке орыс әсері туралы "болды,", "болмады" деп мен бір ауыз сөз айтқан едім. Сәбиттің орыс әсері туралы жазуы "бас десе, құлақ" дегенмен бір екен. Сәбиттің Зелинский деген поляктың "Қазақ" деген өлеңі бар дегеніне айтатыным: Отаршыл патша үкіметі Польшаға қырғын жасаған. Бостандықты көксеген азаматтарын айдаған, атқан, асқан. Зелинский Польшаның құлдықта шіріп жатқанын айқын көрсетуге болмаған соң астарлап "Қазақ" деп жазған.

Ұлтшыл жазушылар мен қазақ әдебиетінің ұлтшыл дәуірі туралы бөлек мақала жазамын.

155

Мен III дәрежелі туберкулезбен ауырамын, мұны анықтаған комиссияның 2 шілдеде берген актісі бар. Олар мені I-топтағы инвалид деп тапты.

Абақтының ауыр жағдайында туберкулездің салдарынан ерте жан тапсыруым мүмкін.

Менің осы айтқандарыма назар салып, емделу үшін босатуларыңызды өтінемін. Тіпті болмаған жағдайда қолхат беріп аз-кем сауығып алсам деймін.

17 шілде, 1931 жыл.
Алматы абақтысы

ПЬЕСАЛАР

АЛТЫН САҚИНА

Төрт перделі драма

ҚАТЫНАСУШЫЛАР

1. Х а л и м а – Бай жерге түскен келіншек.
2. Ж ә н и я – Халиманың енесі.
3. С а ғ ы н т а й – Халиманың күйеуі.
4. Т ә у і р ш е – Сағынтайдың нағашы апасы
5. Ұ м с ы н д ы қ – Тәуіршенің қызы.
6. Ө р і к – Көршілес ағайынның тоқал қатыны (сақау).
7. Б а н у – Сол ауылдың бір жас әйелі.
8. Б е к б о л а т – Сол ауылдағы бір жас жігіт, Сағынтайдың құрдасы.
9. Қ о й ш ы б а л а – Сағынтайдың үйінің қойшысы.
10. А р у а қ – Халиманың өлген шешесі.

БІРІНШІ ПЕРДЕ

(Перде ашыларда Халима төсек алдында машинамен іс тігіп отырады. Сағынтай Халиманың бас жағында төрге таман жатып, домбыра шертеді. Көңілді бір күй).

С а ғ ы н т а й *(жалынып)*. Әй! Менің жаныма келіп отыршы біраз...
Х а л и м а *(күліп)*. Сағынып қалдың ба?

Koşke Kemengerulı Şığarmaları-Üş Tomdık Şığarmalar Jınağı (1. Tom)'nda bulunan Kazakça Piyesler (163-191).

С а ғ ы н т а й. Сағынбасам шақырам ба, назданбай келсейші!

Х а л и м а *(тағы да күлімсіреп).* Сендей мен ерігіп отырмын ба? Нағашы апамның баласына беретін камзолды бітіруге аласұрып, асығып отырмын.

С а ғ ы н т а й. Несіне асығасың, бітер.

Х а л и м а. Бүгін нағашы апам жүреміз деп отырған, нағашы апамның өзі қылт-сылт еткен адам көрінеді...

С а ғ ы н т а й. Жүрсе жолы болсын, камзол бітпес деймісің... Ішім пысты... Біраз жаныма отырып көңілімді көтерші... Мен шақырғанда не жаның шыдап тұрады?

Х а л и м а *(орнынан тұра беріп, мұңды дауыспен).* Жаны құрғыр елжіреп-ақ тұрады-ау, бірақ қатар түзеп отырғанымыз жұрттан ұят қой *(Күрсініп өзінен өзі)*. Әлдеқандай заман болады. Көрген түсім де жаман. Жүрегім де қағып жүргені.

С а ғ ы н т а й *(Халиманың қолынан өзіне таман тартып).* Сенің өңің кешеден бері маған ұнамайды, айт пен тойда жүрген кісідей жайраңдап жүруші едің, бұрын мен шақырғанда ерінбей жаныма келуші едің, неге ренжіп жүрсің? *(бетінен сүйеді)*.

Х а л и м а. Жоқ... Жоқ... Ренжіп жүргенім жоқ... Сенің көлеңкең маған болады.

С а ғ ы н т а й. Маған ренжідің бе?

Х а л и м а. Алдағыны алла біледі, әлі сенен инедей көңілім қалған жоқ.

С а ғ ы н т а й. Мені шыныңменен жақсы көрсең, менен қуанышыңды да, қайғыңды ды жасырма.

Х а л и м а. Кеше нағашы апам шешемнің өлерде көзімдей көр деп қолыма салған мынау алтын сақинаны сұрады, сонан бері көңілім біртүрлі болып жүр.

С а ғ ы н т а й. Соған кісі ренжи ме екен! Оның алуына басқа нәрсе жетер.

Х а л и м а. Нағашы апамды өр кісі дейтін. Апам да бірбет кісі, айтқан тілге еріп кетпесе жарар еді... Және бір жаман түс көрдім.

С а ғ ы н т а й. Осы сенің-ақ түсің таусылмайды екен.

Х а л и м а. Түсімде сенімен бір ақ жіпті ұстап тұр екенмін, бір адам келді де, қара пышақпен қиды да жіберді, өзім шошып ояндым.

С а ғ ы н т а й. Барлығы осы ма? Түс деген түлкінің боғы, мен түсімде таудан құлаймын, суға кетемін, жараланамын, әлі, құдайға шүкір, ешнәрсе болған жоқ...

Х а л и м а. Кейбір түс айында келмесе, жылында келеді; құдай сақтасын, сенен өліп айырылмасам тірі айырылмаспын.

С а ғ ы н т а й. Жоқтан қорықпашы *(бетінен сүйіп)*, көңіліңді ашайын... *(домбыраны басып-басып жібереді).*

Ж ә н и я *(Сырттан дауыстап).*Нағашы апаң *(Халима ұшып тұрып, орнына отырады)* жүремін деп жатыр... Тездеп самауыр қойып жібер.

Х а л и м а. Қазір... *(Күйеуіне қарап)* Келіншегінің жанынан шықпайды екен деп сөз қылып кетер.

С а ғ ы н а й. Одан басқа бар ма?

Х а л и м а. Жұрт менен көреді ғой, күйеуін жанынан шығармайды деп.

С а ғ ы н т а й *(күліп)*. Ал ендеше сен үшін шығайын *(домбырасын жанына алып қояды, Халима Сағынтайдың етігін алдына тастап, ілулі тұрған жерден шапанын алып кигізеді)*.

С а ғ ы н т а й *(жүре сөйлейді)*. Нағашы апамнан тезірек құтылайық. Кекетіп, мұқатып, ызғарымен отыратын кісі екен.

Ж ә н и я *(сырттан)*. Самауыр қоюға әлі шыққан жоқсың ба? Не қылған бап? *(Жәния, Тәуірше, Ұмсындық кіреді)*.

Х а л и м а. Біржолата көйлекті бітіріп шығайын деп жатырмын *(Халима шығып кетеді)*.

Т ә у і р ш е *(Сағынтайға қарап)*. Қарағым, біз жүрейік деп ниет қылып отырмыз.

С а ғ ы н т а й. Асығыс шаруаларыңыз болмаса тағы да бірер күн жатсаңыздаршы *(ішінен)*, тезірек кетсе садақа берер едім. *(Дауыстап)* Жүретін болсаңыздар аттарыңызды ұстата берейік *(шығып кетеді)*.

Т ә у і р ш е. Келіннен мәз жасау келмеді деп, аузыңды қу шөппен сүртесің, мынау тұрғанның бәрі жасау емес пе?

Ж ә н и я. Кедейге бұ да жасау, бірақ біздің берген малымыз көп.

Т ә у і р ш е. Мұнда бөтен кісі жоқ қой... Берген малдарыңды естіп жаттым.

Ж ә н и я. Кісіге сыңар суыртпақ бермегеннен жасау болып тұрған шығар.

Т ә у і р ш е. Бермей сараңдық қылып жүрген өзіңіз бе, болмаса келіннен бата алмай жүрсің бе?

Ж ә н и я. Келіннен неге бата алмайын, үй ішінің көркі кетпесін деп жүрген өзім-дағы. Келісімен жасауды өзің алдың, бір қалайтының бар шығар.

Т ә у і р ш е. Жасауды не қылайын? Өз дүнием өзіме жетеді.

Ж ә н и я. Әдейі келіп құр кетесің бе? *(ішінен)* Алмағаныңа ырзамын.

Т ә у і р ш е. Төрдегі жасаудың бұзылмағанын өзің де жақсы көреді екенсің, сені ренжітіп ешнәрсе алмаймын...

Ж ә н и я. Басқаға қимасақ та саған қиямыз. Көңіліне алғаныңды айта отыр.

Т ә у і р ш е. Пәленшенің келіншегі не алып қайтыпты деген жұрттың сөзі болмаса...

Ж ә н и я. Дұшпан көзі, келген жолыңа Сағынжанның торы жорғасын лайықтап қойдық. Ұмсындықжанға да тана-моншақ тағармыз.

Т ә у і р ш е. Ойын – ойын, шын – шын, менің өз басым тана-моншаққа да ризамын. Ұмсындықжан артық соғатын көрінеді. Халиманың шашбауы мен қолындағы алтын сақинасына қызығып, қыңқылдап жүр... Бала шіркін ұятты біле ме?

Ж ә н и я. Шашбау мен сақинаның жарасы жеңіл, енді шашбау таққанмен қыз болмайды, алтын сақина үлде мен бүлдеге оранып отырған кісіге жарасады... Оның енесі менде де алтын сақина жоқ. Шаруа қылатын

кісіге алтын сақина жараспас. Ертең шаруаны сол істемегенде мен істеймін бе *(өзіне)* Жүгіме тимегені жақсы болды.

Т ә у і р ш е. Ене мен байдан асатын келін болмайды... Сағынтай екеуің бер десең береді.

Ұ м с ы н д ы қ. Мен шашбау мен сақинаны аламын.

Т ә у і р ш е. Бұйрық біледі.

Ж ә н и я. Келінім жуас, сөз айтпай береді.

Т ә у і р ш е. Жуастан жуан шығып жүрмесе, кім біледі. Үндемей жүрген бәле болатын... Шашбау мен сақина бергізуге әлің келе ме? Не келер, не келмес, бірақ менің айтқан ақылым: осы бастан қатты бол, тиып ұста, әзір жұмсақ болса, бара-бара басыңа секіреді.

Ж ә н и я. Оңайлықпен секірте қоймаспын, балама тағы екі қатын алап берсем де малым жетеді... Малға кім қыз бермейді.

Т ә у і р ш е. Сен келінді жуас, береді деп отырсың ғой, мен бермейді деп ойлаймын.

Ж ә н и я. Қайдан білдің?

Т ә у і р ш е. Кеше байқап қалдым.

Ж ә н и я. Сұрадың ба?

Т ә у і р ш е. Сұрамасам да жағалатып едім. Мына сақина Ұмсындыққанға лайық екен дегенімде қанын ішіне тартып, сұрланып кетті, басқа кісінің қолынан түсіп қала ма? Басқа кісіге лайық емес пе? Деп шығып кетті.

Ж ә н и я. Бір ыңғайы болар. Не сақинамен, не менімен болар, *(Сағынтай кіреді)* Қарағым, нағашы апаңның керек-жарағын даярладыңдар ма?

С а ғ ы н т а й. Даяр.

Ж ә н и я. Қарағым, сен білесің бе? Әуелі құдай жақын, онан соң жақынымыз осылар.

С а ғ ы н т а й. Әлмисақтан бері білемін.

Ж ә н и я. Нағашы апаңның көңіліне алған нәрсесі бар ма, сұрамаған соң ешнәрсе айтпай отыр.

Т ә у і р ш е. Дүние өзімде де бар... Осы жолы жібермейін десе де нағашы жездеңмен төбелесіп, қуанышқа құтты болсын айтуға әдейі келдім.

Ж ә н и я. Сен көңіліңе ешнәрсе алмасаң да, мына баланың көңіліне алғаны бар шығар.

Т ә у і р ш е. Баланы қойшы... Бала айта береді.

Ж ә н и я. Баланың да көңілі қайтпасын.

Т ә у і р ш е. Баланың ойы көп жерде. Қыз болмағыр нәсіліне тартады ғой, келіннің шашбауына, сақинасына көз салып отыр.

С а ғ ы н т а й. Сақинасын бермесе де, шашбауын берер.

Т ә у і р ш е. Бөліп жаратын көп нәрсе емес.

С а ғ ы н т а й. Еркі өздеріңде, келісе беріңдер *(шығып кетеді)*.

Т ә у і р ш е. Бұл заман қатын билеген заман емес пе? Еркек болып, бай болып, жігерленіп тұрғаны қайда?

Ж ә н и я. Екеуі де менен шығып қайда барар дейсің.

166

Т ә у і р ш е. Мен кісі танысам екеуі де құрық алып кеткен көрінеді.

Ж ә н и я. Оны қайдан білдің?

Т ә у і р ш е. Келінің жұмыс істемейді. Не шаруаң болса да екеуімен ақылдасасың.

Ж ә н и я. Қан жайлауда жаңа түскен келіншекке жұмыс істету ұят қой деп жүрмін, болмаса келінге шаруа істетуді мен де білермін. Шындап істетсем ешкімге де ақылдаспаспын! Кәрі жыным келсе күлдерін көкке ұшырармын *(Халима кіреді)*.

Ж ә н и я. Шайың пісті ме?

Х а л и м а. Пісіп келеді.

Т ә у і р ш е *(Ұмсындыққа қарап)*. Жиеніңнің тіршілігінде әлденеше сақина саларсың.

Ж ә н и я. Неге үнің өшіп қалды. Сондай бір бұралған жезді табылмас дейсің бе?

Х а л и м а. Жез табылмайды деп тұрғаным жоқ, шешем өлерінде қолынан суырып алып, өз көзімдей көріп жүр, өлгенше қолыңнан шығарма деп, қолыма салған сақинасы еді.

Т ә у і р ш е. Сыныққа сылтау табылатын, бермеске кісі не айтпайды. *(Халима шашбауын жыламсырап алдына тастайды)*.

Т ә у і р ш е. Берсең түгел бер... Болмаса жырмалап алмаймын *(Халимаға лақтырып жібереді)*. Сұрағанды алмаған соң несіне жақын боламыз, бергенді ғана алатын мұнда тіленші жоқ.

Х а л и м а. Осы үйден қарайған жасаудан алыңыз қалағаныңызды, сақинаны бере алмаймын.

Т ә у і р ш е. Мен басқаны алмаймын, мен сенен тамақ асырағалы, киім кигелі келгенім жоқ. Берсең баланың көңіліне алғанын бер.

Ж ә н и я. Осы үйде от оттап, тыныштықпен су ішемін десең қайсарланбай бер.

Х а л и м а. Апа... сіз үшін жанымды қиямын, бірақ сақинаға бола беделіңізді салмаңыз, көңіліңіз қалар.

Ж ә н и я. Келмей жатып мені билейін деген екенсің ғой.

Х а л и м а. Өлген шешемнің сөзін далаға тастай алмаймын.

Ж ә н и я. Өлі аруақты қоя тұр, әуелі тірі аруақты сыйла. Өлген шешеңнен біз арзан болдық па?

Х а л и м а. Өлген кісімен таласқандарыңыз ұят қой.

Ж ә н и я. Бермесең берме, адыраймашы!

Т ә у і р ш е. Аман болсаң, апамның жаулығын талай қолына берерсің.

Х а л и м а. Сіз келіп бүтіндеп бермеңіз.

Т ә у і р ш е. Айтқаным келмеді ме!

Х а л и м а. Не десеңдер де разымын *(Жылап үйден шығып кетеді)*.

Т ә у і р ш е. Мен кісі танысам мына келінің енді бір-екі жылда мойныңа аттай мінеді.

Ж ә н и я. Кімнің аттай мінерін құдай біледі.

Т ә у і р ш е. Келінді келген күні қолға алмасаң, көретін күнің осы *(Сағынтай кіреді)*.

Ж ә н и я. Қатының жаңа сақинасын бермегенімен жай тұрмай, тіл тигізіп, бетімнен алып иттей қапты!

Т ә у і р ш е. Апамның бар сүйенгені келін болса, жастықпен аузына келгенін қайтармайды екен, келмей тұрып тіл шығарғанын сенен деп білемін.

С а ғ ы н т а й. Шешемнің сақинасы деп қимай жүр ғой.

Ж ә н и я. Сен де қатыныңның көңілін жұбатасың...

С а ғ ы н т а й. Мен қойдым сөзді *(шығады)*.

Т ә у і р ш е. Мынау көсегіңді көгертеді, жарылқайды деген балаң. Бишара-ау, мына қалыппен ажалдан бұрын өлесің.

Ж ә н и я *(Халима кіреді)*. Сақинаның сазайын тарттырмасам, Жәния деген атым құрысын, жетсе малым, жетпесе басым, біреуге күң орнына барсам-дағы балама екі қатын алап бермесем, түу деп бетіме түкір *(Үшеуі де шығып кетеді)*.

Х а л и м а. Құдай-ау! Берейін десем шешемнің тілі далада қалады, аруаққа шет боламын ба деп қорқамын *(жылап)*. Бермейін десем, үй ішінен ұрыс кетпейді деп қорқамын, түсімнен тағы қорқамын, неге болса да көндім... Көндім... Көндім...

Шымылдық түседі.

ЕКІНШІ ПЕРДЕ

(Үйдің іші әуелдегі көрініс, киіз үй. Сол жақта төрге таяу Жәнияның төсегі. Оң жазқа босағаға таяу Халиманың төсегі. Төрде жасау. Бірінші көріністе Жәния мен Өрік сөйлесіп отырады)

Ж ә н и я. Мені рас жақсы көресің бе?

Ө р і к. Апа, шені шынымен жақсы көйем.

Ж ә н и я. Шешеңнен артық көресің бе, кем көресің бе?

Ө р і к. Айтық көйем деп қаяй айтайын, бидей көйем.

Ж ә н и я. Шешең өлімге жұмсаса да барамысың? Шешеңнің сырын елге жаямысың?

Ө р і к. Шешемнің шиын кімге айтам, өлімге жұмсаса да баям.

Ж ә н и я. Менің Халимамен араз екенімді өзің де білесің ғой.

Ө р і к. Шақинадан бейі аяз екеніңді бием.

Ж ә н и я. Білсең осыны тастатып, балама бір қатын алғызғым келеді... Азғырып осы күнде де ұрғыза бастадым. Сонда да әлі қатынын жақсы көреді. Халимадан Сағынтайдың бір жола көңілі қалатын бір жұмыс істесең екен.

Ө р і к. Обай бояды ғой.

Ж ә н и я. Үндеме, обал саған не керек, айтқанымды істесең бір көйлек, бір жаулық берем.

Ө р і к. Битида көйек бейем деп айдағаншын.

Ж ә н и я. Сатин көйлек берсем, бәрінің де орны толар. Ретін тауып оңаша жерде Сағынтайға жолығып, былай деп айт: “Анау күні өзің қалаға

кеткенде, ала сәуледе осы үйден құрдасың Бекболат шығып кетті" де, сонан соң өзі білер.

Ө р і к. Өтиікті қаий айтамын, Халиманы ұйып жүймесе?

Ж ә н и я. Көйлек, жаулық керек болса өтірік айтарсың, үсті басың далба-бұлба, тым болмаса үстіңді бүтіндеп ал... Маған сол ұрғаны керек.

Ө р і к *(үндемей біраз тұрып)*. Жаяйды айтайын *(сырттан аттың дүбірі естіледі)*.

Ж ә н и я *(ақырын дауыспен)*. Сағынтай келіп қалды білем. Сен кебісіңді тастап кетіп, сылтау қылып қайтадан келерсің *(Сағынтай кіреді)*.

С а ғ ы н т а й*(өзіне)*. Халима таңертеңгі таяқтың ашуымен бір жаққа кетіп қалған ба? Тіл тигізіп кісіге қарсы қарамайтын еді... Осы шешем үшін ұрамын деп, үй ішінің берекесін кетіріп басымды даң қылды-ау *(Өрік кіреді)*.

Ө р і к. Кебішім ұмыт қайыпты.

С а ғ ы н т а й. Халима қайда кеткен?

Ө р і к. Шағынып қайдың ба? Қыдырып жүйген шыйғай.

С а ғ ы н т а й. Ойынды қойшы, көрдің бе?

Ө р і к. Мені күжетке қойып па едің?

С а ғ ы н т а й. Ие, күзетке қойғанмын, күзетуге жарамаймысың?

Ө р і к. Жейіккен қатыныңды мен күзеткенмен бола ма?

С а ғ ы н т а й. Желігіп не істеп қойыпты?

Ө р і к. Әйкім әйтүйлі шөж айтып жүйше де нанбаушы едім. Анаукүні өзің қалаға кеткенде, таң атып кейе жатқанда ала шәулекшінде ошы үйден құйдашың Бекболат шығып кетті, бетім шикін-ау, өшім ұяйып қалдым *(Шығып кетеді)*.

С а ғ ы н т а й. Өң бе?.. Түс пе? Нанайын ба?.. Нанбайын ба?.. Ең аяғы жаман күңге де мазақ болдым-ау? Енді ұрмайыншы десем де бір толқын кез келеді. Екі арада басым даң болды... Үйлендің үйдей бәлеге жолқтың деген осы екен *(біраз үндемей отырып)*. Жонынан таспа алмай болмас, бұл қорлыққа кім шыдайды! *(Сағынтай шығып кетеді. Жылаған, басындағы орамалдың төбесі жыртлған, бір беті көгерген, қоқырсыған бойымен Халима кіреді)*.

Х а л и м а *(өзіне)*. Үш жылдан асып барады таяқтан көз ашпағаныма, неден құдайыма жазықты болдым *(Жылайды)*. Балдан тәтті жүрген күндерім-ай!.. Күйеумен тату тұрған жалғанның ұжмағы екен!.. Иненің көзіндей жазған жазығым болса екен-ау!.. Құдайдан көрейін бе?.. Адамнан көрейін бе?.. Құлағымнан сөз, басымнан таяқ кетпейтін болды *(Бекболат кіреді)*.

Б е к б о л а т. Неге ашуланып отырсың? Ашуыңды мен жазайын *(жұлқылайды)*.

Х а л и м а. Қойшы, құрдас, мысыққа ойын, тышқанға өлім керек. Осы үйге сендердің келгендерің маған қырсық...

Б е к б о л а т. Бетіңе не болған, көгеріп кетіпті ғой! *(Халима үндемейді)*. Өй! Неге үндемейсің, бие теуіп қалды ма?

Х а л и м а *(бетіне алара қарап)*. Құрдасың теуіп қалған.

Б е к б о л а т. Ол ит тебетін мал болды ма? Онысы нес иттің?

Х а л и м а. Сендер малдан қанша артықсыңдар?

Б е к б о л а т. Еркекті малға теңеп отырғанда сойып салайын ба?!..

Х а л и м а. Айтқан сөзге нанбасаңдар, тым болмаса көзбен көріп, қолмен ұстап, кінәні мойынға қойып ұрсаңдар екен, өлтірсеңдер де кісі разы ғой *(үнілейді)*.

Б е к б о л а т. Байың жас, неге үнілейсің?

Х а л и м а. Құрдасың келіп қалса, бәле қылады, тезірек үйіңе қайтшы... Құдайға да, адамға да аян, құрдас-ау, менде де, сенде де арам ойдың жоқтығы, алланың сайтанынан адамның сайтаны күшті, әркімнің азғыруымен кім көрінгенге таңылған менің басымда өсек көп.

Б е к б о л а т. Өй, ол ит олай ойлайтын болса, аузын бұзайын!

Х а л и м а. Бұрынғы жайдары мінезді құрдасың емес... Мінезі қатал, әзәзілдің күштілігінен жаман сөзге еріп осындай болды... Тезірек шықшы, құрдас. Шықшы.

Б е к б о л а т. Бір болыс ел сенің ақтығыңа жан берер... Келген соң ол итке мен айтайын, қояр.

Х а л и м а. Айтсаң тағы маған бәле болады, айтпай-ақ қой, келіп қарап, шықшы! *(Бекболат тағы бір сөз бастап ау дегенде)*. Сен шықпасаң мен шығайын *(Халима есікке қарай жөнеледі)*.

Б е к б о л а т. Тынысың тарылып отыр екен, мен-ақ шығайын *(шығып кетеді)*.

Х а л и м а *(есікке барып сығалайды)*. Көріп қалмаса жарар еді... *(Мұңданып)* Ей, алда-ай! Мұндай күнге кез келтірдің-ау! Үш ұйықтап оянсам түсімде жоқ еді, жұмасында бір бәле жабысатын болды-ау. Бұрынғы мінезіне қарағанда, дүниеден мұңсыз-ақ өтермін деп ойлаушы едім. Ол ойлағаным бекер екен, адам басына әртүрлі істер түседі екен, ой, алда-ай! Бір емес, екі емес... Күйеуім мені жек көрмеуші еді... Екі тауды айырайын дегенде, сайтан әзезіл осылай айырады екен ғой... Жақсы көргеннен қызғанып осындай қылды-ау... Менің сөзіме және сенбейтін болды. Қалай сендіремін *(жылайды. Сағынтай кіреді)*.

С а ғ ы н т а й. Неге жылайсың! Басыңды жұтайын деп отырсың ба? *(екі теуіп қалады)*. Болмаса байың өліп, басың қаралы, жүрегің жаралы болды ма?

Х а л и м а. Неме жетісіп, жадырап отырайын.

С а ғ ы н т а й. Байың келіп кетсе де жадырамаған екенсің!

Х а л и м а. Қайдағы бай? Құдай-ау тағы...

С а ғ ы н т а й. Бекболат неге келді?

Х а л и м а. Сені сұрады да шығып кетті.

С а ғ ы н т а й. Қалаға кетті ме екен деп келді ме?

Х а л и м а. Қаласы не?

С а ғ ы н т а й. Иттің баласы, біліп білмегенсіп отырғанын қарашы. Таң атып келе жатқанда көңілдесіңді үйден шығарып салуды білер едің...

Х а л и м а. Жақпаған күйең қалмасын!..

С а ғ ы н т а й. Шық үйден... Кесірің жұғады... Жаңа байыңа бар!..

Қолынан сүйреп алып шығып кетеді, сырттан : “Бұдан да өлтіргенің жақсы, ұруыңа көндім” деген Халиманың сөздері естіледі, Жәния кіреді.

Ж ә н и я. Қалай екен... Ойлағаныма жетіп келемін... Ұруында кемдік жоқ... Енді тастатсам екен, арманым болмас еді (*Өрік кіреді).*

Ө р і к. Бишаяны жаман ұйып таштады ғой.

Ж ә н и я. Жаны шықсын!

Ө р і к. Жазған жазығы бай ма? Би кісінің жуасы Хайимадай болай.

Ж ә н и я. Ойбай-ау! Көлгірсіп сендерге жуас көрінеді.

Ө р і к. Осы жолы манағы менің шөшіммен ұйған жоқ па. Кеше қамшат бөйікті Халиманың абдиясынан өзің ұйлап алдың да, бүгін бөйік үшін тағы ұйғызайын деп отисың.

Ж ә н и я. Халима сағаң бірдеме берді ме?

Ө р і к. Түк көймейін... Бейген жоқ... Әншейін аяймын.

Ж ә н и я. Сенің аяған не теңің... Үстіңді бүтіндеп ал.

Ө р і к. Көйлегіңді қашан бейесің?

Ж ә н и я. Жаның шығып бара ма? Кеш болсын... Жүре бер...

Ө р і к *(шығып бара жатып).* Әуелі көйлегін алып айтпаған екем.

Ж ә н и я. Не үйдегі, не даладағы нәрседе береке жоқ, жалғыз мен қай жағына жетермін... *(Сағынтай кіреді. Жәния ашуланған түрмен).* Ешнәрсеге ие болмайсың. Тым болмаса әкеңнің көзіндей нәрселерге ие болмадың ғой.

С а ғ ы н т а й. Ол не нәрсе? Не жау келіп қалыпты? Неменеге ие болмаппын?

Ж ә н и я. Не болғаны сол, қатының төркініне камшат бөрік пен кемер белбеуді беріп жіберіпті. Мына қатын біздің түбімізге әбден жетіп келеді.

С а ғ ы н т а й. Жоғын қайдан білдің?

Ж ә н и я. Мен жала қылып тұрған шығармын... Камшат бөрік пен кемер белбеу Халиманың абдырасында еді... Менің өз абдырамнан көп нәрсе жоғалған соң, сезіктеніп жүруші едім. Кеше абдыраларды ақтарып нәрселерді түгендесем, жоқ болып шықты...

С а ғ ы н т а й. Басқа біреу ұрлаған шығар.

Ж ә н и я. Қатыныңды ақтамай-ақ қой. Көрген кісі бар. Нанбасаң қазір қатыныңа абдыраны ашқызып көр *(Сағынтай шығып кетеді)*. Ойлағаным орындалып келеді. Былтыр айына бір сабата алмаушы едім, осы күнде күн құрымайды. Бұл аз, тағы бір тоқал алғызбай тоқтамаспын. *(Халиманы алдына салып Сағынтай кіреді).*

С а ғ ы н т а й. Камшат бөрік пен белбеуімді алып бер!

Х а л и м а. Үш жылдан бері алынбаған нәрсені не қыласың?

Ж ә н и я. Тепсінбей алып берсейші!

Х а л и м а. Әпере салсаң қолыңа жұға ма?

Ж ә н и я. Біреудің абдырасында не жұмысым бар?

Х а л и м а. Ішінен нәрсе алуды оңашада білер едің.

Ж ә н и я. Өз ұрлығыңды маған жаппа!.. Әуелі бөрік пен белбеуді тауып бер.

Х а л и м а. Мұнда жоқ қой.

С а ғ ы н т а й. Жаның бар да тап жылдам!

Х а л и м а. Біреу ұрлап кеткен бе? Жау келген бе? Мен қайдан табайын!

Ж ә н и я. Кім ұрлайды! Үйде мен кетсем сен қаласың, сен кетсең мен қаламын, екеуіміздің біріміз ұры.

Ха л и м а. Ұрласаң ұрлаған шығарсың.

Ж ә н и я. Міне, өз көзіңше ұры қылып тұр *(Сағынтай екі-үш рет қамшымен салып, салып жібереді)*.

Х а л и м а. Сенің ұрғаныңа көнгенмін, ұра бер...

С а ғ ы н т а й. Тап жоғалған нәрсені! Сайтан алып кетті ме? Көңілдесіңе бердің бе? *(Түйіп-түйіп жібереді)*.

Х а л и м а. Ұрлаған өзіңнің шешең, мен көргем жоқ!..

Ж ә н и я. Төркініңе беріп, тағы мені ұры қылайын деген екенсің *(Сағынтай шығып кетеді)*.

Х а л и м а. Әдейі ұрғызу үшін істеп жүрсің...

Ж ә н и я. Танба! Төркініңнен көріп келген кісі бар...

Х а л и м а. Күйдірме жанымды! Онсыз да мен күйіп жүрген кісі! Жазықсыз күйдіргенің үшін аруақ, құдай табар *(Жәния қарай қалады)*. Қарамашы! Қарағаның менің өкпемнен өтеді.

Ж ә н и я. Бір ханның қызы мұнан шықты! Сенің сақина бермегенің менің өкпемнен өткен жоқ па? Өлгенімше ойымнан қалмас. Сен де қыларыңды қылдың...

Х а л и м а. Ұрғызғаннан басқа қыларың бар ма?

Ж ә н и я. Асықпа! Азсынсаң тағы да бар! Көнсең күң боларсың, басыңнан таяқ кетпейді, көнбесең жолың анау...

Х а л и м а. Осы үйден өліп кетпесем, тірі кетпеспін.

Ж ә н и я. Кетпесең бір ит болып жүрерсің... Иттің қызы!.. Қарсыласып, менімен салғыласып алдың ба өзің!

Х а л и м а. Аруақ сыйлайтын шығармын... Маған сен не қылмай отырсың қарсыласпағанда?

Ж ә н и я. Иттен жаралған! Шошқадан туған! Мынау қалай, қалай соғады, ойбай... Кешегі малға сатып алған күнің!

Х а л и м а. Өлген шешеме тіл тигізбе! Тіл менде де бар, адамнан туғандағы мінезің мынау ма?..

Ж ә н и я. Мені сен түзейін деп пе едің, шошқаның қызы, сөзіңді қой енді.

Х а л и м а. Қоймағанда не қылайын деп едің... Мен бір-ақ кісіге қатын, екі кісіге қатын бола алмаймын.

Ж ә н и я. Боларсың, иттің қызы, шошқаның қызы, боларсың... Болмақ түгіл боларсың!

Х а л и м а. Бір емес, екі емес, немене иттің баласы, шошқаның баласы дейсің! Өзің ит... өзің шошқа!

Ж ә н и я. Кімге тіліңді тигізесің *(Халимаға ұмтылады)*.

Х а л и м а. Өлтір! Өлтір! *(дауысы шығады)*.

Шымылдық түседі.

ҮШІНШІ ПЕРДЕ

(Алаңдағы көрініс: ағаштың іші, томарлы жер, іңір уақыты, Халима екі шелек су әкеле жатады. Алаңның сыртына бірте-бірте жақындаған сайын мұңды дауыспен мынау өлеңнің бастағы екі жолын айтады).

Х а л и м а. Біз сорлыға атар таң болар ма екен.
Солған көңіл гүлденіп толар ма екен (*алаңға кіріп*).
Малға сату жоғалып, күң қып ұстау
Хайуандықты еркектер қоя ма екен *(жылап)*

Уһ, бір азырақ дем алайыншы. *(екі шелекті жерге қойып, бір томарға отырып)*. Арылмаған сорым, ашылмаған маңдайым-ай! Ой-хой, күнім-ай!.. Міне мен келіншек болып түскелі төрт жыл болып қалды. Алты ай өмірімнің ұжмағы екен. Содан соң-ақ, араға жел кіре бастады... Бас бәле сақинадан басталды... Күйеуімнің өзіне қарсы айыбым болса, өлтірсе де ырзамын... Не шаруасын істемесем екен! Шаруаны қылдап сыпырам, сонда да жақпаймын... Осы күнде аяғым ауыр... Соған да қарамай жаяу су әкеліп жүрмін *(көкке қарап)*. Алла-ау! Саған не қылмысыммен жақпадым! Таяқсыз өтетін күнім жоқ. Күйеуім сабамаған күні енем сабайды... *(Біраз үндемей отырып)*. Алдымда жарық күн жоқ *(орнынан ұшып тұрып)* сөз естіп, таяқ жеп қайғыда жүргенімше, өлейін *(жүгіреді де тоқтай қалады)*. Іштегі баланы қалай өлтірем, өзге күнәм да аз емес *(қайта келіп отырады)*... Бар үмітім іштегі бала... Осы бала туып барып бір тыныш сәуле көрмесем... Бала туған соң өлсем де арманым болмас еді. Сақинадан бергі көзден төгілген жасымды бір жерге жинаса, көл-дария болар еді. Сорлы анам!.. Мені өзіңмен бірге неге алып кетпедің! Менің мұнда дүнияның тамұғында жүргенімді сеземісің, мені жанған оттың ішіне тастап кеттің-аі! Мен сорлыны неге тудың? *(Біраз уақыт қолын маңдайына тіреп отрады)*.

А р у а қ. Жаным Халима! Сенің қайғың маған батады, көзіңнен бір тамшы жас тамғаны менің қабірімді көл қылады... Сен көрген бейнетті, қайғыны мен де көргем... Менің көрген қайғымның оннан бірін көрген жоқсың... Таяқ жеп қорлықта, кемдікте жүрген жалғыз сен емес. Сендей болғандар қазақта сансыз. Ол дүниеде біздің көз жасымыз, аққан қанымыз, іште қайнаған жалынымыз, денеге мөрленген көк таңбалар босқа кетпес: теңдік күні туар... Құшағыма алайын... Қуантайын, қуандырайын, уандырайын, қуандырайын, бейнеттен құтылтайын... Келші, жаным! Келші! *(Құшағын жаяды)*.

Х а л и м а. Ана жаным! Ал мені! *(Аруақ жоғалып кетеді. Халима көзін ашып, орнынан түрекеліп)* Түсім екен ғой... Көзім ілініп кетті ме? Бойым серіліп қалыпты ғой... *(Бану келеді)*.

Б а н у. Күңіреніп өлең айтып жүрген сен бе? Денің сау ма, Халима?

Х а л и м а. Мен сорлы болмағанда, кім дейсің?

Б а н у. Саған сорлылық қайдан келіп қалды?

Х а л и м а. Түр мынау! Үсті-басым мынау!

Б а н у. Шаруаны кім істемейді? Үсті-басыңның кірі шаруа істегендіктен. Мен түскелі де үш жыл болды, содан бері сарала етек салпылдап әлі жүрмін... Бұзау көрдің бе? Бұзау жоқ болып таңертеңнен бері іздеп жүргенім.

Х а л и м а. Жоқ, көргенім жоқ.

Б а н у. Қалай жүдеусің, танымай қала жаздадым...

Х а л и м а. Өз үйің, босағадан шыққан соңғы көрген күнді қоя тұр!..

Б а н у. Үйдегі күнді көксемей-ақ қой.

Х а л и м а. Адыра қалған күнді көксеп қайта келеді деп отырғаным жоқ. Ол күнді қос атпен қуса да енді келеді деймісің? Әшейін ойыма түсіп кетеді.

Б а н у. Қыз күндегіні қоя тұр! Ақ сүйек, алтыбақан, шілдехана, айт пен той енді түсіңе де кірмес.

Х а л и м а. Қамсыз күндерді еске түсіріп ащы жараның аузын тырнамашы.

Б а н у. Өткен күндерді біздің еске түсіретін орнымыз бар... Сенің көксегенің бекершілік, ен дәулетке кіріп кеттің.

Х а л и м а. Ен дәулетің құрысын. Жалғыз атты кедейге тиіп күйеуіңмен тату тұрсаң, қайын ененің қармағынан азат болсаң – екі дүниенің қызығы, рахаты сонда... Жалғанның мал-жанның тұрмысы татушылықта, ерлі-байлы кісінің тату тұруында...

Б а н у. Мен сені армансыз шығар, күйеуі болса әдемі, айналасы толған дәулет, мұның кемдігі жоқ қой деп, ойлаушы едім.

Х а л и м а. Дәулеттен де, әдеміліктен де күйеуің шын көңілмен сүйіп, жылы қабағымен қарағаны жүз есе артық.

Б а н у. Сені күйеуің жек көре ме?

Х а л и м а. Күн сайын таяқтайтыны жақсы көргендіктен бе?

Б а н у. Таяқты кім жемейді? Кеше мені... әлігі шайды сұйық құясың деп қолыма ыстық шайды шашып жіберіп қолымды күйдірді... Азырақ күңкілдейін деп едім, көлденеңім мен ұзынымды бірдей қылып сойып салды.

Х а л и м а. Жалғыз байдың ұрғаны ешнәрсе етпес еді. Шешесі қосарланып ұрады... Шіркін-ау! Екі қабат күнімде ұрғаны өмірімде ойымнан кетпес, мен бір қиналсам, іштегі бала екі қиналады.

Б а н у. Байдың ұрған орны тамұққа күймейді.

Х а л и м а. Өйтіп алған ұжмағың құрысын... Құдайда әділдік жоқ... бізді мұнда күң орнына, хайуан орнына жаратқаннан жаратпаса қайтеді.

Б а н у. Тірі жүргеніміз неге тұрады.

Х а л и м а. Кірпік қаққандай жан рахат болмаған соң тірліктің сәні не? Дүниеде рахат, жаны тыныштықты әкеліп еркектің маңдайына жазып па? Көр азабы, қиямет бәрі өтірік шығар. Бар болса әйел біздер, ерекпен бірдей жақсы-жаман, рахат-бейнетке ортақпыз... Ылғи дүниеде рахатта жүрген кісі ұжмаққа баратын болса, еркек барып, біз, әйелдер, түгелімізбен тамұққа барамыз. Бейнет көргендер ұжмаққа баратын болса, ылғи біз-ақ барамыз...

Еркек, әйелге ұжмақ-тамұқ ортақ болса, дүниенің рахат-бейнеті де ортақ болу керек...

Б а н у. Еркекпен теңелгің келді ме?

Х а л и м а. Ереке көктен түскен жоқ... Еңбек, бейнетке ортақ болу керек... Ел-жұртты тастап келгенде күйеу үшін келдім. Қайтарбайдың тобын көбейткелі келгенім жоқ.

Б а н у. Күйеуіңнің ұрғаны ешнәрсе емес, енеңнің ұрғаны жаман екен.

Х а л и м а. Күйеуіме өзім де ешнәрсе деп үндемеймін. Жұда бір кісінің бетіне қарап сөйлесе алмаушы едім. Қорқақты көп қуса батыр болады деген, енемнен осы күнде тайынбаймын, әбден ашынып алдым.

Б а н у. Әйелдің қолынан не келеді дейсің?

Х а л и м а. Жағаласып өл! Бишара деп сені аяйтын кісі көрінбейді.

Б а н у. Қой енді! Сен тұрмысыңа риза болмаған соң басқаға не жоқ.

Х а л и м а. Он бес сиырды жалғыз өзің саусаң... Күн шықпай тұрғаннан жатқанша дамыл көрмесең, үйің ұрыс, керіс-тартыстан күні құрғамаса... Басқан ізің аңдулы болса... Езу тартып күлмесең, кірпік шешендей жиырылып елдегі әр жастың бәрін нахақтан таңып, бай қылып күйеуің тұрса, отырсаң басқа, тұрсаң аяққа ұрса, енең ертеңнен қара кешке шейін млжыңдап соңына түсіп отырса қайтер едің? Риза болар ма едің, асылып өлер ме едің?

Б а н у. Дәл осындай қыла берсе ит шыдай ма? Қашып кетер едім.

Х а л и м а. Қашқанда қайда барасың? Еркекпен қатар істерлік ісің болмаған соң қолы шоқпар, сөзі тікенек, айуан мінезді тағы бір байға амалсыздан тиесің. Бұдан не опа табасың? Байға тимей жастай отырып қалу кісі өлтіргеннен жаман. Кемеліңе келіп, теңіңе барайын десең, үйің бір жағынан құлқыны үшін малға сатқысы келеді.

Б а н у. Мен үйге екі қашып бардым, екеуінде де сүйіп болған құдамыз деп қайтып берді.

Х а л и м а. Еркекте ар жоқ... Бас-көз демей ұрып – көңіл қалдыратын сөздерді айтып, артынан тағы да татуласқысы келеді... Таяғын не қылайын, сөз сүйектен өтеді. Көрде жатқан шешемнің сүйегіне жетіп, аруағын қозғайды *(жылайды)*. Не сөздер айтты-ау! Міне енемнің осындай қылықтары ақ нәрсені *(қаттырақ)* қарайтып, жұмсақ жүректі қатайтады.

Б а н у. Құдай бізді қорлық көрмесін десе, әйел қылып жаратпас еді ғой.

Х а л и м а. Әйелге қорлықты құдай жазып қойып па? Анау күні біздің үйге бір қазақтың оқығаны келгенде, сол қатынын әлпештеп-ақ отырды.

Б а н у. Көп тұрып қалдым-ау, әлі бұзауды тауып алғаным жоқ... Уайымдама, жүре бер, көндігерсің... Мен де үш-төрт жылға дейін оңа алмадым... Адамдық санына кіргеніме маған да екі-ақ жыл.

Х а л и м а. Үйдегі қақпас кемпір мені жұтпай тыныш таппас... Жаңа осы арада жылап отырып қалғып кетсем, өлген шешемді көрдім, мені шақырады...

Б а н у. Жаман сөзді айтпашы... Аяғы ауыр кісіге не болса сол көрінеді, хош, Халима!

Х а л и м а *(орнынан тұрып)*. Жалғыз атты кедейдің қызы... Жалғыз атты кедейдің қатыны, сонда да менен көңілі көтеріңкі, жүзі жарқын...

Жағасы жайлау, төбесі қыстау. Үйде менің сыбағамды да беріп жатқан шығар, әңгімеге айланып бүгін күндегіден көп кешіктім-ау!.. Қалай ұрса да көнген бишара!.. Жасаған, жазғаныңды даярлай бер. *(Шелегін көтеріп, өлеңдетіп, жылап)*

Қара түнде қайғылы қалғаным ба?
Ақ өлім, мен риза алғаныңа!

Шымылдық түседі.

ТӨРТІНШІ ПЕРДЕ

(Перде ашылған кезде бастапқы екі бөлмедегі үйдің іші, Сағынтай төсегінде жатады, Жәния тұрып оятады. Іңір уақыты).

Ж ә н и я *(ашуланып)*. Құдай өңшең аманатты маған тапсырып қойды. Бірі мұнда жатыр мас болған кісіше, бірі мана кетіп еді суға, әлі келген жоқ... Жалғыз мен қай жағына жетем!.. *(Жан-жағына қарап, өзіне)* Бүгін Халимаға бір сын, өлтіре бір сойғызбасам... Біраздан бері маған қарсы келетін болыпты. Сақинаның құнын алдым... Таяқтан шіріп өзі де өлер (*Сағынтайға)* уақыт болды тұрсайшы, дүниеден үмітің бар ма! Азырақ шаруаға көзің салсайшы!

С а ғ ы н т а й *(басын көтеріп)*. Шаруаны кім алып кетіп барады?

Ж ә н и я. Кімге сеніп жатырсың, бақпасаң мал кетеді, қарамасаң қатын кетеді, не малға ие болмадың, не қатынға ие болмадың.

С а ғ ы н т а й. Қатынды қалай бағам *(ашуланып)*, сенің сөзіңмен күнде бір ұрсам да, күңкіліңді қоймадың...

Ж ә н и я. Мен үшін қатыныңды ұрма. Маған жала жаппа! Қатыныңды арқаға қағып отырсаң да ерік өзіңде. Менің жұмысым не? Бірақ жұрттың қаңқу сөзі өлтіріп барады.

С а ғ ы н т а й. Сөз келсе маған келеді.

Ж ә н и я. Енді пәленшенің баласы дейді. Ауылдағы қойшы шалдың баласы болсаң, сенде жұрттың не жұмысы бар! Сен де бір, ит те бір болар еді... Ендеше мейлің қисайған жағыңнан тұрма! Қатының бетімен жүре берсін, сен мұнда ұйқыңды қандыра бер!

С а ғ ы н т а й. Бетімен жүріп не істеп тастады?

Ж ә н и я. Биенің екі ииі болды, мана кетіп еді суға, әлі келген жоқ.

Ж ә н и я. Жұмыстың орны бар, екі кештің арасында қатыныңа суға бар деген ешкім жоқ... Болмастан өзі кетті.

С а ғ ы н т а й. Сұрамастан неге кетеді?

С а ғ ы н т а й. Жұмыс қылса бір пәле, қылмаса екі пәле, сенің қай бабыңды табады.

Ж ә н и я. Байынан билік алған қатын солай болатын, келген соң өзінен сұрарсың *(шығып кетеді)*.

С а ғ ы н т а й *(ерсілі-қарсылы жүріп)*. Бұл бәледен өліп құтылам ба, тірі құтылам ба, қой, бүйткенше төркініне апарып салайын... Бұдан дүниеден қатын алмай өткенім көп жақсы. Жанжал-төбелес – не сұмдық? Осы күнде

екі тамұқтың ортасында жүрмін, ылғи ұрып бұл қатынды қалай ұстап отырамын. Көзіммен көрсем, бір жайлы қылар едім *(Жәния жүгіріп келеді)*.

Ж ә н и я. Өтірік деп сенбеуші едің, далаға шықшы! Ағаш ішінен екі кісі шықты, бірі әрі, бірі бері қарай келе жатыр... Бері қарай келе жатқан сенің арсыз қатының... Әбден масқара болдық қой *(Сағынтай қамшысын алып шығып кетеді)*, не болса, ол болсын... Ойлағаныма жетіп келемін... Балама қатын табылар... Алдақашан шіріп қалған шешесін менен артық көргені өлмей тіріде есімнен кетпес *(Өрік кіреді)*.

Ө р і к. Миза жігіттің өңі сүйланып кетіпті... Неге ашуланып жүй...

Ж ә н и я. Шірік кісі солай жүреді... Сұрланғанша, арбаға мінгізіп ондай суық жолға жүретін қатынды алып барып таста. Малды матап беріп тағы бір қызды ал да кел... Кәртайып отырған жоқ.

Ө р і к. Мен бисем, Халимада жашық жоқ... Тап осы үйде Халимадай жуаш адам жоқ... Суық жойға жүйеді дегенің әшейін жапқан жайа ғой, болмаса Халимадай күйеуін шилайтын адам кем шығар.

Ж ә н и я. Жалғыз күйеуін сыйлағаны не керек, мені неге сыйламайды.

Ө р і к *(Өзіне)*. Шенің бабыңды құдай таппаша, адам таппаш.

Ж ә н и я. Халиманың сөзін сөйлеп тұрсың, Халимадан бірдеңе алдың ба?

Ө р і к. Түк те айғаным жоқ... Әншейін аяғанымнан айтамын.

Ж ә н и я. Жаман кісінің әдеті аямпаз келетін.

Ө р і к. Өңкең жөн болса да, камшат бөйік пен кемей бейбеуді өшің тығып қойып, ұйғызғаның жөн бе?

Ж ә н и я. Сенен жөн сұрадым ба?

Ө р і к. Құдайдан қойықпайсың ба?

Ж ә н и я. Жоқ сөзбен мылжыңдап басты ауыртпашы.

Ө р і к. Әдейі обалына ойтақташқаныма қаңы көйек-жаулықты бейген жоқсың.

Ж ә н и я *(күліп)*. Жаның шығып бара ма? Берермін... Әлі жұмыс біткен жоқ.

Ө р і к. Өне бойына жұмыш біткен жоқ дейсің.

Ж ә н и я. Қашан Халима төркініне кетсе, сонда жұмыс бітеді.

Ө р і к. Халимадан миза жігіт өймей тіпті айыя ма.

Ж ә н и я. Аман болсам, айырармын.

Ө р і к. Миза жігіт Халиманы ұйғаны болмаса, жақшы көйеді. Жақшы көймесе әлдеқашан апайып таштай еді.

Ж ә н и я. Айырғанымды бүгін көрерсің, жаңа қойшы баланы жібердім, Сағынтай далаға шыққан кезде қайта оларды, Сағынтайға келіп... өзім танмаймын, бір жастау жігіт, әрі кетіп қалды, Халимамен біраз сөйлесіп тұрды да, деп айт дедім.

Ө р і к. Осынша бәйені өшің жапшиып отиып, тағы да Халиманы жамандайсың, ұйғызасың.

Ж ә н и я. Аузыңа құм құйылған екен.

Ө р і к. Мен құдайдан қойқамын, байқамай киіп қалдым. Көйлек-жаулығыңның кейегі жоқ... Аш құяқтан тыныш құяқ, жай жүйгенім жақсы.

177

Ж ә н и я. Сен шірік күң, жұмыс бітірермін дейсің бе? Жүре бер! Қайдан құдайшыл болп кеттің... Не қылсам да өз ықтиярым, бала да менікі, келін де менікі.

Ө р і к. Бала да шенікі, келін де шенікі – оған дау жоқ. Бияқ миза жігіт ошы ұйғанын қоймаса, Халима би күні құдыққа түшіп өйеді, боянда адашып өйеді... Шүйтіп байешкі бүкі ауыйға түшіп жүймеше жаяй еді.

Ж ә н и я. Өлсе бір өлімтік.

Ө р і к. Даудан басыңды айшып аяйшың.

Ж ә н и я. Бұның алдында өлгендерді даулап алып қиратқан... Құн алғанда мал алады да!

Ө р і к. Уақытында көйейміз *(шығып кетеді)*.

Ж ә н и я. Жұрттың ұнатпағаны маған не керек, ең аяғы жаман күң де маған ақыл айтқысы келеді... *(Сағынтай кіреді)*.Енді сендің бе? Ақ сүтпен асыраған анаң. Менен басқа саған жаны ашитын кісі бар ма? Сен үшін *(жыламсырап)* өліп барамын.

С а ғ ы н т а й. Маған не қыл дейсің? Құдай үшін айтшы, бұл қатынды өлтір дейсің бе? Төркініне апарып таста дейсің бе?

Ж ә н и я. Мал-басқа кесір болатын кісіні қалай ұстап отырамыз! Өзі ұры, өзі долы, жаман жүрісі де бар...

С а ғ ы н т а й. Бұл уақытқа дейін сенбей жүруші едім, енді анық сендім. Төркініне мен жай жібермеспін, біржолата қолдан өлтірмей.

Ж ә н и я. Тағы да дауға қаламын десейші? Өлтіріп бәлесіне қалмай-ақ қой, ұрма да, соқпа да, төркініне апар да сал!

С а ғ ы н т а й. Жұмысың болмасын... Осы үйге тірі жан келмесін!..

Ж ә н и я *(өзіне)*. Менің тілегім осы *(шығып кетеді)*.

С а ғ ы н т а й. Халиманы бір кезде жанымдай жақсы көруші едім... Халиманың маңдайынан шертпеспін деп ойлаушы едім... Қайда кетті менің сондағы жақсы көретін мінезім... Жанымдай көрген, Халима! Менен де біреуді жақсы көрдің-ау!.. Бекболат мұнда, ол мұнда, ол сөйлескен кім болады. А... Біржолта өлтіріп қанын ішейін *(Есікке қарай жүгіреді, қарсы Бекболат кіреді)*.

Б е к б о л а т. Әссалаумағалайкум, мырзеке! Қайда асығып барасың?

С а ғ ы н т а й. Не жұмысың бар?

Б е к б о л а т. Ой, тоқтай тұршы *(Сағынтай қайырылып отырады)*. Өңің неге бұзылып кеткен, соққан, албасты басып жүр ме?.. Неге үндемейсің?

С а ғ ы н т а й. Өне бойы істеген ісің осы-ау!

Б е к б о л а т. Сен шөп шауып, саржан кесіп жүрсің бе?

С а ғ ы н т а й. Көңілге тыныштық болмаса шөп шауып, саржан кескеннен қиын.

Б е к б о л а т. Сен менің орныма жұмыс қыл, мен сенің орныңа жүрейін.

С а ғ ы н т а й. Қашып шығарсың.

Б е к б о л а т. Мамық төсек, сапырулы қымыз, тәтті еттен шығамын ба?

С а ғ ы н т а й. Дүниеде қатын алдың, бәлеге қалдың.

Б е к б о л а т. Қолда бардың қадірі жоқ... Мен қашан қатынды аламын деп аңсап жүрсем, сен қатыннан безесің.

С а ғ ы н т а й. Қатын алсаң, күнде ұрыс-төбелеске кіресің.

Б е к б о л а т. Ұрыстың бәрі еркектен, қызғаншақ болма, қызғаншақ болсаң ақ көңіліңе әрнәрсе кіре береді, біреудің тіліне ерме! Қай сөзбен айтатынын білесің? Анда-сада ұрыс-жанжал әр адамның үйінде де болады. Онсыз тұрмыс жоқ. Көзбен көрсе, қалай болады?

С а ғ ы н т а й. О да бір жөн. Бір кезде мен де ақыл айтқанмын.

Б е к б о л а т *(өзіне)*. Мені шынымен Халимаға таңып жүр ме екен? Өзінен сұрайыншы!..

Қ о й ш ы б а л а *(жүгіріп есіктен кіріп)*. Бекболат, Бекболат, үйің шақырып жатыр *(кетіп қалады)*.

Б е к б о л а т. Сенімен біраз сөйлесейін деп едім, асығыс болды-ау! Және өзің де теріңе сыймай отыр екенсің *(Шығып кетеді)*.

С а ғ ы н т а й. Менен басқаның бәрі де жақсы, бұдан жалғыз атты кедей болып, ұрыс-жанжалсыз, қайғысыз тұрса дүниеден армансыз өтер едім... Мені қайғыға салып отырған Халима... Бұдан құтылсам, қайғыдан құтылар едім *(Сырттан дауыс шығады)*.

Х а л и м а *(далада)*. Алла-ай, өлтіргеніңе ризамын... Жанымды қинамай өлтір.

С а ғ ы н т а й *(ашуланып айқайлап)*. Арашалағандарыңның қанын ішемін!

Ж ә н и я *(үйге кіріп)*. Пісіріп жесең де қатын өзіңдікі, ойлағаныма жеттім... Сәті бүгін түспесе, сірәда түспес. Таяқтан кісі өлуші ме еді, мені баяғыда аттың құйрығына байлап сабайтын еді, осы күнгі қатындар таяқ жей ме? *(Сыртан Халиманың даусы шығады)*.

Х а л и м а. Ой... пырмай, не жазығым бар еді.

Ж ә н и я *(алаңдап)*. Қайдан сенің жазығың болмасын, алтын сақина есіңнен шығып кеткен екен.

(Сырттан дауыстар шығады). Қой енді! Өлтіресің ғой, өлтіресің бе?

Ж ә н и я. Өлмек түгіл, мүрдем қатсын *(шығып кетеді)*.

С а ғ ы н т а й *(сырттан дауыс шығады)*. Қатын менікі! Сендердің не жұмыстарың бар!!

(Өрік, Жәния, қойшы бала үшеуі үсті-басы қан болған, есінен ауған Халиманы қолтықтап кіргізіп астына мамық төсек салып жатқызады).

Ө р і к. Тайып қайды бием, шу бүйкейікші! *(суға жүгіреді. Бекболат Сағынтайды жетелеп үйге кіреді, қолынан қамшысын алады. Өрік су бүркеді)*.

Х а л и м а *(көзін ашып, ыңқылдап, аллалап жатады, қолынан алтын сақинаны суырып алып Жәнияға лақтырады)*. Түпке жеткен адыра... Арманыңа жет!.. Ал!.. Құдай кешсе... мен кештім. Ендігі алғаныңмен *(Сағынтайға қарап)* тату тұр... Бәрің де куә... мен... үшін құн... даулаушы болмасын. Қаным кешулі... Жалғыз арманым.. Іштегі бала... Ойлағаныма жете алмадым.

Ө р і к *(жыламсырап)*. Шен ақшын, кемей белбеу мен камшат бөйікті мына шешеңнің өші ұйлап Халимаға жая жауып ұйғызды. Мен жашимаймын: Бекболат таң атып келе жатқанда ошы үйден шығып бая жати екен деп айт деп, маған сөзді шешең үйеткен... Әйгіде де қойшы балаға отиік үйетіп айтқызып кейді...

Қ о й ш ы б а л а. Рас, Өріктің сөзінің бәрі рас.

С а ғ ы н т а й *(жылап Халиманың жанына жүгіріп барып)*. Кеш, обалыңа қалдым-ау!.. *(Халиманың сөйлеуге шамасы келмей Сағынтайға қолын созады)*.

Б е к б о л а т. Үзіліп бара жатыр ғой, иман айту керек қой.

Ж ә н и я. Кеш. Менен қапы болды. Кәдіріңді білмедім, кеш!

Б е к б о л а т. Лә-ilaha, ила-алла, мухамада расул алла *(деп иман айтады)*.

С а ғ ы н т а й *(өкіріп жылап)*. Кеш! Кеш!.. Кеш!..

Шымылдық түседі.

ПАРАШЫЛАР

Бір перделі комедия

ҚАТЫНАСУШЫЛАР

Қ о ң ы р б а й - арызшы
М о м ы н б а й – арызшы
Қ а р а б е к – Крестьянский начальниктің переводчигі
И в а н – Крестьянский начальниктің хатшысы
М а к с и м – Поштабай

Алаң, екі бөлмелі үй, үлкен бөлме, кеңсе начальнигінің отыратын орындығы, жазатын столы оқшау тұрады. Қарабек пен Иванның орындықтары, столдары есік жаққа таман тұрады. Есікке жақын арызшылар отыратын скамейка тұрады.

М о м ы н б а й *(қорыққан өңмен Қоңырбайды итермелеп)*. Алдан сен кір! Сен кір!

Қ о ң ы р б а й *(шегініңкіреп)*. Жоқ. Момеке, сіз жүріңіз.

М о м ы н б а й. Жан болып кеңсеге кіріп көргенім жоқ. Мен “здрастиді” де айта алмай сасып қалармын. Ақы берсең де жүрмеймін.

Қ о ң ы р б а й. Алда сіздің жүргеніңіз жөн болар. Жасыңыз үлкен, көрнекті сақалыңыз да бар. Ұлық үлкенді сыйлайды.

М о м ы н б а й. Үлкенді сыйлап, бас тартар дейсің бе? Өзің-ақ жүр. Құдай берген ебің арқасында қай ұлықты болса да алдыңнан таратушы едің, енді неден қорқасың.

Қ о ң ы р б а й. Ендігі ұлықтар "знәкөмилер" ғой, ақсақалдың алдан жүргені жол болуға да жақсы. Алдан сіз жүріңіз.

М о м ы н б а й. Тілегіміз жол болу ғой. Бірақ құдайға нансаң жүрегім лүпілдеп барады. Қолыңды әкелші! Мінекей, жүрегім аттай тулап тұр.

Қ о ң ы р б а й *(оң қолымен Момынбайдың жүрегін басып)*. Әлден зәре-құтың ұшып кетіпті. Нашандікке арызды қалай айтасыз?

М о м ы н б а й. Аруаққа сыйынып арыз айтқанша, буынымды бекітіп алармын.

Қ о ң ы р б а й. Жанаралмен сөйлескен Жамантай құрлы жоқсыз ба? Нашандік бас кеспес. Мен-ақ жүрейін... *(Бөркін қолтығына қыстырып)*. Бөркіңді ал.

М о м ы н б а й. Ондай пәлесі тағы бар ма еді? Алпысқа келіп сақал-шаш ағарғанда бөрікті алып, кім боп барам-ау! *(Бөркін ала беріп жерге түсіріп алады. Еңкейіп алып жатып)*. Ойпыр-май, белім-ау, белім кілт ете түсті ғой, намысқа қызып бекер келген екем. Ата-бабам қылмаған жұмыста нем бар еді? Иә, ата-бабаның аруағы қолдай гөр!

Қ о ң ы р б а й *(есікті ептеп қана ашып, сығалайды)*. Босқа үрейленіппіз ғой, кеңседе сайтан да жоқ. Іркілмей кіре беріңіз! *)Кіріп скамейкеге отырысады)* Құдай бізді тек жаратып па? Айнакем аруағы қолдар! Енді нашандікке арызды толық түсіндіріп айтыңыз!

М о м ы н б а й. Ойбай, арызды мен айтпаймын. Ұлық алдын көргенде сасып қалатыным бар.

Қ о ң ы р б а й. Ендеше мен айтайын. Мен сөйлегенде сіз қамығып, жыламсырап тұрыңыз.

М о м ы н б а й. Жылау жағынан кенде қылмайын... *(Бірақ үндемей отырысады. Момынбай қалғуға айналады)*.

Қ о ң ы р б а й. Осы жолы жерді өзімізге қаратып қайтсақ абырой болар еді. Шығынды көп шығардық деп, тағы да елден тоқты-торым жинап алар едік... Екі жүз сомды шығынға деп, елден алып келдік, бір елу сомы жанға қалса жарар еді. Бала-шағаға көйлек-көншек алып қайтар едім *(Максим кіреді)*.

М а к с и м. Сендердікі қазақ жұмыс не? *(Максимнің айғайынан қалғып отырған Момынбай селк етіп, оянып ұшып кете жаздайды)*.

М о м ы н б а й, Қ о ң ы р б а й *(орындарынан тұрып, бастарын шұлғып)*. Ыздрастый, ыздрастый.

М а к с и м. Какой здрастый! Әйда, шығыңдар.

Қ о ң ы р б а й. Ұлыққа айтатын арызымыз бар еді.

М а к с и м *(екеуінің иығынан тартып)*. Сендердікі үлік мен.

М о м ы н б а й. Нашандік осы болмасын. Жалтыраған шені болмаушы ма еді. *(Тартқылап жүргенде, Қоңырбай жең үшінен үш сом қағаз ақшаны жерге түсіреді де, алуға еңкейе береді. Максим тез іліп алады)*.

М а к с и м. Бұл ақшаны маған берсеңдер, отырасыңдар.

Қ о ң ы р б а й. Тақсыр, алыңыз. Тағы да қарап қалмаспыз.

М а к с и м *(күлімдеп, дірілдеп тұрған Момынбайды арқадан қағып)*. Корікпа, отыр, мен ойнайды.

181

Қ о ң ы р б а й. Тақсыр, ойнағаныңызды өзім де білдім. Сіз нашандік пе?

М а к с и м *(қарқылдап күліп)*. Мен нашандік інісі. Нашандік кәзір келеді *(Шығып кетеді)*.

М о м ы н б а й. Жүрегім қабы жарылып кете жаздады. Аман қайтсам жарар еді. Әлгі үш сом болмағанда жанымызды қоймайтын еді. Қоңырбай қу деген атыңды осы жолы ақтадың. Біздейлер жалғыз болса, әлгіндей жерде арам өледі ғой.

Қ о ң ы р б а й. Әлгі біздің ақ тазыдан да жылдам, ыңғайлы екен. Ақшаны қалай қағып алды! *(қайта отырып)* Момеке! Отырыңыз, аяғыңыз талар.

М о м ы н б а й. Тағы біреуі келіп, пәле қылар. Толып жатқан бөтенге біздің ақшамыз шақ келмес.

Қ о ң ы р б а й. Қайдан солдатша қақиып тұрамыз. Келе жатқан сыбдырымен тұрармыз.

М о м ы н б а й. Белі құрғыр шыдамайды. Әйтпесе аш құлақтан тиыш құлақ, отырмағанымыз жақсы болар еді... Нашандіктің алдынан есік ашатын болатын шығар.

Қ о ң ы р б а й. Неге болмасын *(Қарабек кіреді, Момынбай сасып тұра бергенде, жығылып қалады)*.

М о м ы н б а й *(тұрып жатып)*. Здрастый, здрастый.

Қ о ң ы р б а й *(өзіне)*. Өңі суық екен. Қарабек деген осы шығар *(Максим кіреді)*.

Қ а р а б е к *(өңін суытып)*. Скамейканы шығарып таста *(Максим скамейканы көтеріп бара жатып, Қарабекке қарап, көзін қысып қалтасын қағады, шығып кетеді)*.

Қ о ң ы р б а й *(өзіне)*. Мына оңбаған оңдырмас. Ақпанның аязынан да ызғарлы көрінеді ғой.

Қ а р а б е к *(Момынбайға тесірейе қарап)*. Сен кеңсеге шалбарсыз неге келесің?

М о м ы н б а й *(тұтығып, сасқалақтап)*. Тақсыр, шалбарым жоқ еді.

Қ а р а б е к. Шалбарың жоғы бізге міндет пе?

М о м ы н б а й. Жаз шалбар кимейтін атамыз қазақпайдың салты ғой.

Қ а р а б е к. Салт қуатын болсаң үйіңде отыр. Кеңсе сенің ауылың емес.

М о м ы н б а й. Тақсыр! Мінекей алпысқа келдім. Шалбарсыз жүрме деген заң естігенім жоқ.

Қ а р а б е к *(даусын көтеріңкіреп)*. Сендер “степной арда” Заңды білмейсіңдер. Сендер үшін орыстан біз ұяламыз, біз сөгіс естиміз.

М о м ы н б а й. Шалбар кию үшін елу шақырым жердегі аулыма барам ба?

Қ а р а б е к *(ақырып)*. Енді шықпасаң арстовайт еткізем. Шалбарсыз тұрма, нашандік келіп қалады.

М о м ы н б а й. Шығайын, шығайын, тақсыр! *(Кірер бөлмеге шығып аңырайып тұрады)*

Қ о ң ы р б а й *(өзіне)*. Сен көк текеге сол керек, мені жалғыз жіберуге сенбей, болмастан келіп едің, ұрып шығармаған соң не керек.

М о м ы н б а й. Мына құдайдың ісіне шара болмас, қатыным жыртық шалбарды ки дегенде кимеп едім. Не сәнім кетіп бара жатыр еді. Жаматып киіп келсем арыз айтқанда ішінде болатын едім. Қоңырбай қу енді ақшанің есебін дұрыс көрсетпейді ғой. Мына маңдайда бар ғой *(Маңдайын түртқілейді)*. Елден де ұят-ау. Өзім-өз болып бір келгенім еді? Нашандікті де көре алмадым. *(Максим кіреді)*. Тақсыр! Мынау үйдегі төре шалбарың жоқ деп қуып шығарды.

М а к с и м. Сенікі құдай сақтаған, нашандік көрсе, сен каталашка отыратын едің.

М о м ы н б а й. Астапыралла! *(Жағасын ұстайды)*. Қазақ төресінің жаны ашыған екен ғой. Енді қайтем?

М а к с и м. Бір сом берсең менікі шалбар бар. Кеңседен шыққан соң өзіме бересің.

М о м ы н б а й *(өзіне)*. Өмірде кимеген тар шалбарды қалай киемін. Осы жолы шоқынбай қайтсам жарар еді *(Біраз ойланып)* Бір кигенге жұғып қалмас. Қой, арызды құлағыммен естиін. *(Максимге)* Жарайды, тақсыр *(Бір сомын көйлегінің қалтасынан алып береді)*.

М а к с и м. Менің үйіме жүр *(Екеуі шығып кетеді)*.

Қ а р а б е к. Ей, қазақ, арыздарың не?

Қ о ң ы р б а й. Кең өзектегі тоғыз ауылнай Байымбеттер жерімізді шауып, малын жайып, теңдік бермейді...

Қ а р а б е к *(басын шайқап)*. Үлкен дау екен.

Қ о ң ы р б а й. Сендерде бір марқабат бола ма деп келдік.

Қ а р а б е к. Нашандік сендердің туысқандарың емес. Құрғақ марқабат қылмайды.

Қ о ң ы р б а й. Азын-аулақ шығынға көніп келдік.

Қ а р а б е к. Азын-аулақпен жұмыс бітпейді. Ең кемі үш жүз сом ақша керек.

Қ о ң ы р б а й. Тақсыр-ау, ондай ақша бізге қайдан келсін. Бәріміз де нашармыз.

Қ а р а б е к. Нашар болсаңдар жердің не керегі бар?

Қ о ң ы р б а й. Қанымыз бірге қазақпыз ғой. Нашандікті азға көндіріңіз.

Қ а р а б е к. Мен қолқа салсам екі жүзге көнер.

Қ о ң ы р б а й. Жүз елу сомға келтіріңіз. Одан артық шығынға деп алып келген ақшамыз болса, кебініміз болсын.

Қ а р а б е к. Қаны, ақшаңды беріп қой. Нашандікті көңілдендірейін *(Қоңырбай береді)*.

Қ о ң ы р б а й *(өзіне)*. Момынбайға жүз тоқсан сом бердім дермін. Момынбайды шалбарың жоқ деп қуып шығарғаны жақсы болды. Мана үш сом кетті. Қалған қырық жеті сом да бірсыпыра ұстауыма жетеді. Қатынға мақтанып баруыма жақсы болды. Шайды бір көңілденіп берсін.

Қ а р а б е к. Жазылған арызыңды көрсетші.

183

Қ о ң ы р б а й. Ауызша айтамыз ғой деп келіп едік.

Қ а р а б е к. Нашандік ауыз сөзді қабыл етпейді.

Қ о ң ы р б а й *(сасқалақтап)*. Енді қалай болды. Өзіңіз сүйкей салсаңыз болмас па?

Қ а р а б е к. Закон көтермейді.

Қ о ң ы р б а й *(өзіне)*. Жүз елу сомды закон көтеретін шығар.

Қ а р а б е к. Осы көшеде Аким деген арыз жазатын орыс бар. Соған барсаң жазып береді.

Қ о ң ы р б а й. Қу ауыз Аким ба?

Қ а р а б е к. Иә.

Қ о ң ы р б а й. Ол ақшасыз жазбайды деуші еді.

Қ а р а б е к. Мен айтты десең жазып береді *(Қоңырбай шығуға айналады)*. Маған ертеңге шейін жиырма бес сом қарызға бере тұрыңыз.

Қ о ң ы р б а й *(қипалақтап)... (Өзіне)*. Бермесем жұмысты бөгер. *(Қарабекке)* Бала-шағаға көйлек-көншек алғалы әкелген жиырма бес сомым бар еді. Сіз сұраған соң меселіңіз қайтпасын. Енді бойымда көк тиын қалса атау-керем болсын *(береді)*.

Қ а р а б е к *(күлімдеп ақшаны алып, өзіне)*. Әлі де қалған-құтқаны бар шығар. Неше қарғансаң да есебіңді табармын.

Қ о ң ы р б а й *(өзіне)*. Енді жиырма екі сом қалды. Әлде болса қант-шайлық, көйлек-көншектік бар. Ұлықтарға бір таныс болып алсам елден есебін келтіремін.

Қ а р а б е к. Тезірек барып жаздырт. Начальник келіп қалады *(Қоңырбай шығып кетеді)*. Күнде осындай болса қаладағы бірінші бай болар едім. Алдауға көне беретін ел қазағы жақсы. Әлгі сорлыға жиырма бес сомнан аспандағы бұлт жуық *(Қарқ-қарқ күледі)*. Алақаным қышып отыр *(алақанын ысқылайды)*. Тағы да бірдеңе бола ма? Қой, бүгінге осы да жетер. *(Күлімсіреп отырғанда Иван кіреді)*.

И в а н. Тышту, сен арақ ішкен. Солнце, как сияние.

Қ а р а б е к *(күлімдеп)*. Елу сом пайда бар.

И в а н *(таңырқап)*. Неужели.

Қ а р а б е к. Елу сомның жартысы саған.

И в а н *(Қарабектің жүгіріп келіп қолын ұстап)*. Ай, да молодец.

Қ а р а б е к. Қазір “степной арда” келеді. Соны бір әурелейік. Сен жылтыр түйме пенжегіңді киіп келе ғой. Сені мен оларға начальник дермін. Арыз бергенде көбірек оқығайсың. Арыздың үстіне көп жазған болып, болыстың қарауына деп жаза сал. Қол қойғанда танымайтын қылып бір фамилияны жаза сал.

И в а н *(қарқ-қарқ күліп)*. Веселие интересно!

Қ а р а б е к. Тезірек жөнел, келіп қалады *(Иван шығып кетеді)*. Жүз елу сом таза пайда болды. Бүгін бір алты жұлдызды коньяк алып көңіл көтеру керек *(есінейді)*.

Момынбай кіреді. Шалбардың тарлығынан аяғын кібіртіктеп әрең басады. Кірер бөлмеде тұрып, шалбарға қарайды.

184

М о м ы н б а й. Жыртылып қалып, тағы бірдеме төлеп жүрем бе? *(Күрсініп)* Құдайым-ай! Тірідей тар көрге қыстың ғой! Өңгесі келісіп тар шалбары қалды ма екен? Ақ тайлақтай тайрақтап жүретін елдегі күнім-ай! *(Кеңсе бөлмесіне кіріп, жан-жаққа қарап, Қоңырбайды іздейді)*

Қ а р а б е к. Сенің жолдасыңды каталошкеге алып кетті.

М о м ы н б а й *(тұтығып)*. Не... не... ге.

Қ а р а б е к *(қабағын түйіп)*. Жазасы бар.

М о м ы н б а й *(күрсініп)*. Сауға іздейміз деп жүріп, дауға қалдық қой.

Қ а р а б е к. Жиырма бес сом берсең шығарып алуға болады.

М о м ы н б а й. Мә.. мә... алыңыз. Каталошкеде жатыр деген ат жаман ғой, тез шығарттырыңыз.

Қ а р а б е к *(дауыстап)*. Максим! Максим!

М о м ы н б а й *(өзіне)*. Мана үш сом кетті. Шалбарға бір сом бердім. Міне, жиырма бес сом кетті. Қоңырбайдағы екі жүз сомнан енді қанша қалды? Үш... бір... жиырма... бес... *(Қайта-қайта есептеп)* Енді жүз алпыс бес сом бар... Нашандікке көп болса жүз сом берерміз. Қалғанын Қоңырбай екеуіміз бөліп алармыз. Кемпіріме базарлық алып қайтуға жақсы болды.

Қ а р а б е к *(айқайлап)*. Максим! Максим! *(Максим кіреді)*. Тез барып шығарт. *(Көзді қысып)* Чепуха! *(Максим күліп шығып кетеді.)*

Қ а р а б е к. Жұмыстарыңды түзеуге, жерлеріңді өздеріңе қайтаруға бір елу сом берсеңдер болады. Қазақ болған соң менің жаным ашиды, басқа болса екі жүз сомнан кем алмас еді.

М о м ы н б а й. Мінекей елу сомды алыңыз *(береді)*. Өркенің өссін, шырағым, намаз сайын өмір жасыңды ұзақ қыл деп, құдайдан тілермін. *(Иван кіреді, Момынбай бөркін алып, дірілдеп тұрады. Иван нашандіктің орындығына отырады. Момынбай өзіне)* Үсті-басы сары ала. Нашандік осы ғой. Түсі айбынды екен *(Қоңырбай кіреді. Есіктің саңылауынан Иванды көріп, нашандік деп, жүрексініп біраз тұрады)*.

Қ о ң ы р б а й. Тұқ алмайды деген әкімі бес сом алды. Жығылған үстіне жұдырық. Бір оредник астымдағы атыма жала қылып, он бес сом беріп, әрең құтылдым... Қу қанжығаға жол болды. Ақырында екі-ақ сом қалды. Кетерде қатынымды да байтып кетіп едім... *(Кеңсе бөлмесіне кіреді)*.

М о м ы н б а й. Аман шықтың ба?

Қ о ң ы р б а й. Сен қайдан естідің? Момынбай, жаңа естідім. Шығын ештеңе етпес.

Қ а р а б е к. Нашандікке арызды көрсетіңдер! *(Қоңырбай арызды ұсынады. Иван оқи бастайды)*.

Қ о ң ы р б а й *(Момынбайды түрткілеп)*: Ал енді мүсәпірсіп жыламсырай бер.

М о м ы н б а й *(Қоңырбайға)*. Елу соммен жұмысымыздың жөнделгені жақсы болды.

Қ о ң ы р б а й. Елу сомың не?

М о м ы н б а й. Анау қазақ жігіті елу сом алды.

Қ о ң ы р б а й *(аңырайып)*. Менен жүз жетпіс бес сом алды. Арыз жазуға бес сом бердім. Өзімді ұстағанға он бес сом бердім.

М о м ы б а й. Сені каталошкеден босатамыз деген соң, мен қазақ жігітіне жирма бес сом бердім. Ойбай-ай, енді қайтейін? Менің жетпіс бес сомым кетіп қалды-ау *(Қарабек күлімсіреп оырады)*.

Қ о ң ы р б а й. Амал жоқ, шыдаймыз-дағы. Қағазымызды жөндеп берсе, елден тағы да жинап алармыз. Қанша шығын болса да, ауыл көніп еді ғой.

Қ а р а б е к *(Иванның қолынан қағазды алып, Қоңырбайға ұсынады)*. Барысымен жер өздеріңе тиеді. Пристопке бұйырып жаздырттым *(Момынбай мен Қоңырбай бастарын шұлғи береді)*.

М о м ы н б а й, Қ о ң ы р б а й. Спасиба. *(Кірер бөлмеге шығады. Иван мен Қарабек күліп қалады.)*

Қ о ң ы р б а й. Ақша көп шыққаны болмаса, жолымыз болды. Байымбеттердің кеудесіне бір мінсек, құрдай жорғалатып молда қылсақ, ақшамыздың қаруы қайтады.

М о м ы н б а й *(көңілденіп)*. Артық шығынды ел бермесе бермесін. Бір ат арам өліп те қалады.

Қ о ң ы р б а й. Екі жүз сом артық шықты деп елден жинап алу керек. Елді аяғаныңыз не? Ел екі жүз сомнан кедей болып қалмайды *(Максим кіреді)*. Мына қағазда не жазылған? Тақсыр оқып беріңізші!

М а к с и м *(тани алмай бірсыпыра қарап)*. Волостнойға тапсырылған.

Қ о ң ы р б а й. Басқа сөз бар ма?

М а к с и м. Сендердікі құлақ бар ма? Мен жоқ деген.

Қ о ң ы р б а й. Пристопке жаздық дегені қайда? Ұмытып жазбаған шығар, қайыра барайық *(Кеңсеге екеуі кіре бастайды)*.

М а к с и м *(күліп)*. Что-то не ладно *(Сығалап тыңдап тұрады)*.

Қ о ң ы р б а й. Тақсыр, пристопке дегенді ұмытып жазбай қойыпсыз. Болыс бізді теңгермейді. Болыс Байымбеттердің құрдасы.

М о м ы н б а й *(жыламсырап)*. Қанша дүниеміз босқа шығын болды ғой. *(Қарабекке қарап.)* Шырағым! Ұлыққа айтып түсіндірсейші.

Қ а р а б е к. Болыстан артық кім керек.

Қ о ң ы р б а й. Алдағаныңыз қалай? Ақшамызды қайтарыңыздар.

Қ а р а б е к. Нашальникті ашуландырмай кеткендеріңе тәңірі жарылғасын айтыңдар.

Қ о ң ы р б а й *(өзіне)*. Ақша бергенімізді нашандікке айтпады ғой. *(Иванға)* Тақсыр, “благорды” нашандік! *(Қарабекке қолын сілтеп.)* Нашандік, дабайт мая денге... деле не карош... денге өзіме дабай.

Қ а р а б е к. Атаң басы “денге дабай”... Қазір аристовать еткізейін. Максим, Максим! Сендер ойнайтын кісіні тапқан екенсің. Менің Қарабек екенімді білесіңдер ме? *(Максим кіреді)*. В каталошку! Дай им по морде.

М а к с и м *(екеуін желкеден қойғылап)*. Айда жүріңдер! *(Тездетіп итемелейді)*

М о м ы н б а й. Ой-ой! Шалбарың жыртылады.

М а к с и м. Айда, төлейсің *(Бұрынғыдан да қатты жұлқылайды)*.

М о м ы н б а й. Енді ұлық алдына келсем, имансыз өтейін.

Перде түседі.

ЕСКІ ОҚУ

Бір перделі комедия

ҚАТЫНАСУШЫЛАР

М о л д а – 50 жаста (тапал бойлы, қауға сақал)
Н ө к е ш – 16 жаста, бай баласы
Т і л е у – 10 жаста, бай баласы
Н ұ р ы м – 14 жаста, кедей баласы
Б е к е н – 12 жаста, кедей баласы
Е с к е – 14 жаста, кедей баласы
Ж е к е – 15 жаста, орта ауқаттының баласы
Ә л і ш – 10 жаста, орта ауқаттының баласы

Алаң. Байдың қонақ үйі, кереге басында үш жас шыбық, бір қамшы ілулі тұрады. Іргеде молданың төсек орны, молда отыратын көрпенің алдында үлкен сандық, үсті толған қалың кітаптар, сия сауыты, қауырсын қалам. Балалар оң жақ босағадан төрге қарай отырған.

Кедей балалары төмен отыр. Әліш молданы байқап тұр.

БІРІНШІ КӨРІНІС

Балалар асыр салып ойнап жүр

Н ө к е ш. Молда көрінбей ме?
Ә л і ш. Жоқ.
Е с к е. Молданы жер тартып кеткен шығар.
Н ө к е ш. Мейірман шал ауырып жатыр деген, соған кеткен шығар.
Н ұ р ы м. Мейірман өлсе бір-екі күн арқамыз босар еді.

Т і л е у. Мана апам айтып отырған “бай ауырса, ысқат аламын деп, жанынан шықпас еді, Мейірман иман айт деп, үш шақырғанда әрең барды, Мейірман өлсе түсетін түк жоқ қой” деп.

Н ұ р ы м. Ендеше Мейірманның өлгенінен бізге пайда жоқ.

Т і л е у. Менің әкем ауырғанда молда күніне үш келетін.

Е с к е. Бөкеннің боз жорғасына өлі тиіп аунақшып жатыр деген, соған аят оқуға кеткен шығар.

Ә л і ш. Мана апам “ақ сиырдың бұзауы ауырып тұр, молдаға ішірткі жаздырып алам” деп отырған.

Н ө к е ш. Сенің сөзде не жұмысың бар? Молданы қарап тұр! Келіңдер бурақотан ойнайық *(Біраз ойнайды, дем алысып отырады).*

Н ұ р ы м. Молда ауырып қалса қандай ойнар едік. Үйрек, қаздың жұмыртқасын сыпырар едік.

Ж е к е. Қара көлдің суына шомылар едік.

Н ұ р к е ш. Ауырған не болады, біржола мүрдем кетіп өлсе жақсы болар еді.

Ж е к е. Молданың жанын алатын біз әзірейіл емеспіз, одан да жабылып сабайық.

Б е к е н. Молдаға біздің әліміз жете ме?

Ж е к е. Бәріміз жабылсақ, молданың әлегін аспаннан келтіреміз.

Н ұ р ы м. Артынан біздің сорымызды қайнатады ғой.

Н ө к е ш. Мен-ақ ұрып берейін. Әзер болса оқымай кету ме?

Ж е к е. Еске, бәріміз жабылып ұрайық, сонда қызық болады.

Н ұ р ы м. Қалай ұрамыз?

Ж е к е. Молданың отыратын жеріне ине шаншып қояйық, отыра бергенде кіріп кетсін *(бәрі қарқылдап күледі).*

Т і л е у. Молдадан құтылсам күні бойы тайға мінер едім.

Ә л і ш. Ұйқым қанар еді.

Ж е к е. Ұйқы қашпас, молданы қара!

Ә л і ш. Ойбай, молда келе жатыр.

Б е к е ш. Ал, дауыстап оқыңдар.

Б ә р і. Ауызбелла мен ашайтан, ерраким, бисмилдә рақмен рақым *(Қайта-қайта айта беріседі).*

Н ө к е ш. Қатты оқыңдар! Ойнаған жоқ екен деп ойласын *(молда кіреді).*

ЕКІНШІ КӨРІНІС

М о л д а *(орнына отырып)*. Балаларың оқу бақпайды, ойын бағады деп бай ұрсып жатыр. Ұятсыз, доңыздар, неге ойнайсыңдар? Жұмалықтарың қайда?

Н ө к е ш. Мінекей, молдеке! *(Он тиын береді.)*

Т і л е у. Мінекей, молдеке! *(Бес тиын береді)*

Ж е к е. Бір аяқ бауырсақ әкелдім.

Е с к е. Бір аяқ құрт әкелдім.

Н ұ р ы м. Апамнан жұмалыққа ақша сұрап едім, өзімді ұрды.

Ә л і ш. Мінекей, молдеке! *(Бір тиын береді)*

Б е к е н. *(Қалтасын сипалып отырып, молда қараған кезде жылап жібереді.)* Жұмалығымды жоғалтып алыппын.

М о л д а. Ақшаны жоғалтып, атаңның басын бағып отырсың ба? Е, Нұрым! Сабағыңды тыңдат. *(Нұрым өңі қашып, молданың алдына келіп шарт жүгініп отырады).* Оқы!

Н ұ р ы м. Әліпсана ламға сәкін ал, қысынқа мөмге сәкін алқам тұрлу алқамду. Лам асылы латады.

М о л д а. Атаң басы латады *(шыбықпен тартып жібереді).* Лам тады ла, деп оқы!

Н ұ р ы м *(жылamсырап).* Лам тады ла *(үш рет айтады).*

М о л д а. Лам тады лада әкеңнің көз құны қалды ма? *(Тағы да тартып жібереді)...* Сенің арқаңда тарсылдаған не? Тез шешін! *(Нұрым жылamсырап шешінеді, арқасынан қабық түседі)* Сен мені алдайын деген екенсің... Еске! Арқала доңызды *(Еске арқалап тұрады, молда ұрады)...* Үш жыл оқып, әлі еже білмейсің, миқұла! Бекен, сабағыңды тыңдат *(Бекен қорқып, орннан әрең тұрады).* Сүйретілмей, доңыз, тез кел!

Б е к е н. Молдеке, аяғым ауырып жүр.

М о л д а. Ауырмақ түгіл, түсіп қалсын, шапшаң! *(Бекен шарт жүгініп отырады).* Оқы.

Б е к е н. Әбзет ауаз.

М о л д а. Тіліңді шығар *(қалтасынан орамалын алады, Бекен жылай бастайды).*

Б е к е н. Тілім ауырып жүр.

М о л д а *(бақырып).* Неғылған ауру? Шығар деген соң, шығар! *(Еріксіз аузын ашып, орамалмен Бекеннің тілін созғылайды. Бекен шыңғырып жылайды.)* Неге оқымайсыңдар? *(Жекені тартып жібереді).* Бекен мен Әліш байдың үйінің бұзауларын айдап келіңдер *(екеуі кетеді).* Сендер түні бойы ақ сүйек ойнайсыңдар, кешке шейін босамайсыңдар!

Н ө к е ш. *(Орнынан тұрып есік алдына барады).* Молдеке!

М о л д а. Рұқсат *(дұғалық оқып, тасбық тартуға айналады, аттың дүбірі естіледі).*

Д а у ы с. Көпірбайдікі дастарқанға аят оқып берсін дейді *(молда жалма-жан киініп жөнеледі).*

ҮШІНШІ КӨРІНІС

Н ұ р ы м. Әлгінде бәріміз жабылып ұрайық дегендерің қайда? *(Нөкеш күліп кіреді).* Мені ұрғанға қуанып жүрмісің?

Б е к е н. Молданы алдап жібергенге күліп жүрмін.

Б ә р і: Қалай алдадың...

Н ө к е ш. Жаңа далаға шықсам, Жанақ кетіп бара жатыр екен, молданы алдап шақыра ғой деді *(балалар ду күліседі).*

Н ұ р ы м. Енді оқуға келсем ит болайын.

Е с к е. Мен де келмеймін.

Ж е к е. Мен де келмес едім, әкем көнбейді. “Етің молданікі, сүйегің біздікі” деп болмайды.

Н ұ р ы м. Молдадан өлгенше, қаңғырып өлейін.

Т і л е у. Молданың ұрған жері тамұққа күймейді дейді.

Н ұ р ы м. Өзіңді ұрса тамұқты білер едің.

Н ө к е ш. Молда бәрібір менің алдағанымды біледі. Мені ұрмай қоймайды. Сол кезде жабыла кетіңдер.

Ж е к е. Басына шапан жауып жіберіп ұрайық, қайсымыздың ұрғанымызды білмесін... Тілеу, сен молданы қарап тұр, мен молданың басына аят оқиын, ырым болсын. Тыңдап отырыңдар, иә,... иә... е... а, шелпегіңді қайтейін, болмаған соң тоқтының басы, жал-жая, қазы, қарта, белдеме, омыртқасы.

Тоқпан жілік, ортан жілік бұйракуін,
Асықты жілік, кәрі жілік, жанбас пен құйрқуын.
Сан мен мойын, ішек-қарын, өкпе-бауыр жүрекуін.
Тым болмаса берсең етті жүздіріп майын қуырдақуын.
Молдаға құдай рақметті қылсын.

(Бәрі бата қылады.)

Н ө к е ш. Мен өлең айтамын, молданы ұратын болған соң көңілім көтеріліп отыр.

Жаз келер, ақпан, қаңтар қысаң етіп,
Жерден қар, көктен суық ызғар кетіп,
Жалаң бас, жалаң аяқ жас балалар,
Жүгірер ойдан қырға дүбірлетіп.

Т і л е у. Молда жаңа шықты.

Н ұ р ы м. Ағузы ағам үйінің ақ өгізі.

Н ө к е ш. Әсын, әпкел қара қойдың басын.

Ж е к е. Маканағаллама, әлім келсін молдаға. *(Бәрі күліседі).*

Н ө к е ш. Қу уалла ақат біздің молда арам қат.

Т і л е у. Жақындап қалды. *(Балалар ағузыға зырлай береді).*

Н ө к е ш. Тым-тырыс бола қалыңдар! Жажал шықпасын. Мынау инені қадай қояйын. *(Молда кіреді).*

ТӨРТІНШІ КӨРІНІС

М о л д а. Доңыздар, неге оқымайсыңдар? *(Өзіне)* Дәу де болса мені алдаған Нөкеш. *(Отыра бергенде ине қадылып ытып түседі).* Мынаны қай доңыз тастады.

Н ө к е ш. Ереке балада ине бола ма? Көпірбайдікінен іліккен шығар.

М о л д а. Мә саған, Көпірбай. *(Қамшысын алуға бұрыла бергенде Нөкеш молданың қаптал шапанын үстіне жаба салады. Балалардың бәрі жабыла кетеді.)*

Н ө к е ш. Қамшы қайда? Шыбық қайда? *(Нұрым қамшыны молданың жанынан салады).*

М о л д а. Ойбай, өлтірді.

Н ұ р ы м. Өте ме екен!

М о л д а. Бәріңе бәддұғамды бердім, мәңгі тамұқта қалыңдар.

Перде түседі.

ӘҢГІМЕЛЕР

ТҰТҚЫННЫҢ ОЙЫ

Бір кезде ауыздан жалын шашқан, жалаңаш қолмен өткір қылыш жүзін қайырған ерліктің арқасында жер сілкіндіріп, көк тітіреткен ер едім, ұшы-құйыры жоқ сары дала, жасыл тоғай, асқар тау, дертке шипа мөлдір, салқын суға ие едім, байлық, бақыт, шаттық сарайында еркелік құрушы едім.

Енді, міне, қара шаңды жамылып, салқын сыздың үстінде сасық, тар, қараңғы, көр абақтыда, жасағанның кең жарық жерінде жүріп, таза ауада еркін дем ала алмай, жан досымды көре алмай, бишара құлдай құнсыз, үнсіз жанды жеп жатырмын. Талай жауға ажал дәмін татқызған, қайратты қамал бұзған батыр қол еркін сермеуге келмей, қысылып, бүгіліп, мықты, темір ауыр кісеннің уысынан шыға алмады.

Әне, жылтырап тар тесіктен ойнақшған ақ сәулелар үйге кірді. Бұл – алтын күннің жер ұясынан көк аспанға көтерілген белгісі...

Е, Дүние! Нұрлы мейірімді күннің құшағында еркін жатып бір жылынсам, тас жүрек дүниеден армансыз жөнелер едім. Өткен өмірдегі тар абақтыда ауыр мехнатқа шалдырған күңгірт, көңілсіз күндерді ұмытар едім.

Жазықсыз жараландым, тұтқын болдым. Іші – қанды мұз, сырты – жылы көлгір, хайуан мінезді, адам пернелі жау алдап тұзаққа түсірді. Қандай тұз ащы бейнетпен тапқан мүлкімді алды. Ен жайлап, еркін өскен мекенімді алды. Бәрінен де қымбат, алтын басты қорлап тұтқынға алды. Адам деген атымды жоғалтты.

Осы қорлықтар сезімді, нәзік жүрегіме шаншу болып байланды. Мәңгі кек жеңген ұмытса да жеңілген ұмытпайды.

191

Koşke Kemengerulı Şığarmaları-Üş Tomdık Şığarmalar Jıynağı (1. Tom)'nda bulunan Kazakça Hikâyeler (191-215).

Бұл күнде ет, денем ауырса да, шірісе де, от рухым сау, бүтін. Бақытты келешектен үміт жібін кеспеймін. Сол қанатты үміт арқасында өлмей тірі жатырмын. Ерте, кеш пе бостандық дүниесіне шығатынына сенемін. Өткен дәурен оралып, көшкен бақтың қайырылу ойына сенемін. Кең сарай, ақ орда, бостандық жұмақ төрінен орын алуға сенемін.

ОТАРШЫЛДЫҚ ҰСҚЫНДАРЫ

(өткен тұрмыстан)

Күн жалтаң, шаңқай түс. Жыландай иірілген қара жолдың жусаған шаңын аспанға атып бұрқыратқан, ауыздығымен алысып, оқтай зымыраған қоңыраулы пар атпен, шаруа школында оқып жүретін Жаңатай тәжірибе атқару үшін белгіленген қаласы Преснов станциясына (Қызылжар уезінде) тұмсық тіреді. Жан-жақты сүзбелеген көзге арасы жермен көктей шалғай бір-біріне қатыспайтын екі сурет сап етті. Бірінші: айдын көлді белдеулей орныққан еңселі, биік қарағай үйлер, талай сорлының көз жасынан, еңбегінен құралған сомаға, көптің көзін дін атымен бояу үшін салынған күмбезді, күнмен шағылысқан ақ шіркеу. Екінші: сырлы таза қарағай үйлерге күйесі жұғатындай оқшау тұрған алқам-салқам қара құрым киізді, жеркенедей жабысқан жатақ болған қазақтардың үйлері. “Қазақ газетін” оқумен ұлтшылдықты иман қылып ұстаған Жаңатай: мынау, бишара жатақтар түскен шыбындай, бірте-бірте сорылып, қазақтық белгісінен айырылады-ау. “Айқын зорлықтан, сүліктей соратын көрбілте зорлық жаман” деген пәлсәпемен қалаға кірді.

Тап-тұйнақтай жиыстырылған Земский пәтерге түсті де шай қайнағанша базар көрейін деп көшеге шықты. Бұл қалада салпық қарын, бөтегелі, майлыбет маңдайдағы қазақтарды несиемен сорлататын байлардың бәрін ұзын етек, жалбыр шаш құдайды сатып, ақ патшаның тілеуін тілететін поптың бәрін, түксік мұртты, жылан көзді, жалтын иықты, ел обыры, адамшылық сипаттан айрылған пристав, урядниктер бәрін бұрыннан Жаңатай жақсы білетін. Басқа жаққа алданбай базарға келген мәнісі осы.

Алыс-беріс сауда істеп, тіршілік заңымен бірін-бірі алдап-арбап, илеудегі құмырсқадай қайнап жатқан халықтың шетіне жақындағанда “ах ты киргиз, арда” деп ақпанның аязындай ызғар төккен урядниктің қырық бұралып шыпылдаған қамшысының астында құлындай даусы құраққа шыққан, жер құртындай домалаған, жөндеу киімді бір қазақтың “мен, төре жазық жоқ, берблюд бұйда жоқ” дегені естілді.

Үстінде оқып жүрген школдың сарала түйме “формасы” бар Жаңатай дедектей басып жақындағанда, урядник сескенгендей болып, қырындап жүре берді. Жаңатай:

- Не жазығың бар еді,- деп соққыдан бас көтерген қазақтан сұрады. Тарамданып аққан жаспен сақалын жуып, жас баладай өксігін баса алмай еңкілдеп:

- Тақсыр, анау арам қатқыр бұйдасыз түйе алып қашып, мынау мұжықтың атын үркітті. Соны көріп әлгі шіңкілдек сені каталешкеге жабам, болмаса 5 сом ақша бер деді. Мен пысықтығым ұстап бермей қарысып тұрып алдым. Сен көнбейтін екенсің деп қамшыны бұршақтай жаудырып сойғаны ғой,- деді.

Жаңатайдың іші оттай қайнады, күресуге дәрмен жоқ. Бұл базарды көрмей-ақ пәтріме қайтайын деп сырт айналғанда:

"Малақай" деп бір қазақты аяғынан шалғылаған, тымағынан тартқылаған казак-орыстың үш-төрт баласы корді.

Бұрын шәһәрлі жерде өсіп әділсіздікті кітап оқумен білгені болмаса, көзімен көрмеген Жаңатайға мынадай ұнамсыз суреттер ауыр тиді. Сай-саланы өрлеп тасқындаған судай, үмітсіз көп ой уыз жанды жаралай берді. Өз құқығыңды өзің жоқтап теңдік ала алмайтын болған соң, несіне қазақ болып тудық деп жаратылыспен ұрысты.

Терең ойдың жарына тіреліп, қанды саясаттың жемісін айқын көріп, Ресейге бодан болған хандарға лағнат айтып, ноқтаға басын тыққан хандар деп түсініп, ашу-ыза кернеп пәтер үйге келді.

Ауырған кісідей керуетке сұлап жатып алды. Күн жарығы тозып қараңғылық қанат жая, қарсыдағы қаланша басында күзетте отырған қазақтың күңіренген дауысы естіле бастады. Бірде қобыздай зарландырып, елді күйзелткен жатқа кеткен жерді жоқтайды. Бірде шабуылдаған бәйге атындай екпіндетіп жазғы жайлау той-тойлап, ойын ойнаған ерке елді суреттейді. Бірде өлімсіретіп, үзілдіріп, сауық-сайраннан айырылып кедейлік кебін киген, тобынан адасып, айдалаға қонақтаған қаздай жетімсіреп өзін өлең қылады:

Асқар белден айрылған ел қайғылы,
Ерке елінен айрылған бел қайғылы.
Тамақ үшін сарнаған ертеңді-кеш,
Елсіз, жерсіз еңіреген мен қайғылы.

Әйтеуір жағында таң атқанша дамыл болмады. Жаңатайдың жас жүрегі қаланшадағы қазақтың мұңымен күйленіп бірге толқындады.

Тұрмыстан ел қазағының соққы көретіні надандығы, оқымағандығы, оқыған мен құрым үйде жатпаймын, мінекей самиян қаққан бөлмеде жатырмын. Оқыған мен таяқ жемеймін, "арда" деп ешкім келемеж қылмайды. Ел қазағы оқымай бұл құлдықтан құтылмайды деген пікірге сенген қалпымен Жаңатай ұйқыға кетті.

ҚАНДЫ ТОЛҚЫН

19-жылдың күзі. Күн қаражауын. Жел ызғырық. Көкті күркелеген, тұнжыраған сұр бұлт, жасылы солғын, суық сорған жер қуаң. Көкке құлашын сермеген, қарауытып қабақ түйген бұйра жалды қара адыр. Тау бөктерінде кенедей жабысқан, қордалы көңмен араласқан қыстау. Ауыл ақсақалы Сарқынбай көңілсіз күйдің құшағында күңіренеді. Бағы қаралы, жүрегі

жаралы. Сарқынбайдың есін ала қайғы түседі. Күмістей сақалын ыстық жаспен жуады. Жаз жайлауда жүйрік жорға мінискен, кербез-керім киіскен, ойын-сауық іздескен сылқым-сері жастардың ішінде желдей ескен Тынымжаны есіне түседі. Ауылды қамаған, найзасын жарқылдатқан, мылтықтарын атқан казак-орыс есіне түседі. Сарқынбайдың жалғыз баласы Тынымжанды "бәлшебекпен жүздесесің" деп атып кеткені есіне түседі. Жалғыздан қалған еркек тұяқ бір жаста. Соны күтіп келіні Жайныма басқа байға тимей отыр. Осыны ойлап та Сарқынбай толғанады. Ала қайғымен Сарқынбайдың жүрегі қан болды. Басы даң болды, теректей бойы бүгілді, бурыл сақалы ақ қырауға айналды, кәрілік әжімі тереңдеді. "Балшінбай дінді бұзады, малды тартып алады" дегеннен Сарқынбай сескенеді. Бірақ қарашығын суалтқан, жалғызды жардан құлатқан Қалшақтың қарасынан тәуір көреді. "Мал да, жан да жалғызынан артық емес, жалғызымды жайратқан қара тілмашты қолыммен бауыздасам арман болмас еді", деп ойлайды. Тынымжанның "әкелік қаныңды кеш" деп дірілдеген даусы Сарқынбайдың құлағынан кетпейді. Тынымжанның қу шөлмектей өңі көз алдынан кетпейді.

Тұманды ойда адасқан, жарық сәуле таба алмаған Сарқынбайдың көңілін көп аттың дүбірі бөліп жіберді. Қараса, жау қуғандай шапқылаған он шақты салт атты. Сарқынбай тоқайған отырыстан тоқтаусыз шабысқан орыс екенін байқады. Үй іргесіне өрт келіп қалғандай ауыл адамдары у-шу болды. Жақсы аттарды іздеп түпкір қараңғы қораға кірісті. Аттан басқаға тиеді деген ауылдың ойында жоқ. Шуылдасқан солдаттар... жөңкіле қашқан ақтардың бір шашырандысы. Ақтардың жосыла қашқанындай қызылдардың тасқын судай екпіндегенінен ауылдың бұрын хабары жоқ.

Келе сала солдаттар ауылды шошыту үшін тар-тұрс ата бастады. Қатын-қалаш азан-қазан болды. Екі солдат қарауылда қалды. Басқалары ат іздеуге кірісті. Төрт ат тауып алды. Ат иелерін "жасырдыңдар" деп мылтықтың дүмімен дүрсілдетті. Жылы киімі, жақсы етігі барларды өлімтіктей домалатып алып жатты. Көздеріне қан толған, өңдері сұрланған екі солдат Сарқынбайдың қорасына кіре берді. Біреуі Тынымжанды өлтірген қара тілмаш екенін Сарқынбай танып қалды. Ескі кектің жарасы ашылды. Өшімді қалай алам деп орнында қара тастай қатып қалды.

Екі солдат Жайыма отырған үйге кірді. Қасқырша қараған түрлерінен қорқып, Жайныма орнынан ұшып тұрып далаға шығуға ыңғайланғанда екі солдат бір-біріне ым қақты. Қара тілмаш Жайныманы бас салды. Серігі есікті ұстады. Келіншек буынын алдырып, аяғы қырқылғандай басуға келмеді. Қара тілмаш Жайныманы аш белден көтеріп төрге апарып бірақ соқты. Зорлауға айналғанын көрген соң, Жайныма алас ұрды. "Мама... нелза... сестра" деп жалынды. Орысшалағаны: "Сендердің шеше, қарындастарың бар ғой, жарамайды" дегені. Бірақ шолақ тіл алмастай өткір, шешен сөзді толық жеткізе алмады. Жайныма бауыздардағы малдай тыпырлай берді. Қан шеңгелдеген, адамшылық мінезден айрылған екі солдатта иненің жасуындай мейірім болған жоқ. Жанталаса арпалысумен әлсіреген Жайныманың есі ауды, оған қараған солдат жоқ.

Бір кезде ботакөз сұлу аталған Жайныма өлімтікке айналды. Толқынды қою қара шаш құйын соққандай қоқырады. Мөлдір бота көзден нұр кетті, қаймақ ерін дүрдиіп қара-күрең тартты.

Күткен солдаттары ұзақ кешіккеннен соң, Сарқынбай түнеріп үйге қарай аяңдады. Есікті тартты, ашылмады. Бір сұмдықтың болғанын білді. Бұрыннан бетер ашу қысты, арыстандай айбат шегіп тұрды. Жеңсегі басылған екі солдат есікті ашып шыға бергенде Сарқынбай қақ желкеден қара тілмашты салып жіберді. Қара тілмаш өкіре жығылды. Балтаны қайта сермеп сала бергенде, екінші солдат мылтықпен басып жіберді. Солдат та құлады, Сарқынбай да құлады. Сарқынбай суық жерді құшақтай жатып: - Тынымжан, қаныңды ақтадым. Жайныма...! Сен де разысың... Тынымжан!.. Қарағым! Маңдайыңнан сүйгізші... Құшақтатшы!.. дегенде, ақ балтаны орақтай сілтеген, қайратты, кекті қолы созылып барып, көлкілдеген қанға көміліп сылқ ете түсті.

МОМЫНТАЙ

Әкеден жетім қалған Момынтай есі кіріп қозы бағуға жарағанша үстіне қабықтай лыпа іліп көрген жоқ. Анадан жалаңаш туған қалпымен өсті. Жазбен бірге жанданып, қыбырлап жер бетіне шыққан құмырсқамен қатар Момынтай да домаланып, көрдей үйшікті тастап кең далаға шығушы еді. Жаз бойы Момынтай ойын соғып, шаң-топыраққа аунап, күнге күйіп бар денесі қоңыр былғарыға айналушы еді. Қыс болса Момынтай інге кірген үйшігінен шыға алмай, іші пысып, жаз қашан болады деп төрт көзімен күтуші еді.

Момынтайдың шешесі ерте-кеш Байтоқтың үйінде жұмыс істейді. Кей уақытта шешесі жоқта Момынтай жаз ойындары есіне түсіп жалаңаш бойымен жүгіре далаға шығып, отқа тойған бұзаудай ойнақтап аяғын тоңдырып дірілдеп қайтып келеді. Далаға енді шықпастай болып отырады. Біраз күннен кейін тоңғаны ұмыт болады, тағы да даланы сағынып бұрынғысын істейді.

Осы қалыппен жүргенде ызғарлы, ашулы қыс өтті. Күн жадырады. Көк шықты, тар абақтыдай үйшігінен Момынтай босанды, Байтоқтың жалғыз баласы Құдайбергенмен Момынтай ойнайтын болды. Тіршілік заңы күн көру әдісін жан-жануар, өсімдікке үйретеді ғой. Сол әдісті Момынтай да үйренді. Құдайбергеннің қалтасы толған құрт-бауырсақ. “Мен сенің атың болады екенмін, мені жемдейді екенсің” деп Момынтай Құдайбергеннен тамақ жейтін. Немесе “жылқы болып оттайды екенбіз” деп құрт бауырсақты шашудай шаштырып, Момынтай төрт табандап аузымен топырақты қоса упалап жейтін. Кей уақытта Момынтай күзейтін, қысырақ салатын, бие байлайтын, күзем алатын ойындарды жасаттырып, ырымы деп Құдайбергенге үйінен тамақ алғызады.

Бір күні Момынтай ойнап-ойнап Құдайбергеннің тамағына тойып тас қопарғандай шаршап, аяқ көсіле симайтын қоста ұйқы соғып жатр еді.

Байтоқтың үйінен шешесі келіп барлық жан иесіне ортақ аналық махаббатпен Момынтайдың бетінен сүйіп оятып:

- Қарағым, мынау тоншаны Құдайбергеннің әкесі берді. Енді әжең үйінің көп қозысын бағып жүресің, жасың алтыға келіп қалды, жігітсің,- деп күлімсіреп Момынтайдың арқасынан қақты. Момынтайдың сәби жүрегі өлшеусіз қуанып, көзі оттай жайнап, тоншаға қолын соза берді. Алдындағы бақытсыз күндерден хабарсыз Момынтай, тоншаны торқадан кейін көрген жоқ. Қаудырағаң қатпа тоншаны шұнтитып киіп алды. Айнаға жүз қаранып, көлбеңдеп киімнің өте жарасымын іздейтін кербез әйелден Момынтай кем болған жоқ. Қоразданып тұрды. Момынтайға тоншаны кию бір қызық, қой бағу екінші қызық. Бұрын марқа қозыға мінген ересектеу балаларды көргенде “мен де мінем-ау” деп Момынтайдың талай-талай аузынан сілекейі аққаны бар.

- Қазір Жұмашпен өңкей қозыларды ағытып жардың қабағына айдайды. Сен де бер, бірақ қозыға мінбе! Бай атаң ұрады,- деп шешесі айтқанда Момынтайдың лаулаған бір қуанышы су сепкендей басылып қалды.

- Анау күні қозыға мінген Жұмаштарды бай атам неге ұрмады?- деп таңырқап, бұйығы дауыспен Момынтай сұрады. Шешесі:

- Олар мінді екен деп мінбе қозыға. Мінбесең, жамыратпай қайырып жүрсең әжең май, бауырсақ, айран береді,- дегенде, Момынтайдың көз алдына тәтті тамақ елестеп, бұйыққан көңілі жадырап кетті.

Санаулы өмірдің төрт жылын Момынтай қозы бағумен өткізді. Қозыға мінем деп байдан талай рет таяқ та жеді. Ащы таяқ балуыздай жұмсақ тұщы етке тигенде енді қозыға мінбеспін деп өзіне талай рет уәде берді. Сонда кектің, бейнеттің табын тез жуатын ұмытшақ сәби жүрек уәдені ұмыттыра береді, таяқты жегізе береді. Ойынға елігіп қозы жамыратқан күндер де болды. Ол күні әжесі құрғыр айран бермей аш қоятын. Жүре келе Момынтайда тіршілік сезімі күшейді. Байдың айтқанын екі қылатын болса, ашығатынына көзі жетті. Соңғы жазда қозыны жамыратпай жақсы бағып, байдан мақтау алды. Мақтауды бала түгіл үлкен сүйеді ғой.

- Момыным жігіт болды, қозыға биыл жаздай ұқыпты қарады, ендігі жылы Момынға қой бақтырамын,- деп бай Момынтай тағдырын шешіп, ет асатып, қымыз бергенде, Момынтай мақтауға семіріп, төбесі көкке аз-ақ жетпей қалатын. Момынтайдың әбден есі кіргенге, байға жаққанға шешесі де жатса-тұрса Момынтайдың амандығын тілеп қуанып жүрді.

Үлгілі ана тәрбиесін, мектеп бетін көрмеген Момынтайдың тұрмысқа көзқарасы өте саяз еді. Шешесі болса өзін байдың босағасында күң болып өтуге жаратылғанмын, байымды алған құдай, кедей қылған құдай деп тағдырдың тақсіретін басына біржолата кигізіп қойған.

Момынтайдың күндегі өмірден алған тәжірибесі: “Байсыз күн жоқ екен, байға жағу керек екен” деген оймен тұйықталды. Айнала қамау терең жарға тірелді. Жалғыз-ақ қамаудан сырылып шыққан таңсықтың жолымен Момынтайдың көңіліне мықтап орныққан бір сұрау болды. Осы жұрттың бәрінің аузынан құдай түспейді. Құдай қандай екен? Көрер ме еді? Бір күні

Момынтай шешесінің жанында аруақтай тарамданып, тілімдеген, шаң-топырақтын ысқаяқтанып кеткен аяғының қара қожырларын шұқып отырып:

- Құдай қандай? Қайда тұрады?- деп үлкен кісідей салмақтанып отырып шешесінен сұрады.

Шешесі бізбен сұғып алғандай селк етіп, отқа күйгендей ыршып түсіп:

- Құдай сенің құрдасың ба? Тек отыр, күнә болады,- деп қабағын түйіп ұрсып тастады. Момынтай тарыға құмыққандай үндемей қалды. Бұрын күнәнің не екенін білмейтін Момынтай құдайды былай тастап, "күнәнің" соңына түсті. Өзі ой шеше алмаған соң:

- Күнә не?- деп шешесінен сұрады.

- Күнәнің не екенін молда біледі, сен баққан қозыңды біл. Құдай-мұдайдың, күнә-сүнәнің не керегі бар,- деп шешесі сөзді шорт кесіп, байдың үйіне жұмысқа кетті.

Күнә немене екен, тегінде адамға зияны бар шығар деп, қалай ұғынарын білмей Момынтай отыра берді. Момынтайдың тәрбиемен баулынбаған жас қалпы кеңінен шарықтай алмады. Өзінің қорқатыны қасқыр мен жын еді. Тегінде, күнә қасқыр сияқты, не жын сияқты деген ойға тоқталды. Осы әңгімеден былай Момынтай күнәдан қорқатын болды, қасқыр сияқты болса қозымды алып кете ме? Жын сияқты болса өзімді алып кете ме? деп қорқып жүретін болды. Бір күні:

- Күнә кісіге тимей ме?- деп шешесінен қорыққан, жалынған дауыспен сұрады.

Күнәнің кісіге тиетін жаны жоқ,- деп шешесі сендіре жауап берді.

- Ендеше қозыға да, өзіме де тимейді екен,- деп Момынтай қуанып қалды.

Момынтай малсақ, қанығы қойшы болды. Қой баққанына байдан жылына төрт бойдақ қой, төрт киім алады. Қызғалдақтай жас өмір қойдың айналасында өтіп барады. О өмірдің жалынын қой дүниесі жұтатын болды. Айт пен той, ақсүйек, алтыбақан Момынтайға арам астай. Момынтай күндіз қой соңында шегеленіп екі елі қалмайды, кеш болса-ақ бай: "қойдан айрылып қаласың" деп, өзінің үйіне абақтыға жапқандай жатқызып ойнатпайды. Кешкі таза ауаны жаңғырықтырып даланы жарған балалардың даусын естігенде топты көрген жүйріктей Момынтайдың бүйірі қызады, еліреді, "әттең, қойшылық қылдың-ау" деп күрсініп, аунақшып жатып ұйқыға кетеді.

Күн ұясынан көтеріле сары масадай ызыңдап, тәтті ұйқыда жатқан Момынтайды бай оятады. Дыр-дыр қасынып отырып киініп, Момынтай айран ішіп, құрт жеп, торсыққа айран құйып алып, қойын айдап жөнеледі. Өріске жан-жақтағы ауылдардың қойшылары келеді. Қойдың оты қанған кезде, жусатып қойшылар өзара ойын ойнайды. Өгізшелерінің үстінен аударыспақ ойнайды, әңгімелеседі, қорықтық ішіседі. Қу қойшылар жан торсықтағы айранын тастың түбіне жасырып келіп, момын қойшылардың айран-құртына ортақтасады.

Бала қойшылардың ішінде жасы алпыстан асқан Бердіқұл деген ертекшіл, әңгімешіл шал бар. Ми қайнатқандай ыстықта, қойлар ауыздарын кере қарыс ашып, тілдерін салақтатып, бүйірлерін солқылдатып жатқанда

шекедегі шоқ үкідей топталған, жібектей күлтеленген қалың бетегені түстеніп бала қойшылар: “Ата ертегі айт” деп Бердіқұлды қоршап отырысады. Бердіқұл өкпесі сырылдап, мұрны шуылдап бейнеттің терең ізі түсіп, шалбарланған бетін тыржыңдатып ертегіге, әңгімеге кіріседі.

Сарыарқадай кең тілмен, ашыққа күн батқанда Алтайдың шағылысқан көріністеріндей суретті тілмен, салқын қанды нағыз қазақ табиғатымен әр сөзін безбеңдеп отырады. Бердіқұл жетібасты жалмауыз кемпірді, тауды ұршықша ойнатқан дәулерді, қалың жауды қашырған, тас қамалды талқан қылған батырларды, судыраған жібек киген қалың орман иесі жез тырнақты, мақаббат отына күйген, өлшеусіз бейнет шегіп жұртына жеткен ғашықтарды айтады. Бала қойшылар ауыздарынан су ағып Бердіқұлды сол минутта қойларына қасқыр шапса да елең қылмайтындай ұйып тыңдайды. Бірақ көне қойшы Бердіқұлдың аузы әңгімеде болса, көзі қойда. Бір күні қойшылар:

- Ата, өз басыңнан кешкен бір әңгімені айт,- деп жалынып отырысты. Бердіқұл бірсыпыра уақыт ойланып:

- Шырақтарым-ай! Бір кезде мен де сендердей уылжыған, қылшылдаған жас болғанмын. Жасымда қу кедейліктен басқа мінім жоқ еді. Осы күнгідей сулы көз, битті көз, құрысқан, қуарған шал емес едім. Жиырмадағы кезім. Байдың қойын бағып жүрмін. Байдың ай жүзді, қарақат көзді Гүләйім деген сұлу қызы болды. Гүләйім атастырған күйеуін менсінбейтін. Оның күйеуінің жанында мен патшадаймын. Жылбысқан боз сапақ. Ішімнен Гүләйімді жақсы көремін. Бірақ қалжыңдап сөз айтуға бата алмай жүрдім. Сол Гүләйім құдай ықыласын салып, өзінен өзі мені жақсы көріп сыр білдірді. Екеуміз ойнап-күліп жүрдік. Қызды еріксіз атастырған күйеуіне беретін болды. Бір күні қыз: “Мені орыс қаласына алып қашып кет, боз сопаққа барғанымнан қара жерге кіргенім артық” деді.

Қашуға дайындалып жүргенімізде құдай төбеден ұрып, Гүләйімге қорасан шығып бір жұмадан кейін өлді. Бай қызы болса да менің кедейлігіме, қойшылығыма қарамай сүйгені бір сыбаға емес пе? Құдай жазбаған соң амал бар ма? Мынау маңдайдың қаспағы қалың сордың екі елі арылған күні жоқ – деп ызамен маңдайын қойғылап, аттай мінген кәрілік сөндірмеген махаббат отының ұшқынын сыртқа шашыратып, қамығып күрсінді. Тыңдап отырған бала қойшылардың бірі Момынтай ішінен шалды аяп отырды.

Кедейлік те, құдай да бақытқа кедергі, аяққа тұсау деген ой Момынтайдың көңіліне ұялады. Осыдан былай қарай кедейлік туралы, құдайдың да әділетсіздігі туралы көп ойланатын болды. Ойланған сайын бай құдайдың еркесі екендігі, байдың артықшылығы, зорлығы айдай айқын көрінетін еді.

II

Үлкен айт. Әр үйдің алдында буы аспанға шығып қазан қайнап жатыр. Теріге құлқыны құрыған қу молдалар “қыл көпірден құрбандығына мініп шауып өтесің” деп қойы жоқ кедейлерді құрбан шалдыртып жүр. Бәйшешектей түрленген, қызыл-жасыл әдемі киінген қыз-келіншектер сылаң

қағады. Әр ауылдың бозбаласы әсем киініп, жүйрік жорға, көрнекті аттарын мініп, айттасып, қыз-келіншекпен әзіл қағысып, айттық алысып құмарларынан шығысып жүр. Тай-құнанды қылтылдатып жас балалар жарысып жүр. Жалғыз-ақ бұл қуанышқа Момынтай ортақ емес. Мейірімді сұлу алтын күн ұйқысынан оянып, ұясынан шығып, найза бойы көтеріле Момынтай өріске жайқалған топты қойды айдап кетті. Жұрт қатарлы айттай алмаған өшін Момынтай астына мінген қоңыр құнаншадан алып жүр, борбайлап ұра берді. Кедейлік албастыдай елестеп тұнжырата түседі. Басқа бала қойшылардың әкелері қойға өздері кетіп, балаларын айттауға қалдырды. "Қу құдай, тым болмаса әкемді тірі қоймадың" деп Момынтай қобыздай күңіренеді. Ұлы бесін кезінде қойды ауылға жақын әкеліп ет жеп кетерсің деген байдың жылы сөзі бар. Ұлы бесінге шыдамай, шаршы түсте Момынтай қойды ауылдың жанына жақындатып, өзі ауылға келді. Ойын-сауыққа белшесінен батып жүрген жастарды көргенде Момынтайдың іші қазандай қайнай берді. Байдың қойған етін көңілсіз отырып жеді. Қайта далаға шыққан кезінде Момынтай екі ауылдың арасында көкпар алып құйындатып келе жатқан бір кер аттыны, оның соңында жау қуғандай тасыр-тұсыр шапқан көпті көрді. Ұлы дүбірді көрген соң Момынтайдың ойынан қой шығып кетті. Бірсыпыра уақыт қызыққа қарап тұрып қалды.

Қырсықтың бір шалса шала беретін әдеті ғой. Момынтайдың қойы белдің астына түсіп кетіп, қалтарысты аңдыған қасқырға тап болды. Қасқыр қойларды тамақтап ойран ботқа қылып жүрген жерінен көлденеңнен келе жатқан бір жолаушы айырып алады. Төрт қой арам өлді, үш қойдың құйрығы алқам-салқам жараланып қалды. Бұл жағынан Момынтай да барды. Қызыл-жосынды көрген соң басына қара түнек орнады. Байдан қорқып ботасы өлген інгендей зарлап, қойын қайтара берді. Жолаушы ауылға айта келді. "Аттанға" шапқандай әркім қойын түгендеуге жүгірісті.

Ол арада басқа ауылға айттап кеткен бай да оралып қалды. Әкесінің өлгенін естігендей бай қапаланды. "Мал ашуы – жан ашуы" және ұлыстың ұлы күні қойға қасқыр шапқан жаман ырым деп ұғынатын бай қара бұлттай түнеріп, бүркіттей түйіліп, Момынтайға анадайдан: "Иттің баласы-ай, айт сенің не теңің еді? Ойбай-ай! Қанша қойды арам өлтірттің" деп Момынтайды жуан таяқтың астына алды. Момынтай өзін жазықты санап, арқасын қисаңдатып, таяқтан қорғанып үндемей қозғала берді. "Құлқының қуарған қу антұрған, аштан өлейін деп жүрген жоқ едің, аузыңнан ақ қайрылған жоқ еді!"- деп таяқты тулаққа түскен сабаудай шатырлатып, Момынтайды ұрып жатқанда таяқ шарт етіп қақ айырылды. Қарсы ләм-мим дерлік Момынтайда шама бар ма? Тек шыбын-шіркей болып еңірей берді. Ендігәрі қойға ие болайын деп жалынды. Таяқ сынған соң, бай жұдырық пен тепкіге түсті. Өлімтікке қонған құзғындай жұлмалай берді. Момынтай соққының күштілігінен тыпырлауға шамасы келмей талықсып кетті. Бай да ұрудан шаршап, аң қуған иттей ентігіп, жынданғандай аузы көпіріп үйіне қарай аяңдады. Кейбіреулер "өз сазайын тартсын" деді. Кейбіреулер "енді айттамайды" деп мысқылдап тұрды. Кейбіреулер арашаға келуге байдан қорықты. Желі басында бие сауып жүрген Момынтайдың шешесі алғашқы

199

кезде “байдан бұрын да жейтін таяғы, ештеңе етпес”, деп тұрса да, Момынтайдың шырылдаған даусы аштырақ шыға бастаған соң, аналық сезімі қолды аяққа тұрғызбады. Арашалауға баруға байдан бата алмады. Қуып жіберсе баспана қылып күн көретін жері жоқ. Әлсіздіктің, қорғансыздың белгісі көш жолындай тарамданып, тамшыдай домалап түскен жастан көрінді. “Көріңде өкір, бай! Тек балаңның алдына келсін” деп зарланып қарғағаннан көрінді. Желі басынан шешесі қайтқанша Момынтай есін жинап, тас артқандай, соққыдан ауырлаған денесін көтере алмай, қара құрым қосқа сүйретіліп әрең кірді. Шешесі қосқа жылай кіріп, денесі көк ала қойдай болып көгерген, мең-зең қалыпта жатқан баласын құшақтап өксіп-өксіп жіберді. Зарын шағып, Момынтай да егілді.

- Құдай сорлы қылған соң амал бар ма?- деп шешесі ескі сарынға салды зарды.

- Құдайың құрысын!- деп Момынтай ақпанның ызғырығындай ашуын төкті.

Айтта жеген таяқ Момынтайдың жүрегіне шер болып байланды. Есінен кетпей кегімді бір алсам деп жүрді.

“Балшабайлар” келеді, кедейге теңдік тиеді, байлардың малын кедейлерге алып береді деген ұзын құлақ, алып-қашпа сөздер Момынтайдың құлағына тиетін болды.

“Қашан бізге балшабай келеді?” деп Момынтай көптен жолықпаған жарындай бір көруге ынтығып жүрді. “Балшабай келіп байдан бір өшімді алсам-ау” деп ойлайды. Талай сайлаушы, талай милитсе, салық агенті байдың ауылына келіп жүрді. Бірақ оларды Момынтай “балшабай” деп ойлаған жоқ. Ойламаған себебі олар келсе байға түседі, етін жейді, қымызын ішеді, төрт қабат көрпенің үстінде бүйірін таянып шалқайып отырады. “Кедей” деген бір ауыз сөз болмайды. Байдың тышқақ лағын да кедейге алып бергені жоқ, “Балшабай” кедейді жақтайды, мал алып береді деген бекер болды. Құдай оң көзімен қараған байларға не болушы еді? Деп Момынтай үміт кешуге айналды. Енді неде болса байға жағынып жылқышы болайын деген ойға Момынтай бет алды.

Қойшыдан жылқышы болу – болыстық қызметтен бір-ақ секіріп, кіндік қызметкер болғанмен теңдес. Жылқышы сыйлы, ерке болатыны Момынтайға белгілі: қыс қыстап шыққанда сараңдау байдың жылқышысы ту бие сойып алып қазы мен қартаға бөленеді, жаз бойы қымыз жылқышының аузынан кетпейді. Бие құлындап жатқан кезде сайлауға шыққан нұсқаушыдан күтімі кем емес.

Момынтай жылқышы болудың қамымен байдың қыбын тауып, құрдай жорғалап қызмет істеп жүргенде, бір күні байдың ауылына партияда жоқ кедейлердің болыстық жиналысы шақырылды. Әр ауылнайдың жаяу шұбырған, екі аяқты арбаны өгізге салып тобымен мінген, бір-бір шолағын мініп салт келген, көнетоз жалбыр киімді, аш өңді кедейлер қойдай ғылып байдың ауылына келіп жатты. Бас аяғы жиналғанша кеш те болды. Ерте келген кедейлер асығып отырысты. “Байдың, жуандардың жиналысы болса әр жерден будақ-будақ түтін шығып, бағлан тоқтылар сойылып, аяқ-аяқ

қымыз ішіліп той сияқты болар еді",- деп кедейлер әңгімелеп отырды. Екінді кезінде "той басталды, балшабай төресі келеді" дегенге мұңын шаққалы Момынтай да келді. Үйезден келген семіз жуан сары жігіт сөз бастады:

- Болашабек үкіметі – жұмыскер мен кедейлердің үкіметі, күндерің туды, мұң-мұқтаждарыңа кеңес партиясы, кеңес үкіметі көз салады,- дегенде жан-жақтан кедейлер шулап қоя берді.

- "Балшабай" келгелі үш жыл болды. Әлі соқыр тиын көмек көргем жоқ. Сотқарбай жалғыз биемді тартып алды.

- Жуанбай 5 жылғы қарызымды бермей шығарып жіберді.

- Борсықбай қатынымды еріксіз тартып алды.

- Кезекпен сөйлеңіздер!- деген нұсқаушының тоқтау сөзіне қарамастан кедейлер байлардан, қулардан көрген зорлықтарын айтып барып тоқтасты. Нұсқаушы:

- Қос жүре түзеледі. Соғыс, аштық кеселінен үкімет сіздерге көз қырын сала алмады. Бұдан былай ескереді, "балшебек" үкіметі салықты байларға салады, кедейлер салықтан азат болады дегенде тағы шу ете түсті.

- Әлі салықтан көзіміз ашылған жоқ,- деп әркімдер мұңын бұршақтай жаудырды. Нұсқаушы:

- Сендерге салық салатын – қулар. Исполкомге өздеріңнен сайлаңдар, сонда салық тартпайсыңдар,- деді.

- Бұл дұрыс екен, сайлаушы байға ауып кетпесе біз сайлар едік,- деп кедейлер өткен сайлауларда көрген тәжірибесінен айтысты.

Нұсқаушы:

- "Балшебек" үкіметі кедейлерді оқытады,- дегенде кедейлер дүрсе қоя берді.

- Біздің өз күшімізбен оқытуға шамамыз келмейді. Оқытатын орын болса, шығынын қазына көтерсе біз бала беруден тайынбас едік,- деп.

- Байдың малын бөліп беру, байдан көрген қорлықтарыңызды айт,- деген сөз нұсқаушының аузынан шықпаған соң, Момынтай көңілсіз тұра берді. Нұсқаушы:

- Кәне, балаларды қалаға оқытуға жіберетіндерің жазылыңдар! Осы жолы жазылған балалардың ішінен іріктеп 30 бала алып кетемін дегенде, Момынтай құстай ұшып нұсқаушының алдына жетіп келді де:

- Оқуға мен барамын. Өмірім қойшылықпен, қорлықпен өтіп келе жатыр,- деп жүрегіне байланған ескі шерді ақтара салды. Жиналыстағылар Момынтайға қарай қалысты. Нұсқаушы кедейлерді қызықтырайын деген ниетпен:

- Міне, жігіт! - деп Момынтайдың арқасынан қағып, аты-жөнін сұрап алды. Өмір бойы шешесінен басқа жаннан жылы сөз естімеген Момынтай нұсқаушының арқасынан қағып, "жігіт" дегеніне көңілі тасып айттағы таяғын ұмытып кетті. Нұсқаушы басқа кедейлердің балаларын жазып отызға толтырды. Кедейлерге тұңғыш саңлау ашқан, кедейлердің тұнба дертін сыртқа шығарған тұңғыш жиылыс тарқады. Нұсқаушы Момынтайды өзімен бірге қалаға алып кетті. Момынтай көр тұрмыстан, қол-аяғын байлаған құлдықтан құтылды. Жарық дүниеге шықты, азат болды, адамшылыққа

201

қадам басты. Келешекті Момынтайдың қандай адам болатынын тұрмыс көрсетер.

ДҮРИЯ

Шолпаннан айрылған соң, Ес талма түстің шағында Қонақбайдың ауылна келді.

Әр үйдің алдында қыбырлаған адам, самсаған ат. "Бұ неғылған мезгілсіз топ, елдің той тойлайтын кезі емес. Әлдебіреу қайтыс болды ма екен? Әлде разверстка болып жатыр ма екен" деп Ес ойға қалды.

Ауылдың шетінде жолыққан жас жігіт: - Төре келіп жатыр еді,- деді. "Төресін көрейік" деп Ес күлімсіреді.

Сәлем бере табалдырықтан аттасымен Естің көзіне тілегі бір, жүрегі бір ескі жолдасы Көбен жылы ұшырай кетті. Екеуі шүйіркелесе кетті.

Мамық жастықты шынтақтай жатқан Көбен орнынан құшағын жая атып тұрды.

- Көктен түстің бе?- деп, Көбен күле жайнап, әдетті дәстүрімен ауыздан сүйді.

"Мынау осал төре емес шығар, ауырған кісіше жастықтан бас көтермейтін Көбен де жеңілтектеніп кетті",- деп басқа отырғандар да аяқ астынан тұрысты.

Жай-жапсар сұрасылды.

Ес үй ішіндегілерді шолып өтті:

Оң жағында беті бір қазан, семіздіктен тышқан көзі бітелуге айналған, дөңбектей кеспелтек, кебеже қарынды Жуанбай деген отырды. Жуанбай мына заманда болыс болмаса да, аузынан сөз, қолынан билік кетпеген адам еді.

Оған таяу күлімсіреген жіпсік көзді, өртке шалдыққандай көсе, тыржық бет Дауылбай қу еді. Дауылбайдың өмір бойы кәсібі дау-шардың арасынан жем түсіру еді. Көбеннің сол жағында хатшы отыр, оған таяу қабағынан қар жауған, қара бұлттай түнерген Далабай ақсақал еді.

Далабай ақсақалдың қабағы қалай ашылсын? Күнге-желге тигізбей, құдай қосқан құдама ұзатам деп отырған жалғыз қызы Дүрия қашып кетіп отыр. Кіммен кетіп отыр? Өзінің қоңысы, пысықшылау болып жүрген, жалғыз атты Мұратпен кетіп отыр. Халық биі бүгін Дүриядан жауап алмақшы.

Далабай ақсақалдың ашуы – осал-оңтағай ашу емес, зілді ашу. Өмір бойы дақ түспеген Далабайға қызы қашты деген ат жаман. Тым болмаса теңімен қашқан жоқ, неше жыл табанынан тесіліп, қой баққан Бөрештің баласы Мұратпен қашып отыр. Бұрынғы қол күші, ақша күші заман болса, көрден көрге тығылса да, қызын қайтарып алар еді. Амал жоқ. Бұрын Далабайдың айдынынан ағайын түгіл жат ығысушы еді, енді әлпештеп асыраған қызы қаймықпай кетіп отыр, қойшы Бөрештің баласы әкетіп отыр. Кешегі тел ешкі сауған Сәбдінің Көбені төре болғансып, қара жорға мен түлкі ішікке қарамай отыр.

Есік жақта шөп үстінде тоны қаудырлап, көзі былшықтанып Бөреш шал отыр.

Басқа отырғандардың арасынан көзге оқшауланып түсерліктей ешкім жоқ еді...

- Бүгін осында қон! Арманымыздан шыға кеңесейік,- деп Көбен қолқа салды. Далабай қу көзін мүлгітіп жіберіп:

- Жұмысы болмаса төренің қонғаны жақсы деді.

Кешеден бері өңінен де, түсінен де Шолпанды шығара алмай келе жатқан Ес, ойын бөлу үшін жаңада кедеймен қашқан байдың қызын көру үшін тоқтауға көнді.

Далабай қу мырық болған түйеше пышылдап отырған Жуанбайды тізеге қағып далаға жөнелді. Іле артынан борсаңдап Жуантай да шықты.

Дауылбай қу тыржық бетін бұрынғыдан да бетер тыржитып:

- Қырсыққан бір жол болды. Үш күннен бері ақ үй де, қара үй де сенікі десек те қатқан тоңдай жібімей отыр еді. Оның үстіне инеліктей қатқан арық төре кездесіп отыр, өңі ызғырық желдей, коммунистің барып тұрғаны шығар. Мұның алдында бүгін жауап алғызбай, бұлталаққа салып, ертеңге қалдырайық. Ұзаққа созылса Көбен де қажыр. Жорға мен ішікті қойып, ақша ұсынайық,- деді.

Жуантай қамығып күрсініп:

- Жарықтық Некең заманында қаңтардағы бурадай қалшылдап, өңін суытқан төрелер екі айналуға келмеуші еді. Енді сұм заманның бабын таба алмадым. Арадағы жеңге өзіңсің. Әйтеуір Далабайдан мол қамты! Тең жара бөлерміз,- деп күлімдегенде күрек беті бұрынғыдан да жалпайды.

Үйге кірісті.

Дауылбай қу құбылған өңмен, жағымсынған дауыспен:

- Кеш те болып барады. Қыздың үйін шауып кеткендігі туралы екі куә әлі келген де жоқ. Және қаздай қалқыған, үйректей жүзіскен, досыңызбен ойнап-күліп отыруға да бөгет болар. Жауапты ертеңге қалдырсаңыз қайтеді?- деді.

Көбен:

- Билігін Еске бердім, - дегенде:

- Бұл мырза да у-шусыз ойнап-күлгенді жек көрмес. Бір қара қазақ қарға сияқты мазаларыңызды ала беретін шығар,- деп жылпың тілге салды Дауылбай.

Ес:

- Мен ертең ерте жүремін, ішінде болсам жақсы болар еді,- деп Көбенге қарады.

“Құдайдың көк соққаны екенсің”,- деп Жуантай ішінен мықтап жаман көзімен бір қарап алды.

“Дауылбайдан алатын атым кесір болды”. Дауылбай қу ішінен әкесі өлгендей ренжіді.

Көбен хатшыға қарап:

- Қағаздарыңды жөнде,- деді.

Дауылбай қу хатшыны жарылқаймын деп қойған. Хатшы да Естің түрінен шошып, қағаздарын көңілсіз реттей бастады.

Бәрі далаға шықты.

Көбен Естің кешкі қонағасын реттетіп жатқанда, Дауылбай қу жорғалай басып, есікке таман жақындап, ернін жалап, көзін құйқылжытып:

- Тақсыр! Туысымыз бірге арғын ағаның баласымыз. "Бітер істің басына, жақсы келсін қасына" деген. Кешегі құт орнаған, дуа қонған ордамыздың жалғыз қызы азғырынды тілмен кетіп отыр. Көбен мырза досыңыз екен. Атаның аруағына қосылсаңыз жақсы болар еді... Далабай ақсақалдың қолы ашық кісі. "Адамды намыс өлтіреді", қызын қайтарған адамнан бір малын аяйтын түрі жоқ. Өңіңіз жылы болған соң айтып тұрғаным,- деп жылмиды.

Тоң мінезді Ес:

- Қызды сүйгенінен айыруға болмайды,- деп теріс айналды.

Үйездеген малдай, әр жерде бір бас қосу. Сүйткенше болмады, бір пар ат, екі салт ат түсе қалды. Басында түбіт шәлісі бар, орта бойлы әйел шанадан солғындау түсті, жанындағы сұршалау келген жігіт мылтық асынған милициямен сөйлескендей болды.

Үріккен қойдай даладағылар үйге қарай бет алды.

Көбен айғай салды:

- Ес пен қыздан басқаларың үйге кірмеңдер,- деп. Үйге ұмтылғандар кейін жөңкілді.

"Бір кезде барымта, сойылмен жесір қайтаратын қазақтың жуасып-ақ қалғаны-ау. Руы күшті ақсақал билігі адыра қала бастаған екен. Жасанған жаудан жан аямай мал айыратын қазақ жуасып-ақ қалған екен. Жаны кетіп отырса да, бидің сөзін тыңдасты" деген оймен Ес үйге кірді.

Мықынынан салбырағаң алты атары бар милиция Дүрияны үйге алып келді.

Шеңгел қабақты Дүрия томағасын сыпырғандай шәлісін жұлып тастап, Ес пен Көбеннен көзін айырмай отырды.

Көбен заң жолымен сұрауға кірісті:

- Бөреш баласы Мұрат сені қалай әкетті?

Дүрия болар-болмас езу тартып:

- Мұрат мені әкеткен жоқ, мен Мұратты әкеттім,- деді.

- Қандай нәрселер әкеттің?

- Өзіме тиісті жасауымды алдым.

- Басқа да көп дүние әкетті деп, әкең арыз қылып отыр.

- Қыз қашса, қазақтың шауып кетті дейтін әдеті ғой. Мен дүние құмар болсам, шіріп жатқан бай, атастырған күйеуіме барар едім.

- Азғырынды тілге ердің деп әкең отыр.

- Адамды азғырса, байлық азғырады. Мен байлыққа қызыққан жоқпын. Мені азғырған: әйелге бостандық тиді деген заман,- деп Дүрия өткір тілін безеді.

"Қайратың қара таудай" сырттан екенсің. "Тегін кісі таз болмайды" деген оймен Ес Дүрияның алды-артын тұйықтап жауап қайырып отырғанда сүйсініп отырды.

Тағы да Көбен:

- Қазақ қызының бүгін сүйдім деп, ертеңінде әке-шешені қия алмай жаңылып қалатыны болатын,- деді.

- Он саусақ та бірдей емес. Қазақ қызының бәрі бір кісіден туған жоқ,- деп Дүрия да күлімдеді. Қыздың қайратқа біткен тұлғасына, тас түйіндей жауабына Көбен риза болып, бостандық қағазды жаздырта бастады.

Бостандық қағаз жазыла бастаған соң Дүрияның суық өңі жыли бастады.

Қағазды беріп жатып Көбен:

- Ерік өзіңде, бақытты өмір сүр!- деді.

Ес: "Қазақ әйелінің күндей мейірімді көңілі, дариядай терең сезімі Шолпанда еді. Қазақ әйелінің алмастай ойма тілі, қамал бұзған қайраты Дүрияда екен",- деп ойлады.

Ес Дүрияға қарап:

- Адам баласының құлдық ұрған байлығын аяқпен тептің, ата-анадан сүйген жарды артық көрдің? Тусаң ту! Сендей әйелі бар қазақ ел болады. Сүйген жарыңмен тату-тәтті ұзақ өмір сүр!- деп алғыс берді.

Қуанышы көлдей болып, қош айтысып Дүрия жөнелді. Далабай жағының мойны қайрылып, байын жоқтаған қатындай Николайды жоқтасып, Еске қарғысты мол беріп қала берді.

ЕРЛІК – ЖҮРЕКТЕ

1902 жылдың жазы.

Арқаның ерке желі жорғадай жылжып, өрден ылдиға құлағанда, торғындай толқыған салалы көк шалғын бұйраланып, жаңа түскен келіншек құсап тәжім еткендей. Марқа құлын жасырынғандай көкорай дариясында белуардан сүңгіп, шағаладай шаңқан үйлер арқасын күнге беріп, мүлгіп тұрды. Ақ меруерт көбіктен қанат жайып, арқаның кербез сұлуындай бұраңдап, күн сәулесіне күлімдеп сылдыр қаққан бұлақтың мөлдір суы ауылды қуалай белдеулеп ағып жатты.

Қара құрттай қаптаған қалың жылқы шаң боратып, жер қайыстыра дүбірлетіп кең өріске қоңыр салқынды құшақтай бара жатты. Көгеннен босатылған көп қойдың тас бұғаудан босанып шыққандай мәз боп маңырай борсаңдап жүгіргені, жар басынан ойнақшып қозылардың шапқаны – бірін-бірі іздеп маңырасқан мал атаулы төңіректі азан-қазан шумен дүрліктіріп жатқан-ды.

Жаратылыстың осындай бір жадырау шағында ортадағы күмбез ақ отаудың ішінен Зәйраның күйінген ащы зарлы үні шартарапқа естіліп жатты.

Ә, құдай, мен не жаздым зарлатқандай,
Қанды жас қара көзден парлатқандай.

Соққы жеп қол-аяғым бекінгендей,
Көгертіп ақ етімді қандатқандай.
Мөлдіреп қара көзден қан аққандай,
Мүсіркер жан болмады мұң шаққандай.
Ақша отау абақтыдай құлыптаулы,
Көргенім қара түнек ай батқандай.
Айдынның аққуы едім қаймақ ілген.
Шілде күн суық болды мұз қатқандай.
Құда деп құдай дескен әке болғыр
Елеусіз кете барды мал сатқандай.
Армансыз болар едім, әй дариға!
Жарықты көріп өлсем көз қаққандай.
Бар еді кімнің құны қаматқандай.
Анадан әйел болып неге тудым?
Жасаған риза емен жаратқанға-ай,-

деген Зәйраның жалынды зарын, көмексіз-күшсіз зарын, мамықтан жеңіл, шырдан өткін кешкі таза ауа, сағымдай көтеріп әкеткен ұшқыр жел, тасбауыр адам ісі мынау деп айналаға таратып тұрды. Зәйраның зарына тау қабырғасы қайысқандай жаңғырығып күңіренеді. Жел үйдей соғып, көк шалғын теңселеді, құлын-тайдай секіріп ойнақтаған бұлақ суы да зар шеккендей.

Әңгіме былай: Зәйраның ескі әдет-ғұрып шырмауынан шыға алмай еріксіз қосылған күйеуі өлгелі жыл өткен-ді. Ертеңіне Зәйраның өз әкесі Шалқарға қайын атасы Қарабай “су сүзілмейді, сүйек үзілмейді” деп Зәйраның сыртынан билеп, қырыққа келген үлкен баласына қатын үстіне алдыртпақшы болған. Зәйраға: “Бүлінбе, жарылма” деп ақыл айтып Шалқарекең Қарабайдың отыз аттың алдынан келген бәйге көгін жолына алып кеткен.

Алғашында Зәйраны көнер деп, сылап-сипап ұстады. Зәйра сөзге көнуден кеткен соң: “талай байы өлген қатын таяқтан қажып көнетін” деп бұл күннен бастап, Зәйраның тұщы етінен ащы таяғын арылтпады. Қашып кете ме деп қолын байлап, есікке құлып салып қойды.

Күн батар кездің белдеу жарығы жамырады. Қымызға тойғандар күйік тартқандай уһлеп, іші ауырғандай қарнын сипап, балуанға түсетіндей жалаңаштана, дөңбекшіп жатыр. Мұнарадай мойны созылған, тай жүзген сабадағы көл қымызды желдей толқытып, піспекті құлаштай көтеріп, қара терге малынып, Қарабайдан мақтау аламын деп, Көбен байғұс күрс-күрс пісіп жатыр. Әр үйдің есігінің алдында жерошақта жылмаңдаған сиыр тіліндей қазанның қара күйесін жалаған жалыннан балық көзді ұшқын ұшып, көкке құлашын сермейді. “Апа, мен сүт ішемін” деп қозы тостағанын, кетік қасығын даярлап, қасқыр тартқан қозының құйрығындай жырымдалған көйлекті өзімшілдіктің өрісіне кірмеген, қара тұрмыстың дәмін татпаған сәбилер қазанды айнала қоршап ап, бақадай шуылдасады. Қотанда көп қой біріне-бірі ұйлығып, қадым оқыған молдадай жақтарына дамыл берместен

күйсеп жатыр. Ілуде бір жерде үйінен, елінен айрылып, күзетте тұрған солдаттай, түрегеп тұрған қойлар да бар.

Үйге жақын көк майсада көп түйе паровоздай пысылдап, кейбіреуі сәждеге бас қойғандай мойнын қылқитып, мұрнымен жер тіреп жүр.

“Өмір негізі – қозғалыс. Мен сияқты қозғала беріңдер, мен қараңғылыққа бес иемін, жолымнан қалмаймын” деп сылдырaған бұлақтан басқа, қараңғылық тұманына тұншыға бастаған табиғатта үн жоқ. Аспанды торыған бұлттың саңылауынан жұлдыздар жылт-жылт етеді.

“Жаратылыстың жағасы жайлау, төбесі қыстау болып мамырлап тұрғанында: жесір кетіргеннен өлгенім жақсы емес пе? Алты қарыс менен жесір кетсе, алты алашта естілмеген сұмдық болмай ма! Бір қамшымен үйіріп, өргізіп отырған еліме қойшыдан кәдірсіз боп бедел кетпей ме деп, ой ұршығын иіріп отырған Қарабай ортақ емес. Туғанымдай жан сүйген жеңгем Зәйраны қапастан қалай құтқарам. Біреу-міреу сезіп қалса өзім де, үйім де атпас таң, ашылмас тұман болады ғой деп, ой әлпеншегін теуіп отырған уыз жүрегі кілең мейірімнен жаратылған Қарашаш ортақ емес”.

Астан кейін Қарабай тұтылған күндей қабағын түйіп, түндей тұнжырап, қан-сөлін ішіне тартып, Оқатар мен Қылышбайды шақырып алды да, күркіреген күндей екпінді дауыспен бұйрық берген әскер басы құсап: “Тағы да барып жүзіқараны ұрып келіңдер” деді. Екі жігіт Қарабайдың бұйрығын құп алып, орындарынан құстай ұша жөнелді.

- Жесір ерден кетсе де, елден кетпейді ,- деп Оқатар әлденеше рет Зәйраға құлақ қағыс қылған еді. Зәйра ыршып түсіп, маңына жуытпаған. Өтімсіз ұсақ кек үшін ішінен бықсып, ор қазатын мінез қазақтың көбінде бар. Сол мінезден енші алған Оқатар да Зәйраның менсінбеген кегін алып жүр. Қылышбай болса Қарабайдан сауын сауып, ат міниіп, жыртық-тесігін бүтіндеп, Қарабайдың түшкіргеніне “жәрекім алла” деп, Қарабайды құдайдай көретін. Қарабай өлімге жұмсаса да басын қиярлық көңіл болатын.

Албастыдай басқан қараңғылықтың құшағында, жез қармақтай бүктеліп, уыз денесі, жалынды жаны жараланып, жаңбырдай жасын төгіп Зәйра жатыр. Кертартпа суық ақыл осынша жаныңды қинап, сонша азап тартқанша, елдің салтынан шықпай көн! Қазақ қазақ болғалы жесір еркімен кеткен емес деп ұйтқытады. Жер жүзін уысына сиғызған от көңіл, өмір көрген бейнетті балауыздай мөрлеген көңіл, әуелде елдің ресімінен шыға алмай ата-ананың көңілін қимай келіп едің, екі жылдай Бермекшінмен бос өмір өткіздің, түнде төсекте бір өлімтікпен қатар жатқандай жаның жиіркенуші еді, қызыл гүлдей жайнаған өмір таңында ойын-күлкі орнына у ішіп едің. Күндестің қолында, таяқтың астында шірігенше, қара көрге кіргенің жақсы деп қуат берді.

Құлып сылдырап күбір сөз естілгенде, күңгірт оймен күресіп жатқан Зәйра, біз сұққандай басын жастықтан жұлып алды, тағы да ұруға келдің-ау деп запыс болған жүрек зу етті. Оттай ыстық дене төбеден суық су құйғандай мұздап кетті.

Аяушылық сезімнен айрылған жендеттер жаландап, жыландай сып етіп кіріп келді. Қылышбайдың қолында солғын тартқан өмірдей күңгірт жанған

білте шырақ. Оқатардың қолында өгіз өрім, жез бауыр жуан қамшы. Оқатар кілемнің шаңын қаққандай елеусіз келіп, Зәйраның денесіне жыландай бұралтып, бұршақтай жаудырта қамшысымен тартып-тартып жіберді. Ашу, ыза, қайрат денесін кернеген Зәйра жағы қарысқандай тістеніп, үн шығармады, бірақ қашан да болса қайратқа бағынбайтын барлық қазақ әйелінің қанды тұрмыстан көрген ауыр азабы жиналды. Бет қисайды, бұрын оқтай қадалатын қара көз аларып, жоғары-төменді төңкерілді, жартастай тік маңдайға екі қастың арасынан садақтың оғындай терең әжім байланды.

Құлқыны үшін сатылғандығы болмаса, негізі жуас Қылышбай енді болар деп, Оқатарды тоқтатты, үйден шықты.

Сол қалпында Зәйра біраз отырып, жастыққа сылқ етіп, шапқан шөптей құлай кетті. Адамнан көрген қорлығын, әуені жарғандай қатты леп шығарумен, тереңнен созып күрсінумен, меруерттей көз жасын селдетумен сыртқа шығарып тыныс алды.

Ел жатты. Енесінен айрылған қозының анда-санда көңілге жылы, дірілдеген жас даусы естіледі. Қой күзеткен Тұмарбай Қарабайд разы қылайын деп, көрдің ішінен шыққандай өлімсіреген дауыспен: “Айт! Айт!” деп қояды. Біраздан соң “айт” деуден де айырылып, көппен бірге ұйқыға кетті.

Жұрт ұйықтады дегенде, Қарашаш жастықтан басын көтерді. Тастай қатып, демін алмай аузын ашып пысылдағандардың, қорылдағандардың есебін алып, иығына қаптал шапанды желбегей тастады. Қолына құрт-май, кездік түйілген орамалды ұстап, кебісін алып, қыз оятқан бозбаладай ептеп басып, тәсілі алынған есікті көтере ашып, тысқа шықты.

Аспанды көмірдей қара бұлт басқан, найзағай ойнап, бұлтты қақ жарып, етегін жырып жарқылдап тұр.

- Апырым-ай, Зәйраның сорына жауын болады-ау деп, күндіз белгілеген бақан мен аңыршақты алып отаудың жанына келді. Бақанды сыналай керегенің аяғынан жіберіп, көтермелеп аңыршақтың айырына салды да “жеңешетай, тез шық!” деп, күшті сыбырмен шақыра бастады. Қарашаштың даусын таныған Зәйра жүрегі аттай тулап, қаулаған қалың үміт оты шырақтай жайнап, іргеге келді. Тезірек шық деп іргені қаусыра көтергенде Қарашаш бұл күшім қайда сыйып жүрген деп өзіне-өзі таңданды. Екі қолы намазда тұрғандай, қусырылып байланған Зәйра, суға түскен дөңбектей аударылып, жыландай жиырылып, жан ұшырып әрең шықты. Қарашаш қолды шырмаған бұйра шылбырды қара кездікпен, бар кеселді шылбыр істегендей, қажырланып турап тастады.

Қанатын жайған аққудай құшағын ашып:

- Қалқам, - деп туған шешедей мейір төгіп, үстінен тау түскендей серпіліп, Қарашаштың бетінен сүйіп алды. Қуанғаннан көзінен жас тамшылап кетті.

- Көзге түсерміз, бұл арада тұрмайық,- деді Қарашаш, ауылдан жүз қадамдай жерге барып, шарт жүгініп отырған молданың бойындай бір түп шидің тасасына отырды. Қарашаш қамығып:

- Туған жеңгемдей едің, енді бір-бірімізді көре алмаймыз ғой. Күндізгі зарланғаның жаныма жаман батты. Сенің кеткенің сүйекке намыс болса да, көңілім шыдамады. Мен де сүйгеніме барайын деп отырғаным жоқ. Заң қандай, заман қандай болады. Саған істеген жақсылығым алдымнан шығар, енді тұрма, жөнел!- деп түйіншек орамал мен кездікті берді.

Зәйра жыламсырап:

- Өлсем аруағым, тірі болсам жаным риза. Сен үйге барып жатқанша мен кетпеін, сені сезіп қалса жаман болар. Мен не болса да көнген бейбақ, сені отқа тастап кеткенше қолдарыңда мен-ақ өлейін,- деп Зәйра Қарашаштың бетінен оңды-солды сүйіп, өксіп жылады. Қарашаш та жылап үйіне қарай жөнелді.

Жайшылықта елегізіп, түнде далаға жалғыз шығуға қорқатын, әсіресе, күн күркірегенде жүрегі алып-ұшып, зәре-құты қалмайтын Зәйра тауды еңсергендей қара бұлт қабақ түйіп, селдей қаптап келе жатқанына, найзағайдың от шашып жалындағанына, аш қасқырдың алыстан созылтып ұлығанына қарамастан қайратқа мініп, жүректің соңынан еріп, жаншығанынан жалмауыздай жұтуға айналған қараңғылықтың аясында темірқазықты бет алып келе жатты. Еркіншілікті көксеу адамға емшек сүтімен бірге кіреді, бірақ қара тұрмыс таудай кедергі. Мұны аттап өтетін жан сирек, сол жанның бірі Зәйра болды.

Зәйраның артқы өмірі алдамшыл адам бетіне қара күйе болып жағылған, тасқа салған бедердей мәрленген қанды соққы, қара қайғы, еркіншілікті көксеген жан күйзелісі; алдыңғы өмірі көмескі, мұнар қара тұман, баспана болар деп келе жатқан үйі, елі құшақ жайып қарсы алады, жаны ашиды деп үміт артқан Зәйра көңілі тоқырамайды. Балапандай шырылдатып ұстап береді-ау,- деп үрейленеді. “Өлуге бейіл бол! Қарабайдың босағасын көрме”,- деп қайрат шегелейді. Бірақ Зәйра аз ба, көп пе, қолы байлаусыз, соққысыз, өз еркімен келе жатқанына қуанышты.

Адамнан көрген қорлығын табиғатқа шаққандай. Түн бұлбұлына ұқсаған шерлі Зәйра баяу толғанып мұң төгеді.

Кернеген ішті қайғы қалың өрттей,
Сарғайып санаменен болдым оттай.
Кең дүние, құшағыңа ал, мендей сорлыны!
Панам жоқ сүйенерлік бір тал шөптей.
Ей, алла, көрсетіп ал атқан таңды!
Айнала қамалаған көр қараңғы
Қанатын тасқа соққан ақ сұңқарым,
Мәрмәрдай аппақ етім жараланды,
Кім сорлы – бұл жалғанда әйел сорлы,
Несіне жаратылып адам болды.
Кең дүние, құшағыңа ал мен байғұсты,
Жас жүрек жараланып уға толды,-

деген Зәйраны аяғандай қара бұлт төңкеріліп, ашуын төкпеді. Бұлт астында жасырынған таң да қылаң бере бастады. Түн шырағы жұлдыздар таңнан қуғын жеп, селдірей бастады, белдеуленген ақтаңдақты көргенде, сағынған ананың баласын көргендей Зәйраның қуанышы қойнына сыймай кетті, жанды жабықтырған, басты торлаған қайғы тағы да серпілгендей болды.
Уайымсыз боз торғай көк жүзінде шарықтап, қашағандай жалтарып, жібектей созылған, күмістей сылдыраған әнмен жаратылысты түн ұйқысынан оятып тұр.

Ақтаңдақтың бетіне қан жүгіріп, тау шымылдығы көк мұнармен құшақтасып, алып қанатын жабыңқырап, күншығыстың бетін қызғылт-көгілдір жібекпен кестеледі.

Біраздан кейін бриллианттай көзді ойнатып, анадай мейірімін төгіп, сары алтындай сәулесімен әлемді жарық нұрға бөлеп бауырмал күн басын көтерді.

Бұл кеше ғана бір көруге зар болған күнім еді. Жақсылықтан үміт үзуге болмайды екен деп, төбесі көкке жеткендей мәз болып Зәйра келе жатты.

Бойды билеген ашу кеткен соң, неше күннен бері жабыққан дене, түні бойы дем алмаған дене шаршағандығын сездіре бастады. Сарылдап аққан өзеннен су ішіп мейірін қандырып, түбінен қарағанда бөрік түсетіндей биік жартастың басына шығып, Зәйра бір тасалау көлеңке жерге отырып, кеш болғанша жатайын деп ойлады. Далада тағы болып өскендей көңілден қорқу кетті, бойы үйренді. Құрт-майын жеп отырып, Қарашаштың ерлігіне сүйініп, тірі болып Қарашашты бір көрсем арманым болмас еді деп отырды. Биікке құлашын сермеген ойды қалжыраған дене жеңіп ұйқыға кетті.

Зәйраның жоғын білген соң, Қарабай қаңтардағы бурадай қалшылдап, қара өрттің түтініндей бұрқылдап, жер жүзінде болса тауып әкеліңдер деп, айнала жол-жолдың бәріне шолғыншы аттандырды, өзі бас болып Зәйраның төркініне бет алды.

Шалқар түс, күн нұрын құйып тұр. Балдырған гүлдер емшек емген баладай күнге бауырын төсеп мастануда: аз өмірге алданған, аз өмірін қызықпен өткізген көбелек гүлден-гүлге қонақтап, серуендеуге, құрт-құмырсқа тамақ іздеп жер бауырлауда. Күн сәулесімен сүйіскен тау өзені құлашын сермеп ағуда.

Тасқа тиіп тарсылдаған тұяқ даусынан Зәйра шошынып оянды, қуғыншы екенін сезді, тап үстінен шыққандай көріп, көрмегенмен де қуғыншылардың төркініне баратынына көзі жетіп, таудай үміті шөгіп, жартастың басына томағасын сыпырған бүркіттей шыға келді.

- Бәрекелді! – деп қуғыншылар аттарын борбайлап, етек-жеңдерін жел көтерген түндіктей жалпылдатып қарсы шабуылдады.

Қашан қуғыншылар жақындағанша балапансыз, серіксіз тасқа біткен қу қарағайдай Зәйра қасқайып тұра қалды. Өткен өмірі найзағайдай көз алдынан тізбек-тізбегімен зулап өте берді...

ҚАЗАҚ ӘЙЕЛДЕРІ

Асқар белді, шалқар көлді, самал желді еркін ел – Сары арқа сайран еді. Күнде той, күнде сауық мейрам еді. Бірақ әйелі күң еді, әйелдің көрген күні түн еді. Бағасы мал еді, жүрегі қан еді. Сол кездегі әйелдердің қанды тұрмысы, торлы тұрмысы көшкен бұлттай, тоғысқан қойдай алдарыңнан өтеді. Ақ қағазды бояған жүректің тұңғыш сырын, ауыр мұңын, асау қарқынын, баяу толқынын, қан төккен зарын, азап шеккен арын суық ақыл ұғынбайды, ыстық жүрек ұғынады.

Қарашаш

Ай батқан, ел жатқан мезгіл еді. Қара түннің аясында, қалың талдың аясында қайғылы Қарашаш күңіренеді:

Тайынша, құла ат айдадым базарына,
Жаманның қайдан қалдым назарына?
Жаманды жер соқтырып кетер едім,
Қараймын ата-ананың ажарына.

Қарашаш қараңғы түнде, елсіз жерде кімді күтеді? Ойнап-күлген, көңіл сүйген жарын күтеді. Ақтық жолығыс, бойды улаған күйініш. Қарашаш ертең кетеді.

- Уәдеде бармысың, жаным, - деді. Қарашаш қамықты, сөз булықты, мөлдіретіп көзден жас төкті.

- Ата-анам. Ата-анам... Белсенген дауда, жасанған жауда қалады. Олар үшін мен құрбан. Әлпештеген ата-анамның қарғысын алып қайда барып мен оңам? Мен шіріген жұмыртқа, ата-анамның ажары үшін бел байладым, сүймесем де жат-жұртқа.

Ай өтті, жыл өтті, бір жаманға қосақталып Қарашаштың қайғымен өмірі өтті. Қарашаштың есі кірді:

“Аямай берген, малдай көрген, ата-анам неге керек еді? Неге қарадым арыма? Неге кетпедім сүйген жарыма? Ата-анам жолдас болды ма? Алғыспенен оңдым ба?” – деумен Қарашаш қайғы жеді. Өмір таңы, бақыт шамы сөнген соң қара қайғы меңдеді. Қара қайғы жеңді. “Неге қарадым арыма, неге кетпедім жарыма” деумен Қарашаш қараңғы көрге кірді.

НАЗИҚА

Қыстың бас кезі шаналық көбік қар. Күншуақ. Төрт жігіт екі шанада. Шана басы қос ат. Үлкендерінен жасырынып шыққандағы ойлары – қыз алып қашпақ. Бұларды көлденең көргендер қақол арасынан өгіз жинайтын сәудегер деп ойларлық. Отырықшы елдің жігіттері неге болса да орашолақ. Көшпелі елдің жігіттері етек-жеңін түргендей жинақы, қырандай қырағы, сауысқандай сақ келеді. Біздің жігіттердің тым болмаса біреуінің салт мінбейтіні сөлекет-ақ. Бірақ бұларға ертоқым да болмаған шығар, өйткені

оытрықшы елде ертоқым некен-саяқ болады. Аттам жерге арбасын салдыратып, шанасын сырылдатып жеге бастайды.

Қансонардан жұрт аңға шығушы еді. Біздің жігіттер қыз алып қашуға шықты. Бұлардікі ай жарықта ұрлық қылғанмен бір есеп. Іңір жарығы жамырай, ел орынға отыра Назиқа сайдың басынан табыспақ, сол арадан кетпек. Қыз шыға алмай қалса қайтеміз? Қолға түссек, таяқ жесек не боламыз?- деген үш ұйықтаса ойларына кірмейді. Бірақ жігіттеріміздің сенімдері де осал – оңтағай емес. Заман советтікі, теңдік әйелдікі.

Төрт жігіт іңірді қаза қылмай бес күн ұдайымен сай басына келіп жүрді. Сайдың басын көп қоянның жымындай шарлап кетеді. Көшпелі елде болса қыз әкесі Ержанмен дүрді араз бір ағайынын тауып алып жеңге қылып, қыздың неге шыға алмағанын екінші күні-ақ біліп алар еді. Назиқа уәдесінен тайып қалды деп ойламаңдар, Ержан бай да, би де болған қулық-сұмдыққа құран жаттаған қарияларынан аспаса кем соқпайды. Назиқа толқыған көңілін әкесіне білдірмесе де, әкесі заманның түрінен сезіктенетін. Бәленшенің қызы қашып кетіпті, түгеншенің қызы қашып кетіпті деген сөздерді күнде еститін Ержан, ұл баласымен Назиқа жайында оңаша сөйлесіп, қыз-келіншектерді кешке аңдып, ертемен айналадағы іздерді байқап қой дейтін. Тартпай кеткір ысқаяқ мінезді ұлы құрғыр Назиқаның соңына тыңшыдан бетер түсіп алған. Бір киетін таза киімін ала алмай, киімсіз кетуді көңілі қаламаған Назиқа шыға алмай қалған. Ертеңінде-ақ, жайрап жатқан іздерді бала көріп әкесіне айтты.

Қызын басқа үйге қондыруға тіріде сенбейтін. Ағайындарымен де осы жайында мүлде араз. Түн болса Ержанның баласы ұйқы көрмейді. Төрт жігіттің де торып жүргені сезіліп қалды.

Исполком бастығы әпербақан ұрда жық еді: “Қыз уәдесіне берік болса қайтадан барыңдар. Мен де арттарыңнан жетермін”,- деп жігіттерге қуат беріп қойған. Алтыншы күні іңірде жігіттеріміз Ержанға құда түсетіндей жетіп келді. Іңірде келу бұларға парыз секілді, әйтпесе, үкіметке сүйенген соң күндіз келсе де болмай ма?

Болыс, хатшысы, милиция соңдарынан жетпек. Екі шананы көрісімен Ержанның баласы: “Ұры тонап жатыр” деп үй-үйге зыр қағып жүріп хабар берді. “Алары болса да, берері болмайтын” ағайын, әншейінде Ержанды иттің етінен жек көрсе де шыдаспады. Біреуі балта, біреуі айыр, біреуі сойыл ала жүгірісті.

Жігіттеріміздің көздері шарасынан шығып жаман қорықты. Бастығы Таласбай:

- Мылтық қайда, атыңдар,- деді.

Таласбайды көрген жұрт:

- Уа, сен Таласбаймысың? Ерте айтсаң болмайтын ба еді?- деп төбелеске келгендер сылқ ете түсті. Мұның мәнісі Таласбай – бұл ауылмен жақсы таныс болатын. Болашақ күйеу далада қалып, үш жігітіміз қораға кіре бергенде Назиқа ашулы дауыспен:

- Мен сендерге кел дегенде осылай кел деп пе едім,- деп жалт берді, үш жігіт жаман қысылып, тесік болса кіріп кетерлік күйде қалды. “Құдай ұрды

ғой", қатты састы, шегінуге шара жоқ, амалсыз салбырайып үйге қарай аяңдады. Ұрлық үстінде қолға түскендей болды. Табалдырықтан аттай бергенде, Ержан орнынан көтеріліңкіреп Таласбайға қарап күрілдек даусымен өктем сөйлеп:

- Осы таяқтың астына алайын ба?- деп таяғын көтере түсті де, қайтадан жайланып отырды.

Ержанның таяқ жұмсамауы сабырлылығынан ба? Таласбайды сыйлағаннан ба? Заманынан қорықты ма? Онысы жұмбақ.

Ержан ауыл адамдарына ашулы өңмен ызғарланып:

- Мыналарды байлап тастаңдар! – дегенде-ақ, есік артында тасада тұрған Назиқа бетінен қаны қашып сұрланып көзі жайнап, ентелей кіріп:

- Бұларда жұмыстарың болмасын, шақыртқан мен, байласаңдар мені байлаңдар,- деп қасқиып тұрып алды. Ержанда үн жоқ, тек саусақтары мен ерні дірілдей берді.

Болыстар да келіп қалды. Ертеңінде төрт жігіт тапа-тал түсте Назиқаны алып кете барды.

ЖЕТІМ ҚЫЗ

Түні бойы тұншықтырған қандай ұясы қара жерден құтылып, түтеленген қоңыр түбіттей жұқа бұлтты шымылдықтай серпе тастап, көк жүзіне құлындай ойнақтап, құшағын жайған ана күн бала сәулелерімен жер бетінің маңдайын иіскеп екі найза бойы көтерілген шақ. С. қаласынан Шыңғыстың Досбалай асуына баратын қара жолымен түн қатқан бес жолаушы аттары жалқаусып, сары масадай шаққан қамшыны елең қылмай болдыруға айналған соң, ат шалдыруға тоқтатты. Тоқтаған жерлері шалшық судың жағасы, сасыған жұмыртқадай қорыстан шыққан иісі мұрынды жарады. Алысқа салған көз көсенің бетіндей тап-тақыр тау-тасқа түседі. Аяқ астында шала үйітілген құйқадай, тырбың беттегі қадау-қадау жерлерде ыстықтап үйездеген үйірлі жылқыдай түпті ши. Бір түптегі шидің кейбіреуі сексенге келген кемпірдей бүгілген, сахарға салған сүйектей бозарған. Кейбіреуі буырылданған, кейбіреуі жаңа өспірімдері, бойы биік. Күн жағындағылардың көлеңкесіне бастарын тығып тіршілікке бет алған. Тоқтаған жерден жарты шақырым мөлшерінде таумен бірге тұнжырап киізі қара қайыстай ысталған, жамаудың әр атасымен шоқпытталған, еңсесі түскен түн. Түлікмалдың толықсыған, жер құртындай кең өлкеге қаптап жайған күндерінде көк орай шалғынның түсін сүйіп, орда атанып сары қымызға қандырып алатын үйлер едік, шырайымыз – көк еркесі күміс айға, су еркесі – шағалаға, ас еркесі – сүтке ұқсатылушы еді. Енді қара күйемен құрдас болдық. Жел – жаңбыр сүйегімізден өтеді. Ақтылы қойдан қысырап жетім болдық деп, күңгірт ойға қалғандай қара лашық үйлер тұр. Өріске қарай кілем түріндей жайқалып шыққан көп қой жоқ. Қоңыр белден шұбатылып

213

шыққан түйе жоқ, үркердей біраз сиыр тауды бөктерлеп, жолда кетіп барады. Жаратылыс сараңдығына қоса ауылдың малдан жалажаң болуы Дарабектің көңіліне ұялаған қара күңгірт қаспақты қалыңдатты. Шай қайнағанша мызғып алайын деп жатса да, көзіне тіреуіш салғандай Дарабектің ұйқысы келмеді. Мұндай тіршілікте не қажет бар екен деген сұраудың соңына құны бардай ежіктей берді. Бірақ бұл сұраққа талай жауап балапандай шықса да, қорытынды пікір қазыққа арқандалмады. Шақырайған отты күн кен қорытқан пештей қыздырып сүрлейтіндей топырақты кептіріп, ыстық сәулелерін құя берді. Күн ыстығына шыдай алмай шала ұйқы мең-зең болып Дарабек жастықтан басын көтеріп алды. Шайдың буы бұрқырап дастарқан жайылып жатыр. Дастарқаннан тайып шыққан көзі ауыл жақ бетте жиырма қадам бойында сүзек аурудан жаңа тұрғандай өңі қуарған, шілдеме тұрған қаймақтай жұқа қабығы түнерген, шыңыраудай терең мұңды көзімен дастарқандағы үйме төбе болып жатқан бауырсақ, қант, етті сүзген жасы 7-8 шамасындағы қызға түсті.

Қыздың үстінде сауыншының киіміндей сауысталған, боршаланған еттей жырымдалған түйе жүн көйлек, басында жабағыдай ұйысқан айдар, аяғы шаң-топырақтан бұлғарыланып, суықтан жарылған ағаштай тілімденіп кеткен. Екі иығы сынып қалғандай салбырап қол терісі қабыршақтанып, жапырағы түскен ағаштай құр сүйегі, тарау-тарау тамыры көрінеді. Дарабек иісі ақ сабынды көпіртіп беті-қолын кіршік қалдырмай жуынып, таза орамалға сүртініп шайға отырды. Қағылған қазықтай бір орнында тұрған жас қыз бауырсаққа ғашық болғандай көз айырмай тұра берді. Дарабек бір уыс қызара бөріткен бауырсаққа қоса бір шағым қантты қыз балаға ұсынды. Қыз бала жер ойылып кетердей ептеп басып, мұңды көзі шарадай жайнап, бауырсақты алып, бойы үйреніп, бір тізелеп жақын отырып, бауырсақты бір-бірлеп тышқандай кеміре бастады. Екі көзі қантта болды, шай құйып отырған атқосшы мырзаларына жарамсақтанайын деген оймен қыз балаға үйге бар деп қабығын көтеріп, басын изеді. Қантты таңырқап шарасынан шығып отырған көзін тағы да мұң басып, қыз бала ренжіген өңмен, жыламсыраған дауыспен: “үйге барсам балалар тартып алады”, деп бауырсақ берген кісі аяр дегендей Дарабекке қарады. Дарабектің: “тиме, отырсын” дегені туған ананың қарағымдай көрінді. Манадан бері тұрған тұлғасы, сөз сарыны жұмбақ көрінген қыз баламен Дарабек әңгімеге кірісті.

- Шырағым, балалар неге тартып алады? Бермесең болмай ма? “шырағым” деген сөзді қыз бала ат мінгендей көріп, өңі жылынып қантқа қараған қалпымен қарауытып кезерген ерні дірілдеп:

- Біздің анамыз өліп қалған, осы күнгі анамыздың баласы бар, жұрттан сұрап әкелген төрт бауырсағымды балаларына тартып әпереді. Үйдегі айран-құртты балаларына береді. Бұзауға, қозыға бізді жұмсайды. Тамаққа жарытпайды,- деді қыз бала, әр сөзін өлшеуге салғандай салмақтап тақ-тағымен орындады.

- Шешеңнің өлгенін білесің бе?

- Білмейміз, біз жас қалыппыз. Туған анамыз болса мұндай болмас едік, - дегенде ерні дірілдеп, жіңішке бұйығы дауысы қалтырап көзінен ана махаббатын жоқтаған жетімдік жасы жосылып бетке түсті.

- Өзіңмен туысқаның бар ма?

- Жоқ-жоқ, біздің тамағымыз аш, - осы қалыппен отырып қыз бала бауырсағын бітірді. Бірақ қантты алтындай аялап, сақтап отырды.

Дарабек тағы да бір уыс бауырсақ беріп, ананы неге жемейсің деп қантты көрсетті. Жетім қыз таңырқаған өңмен:

- Бұл немене?- деп Дарабекке қарады.

- Бұл қант, - дегенде, жетім қыз аузын ашып, бірдеңе ойына сап ете түскендей болды.

- Бұрын көрген жоқ па едің?

- Біз көргеніміз жоқ,- деп қантты аузына салып тістей бастады.

Дарабектің ішкен шайы умен бірдей болды. Дариядай терең, сағымдай бұлдыраған ойдың өрмегіне шырмалды. Адамның ең қасиетті белгісі "меннен" айрылған, мендігін көрсете алмай "біз"-ге қосақталып, шер қорқақ болған жас бетеге өмір таңында аруақтай сеніп, аштықтың азабын тартқан, 20-ғасырда қантты көрмеген қазақ даласының терең түкпірінде толып жатыр ғой. Біз көрген жеке бақыттың, тоқтықтың құны жеті тиынға да тұрмайды. Жалпы бақыт, ортақ өмір керек деген ой желісінде Дарабек байланды.

ӨЛЕҢДЕР

ЖАЗҒЫТҰРЫ

Қарайды жылы жүзбен күннің көзі,
Күлімдеп сәлемдесер дүние жүзі.
Көгеріп буалданып өзендердің,
Бетінде жылтыр еді көкше мұзы.

Қуаныш әрбір затта сезіледі,
Албырап құшақ жайып жаз келгені.
Солқылдап қар ериді астан-кестен,
Ескенде құбыладан өкпек желі.

Қашады үйдегі мал дала жерге,
Кеңиді құрысқанның арқа тері.
Айнадай жарқырайды айдын дала,
Сарқырап таудан ағар өзендері.

Қызғалдақ желкілдейді жаңа шыққан,
Ойпаң жер көгалданар бетегелі.

215

EK-1(devam) Türkiye Türkçesine Aktarılan Kazakça Metinler

Ашығып үш күн болды абақты үйде,
Жатырмын дым сызбастан халсіз күйде.
Осыдан олай-бұлай болып кетсем,
Жеткізер кім сәлемді біздің үйге.

13

Ашығып үш күн болы кетті шама,
Ауыр ой бойды билеп жүрек жара.
Осыдан олай-бұлай болып кетсем,
Жеткізер кім сәлемді мұңлы анама.

Ашығып үш күн болды төсегімде,
Жатырмын белді буып тәуекелге.
Осыдан олай-бұлай болып кетсем,
Жеткізер кім сәлемді туған елге.

Ашығып үш күн болды арғаныма,
Тағдырдың кім көнбейді салғанына.
Осыдан олай-бұлай болып кетсем,
Жеткізер кім сәлемді жан жарыма.

Ашығып үш күн болды жаттым төзіп,
Жатырмын жас өмірден күдер үзіп.
Жан жарым, жандай көрген үш құлыным,
Қаласың әлде кімге көзің сүзіп.

Қамалдым өткелі жоқ терең жарға,
Әділдік таба алмадым амал бар ма?
Осыдан олай-бұлай болып кетсем,
Жеткізер кім сәлемді жолдастарға?

Ашығып үш күн болды жатқаныма
Нәр қылып қара суды тартқаныма.
Осыдан олай-бұлай болып кетсем,
Жеткізер кім сәлемді үш ботама.

Немере ағасы Нұрмағамбетке жазған бір хатында Қошке қым-қуыт кезеңнің халін былайша жеткізіпті:

Сағынып сәлем жаздым, тілмаш аға,
Сарғайып санаменен кетті баға.
Құс – ауға, балық – торға кездесті ғой,
Тағдырдың жазуына жоқ қой шара.

"Abaktıdan Hat" şiirinin orijinali yukarıda verilmiştir. "Nurmağambet Tilmaşka" adlı şiirinin ise ilk dörtlüğü yukarıda gösterilmiştir. Bu şiirler, *Koşke Kemengerulı Şığarmaları-Üş Tomdık Şığarmalar Jıynağı (1. Tom)* adlı kitapta yer alan Dihan Kamzabekulı'nın "Koşke Kemengerulı (1896-1937)" adlı yazısından alınmıştır, tez çalışmasının Giriş bölümünde Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

EK-2: Koşke Kemengerulı

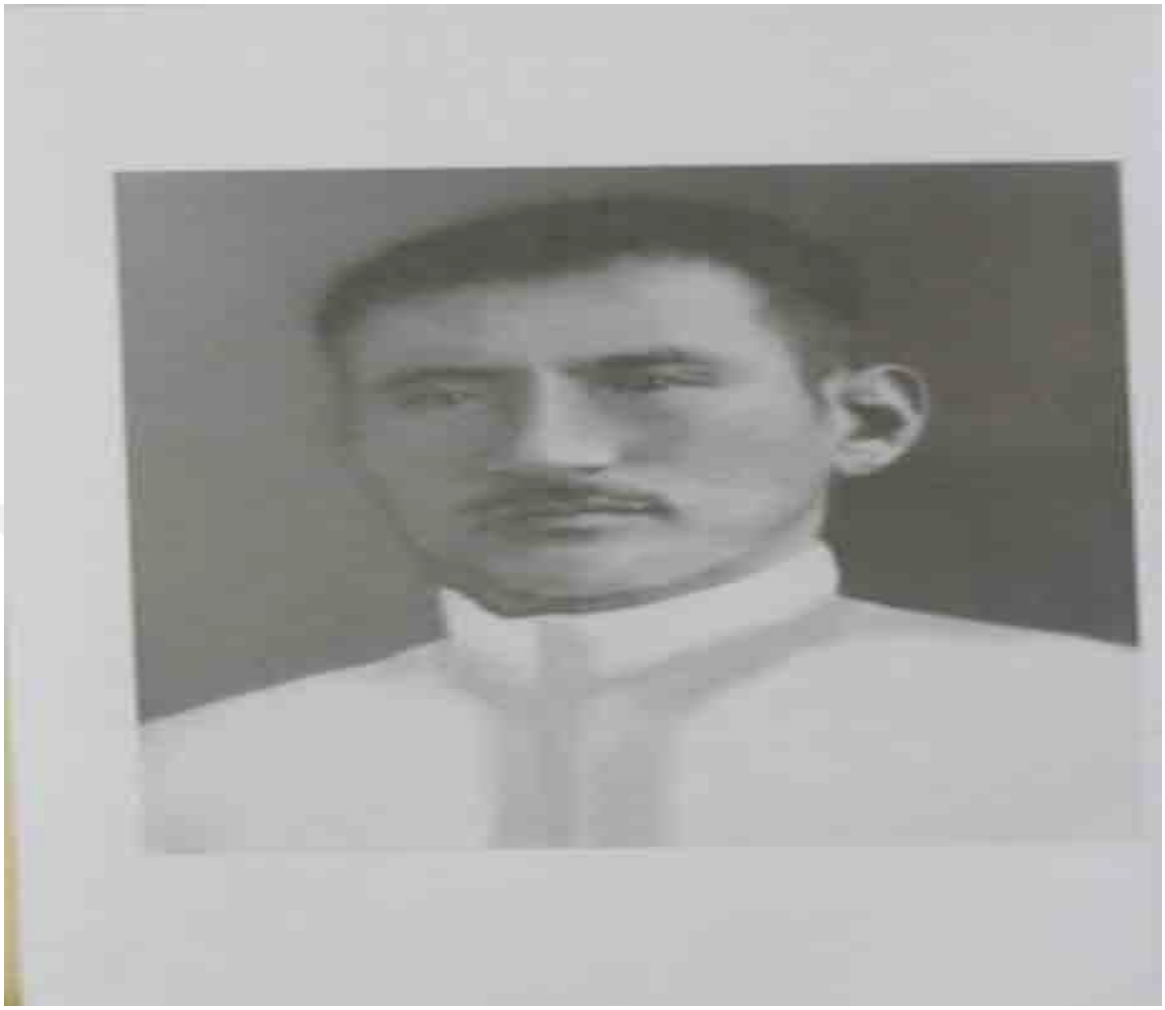

Fotoğraf, “Koşke Kemengerulı Şığarmaları-Üş Tomdık Şığarmalar Jıynağı (1. Tom)” adlı eserden alınmıştır.

EK-3: Koşke Kemengerulı'nın Soyağacı

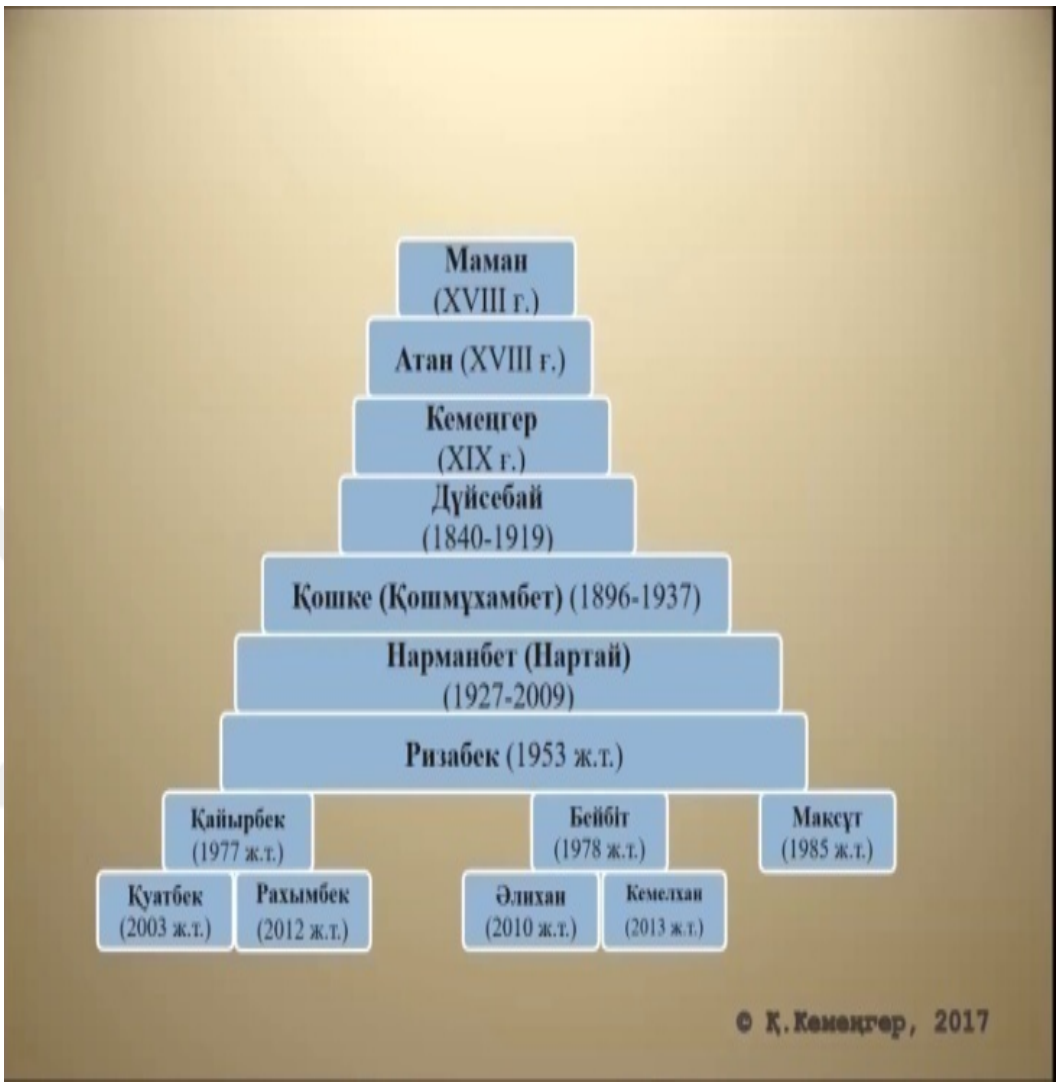

Koşke Kemengerulı'nın Doğumunun 125. Yılı Sempozyumundan alınmıştır.

EK-4: Koşke Kemengerulı'nın Ailesi

Koşke Kemengerulı'nın Doğumunun 125. Yılı Sempozyumundan alınmıştır. Fotoğraftakiler eşi Gülsim Hanım ve üç çocuğudur.

EK-5: Koşke Kemengerulı'nın Suçsuzluğunun Kanıtı Belge

Koşke Kemengerulı'nın Doğumunun 125. Yılı Sempozyumundan alınmıştır. Koşke Kemengerulı'nın suçsuzluğunun kanıtı olan bir belgedir. 1957 yılında aklanmıştır.

EK-6: Altın Sakina Adlı Piyesin Kapağı

Kapak 1923 yılına aittir. Kayırbek Kemenger'in arşivinden alınmıştır.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Ad Soyad: Sümeyra Demiral

Eğitim Bilgileri:

Derece	**Eğitim Birimi**	**Mezuniyet Tarihi**
Yüksek Lisans	AHBV, Çağdaş Türk Lehçeleri	2022
Lisans	Gazi Üniversitesi, ÇTLE bölümü	2017
Lise	Kızılcahamam Lisesi	2013

Yabancı Dil:

İngilizce (A2)

ankara HBM

ankara HBV

Ie.ahbv.edu.tr